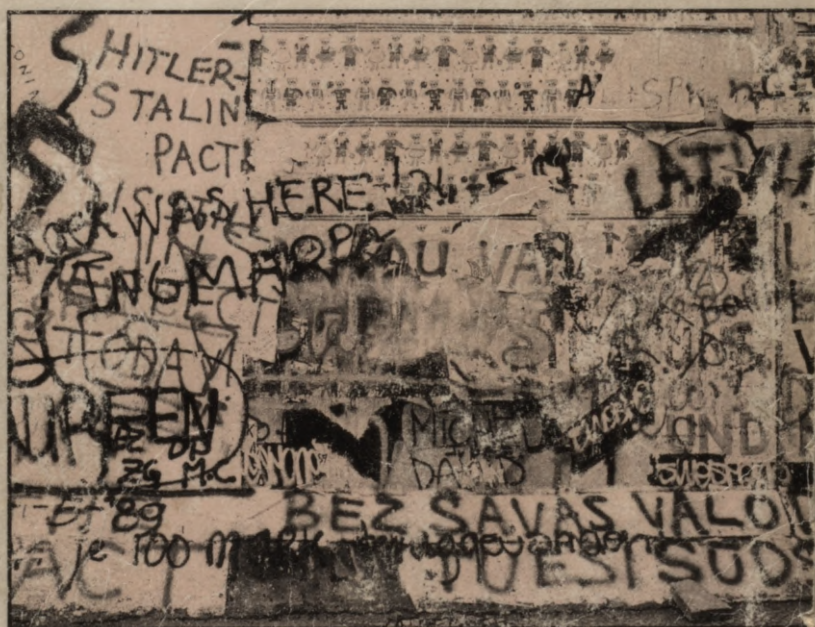
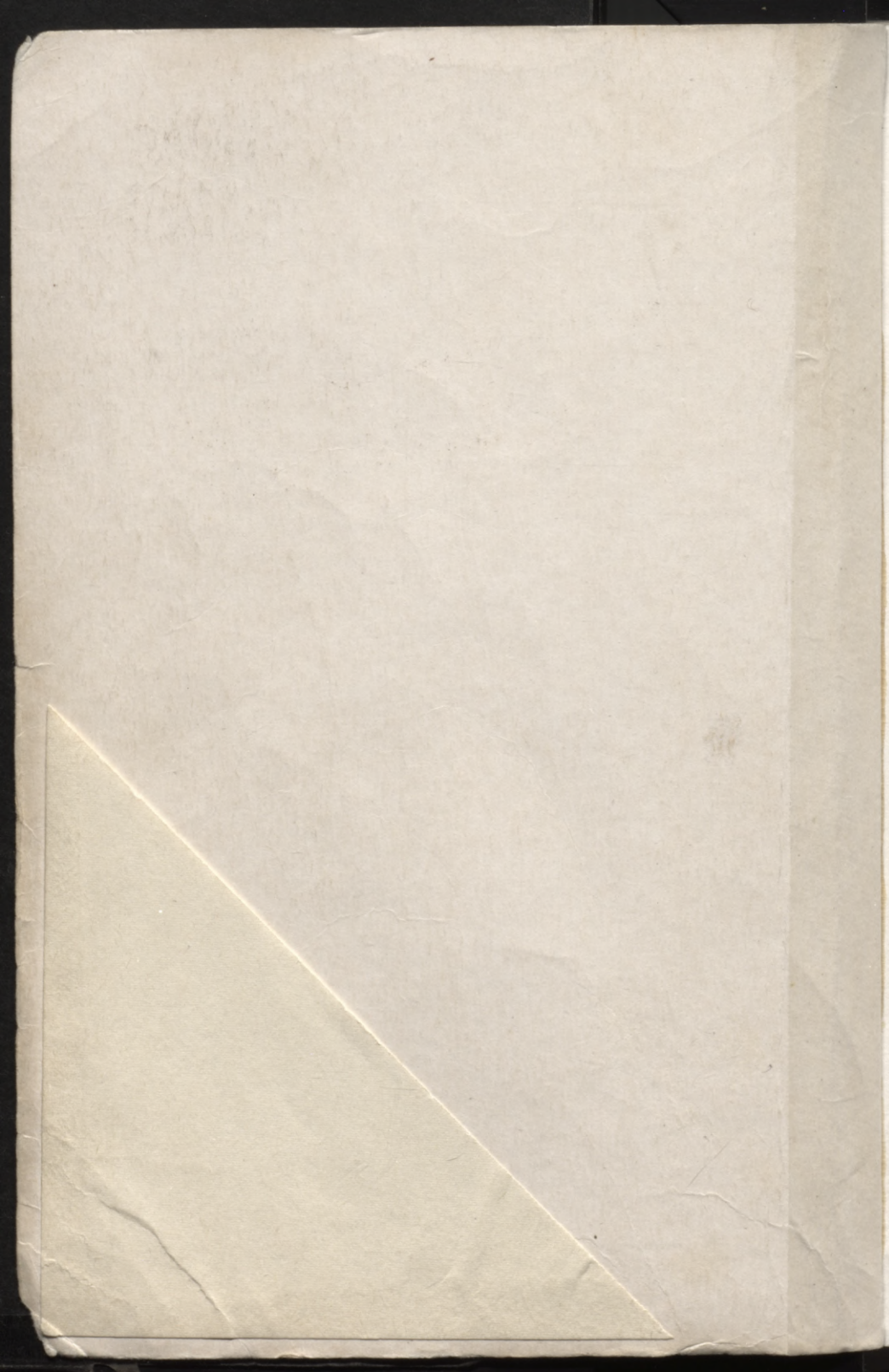

Eriks H. Eriksons

IDENTITĀTE: JAUNĪBA UN KRĪZE

JUMAVA

Eriks H. Eriksons

SOROSA
FONDS
LATVIJA

IDENTITĀTE:
JAUNĪBA UN
KRĪZE

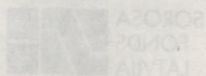
Šī grāmata sagatavota un
izdota ar Sorosa fonda – Latvija
finansiālu atbalstu

130
1

JUMAVA

1998

JUMANA

Latvian Soroja Foundation - Latvia
Institutional address

99-3
389

L
15

Latvian National
BIBLIOTĒKA

UDK 122.2
ER 412

Eriks H. Eriksons
IDENTITĀTE:
JAUNĪBA UN
KRĪZE

Copyright © 1962 by W.W. Norton & Company, Inc.

Tulkojās: Signe Rindane
Redaktores: Brigita Čaule
Korektore: Ināra Ozoliņa
Māksliniece: Ināra Blumberga
Mākslinieks: Kāris Vilks
Fotoģrafis: Gvido Kājons

Serijs iznācis par izdevniecības "AZĒ" pasākumu

© Izdevuma izveidots ar atbalstu "Jumava", 1998
© Signe Rindane, tulkojuma izveidots ar atbalstu, 1978
© Ināra Blumberga, mākslinieciskais rediģējums, 1998
© Gvido Kājons, foto, 1998

JUMAVA

1998

12874 9244 - 02 - 180 - 3

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

UDK 155.5
Er 415

~~99-9-661~~ 0304050969

p2nb.29.III 2001.V.O.

Erik H. Erikson **Identity: Youth and Crisis**

Copyright © 1968 by W.W. Norton & Company, Inc.

IDENTITĀTE:
JAUŅĪBA UN
KRĪZE

Tulkotāja: Signe Rirdance
Redaktore: Brigita Ceplīte
Korektore: Indra Ozoliņa
Mākslinieks: Ilmārs Blumbergs
Maketētāja: Rūta Vilīte
Fotogrāfs: Gvido Kajons

Sērijas grāmatu paraugmakets sagatavots izdevniecībā «AGB»®

© Izdevums latviešu valodā, apgāds «Jumava», 1998
© Signe Rirdance, tulkojums latviešu valodā, 1998
© Ilmārs Blumbergs, mākslinieciskais noformējums, 1998
© Gvido Kajons, foto, 1998

ISBN 9984 - 05 -180 - 3

Roberta P. Naita un Deivida Rapaporta piemiņai

SATURS

Ievads	9
I. PROLOGS	13
II. NOVERĀJUMI — TEORIJAS PAMATS	36
1. Kritiska piezīme	36
2. Par totalitārismu	60
III. DZĪVES CIKLS: IDENTITĀTES EPIĢENĒZE	73
1. Zīdāma vecums un savstarpēja atzīšana	77
2. Agrona bērnība un grūta bērnība	85
3. Bērība un gatavība uzņemties lomas	91
4. Sievas vecums un uzdevuma izvērtēšana	96
5. Pseudalbe	101
6. Aiz identitātes	106
IV. IDENTITĀTES SAJUKUMS DZĪVESSTĀSTOS UN SLIMĪBU VESTURĒS	112
1. Biogrāfiskais aspekts: radotais saikums	112
I. Džeina Bērns: šķērs šķērsdesmit gada vecumā par divdesmitgadīgo šovu	
II. Viljams Džeims — pati sev palāms	119
2. Ģenētiskais aspekts: identifikācija un identitāte	123
3. Patoloģiskais aspekts: imāga identitātes sajukuma klīniskā aina	131
4. Sociālais aspekts: no individuāla identitātes sajukuma līdz sociālajai kārtībai	141
5. Vēlreiz biogrāfiskais aspekts: raksts psihopatoloģijā — sajukuma arhīvs	154
I. Eriks apnis par imūnu	155
II. Viljams Džeims: pedējais apnis	160
V. TEORĒTISKA INTERLŪDIJA	164
1. Ego un ar kārtējo vīci	164
2. Saikums, transference un rezistence	168

69605040 1877
Of 1802 B. 2. 1877
Roberta F. Harris and Deirdra Kapouras Pizzini
Roberts and Norton & Company, Inc.

© 1964 Signe Kasper
© 1964 Signe Kasper
© 1964 Signe Kasper
© 1964 Signe Kasper
© 1964 Signe Kasper
© 1964 Signe Kasper

© 1964 Signe Kasper, registered trademark of AGB

© 1964 Signe Kasper, registered trademark of AGB
© 1964 Signe Kasper, registered trademark of AGB
© 1964 Signe Kasper, registered trademark of AGB
© 1964 Signe Kasper, registered trademark of AGB

SATURS

Ievads	9
I. PROLOGS	13
II. NOVĒROJUMI — TEORIJAS PAMATS	36
1. Klīnicista piezīmes	36
2. Par totalitārismu	60
III. DZĪVES CIKLS: IDENTITĀTES EPIĢENĒZE	73
1. Zidaiņa vecums un savstarpēja atzīšana	77
2. Agrīnā bērnība un griba būt pašam	85
3. Bērnība un gatavība uzņemties lomas	91
4. Skolas vecums un uzdevuma izvirzīšana	96
5. Pusaudzība	101
6. Aiz identitātes	106
IV. IDENTITĀTES SAJUKUMS DZĪVESSTĀSTOS UN SLIMĪBU VĒSTURĒS	112
1. Biogrāfiskais aspekts: radošais sajukums	112
I. Džordžs Bernards Šovs septiņdesmit gadu vecumā par divdesmitgadīgo Šovu	112
II. Viljams Džeimss — pats sev psihiatrs	119
2. Ģenētiskais aspekts: identifikācija un identitāte	123
3. Patogrāfiskais aspekts: smaga identitātes sajukuma klīniskā aina	131
4. Sabiedriskais aspekts: no individuāla identitātes sajukuma līdz sociālajai kārtībai	141
5. Vēlreiz biogrāfiskais aspekts: nakts psihopatoloģija — sajukums atgriežas	154
I. Freida sapnis par Irmu	155
II. Viljama Džeimsa pēdējais sapnis	160
V. TEORĒTISKA INTERLŪDIJA	164
1. Ego un apkārtējā vide	164
2. Sajukums, transference un rezistence	168

3. Es, patība un ego	171
4. Dažādo ego kopība	175
5. Teorija un ideoloģija	178
VI. JAUNATNE UN MŪSDIENU PROBLĒMAS	184
VII. SIEVIETE UN IEKŠĒJĀ TELPA	208
VIII. RASE UN PAPLAŠINĀTĀ IDENTITĀTE	234
Darbi, kas pamatā šai grāmatai	256
Piezīmes	257
Alfabētiskais rādītājs	264

IEVADS

Viens no maniem skolotājiem Vīnes Psihoanalīzes institūtā divdesmito gadu beigās bija Dr. Pauls Federns (*Paul Federn*) — fascinējošs cilvēks gan jaunu koncepciju, gan valodas kļūdu radišanas jomā. Toreiz daudz diskutēja par viņa izveidoto terminu «ego robežas»; uzskatīja, ka šis termins ir svarīgs, taču nav pietiekami izskaidrots. Mēs, studenti, izmisīgi lūdzām, lai Dr. Federns sarīko tik daudz semināru, cik, viņaprāt, būtu nepieciešams, lai izskaidrotu mums šo jēdzienu. Viņš runāja un runāja trīs vakarus pēc kārtas, līdz aizvēra piezīmes ar tāda cilvēka izteiksmi, kam beidzot izdevies visu izskaidrot, un jautāja: «*Nun — hab ich mich verstanden?*» («Nu tā, vai es esmu sapratis?»)

Pārlasot, ko esmu rakstījis par identitāti, es šo jautājumu sev uzdevu ne vienu reizi vien. Gribu paskaidrot, ka grāmatā negrastos sniegt precīzu identitātes definīciju. Jo vairāk rakstu par šo tēmu, jo vairāk šis termins kļūst par apzīmējumu kaut kam neizprotamam un visaptverošam. To iespējams pētīt, tikai novērtējot identitātes izšķirošo lomu dažādos kontekstos.

Katru šīs grāmatas nodaļu veido pēdējo divdesmito gadu laikā rakstīta zinātniska eseja, ko papildina fragmenti no dažādiem tajā pašā laikposmā tapušiem rakstiem. Dažas no šīm esejām ir publicētas pirms desmit gadiem* psiholoģijas monogrāfiju sērijā ar Devida Rapaporta (*David Rapaport*) ievadu, kurā viņš iezīmējis Erika Eriksona vietu psihoanalīzes teorijā. Nekad neesmu bijis apmierināts ar to, ka man kā cilvēka attīstības psihologam jāpublicē arī kliniskie novērojumi, lai sniegtu daļēju savu koncepciju pierādījumu. Tomēr šķiet, ka tieši šo materiālu studenti un lasītāji gaida visvairāk. Tā kā raksti, kas sākotnēji bija domāti tikai profesionāliem interesentiem, ir atraduši ceļu uz grāmatnīcām un mācību telpām, domāju, ka to pārstrādātais apkopojums, ko piedāvāju šinī grāmatā, būs noderīgs. Šāda lasītāju ziņkāre

* Tulkots no 1968. g. izdevuma. — *Tulk.*

nebūt nav neveselīga. Lai pēc iespējas pilnīgāk izskaidrotu sevi, mūsdienu studenti par cilvēka psihi — gan par novirzēm no normas, gan par dažādām izpausmēm normas robežās — grib zināt pēc iespējas vairāk, turklāt pietiekami detalizēti, lai spētu sasniegt empātiju, kā arī identificēties un distancēties.

Mūsdienās psihologu uz atsevišķu rakstu apkopošanu un publicēšanu vienā grāmatā iedvesmo ne tikai krājēja instinkts, bet arī citi — jauni iemesli. Atsevišķas esejas vienmēr apsteidz laiku, izvirzot jaunas koncepcijas, taču atpaliiek stingra pamatojuma ziņā. Neapkopojot publikācijas grāmatā, nav iespējams līdz galam izprast katra atsevišķā darba patieso nozīmi, kur nu vēl gūt izpratni par kopainu. Pārskatot pirms daudziem gadiem uzrakstīto, ar satraukumu jāsecina, ka esmu piemērojis publikai un katru reizi runājis citiem vārdiem; tas ir īpaši satraucoši, ja atklājas, ka esi aizmirsis, ar ko un pret ko katrā gadījumā ir diskutēts. Tomēr šajā grāmatā ikvienā esejā esmu saglabājis tās sarakstīšanas laikam raksturīgo izteiksmi, un tādējādi tā kopumā ieguvusi vēstures arhīva raksturu. Šis arhīvs parāda, ka esmu praktiķis, kura prātā atsevišķi novērojumi tiek apstrādāti ilgā laikposmā. Sākotnēji šie novērojumi tiek uzverti kā savdabīgs negaidīta pārsteiguma un sengaidīta pierādījuma sajaukums. Šā iemesla pēc esmu gatavs vienu un to pašu vielu atšķirīgām auditorijām izskaidrot dažādos veidos, cerot, ka tā padziļināšu jautājuma izpratni.

Visbeidzot, man kā cilvēka attīstības psihologam identitātes jēdziena iztīrīšana ir īpaši pamācoša: es nevaru izvairīties no nepieciešamības pārvērtēt savus agrākos spriedumus, ņemot vērā radikālās vēsturiskās pārmaiņas. Vispirms es retrospektīvā prologā mēģināšu parādīt atsevišķus un nereti kļūdainus terminu «identitāte» un «identitātes krīze» lietojuma gadījumus pēdējo divdesmit gadu laikā — periodā, kad tika sarakstīti šīnī grāmatā apkopotie darbi. Lasītājam savukārt vajadzēs sasprindzināt vēstures izjūtu, lai izlemtu, kurus spriedumus manos darbos apstiprinājušas mūsdienu norises un kuri bijuši pārlicinoši tikai īsā laikposmā. Šīnī ziņā palīdzēs pirmpublicējumu saraksts grāmatas beigās. Jūs ievērosiet, ka pēdējais darbs šīnī sarakstā publicēts tad, kad plašai publikai vēl nebija zināmi mūsdienu jaunatnes spiltākās un nevardarbīgākās daļas piedzīvojumi (arī ķīmiski izraisītie) un ārīšķīgā izrādīšanās. Tam ir nozīme. Tikai vispārējs skatījums, kas ietver gan iedomas, gan kaprīzes, taču pacelas tām pāri, var palīdzēt mums izprast mūsdienu jaunatnes protesta mūžseno kodolu. Kad rakstīju savus darbus, arī ielu vardarbības problēma vēl nebija sasniegusi pašreizējo asumu. Taču arī šīnī jomā, analizējot jaunatnes līderu lomu, nepieciešama saskaņota un līdzsvarota rīcība.

Ja šo grāmatu vispār būs iespējams lasīt, par to jāpateicas Džoannas Eriksones un Pamelas Danielsas darbam.

Pamela Danielsa bija mana galvenā asistente, kad Hārvarda universitātē lasīju lekciju kursu «Dzīves cikls». Viņa pārskatīja darbus, uz kuriem balstīta šī grāmata, maksimāli samazinot atkārtošanos un prasmīgi izskaidrojot to, kas mūsu studentiem bija grūti saprotams.

Visu, ko es rakstu, rediģē Džoanna Eriksons. Neviens labāk par viņu nezina, ko es gribu teikt, un nespētu labāk kā viņa rūpēties, lai saglabātu man raksturīgo izteiksmes veidu — ja nepieciešams, arī pārmērīgi garos teikumus. Šī grāmata ir liecība par mūsu kopīgo darbošanos Ostena Rigza centrā, kur Džoanna pacientiem bija izveidojusi īpašu jaunrades pasākumu programmu. Šī programma ir kļuvusi par neatņemamu psihoterapijas sastāvdaļu, kas pārbauda un mobilizē jauniešu iekšējos resursus akūtas krīzes gadījumos.

Katrā nodaļā būs norādes uz darbiem un cilvēkiem, kam esmu pateicību parādā, taču tajās nav iespējams ietilpināt visu parādu, ko esmu uzkrājis divdesmit darba, mācīšanas, konsultāciju un ceļošanas gados. Šī grāmata ir veltīta diviem nu jau mirušiem draugiem — ne tikai tāpēc, ka smagi izjūtu viņu zaudējumu, bet arī tāpēc, ka viņi dzīvo šinī grāmatā un citu cilvēku darbos. Roberts Naitis (*Robert P. Knight*) bija Ostena Rigza centra medicīnas nodaļas direktors; Deivids Rapaports bija centra pētījumu daļas direktors. Lielās atšķirības izcelsmē, izskatā, temperamentā un intelektā tomēr netraucēja viņus kopīgi izveidot izcilu, zinātniski nozīmīgu terapijas centru, kas noteikti ieies vēsturē — tāpat kā viņu individuālie sasniegumi. Arī man bija laime veselus divdesmit gadus strādāt Ostena Rigza centrā ciešā sadarbībā ar Robertu Naitu un Deividu Rapaportu.

Tieši Ostena Rigza centram tika piešķirta Filda fonda dotācija identitātes problēmu izpētei; kā Filda fonda stipendiāts es pašlaik strādāju pie grāmatas par Gandija pusmūža gadiem. Iespēju turpināt izpēti un ceļot Rigza centram deva arī Forda dotācija. Nelielu pētījumu veikšanā mūs visu laiku atbalsta fonds «*Shelter Rock*». Visbeidzot jāmin, ka Psihiatrijas pētījumu atbalsta fonds palīdzēja rasties manam sacerējumam «Lutera jaunība», kas lasāms kā šīs grāmatas papildinājums, jo koncepcijas, kuras iztirzāšu šinī grāmatā, tur tiek attiecinātas uz vienu dzīvesstāstu.

Nosaukuma ziņā šis darbs tomēr ir grāmata «Bērnība un sabiedrība» pēctecis. Tā kā visi trīs darbi ir radnieciski, ceru, ka man tiks piedota atkārtošanos un līdzība, kas ir neizbēgama kā starp radniekiem, tā starp īstiem draugiem.

Daudzas acis un rokas ir pūlējušās, lai tiktu pārrakstīti manī manuskripti, taču nepārspējama prasmē un mundrumā ir bijusi Enna Bērta no Sentvitas.

Die Kommission hat die Sache in der Sitzung vom 11. d. M. 1897
 behandelt und ist zu dem Beschlusse gekommen, dass die
 Angelegenheit dem Herrn Minister für die Provinz
 zur Entscheidung zu übergeben ist.

E. H. F.

I. PROLOGS

1

Lai noskaidrotu identitātes jēdzienu, isi jāieskicē tā vēsture. Divdesmit gadu laikā, kopš jēdzienu «identitāte» sāka lietot tādā nozīmē, kādā to darīsim šajā grāmatā, tas dažādos kontekstos lietots ar tik daudzveidīgām nozīmēm, ka, šķiet, pienācis laiks pilnīgāk un skaidrāk iezīmēt identitātes jēdziena robežas. Un tomēr, par spīti vārda «identitāte» noteiktajai dabai, pats jēdziens pēc savas būtības vienmēr būs pakļauts mainīgiem vēsturiskiem apstākļiem.

Ikdienas un zinātniskā valodā termini «identitāte» un «identitātes krīze» tiek lietoti, apzīmējot gan kaut ko tik lielu un pašsaprotamu, ka būtu gandrīz vai šķumaini pieprasīt tā definīciju, gan arī kaut ko tik šauri specializētu, ka zudusi termina saikne ar vārda vispārīgo jēgu un attiecīgās parādības izteikšanai droši varētu izvēlēties arī citu nosaukumu. Apskatot tādus šā jēdziena plašākās nozīmes lietojuma piemērus kā avīžu virsrakstus «Āfrikas identitātes krīze» un «Pitsburgas stikla rūpniecības identitātes krīze», Amerikas Psihoanalīzes asociācijas prezidenta atvadu runu ar nosaukumu «Psihoanalīzes identitātes krīze» un, visbeidzot, Hārvarda universitātes katoļu studentu ceturtdienas vakara sarīkojumu «Identitātes krīze», jāsecina, ka šā termina lietojums minētajos piemēros ir visai atšķirīgs. Pēdīnās šeit ir tikpat svarīgas kā pats termins — ikviens ir dzirdējis jēdzienu «identitātes krīze», un šī vārdkopa izraisa liksmu ziņkāri, kas mijas ar neomulīgu diskomforta izjūtu, kura tomēr nav gluži bezcerīga, jo pats vārds «krīze» norāda uz atlabšanas iespēju. Īsi sakot, šis suģestīvais, rosinošais termins ticis pakļauts ritualizētam lietojumam.

Sociālo zinātņu pārstāvji savukārt reizēm mēģina panākt augstāku specifiskā lietojuma pakāpi, tādus terminus kā «identitātes krīze», «pašidentitāte» un «seksuālā identitāte» piemērojot šauri ierobežotiem, atsevišķiem izmērāmiem lielumiem, ar kuru izpēti viņi konkrētajā brīdī nodarbojas. Lai ar

šiem terminiem veiktu loģiskus vai eksperimentālus manevrus (un uzturētu labas attiecības ar lielajām psihoanalīzes autoritātēm), viņi mēģina tos izmantot, pētot cilvēka sociālās lomas, personības īpašības vai apzināto paštēlu un aizmirstot par grūtāk apgūstamiem, draudīgākiem un līdz ar to daudz vitālākiem identitātes jēdziena aspektiem. Šāds identitātes jēdziena lietojums izplatījies tik plaši, ka nesēn kāds vācu kritiķis, rakstot par manu grāmatu, kurā es šo terminu pirmoreiz lietoju psihoanalītiskās ego teorijas kontekstā, nosauca to par *amerikanische Populärpsychologie* jājamzirdziņu.

Tomēr ar prieku varu atzīt, ka identitātes būtības noskaidrošana rosinājusi pētījumus, kas, kaut arī ne vienmēr viesuši skaidrību identitātes jēdziena definēšanā, tomēr izrādījušies noderīgi sociālpsiholoģijā. Tāpat jāsaaka, ka vārds «krīze» vairs neasociējas tikai ar katastrofas draudiem, kā tas bija agrāk, kad šādas asociācijas radīja grūtības termina izpratnē. Tagad šis vārds kļuvis par apzīmējumu neizbēgamam pagrieziena punktam, stāvoklim, kam sekos attīstība vienā vai otrā virzienā, sekmējot izaugsmi, atlabšanu un tālāku diferenciaciju. Šāda virzība vērojama daudzos gadījumos: gan indivīda, gan jaunas elites grupas attīstības krīzē, gan individuālterapijā, gan arī spriegajās vēsturiskajās pārmaiņās.

Ja nemaldos, terminu «identitātes krīze» specifiski klīniskā nozīmē pirmoreiz lietoja Cionas kalna Veterānu rehabilitācijas klīnikā Otrā pasaules kara laikā, kad vispārējais posts lika dažādu pārliecību un ticību psihiatriem — arī Emanuelam Vindholcam (*Emanuel Windholz*) un Džozefam Vilraitam (*Joseph Wheelwright*) — nodoties saskanīgam kopdarbam. Mēs konstatējām, ka vairums mūsu pacientu nebija nedz simulanti, nedz arī kontuzētie; viņi kara grūtībās bija zaudējuši personības viengabalainības un vēsturiskās nepārtrauktības apziņu. Bija cietuši tā personības kontroles sistēma, kuru — no psihoanalīzes viedokļa — nosaka tikai ego «iekšējā struktūra». Tieši tāpēc es šo traucējumu nosaucu par «ego identitātes zaudēšanu»¹. Pēc tam esam sastapuši tādus pašus centrālos traucējumus darbā ar jauniešiem, kuru iekšējos konfliktus un sajukumu izraisījis karš viņu pašu personības ietvaros; tas pats noticis ar dumpiniekiem un destruktīviem elementiem, kas pieteikuši karu sabiedrībai. Tātad visos šajos gadījumos terminam «identitātes sajukums»* ir noteikta diagnostiska nozīme, kas jāievēro, nosakot šādu

* Termins «identitātes sajukums» oriģināltekstā parādās kā *identity confusion*. Latviskajā tekstā vārds *confusion* viscaur ir tulkots kā sajukums. Ir iespējami arī citi varianti, piemēram, apjukums, juceklis, apmulsums. Tomēr šķiet, ka tie nav nedz pietiekami vispārinoši, nedz zinātniskai terminoloģijai piemēroti. — *Tulk.*

traucējumu diagnozi un ārstēšanu. Šiem jaunajiem pacientiem var novērot sliekšmi uz vardarbību vai depresīvu stāvokli, uz atsvešinātību vai likumpārkāpumiem, taču viņu ciešanas drīzāk izraisījusi akūta un, domājams, pārejoša krīze, nevis sabrukums, kas pacientu pakļauj fatālas diagnozes neatgriezeniskajām ļaundabīgajām sekām. Un, kā jau tas ir vērojams psihoanalītiskās psihiatrijas vēsturē, parādību, ko sākotnēji uzskata par veselas traucējumu grupas vispārējo dinamikas modeli (piemēram, histērijas veidus gadsimta sākumā), vēlāk atzīst par patoloģisku normatīvas indivīda attīstības krīzes saasinājumu, paildzinājumu vai regresiju. Tiesi šādā ceļā mēs esam iemācījušies attiecināt normatīvu identitātes krīzi uz pusaudža un jaunieša vecumposmu.

Atsaucoties uz pirmo reizi, kad tika lietots termins «identitātes krīze», es rakstīju — «ja nemaldos». Varbūt šādas lietas nevajadzētu piemirst, taču bieži vien termini, kas vēlāk iegūst pilnīgi precīzu nozīmi, sākotnēji šķiet pašsaprotami un it kā neprasa skaidrojumu. Te nāk prātā viens no neskaitāmajiem stāstiem, ar kuriem doktors Normans Raiders (*Norman Reider*) mūs izklaidēja tik nogurdinošajās kara dienās. Kāds vecs vīrs esot katru rītu vēmis, taču nedomājis tāpēc meklēt ārsta palīdzību. Beidzot ģimenei izdevies viņu pārliecināt doties uz vispārēju veselības pārbaudi Cionas kalna klinikā. Uz doktora Raidera piesardzīgo jautājumu «Kā jums klājas?» vecais vīrs bez liekas kavēšanās atraucis: «Brīnīšķīgi! Labāk nevar būt.» Un patiesām, pārbaudes rezultāti rādījuši, ka visi vecā vīra ķermeņa orgāni ir pietiekami labā stāvoklī. Doktors Raiders kļuvis nepacietīgs: «Bet man teica, ka jūs katru rītu vemjot.» Vecais vīrs nedaudz pārsteigts atbildējis: «Protams. Vai tad citi no rītiem nevemj?»

Ar šo stāstu es nemēģinu norādīt, ka identitātes krīze ir manas slimības simptoms, ko uzņēmīgi piedēvēju visiem citiem, — lai gan arī šinī domā varbūt slēpjas kriptaiņa patiesības. Taču es tiešām pieņemu, ka esmu nosaucis vārdā parādību, ko mēs visi — katrs savā laikā — pārdzīvojam un tāpēc spējam pazīt tās akūtos gadījumus.

Spriežot pēc termina kliniskās izcelsmes, būtu loģiski salīdzināt identitātes krīzes patoloģiskos aspektus ar attīstības normālo gaitu un noskaidrot, ar ko identitātes krīze dzīves ciklā atšķiras no identitātes krīzes slimības vēsturē. Tomēr šādu individuālo gadījumu uzsveršana padara terminus «identitāte» un «identitātes krīze» apšaubāmus jebkurā citā — plašākā lietojumā; šķiet, ka tie darināti vienkārši pēc analogijas un neatbilst zinātniskas terminoloģijas kritērijiem. Katolu studentu mēģinājums samest dažādu indivīdu krīzes vienā katlā un kopīgiem spēkiem vienā vakarā tikt ar tām galā ir vismaz smieklīgs, tomēr termina pamatnozīme tā nosaukumā ir saskatāma. Taču — kāds gan

pusaudzībai varētu būt sakars ar Āfrikas valstu vai zinātniskas organizācijas stāvokli? Vai aizbildnieciski dižmanīgie paziņojumi, ka viena vai otra valsts iestigusi vēsturiskā vai ekonomiskā «pusaudzībā», ka tajā izveidojies «paranoisks politiskās varas mehānisms», tiešām ir tikai analogisks terminu lietojums? Un, ja nav pareizi apgalvot, ka uz valsti varētu attiecināt terminu «pusaudzība», vai tad ir iespējams, ka ievērojama daļa jauniešu pārdzīvo vienu un to pašu indivīda identitātes krīzes veidu? Turklāt, atgriezoties pie pašlaik populārā termina «identitātes sajukums», — vai gan visi jaunieši mūsdienās izturētos tik jucekli un tā demonstrētu iekšējos konfliktus, ja viņi nezinātu, ka noteiktā vecumā viņiem *paredzama* identitātes krīze?

Divdesmit pēckara gadu vēsture, šķiet, pierāda, ka šos kliniskas izteiksmes terminus par saviem ir pieņēmuši ne tikai diagnozes noteicēji, bet arī tie, kuriem šī diagnoze tik bieži tiek noteikta; šinī gadījumā tā ir vesela vecumgrupa, kas, atsaucoties uz mūsu pašu radītajiem terminiem, klaji demonstrē to, ko mēs agrāk uzskatījām par klusu, iekšēju un neapzinātu konfliktu.

2

Pirms mēģinām izprast agrāk radīto terminu mūsdienīgās nozīmes, es gribētu atskatīties uz mūsu profesionālajiem un idejiskajiem priekštečiem. Sodien ar terminu «identitāte» visbiežāk apzīmē kaut ko demonstrējamu, kas parasti izpaužas kā izmisīgi un gandrīz apzināti jucekli sevis meklējumi. Bet es gribētu pakavēties pie diviem tādiem identitātes formulējumiem, kas varētu raksturot mirkli, kad cilvēks pēkšņi apzinās, ka viņam neapšaubāmi *piemīt* sava identitāte.

Abi mani liecinieki ir bārdaini psiholoģijas patriarhi, kas likuši pamatus zinātniskajai identitātes izpētei. Identitātes apziņu kā subjektīvu *iedvesmojošas viengabalainības un kontinuitātes* apjēgsmi visveiksmīgāk, manuprāt, aprakstījis Viljams Džeimss (*William James*)* vēstulē sievai:² «Cilvēka raksturs atklājas tādā garīgā vai morālā stāvoklī, kurā viņš vispilnīgāk, visdziļāk un visintensīvāk izjūt sevi darbojamies un dzīvojam. Šādos mirkļos cilvēkā ierunājas kāda iekšēja balss un saka: «Lūk, *tā* ir mana īstā būtība!»»

Šādos brīžos vienmēr ir klāt arī «aktīvas spriedzes elements, kas veidojas, pārvaldot to, kas ir atkarīgs no paša un iekšējs, un ticot, ka ārējie faktori

* Viljams Džeimss (1842–1910) — amerikāņu psihologs, funkcionālisma pamatlicējs psiholoģijā. — *Tulk.*

sasnies harmoniju ar iekšējiem, tomēr negarantējot, ka tā notiks. Tiklīdz rodas pilnīga garantija, .. šis stāvoklis manā apziņā pārvēršas stagnējošā apātijā. Taču bez šādas garantijas es izjūtu — protams, ja *überhaupt* (vispār — vāc.; red.) jūtos spēkpilns — dziļu, iejūsminošu svētlaimi un rūgtu gatavību paveikt un pārciest jebko.. ; lai gan šis stāvoklis ir tikai noskaņojums vai izjūta, ko es vārdos nespēju aprakstīt, tas man atklājas kā visas manas teorētiskās un praktiskās pašnoteikšanās dziļākais princips...»

Džeimsa lieto vārdu «raksturs», taču es uzdrošinos apgalvot, ka viņš apraksta identitātes apzināšanos; vēl vairāk, viņš apraksta tādu tās formu, kādu principā iespējams piedzīvot ikvienam cilvēkam. Viņam šī pieredze ir «*garīga un morāla*», kā tas izriet no tā laika morālfilozofijas, turklāt šis stāvoklis «*iestājas*» kā atziņa vai pat pārsteigums, nevis kā nogurdinošu meklējumu rezultāts. Šis stāvoklis ir «*aktīva spriedze*» (nevis «paralizējoša») — spriedze, kas paver iespējas, nedodot garantijas, nevis izšķīst skalās prasībās pēc pilnīgas skaidrības. Protams, jāpiemin, ka Džeimsam bija jau pāri trīsdesmit, kad viņš rakstīja šo vēstuli; agrā jaunībā viņš bija izdzīvojis patiesi dziļu un izmisīgu identitātes krīzi; par amerikāņu pragmatisma psihologu un filozofu viņš kļuva tikai pēc ilgstošiem eksperimentiem ar dažādu kultūru, filozofiju un nāciju identitātes elementiem. Iespējams, ka arī vācu vārda «*überhaupt*» lietojums identitātes deklarācijas vidū ir atbalsis no Džeimsa dumpīgajiem studenta gadiem Eiropā.

Džeimsa dzīves ceļu var pētīt gan kā ieilgušu identitātes krīzi, gan kā vienu no pirmajiem pašradītas identitātes precedentiem jaunajā un ekspansīvajā Amerikas civilizācijā. Pie Džeimsa mēs vēl atgriezīsimies ne reizi vien, bet tagad, lai padziļinātu identitātes definīciju, pievērsīsimies apgalvojumam, kas apliecina *indivīda un kultūras* identitātes vienību un sakņojas kādas senas tautas liktenī. 1926. gadā Vīnē Zigmunds Freids rakstīja biedrībai «*B'nai B'rith*»³: «Pie jūdaisma (man ar kaunu jāatzīst) mani nesaistīja nedz ticība, nedz nacionālais lepnums, jo vienmēr esmu bijis neticīgais un tiku izaudzināts bez reliģijas, kaut arī ar cieņu pret to, ko sauc par civilizācijas «morāles» normām. Ikreiz, kad jutu noslieci uz nacionālu pacilātību, es centos to apspiest kā nepareizu un kaitīgu, jo redzēju, kas notiek ar tautām, starp kurām mēs, jūdi, dzīvojam. Taču bija pietiekami daudz kā cita, lai mani neatraujami piesaistītu mūsu tautai un jūdaismam: gan neapjausti dziļu spēki — jo spēcīgāki, jo grūtāk izsakāmi vārdos —, gan arī skaidra iekšējās identitātes apzināšanās un kopējas psihiskās konstrukcijas radītā intimitāte. Un pāri visam bija apjēgsme, ka tieši jūdu mantojumam es varu pateikties par divām īpašībām, kas grūtajā dzīves ceļā man kļuvušas pilnīgi nepieciešamas. Kā jūdu pēctecis es

sevi apzinājos brīvu no daudziem aizspriedumiem, kas citus ierobežo intelekta lietojumā, un kā jūdu pēctecis es biju gatavs pievienoties opozīcijai un nedzīvot saskaņā ar viendabīgā vairākuma viedokli.»

Neviens tulkojums nespēj pietiekami jūtīgi atveidot Freida īpašo vārdu izvēli vācu oriģinālā. «Neapjausti dziļu spēki» oriģinālā ir «*dunkle Gefühls-mächte*»; «kopīgas psihiskās konstrukcijas radītā intimitāte» ir «*die Heimlichkeit der inneren Konstruktion*» — tātad ne tikai psihiska un katrā ziņā ne noslēgta, tomēr dziļa kopības apziņa, kas pazīstama tikai līdzdalīgajiem un izsakāma drīzāk mītiskā nekā konceptuālā formā.

Šie fundamentālie identitātes skaidrojumi nav ņemti no teorētiskiem darbiem, bet no sarakstes ar sievu, kuru viņš apprecēja vēl, un no uzrunas «tautas brāļiem», no kuriem autors, nodevies savai profesijai, ilgus gadus bijis atsvešinājies. Tomēr, neraugoties uz abu skaidrojumu poētisko spontanitāti, tos radījis profesionāla trenētais prāts, tāpēc pozitīvas identitātes apzināšanās galvenās pazīmes tanīs parādās gandrīz sistemātiskā veidā. Ģenija prātam, protams, ir īpaša identitāte un īpašas identitātes problēmas, kas bieži vien noved pie ietilgušas krīzes dzīves ceļa sākumā. Tomēr mums sākotnēji jāpaļaujas uz viņu formulējumiem, lai pēc tam nonāktu pie definīcijas, kas derīga visai cilvēcei.

Šī ir vienīgā reize, kad Freids vārdu «identitāte» lieto kā īpašu terminu, turklāt tieši etniskā nozīmē. Un, kā jau varētu gaidīt, viņš neaizmirst norādīt uz tiem aspektiem, kurus es nosaucu par neskaidri draudīgiem un līdz ar to daudz vitālākiem; jo spēcīgāki, jo grūtāk izsakāmi vārdos — kā raksta Freids. Freida «iekšējās identitātes apzināšanās» ietver sevī arī rūgtu lepnumu, ko izkļiedētā un nicinātā jūdu tauta saglabājusi garajos vājšānu gadsimtos. Šis lepnums sakņojas īpašā (šīnī gadījumā — intelektuālā) apdāvinātībā, kas triumfē pār naidīgās vides izveidotajiem ierobežojumiem. Taču jūdu bezbailīgās brīvdomības pozitīvajai identitātei preti Freids nostāda negācijas citās tautās, «starp kurām mēs, jūdi, dzīvojam», t. i., aizspriedumus, «kas citus ierobežo intelekta lietojumā». Te nu mēs saprotam, ka viena cilvēka vai grupas identitāte ir relatīva attiecībā pret citām identitātēm un ka lepnums par stipras identitātes iegūšanu var norādīt uz iekšēju atbrīvošanos no dominējošas grupas vai, piemēram, viendabīgā vairākuma identitātes. Apgalvojumā, ka vēsturiskā attīstība ierobežo aizspriedumainā vairākuma brīvību intelekta lietojumā un vienlaikus intelektuāli stimulē izstumto minoritātes grupu, paredzēta triumfāla minoritātes uzvara. Pie šā jautājuma atgriezīsimies, apspriežot rasu attiecības.⁴

Freids iet vēl tālāk un atzīst, ka viņam vajadzējis apspiest sevī noslieci uz nacionālu pacilātību, kas raksturīga tautām, «starp kurām mēs, jūdi, dzīvo-

jam». Freida jaunības centienu izpēte, tāpat kā Džeimsa gadījums, varētu parādīt, kā tiek atmesti visi pārējie mērķi, lai nodotos ideoloģijai, kas cilvēka psiholoģijas pētniecībā izmanto dabaszinātņu metodes. Starp citu, Freida sapņu pieraksts ir lielisks viņa apspiesto patību katalogs (Džeimss tās sauc par «pamestajām» vai pat «nogalinātajām» patībām) — jo nakts murgos mūs vajā pašu negatīvā identitāte.⁵

3

Abi skaidrojumi un to autoru dzīvesstāsti palīdz izprast vairākus identitātes aspektus un reizē izskaidro, kāpēc šī problēma ir tik visaptveroša un grūti definējama: mums ir darīšana ar procesu, kas «atrodas» *indivīda būtības kodolā* un vienlaicīgi arī šī *indivīda kopienas kodolā*; būtībā šis process iedibina abām identitātēm kopīgo identitāti. Ir vērts apstāties un veltīt laiku, ieskicējot dažas minimālās prasības, kas nepieciešamas, lai aptvertu visu identitātes jēdziena sarežģītību. Jāsāk ar to, ka psiholoģijā identitātes veidošanās ir process, kurā vienlaicīgi notiek refleksija un percepcija; šinī procesā, kas norisinās visos garīgās darbības līmeņos, indivīds izvērtē sevi, ņemot vērā to, kā citi vērtējuši viņu salīdzinājumā ar sevi un sev nozīmīgo tipoloģiju; vienlaikus indivīds vērtē apkārtējo spriedumu par sevi, paturot vērā, kā viņš uztver sevi salīdzinājumā ar apkārtējiem un ar sev nozīmīgiem cilvēku tipiem. Par laimi, šis process parasti ir neapzināts, un tādām tam jābūt, izņemot gadījumus, kad ārējo un iekšējo apstākļu sakritības dēļ izveidojusies saasināti sāpīga vai pacilāta identitātes apzināšanās.

Turklāt šis process ir pakļauts nemitīgām izmaiņām un attīstībai; savā labākajā izpausmē tas ir pieaugošas diferenciācijas process, kas vērsas plašumā, indivīdam nozīmīgo tēlu lokam paplašinoties no mātiskās figūras līdz visai cilvēcei. Šis process sākas, kad pirmoreiz «satiekas» māte un bērns kā divas būtnes, kas var pieskarties un iepazīt viena otru,⁶ un beidzas tad, kad zūd indivīda spēja apliecināt sevi savstarpējā saskarsmē. Tomēr, kā jau norādīts, pusaudzības gados šinī procesā iestājas normatīva krīze, ko lielā mērā nosaka attīstība pirms pusaudža vecuma un kas savukārt nosaka visu tālāko attīstību. Visbeidzot, kā redzams, nav iespējams šķirt individuālo izaugsmi no pārmaiņām sabiedrībā, pie kuras pieder indivīds; tāpat nav iespējams šķirt krīzes indivīda dzīves ceļā no vēsturiskā laikmeta krīzēm (to es mēģinu pierādīt grāmatā «Lutera jaunība»), jo tās ir savstarpēji atkarīgas un palīdz definēt viena otru. Būtībā mijiedarbību starp psihiskajiem un sociālajiem — t. i.,

starp indivīda attīstības un vēsturiskajiem — faktoriem var konceptualizēt tikai kā sava veida *psihosociālu relativitāti*. Turklāt jāpiebilst, ka identitātes veidošanās ir vēsturiskās attīstības prototips. Viela nopietnām pārdomām — acīmredzot identitāti neveido nedz dažādu lomu virkne, nedz arī apzinātu pozu demonstrēšana, lai gan tie ir dominējošie aspekti modernajos «identitātes meklējumos».

Lai gan zinātnē kopdarba metode pašlaik šķiet vislabākais risinājums, tomēr, ņemot vērā visu iepriekš minēto, būtu nepareizi, ja mūsu pētījuma jomā iejauktos pašuztvere, paštēls un pašcieņa vai lomas ambivalence, lomas konflikts, lomas zudums un citi personoloģijas un sociālpsiholoģijas termini, kas bieži asociējas ar identitāti. Šīm psiholoģijas nozarēm vēl trūkst cilvēka attīstības teorijas, kas definē parādības, pētot, no kurienes tās rodas un kādā virzienā attīstās. Identitāte kā personības apbruņojums nekad nesasniedz pabeigtību, tā nekad nenostiprinās kā statisks un nemainīgs sasniegums.

Taču identitātes jēdzienu pilnībā aptvert nespēj arī tradicionālā psihoanalīzes metode, jo tajā nav izveidoti termini apkārtējās vides konceptualizēšanai. Psihoanalītiskā teoretizēšanas maniere nosaukt apkārtējo vidi par ārpasauli vai lietu pasauli atstāj novārtā vides visaptverošo, visuresošo būtību. Vācu etologi iesāka lietot vārdu «*Umwelt*», apzīmējot ar to ne tikai apkārtējo, bet arī iekšējo vidi. Patiešām, no indivīda attīstības viedokļa mūsos uz visiem laikiem saglabājas visas «bijušās», iepriekšējās vides; tā kā dzīve ir nepārtraukta tagadnes pārstrādāšana «bijušajā», mēs nekad — pat ne kā jaundzimušie — nenonākam vidē kā būtnes bez iepriekšējās vides pieredzes. Tātad identitātes jēdziena izpratnei nepieciešamie metodoloģiskie priekšnoteikumi ir psihoanalīze, kas sevī ietver vides jēdzienu, vai sociālpsiholoģija, kurā iekļauti psihoanalīzes elementi; apvienojoties abām šīm jomām, acīmredzot varētu izveidoties jauna pētniecības nozare, kas laika gaitā izstrādātu un pilnveidotu savu sistēmu. Pagaidām mēs varam tikai virspusēji apjaust, ka pieņēmums par identitātes attīstību palīdz izskaidrot atsevišķus vēsturiskus vai biogrāfiskus notikumus, dažus patoloģiskus vai normatīvus attīstības aspektus. Šāds pieņēmums, protams, palīdz arī saprast, kas, kāpēc un kādā veidā kļuvis skaidrāks.

Taču, ja pieņemam vēsturisko perspektīvu, mums jāapzinās iespēja, ka citāti, ko piedāvāju kā moto visam darbam, īstenībā attiecas uz identitātes veidošanos ciešā atkarībā no vidusskiras kultūras dzīves nosacījumiem. Patiešām, gan Džeimss, gan Freids piederēja pie agrīnās industriālās ēras vidusskiras, kas migrēja no laukiem uz pilsētu vai no vienas pilsētas uz otru; Džeimss turklāt

bija imigranta mazdēls. Tomēr viņu ģimenē, studijās, akadēmiskajā un klīniskajā darbībā izpaudās līdzsvarota morāle un augsti ideāli, pat ja zinātnes jomā viņi bija īsti revolucionāri. Var būt, ka pašsaprotamais jeb «tas, ar ko var rēķināties» (ar šo frāzi Freids raksturoja savu attieksmi pret morāli), nosaka arī iespēju kaut ko sasniegt, pamatojoties uz šo pašsaprotamo. Tieši tā rikojās deviņpadsmitā gadsimta vidussķiras revolucionārie prāti: Darvins atklāja cilvēka dabas attīstību no dzīvnieciskiem aizsākumiem; Markss aprādīja vidussķiras domāšanas šķirisko ierobežotību; Freids demonstrēja mūsu ideālu un visas apziņas dzīves atkarību no bezapziņas procesiem.

Kopš tiem laikiem nāciju kari, politiskas revolūcijas un dumpji pret morāli ir satricinājuši tradicionālos cilvēka identitātes pamatus. Ja vēlamies atrast lieciniekus radikāli atšķirīgiem uzskatiem par pozitīvās un negatīvās identitātes attiecībām, mums tikai jāmaina vēsturiskā perspektīva un jāpievēršas mūsdienu melnajiem rakstniekiem. Ko darīt, ja nedz pagājušo paaudžu cerībās, nedz modernās sabiedrības pūlēs nav nekā, kas varētu palīdzēt pārvarēt negatīvo tēlu, kuru minoritātei uztiņp «viendabīgais vairākums»? Šķiet, ka šādā gadījumā radošam indivīdam jāakceptē negatīvā identitāte kā izdziedināšanas pamats. Amerikas melno rakstnieku darbos mēs jūtam gandrīz ritualizētu «nedzirdamības», «neredzamības», «bezvārdības» un «bezsejības» apliecinājumu: kā raksta Ralfs Elisons, «neredzamu seju un nedzirdamu balsu pilns tukšums, kas atrodas ārpus vēstures». Taču melnie autori turpina rakstīt un dara to spēcīgi, jo daļrude spēj veicināt kolektīvu dziedināšanu pat tad, ja tā apliecina neesamības dzīles⁷. Vēlāk mēs to iztīrāsīm kā universālu visu ekspluatēto grupu pazīmi. Nav nejausība, ka arī vienam no spilgtākajiem autobiogrāfiskajiem darbiem par Indijas nacionālo atbrīvošanos ir «negatīvs» nosaukums — «Nezināmā indieša autobiogrāfija». Nav arī brīnums, ka jauniešos, kuriem nav noslieces uz literāru apceri, negatīvā identitāte ir tik dziļi iesakņojusies, ka to aplāpēt spēj tikai pievēršanās kareivīgumam vai pat pārejošai vardarbībai.

Aizmirstot klīniskās ainas un koncepcijas, es tagad gribētu aplūkot mūsdienu jaunatni no četrdesmito gadu skatpunkta. Jebkuros laikos par jauno paaudzi pirmām kārtām uzskata skaļāko un uzkrītošāko attiecīgās vecumgrupas daļu un vēlāk arī klusos cietējus, kas nonāk psihiatru uzmanības lokā vai iegūst otro dzīvi rakstnieku romānos. Visspilgtākajā jaunās paaudzes daļā mēs novērojam pārspīlētu identitātes apzināšanos, kas rada jucekli ne tikai pozitīvās un

negatīvās identitātes formulējumos, bet arī mūsu pieņēmumos par manifestētu un latentu uzvedību un apzinātiem un neapzinātiem procesiem. To, ko mēs uzskatām par patiesi relatīvu, viņi izrāda kā relatīvisku pozu.

Šodien jaunatne nav tāda kā pirms gadiem divdesmit. Pavēcāks cilvēks to varētu apgalvot jebkurā vēstures brīdī un daudz nekļūdītos. Taču es šeit domāju specifiski to, kas attiecas uz mūsu teoriju. Četrdesmitajos gados mēs piesardzīgi ieteicāmies, ka atsevišķi jaunieši pārcieš vairāk vai mazāk apzinātu identitātes konfliktu; sešdesmitajos gados daļa jaunatnes mums klaji uzspēlēti demonstrē to, ko agrāk uzskatījām par intīmu noslēpumu, un bez šaubīšanās vai slēpšanās apgalvo, ka tai patiešām ir identitātes konflikts. Seksuālās identitātes sajukums? Jā gan. Saglabājot smalkjūtību, uz ielas dažkārt nav iespējams noteikt jaunā cilvēka dzimumu. Negatīva identitāte? Protams! Šķiet, ka viņi grib darīt visu, ko sabiedrība liedz; vismaz šādā veidā viņi «rēķinās» ar sabiedrības normām. Un, ja lietojam tādus sarežģītus terminus kā psihosociālais moratorijs, mūsu jaunieši noteikti nesteigsies izlemt, vai grib pieņemt kādu no konformistu pasaules piedāvātajām identitātēm.

Taču — vai tiešām mūsu teorijas un šīsdienas prakse liecina par vienu un to pašu? Vai mūsdienu jaunieši pilnīgi atbilst mūsu teorijām? Vai mūsu teorijas nav pārveidojušās līdzīti notikumiem, kas izmainīja identitātes konflikta statusu? Šie jautājumi paver psiholoģiski vēsturisku perspektīvu, ko mēs šinī apcerējumā varam vien ieskicēt, taču ir svarīgi to apzināties, jo nākamo paaudžu un apkārtējās pasaules akcelerācija nezudīs — vēl vairāk, šis paātrinājums mūs panāks un pat apsteigs.

Savā ziņā ir loģiski, ka teoriju pārvērš praksē tieši tā vecuma grupa, kura nespēj upurēt augšanas un piedalīšanās filozofiju tam, ko vecākā paaudze gūrdi sauc par dzīves realitāti. Tieši pusaudža gados ego sāk uztvert kā būtiski svarīgu apkārtējās vides ideoloģisko struktūru, jo bez ideoloģiska pasaules vienkāršojuma pusaudža ego nespēj sakārtot pieredzi atkarībā no specifiskās nozīmes un lietojuma. Tātad pusaudža gados jaunais cilvēks nonāk daudz tuvāk vēstures ritējumam nekā bērna attīstības posmos. Identitātes infantīlie aizsākumi ir daudz neapzinātāki un, ja mainās, tad ļoti lēni; taču identitātes problēma pati mainās līdzīti vēsturiskajam laikmetam — un tāds arī ir tās uzdevums. Tātad diskutēt par identitātes problēmu un tās dimensijām pašlaik, kad praktizējošo ārstu balsis tiek vēriģi uzklauskātas, nozīmē iesaistīties kultūras vēsturē un, iespējams, kļūt par tās darbarīku.

Tas, ko mēs sākotnēji interpretējam kā latentas parādības, tagad tiek izkliegt saukļos, rādīts uz ielas un publicēts žurnālos. Taču, ja biseksuāls sajukums dažiem jauniešiem ir kļuvis par izaicinošu pozu, vai tas nozīmē, ka viņi

kā paaudze mazāk apzinās dzimumu atšķirības, ka viņu seksuālā dzīve ir paralizēta, ka viņi ir neizvēlīgi partneru ziņā? Es tā nedomāju. Tradicionālie dzimumu stereotipi, pret kuriem jaunie iebilst, nekādā gadījumā nav nepārprotami labvēlīgi seksuālajai dzīvei. Un vai jauniešos tiešām dominē negatīvā identitāte, kā varētu spriest pēc vispārējā godbijības trūkuma? Domāju, ka nekādā ziņā ne. Tiesa, jaunie rod gandarījumu vecāku sašutumā par viņu izdarībām, taču īstenībā viņi deklarē tādas pozitīvas identitātes meklējumus, kura nebūtu balstīta vecāku paaudzes konformismā un pretenciozitātē. Šāds nonkonformisms savukārt ir lūgums pēc brālīgas kopības, un kā daļa no dumpīgā identitātes veidošanās procesa tas iegūst jaunu — ritualizētu raksturu. Protams, pastāv arī bīstamāki patiesi negatīvas identitātes piemēri, kaut vai jaunie motociklisti, kas varētu dīzoties ar saukli: «Kad ierodies pilsētā, izskaties pēc iespējas atbaidošāks.» Šeit mēs sastopamies ar potenciāli kriminālu identitāti, ko uztur noraidījums, kuru viņi no apkārtējiem arī dāsni saņem.

Daži jaunieši, šķiet, ne vien lasa mūsu darbus, bet pat sarunvalodā lieto mūsu terminoloģiju. Dažkārt viņi atzīst, ka mēs zinām, par ko viņi runā, tā ka es ne vienmēr spēju atturēties un neuzskatīt to par komplimentu. Taču es arī saredzu, ka tas ir viens aspekts senajā spēlē, ko Freids sauca par «pasīvā pārvēršanu aktīvajā», un līdz ar to — vēl viena jaunatnes eksperimentēšanas forma. Nereti viņi, šķiet, deklarē: «Kas apgalvo, ka mēs *pārciešam* identitātes krīzi? Mēs to izvēlamies, mēs to izraisām, mēs liekam tai būt!» Tas pats attiecas uz agrāk latentu procesu akceptēšanu un, protams, uz paaudžu attiecību ambivalenci. Ja agrāk mēs uzmanīgi mēģinājām jūtīgiem jauniem cilvēkiem pierādīt, ka viņos mājo arī naidīgums pret vecākiem, no kuriem viņi ir atkarīgi, tad pašlaik jaunieši vērsas pie mums ar klaji naidīgu vai vienaldzīgu visu vecāku noraidījumu un mums ir jācenšas pierādīt, ka viņi vecākus kaut mazliet mīl. To, ko es šeit rakstu, daudzi noteikti jau zina. Varbūt notiek jauna — atklātāka pielāgošanās psihiatrijas apgaismības funkcijai, kas agrāk norisinājās verbālā, tāpēc ne tik bīstamā formā. Atcerēsimies, ka jau kopš Freida darbības aizsākumiem inteligenti, apgaismoti cilvēki pieņēma viņa atklāsmes, uzzināja savu neirožu nosaukumus un ... paturēja pašas neirozes.

Jāatzīst, ka pagātnē šī spēlīte bija bīstamāka. Rakstot histērijas vēsturi, mēs noteikti secinātu, ka seksuālās vēlmes, kas tika apspiestas, kamēr psihopatoloģijas tirgū galveno lomu spēlēja histērija, psihiatriskās apgaismības rezultātā kļuva atklātas un darbīgas; histērijas simptomi izzuda, un to vietā nāca rakstura problēmas. Tātad tas, kas Freida laikos bija neirotiska epidēmija ar sociāliem elementiem, mūsdienās izpaužas kā virkne sociālo kustību ar neirotiskiem elementiem. Te paveras daudz aplēptu problēmu, pētot jauno

paaudzi, kas apņēmusies izveidot citu — vitālāku ētiku, atceļot savu vecāku paaudzes morāli.

Tanī pašā laikā praktizējošie ārsti nedrīkst aizmirst iespēju, ka visā krāšņi izrādītājā identitātes sajukumā darbojas arī Pinksas — Minskas mehānisms, kā mēs to dēvējām Cionas kalna klīnikas laikos. Šis mehānisms ir vēl viena asprātīga ebreju tautas nodeva zemapziņas izpētes jomā. Kādā Polijas dzelzceļa stacijā tirgonis nejauši satiek konkurentu un vaicā, uz kurieni tas dodas. «Uz Minsku,» viņš atbild un laižas prom. «Ak uz Minsku!» mūsu varonis noklīdz pakal paziņam. «Es jau saprotu, ka tu saki — uz Minsku, lai es domātu, ka tu īstenībā brauc uz Pinsku! Melis tāds — es zinu, ka tu brauc uz Minsku!»

Citiem vārdiem, dažu jauniešu identitātes sajukums šķiet apzināti ļaunprātīgi izvēlēts, un tā tas arī ir. Tomēr mēs zinām vismaz to, ka, pirmkārt, krīze ir atbilstoša viņu vecumam un, otrkārt, dažiem tā ir atklātāka tāpēc, ka viņi zina — šinī vecumā ir paredzēta identitātes krīze. Taču mēs nedrīkstam iemidzināt savu profesionālo modrību, krīzei izpaužoties psihotiskā uzvedībā, ekscentriskās manierēs, fanātiskās teorijās, radošā aizrautībā vai dīvainās sociālās nodarbēs. Ja pie mums nāk pēc padoma, mēs varam noteikt indivīda ego spēku, mēģinot izpētīt, cik lielā mērā jaunā cilvēka uzvedību vēl aizvien diktē konfliktējoši infantili stereotipi, un līdz ar to novērtēt viņa izredzes atrast savu es, iesaistoties kādas sociālas problēmas risināšanā.

5

Pētot mūsdienu jaunatni, ir viegli aizmirst, ka identitātes veidošanās, lai gan krasi svarīga jaunībā, īstenībā ir *paaudžu* problēma. Nedrīkst neievērot, ka vecākā paaudze izvairās no atbildības, kad neizvirza stingrus ideālus, kas nepieciešami nākamās paaudzes identitātes veidošanā — kaut vai tikai tādēļ, lai jaunais cilvēks varētu sacelties pret kādu stabilu vērtību sistēmu.

Nesen dokumentālā televīzijas sīzetā apsprieda jauniešu problēmas Leksingtonā Masačūsetsas štatā. Pieļauju, ka šo pilsētu izvēlējās tāpēc, ka tā ir Amerikas brīvības šūpulis. Ar apbrīnojamu vaļsirdību tika rādīts, kas notiek ar «brīviem», jauniem amerikāņiem un kā viņi izturas sabiedrībā. Taču vecāki gandrīz nebija redzami. Jā, kāda māte bija atvērusi sava nama durvis divpadsmit piecpadsmit pusaudžiem, kas pēcpusdienas pavadīja viņas mājā un dārzā. Bet par pārējām ģimenēm netika bilsts ne vārds. Vecākus rādīja tikai sanāksmē, kurā apsprieda pusaudžus, it kā viņi būtu iebrucēji no citas planētas. Tieši šādā veidā jaunieši tiek atspoguļoti masu medijos. Turklāt

jāpiebilst, ka masu mediji pēdējā laikā vairs nav apmierināti ar komunikācijas starpnieka lomu; tie pārdroši un efektīvi uzņemas tiešu savienotāja lomu starp paaudzēm. Jaunieši nereti tiek atspoguļoti kā viņu pašu izveidoto tēlu karikatūras, tā vēl vairāk atbaidot vecākus no divainās ainas. Taču, augot sašutumam, zūd vecāku pielāvīgums, un ļoti bieži var nojaust, ka jaunieši daudz labprātāk cīnītos ar stūrgalviem vecākiem nekā samierinātos ar tādiem vecākiem, kurus nav vērts pat pieminēt. Ja neklūdos, vecāki jauniešiem drīzāk atgādina pāraugušus zēnus vai meitenes, kas aizrujas ar patērēšanu un lietu pasauli, apejot sarežģītos jautājumus par paaudžu jaunajām lomām tehnoloģijas laikmetā, kurā var dabūt gan atombumbu, gan pretapaugļošanās tabletes.

Bet kur tad mūsdienās ir meklējami identitātes spēka avoti? Ar vārdu «mūsdienas» es saprotu tagadni un *sagatavotu nākotni*, jo visiem spēkiem jācīnās pret paradumu uzskatīt, ka esam paveikuši pietiekami daudz, ja izskaidrojam pagātņi. Tieši tādēļ es nekavēšos pie tradicionālo identitātes spēka avotu paliekām — ekonomiskām, reliģiskām, politiskām, reģionālām un nacionālām; tās pašlaik apvienojas ar ideoloģiskām nākotnes perspektīvām, kurās sagatavots, pat iēplānots tehnoloģiskais progress ņems virsroku pār tradīciju spēku. Runājot par ideoloģiju, es lietoju šo vārdu, apzīmējot vispārēju psiholoģisku vajadzību pēc ideju sistēmas, kas radītu pārlicinošu pasaules ainu.

Jāatzīst, ka daudzi no mums, kas apkopo slimības vēstures vai biogrāfijas (tās dažkārt ļoti atgādina slimības vēstures) un māca jaunos psihiatrus un privileģētos humanitārā novirziena koledžu studentus, bieži vien neizprot, kādus identitātes avotus izmanto jauniešu vairākums, kura ideoloģija ir tehnoloģijas laikmeta produkts. Pārsvārā mēs šai jaunatnes daļai neesam nepieciešami, bet, ja esam, viņi pieņem mūsu radīto pacienta lomu. Šķiet, arī mēs paši uzskatām, ka šie jaunieši nav jāietver mūsu teorijās. Un tomēr jāpieņem, ka milzums jauniešu ASV un citās valstīs gan apdāvinātības, gan iespēju ziņā ir pietiekami tuvu mūsdienu tehnoloģiskajām tendencēm un zinātniskajām metodēm, lai šajā vidē justos tik mājīgi, cik vien mājīgi cilvēka dzīvē iespējams justies. Gribu teikt, ka es nekad neesmu spējis noticeēt apgalvojumam, ka zemkopības, tirdzniecības vai grāmatu kultūrā cilvēku atsvešinātība bijusi mazāka nekā tehnoloģijas kultūrā. Uzskatu, ka tikai mūsu pašu romantizētā retrospekcija liek domāt, ka zemniekus, tirgotājus vai medniekus viņu lietotās metodes un tehnika ierobežoja mazāk nekā mūsu laikabiedru mūsdienu tehnoloģija. Citiem vārdiem sakot, katrā tehnoloģiskā un vēsturiskā periodā ir noteikta tipa cilvēki, kas, atbilstoši audzināti, spēj apvienot dominējošo tehnoloģiju ar savas identitātes attīstību; šie cilvēki

kļūst par tās jomas pārstāvjiem, kurā viņi *darbojas*. Neatkarīgi no nenozīmīgiem trūkumiem un priekšrocībām viņi balstās uz *kultūras konsolidāciju*, kas nodrošina kopējas un pareizas rīcības augļus — vispārēju atzišanu un pārejošu pestīšanu; šādas rīcības pareizību pierāda dabas dāsnā atsaucība, vai tā izpaustos notverta medijuma, ievāktas ražas, sarāzotu preču, iegūtas naudas vai atrisinātu tehnoloģisko problēmu veidā. Šāda konsolidācija un miljoniem ikdienas uzdevumu un darbību veikšana īstenojas praktiskos modeļos un spontānās ritualizācijās, kurās var piedalīties vadoņi un pakļautie, vīriesi un sievietes, pieaugušie un bērni, privileģētie un beztiesīgie, talantīgie un melnā darba veicēji. Būtiski, ka tikai šāda konsolidācija iedvesmo aktīvai darbībai un sniedz atbalsta punktus, kas nepieciešami, lai izveidotu savam laikam raksturīgu identitāti; tomēr vairumam cilvēku konsolidācija nozīmē arī ierobežojošu šaurību un uzspiestus darbības ietvarus. Tieši tāpēc, ka šāda konsolidācija vienmēr ir ļoti praktiska (tā darbojas un atjaunojas pašā lietošanas un apdzīvošanas procesā), tā reizē rada noteiktas privilēģijas, pieprasa noteiktus upurus, padara likumīgu noteikta veida nevienlīdzību un iestrādā sistēmā noteiktas pretrunas, kas ir acīmredzamas katras sabiedrības kritizētājiem. Taču daudzi svarīgi jautājumi vēl nav pētīti no dziļu psiholoģijas viedokļa. Kā kultūras konsolidācija rada piederības izjūtu un nepātrauktu kustību starp iekšējās organizācijas artefaktiem? Kādā veidā priekšplānā izvirzās noteikts stils, tā ideāls un pašglorifikācija? Kā ierobežot cilvēka apvārsni tā, lai viņš neredzētu, ka, iznīcinot jauniegūto intimitāti ar pasauli, tiks pakļauts visāda veida atsvešinātībai un, pats galvenais, bailēm nomirt vai tikt nogalinātam? Meklējot atbildes uz šiem jautājumiem, diskusija par cilvēka ego iegūtu jaunas dimensijas.

Kultūru, civilizāciju un tehnoloģiju vēsture ir šādu konsolidāciju vēsture, taču tikai krasu pārmaiņu periodos parādās novatori — cilvēki, kas ir pārāk apdāvināti, lai paliktu pastāvošās sistēmas ietvaros, pārāk godīgi vai pārāk nemierā ar sevi, lai aiz ikdienišķo vajadzību komplicētā tikla nepamanītu eksistences vienkāršās patiesības, vai pārāk žēlsirdīgi, lai neievērotu atstumtos, kurus pastāvošā sistēma atstājusi aiz durvīm. Kā terapeiti un ideologi mēs savas terapeitiskās ideoloģijas dēļ labāk izprotam sabiedrības galējības. Plašo vidusslāni, kas, savu motīvu vadīts, mūs uztur un atjauno, mēs nereti uztveram kā pašu par sevi saprotamu. Tomēr, ja ceram dot ieguldījumu tā sauktajā normālp psiholoģijā, mums jāiemēcās saprast kultūras un tehnoloģijas konsolidāciju, jo — gribu vēlreiz uzsvērt — tieši tāds ir pasaules pārmantošanas ceļš.

Līdz ar katru konsolidācijas periodu tiek no jauna definēts cilvēka briedums, jo bez tā ikviens jautājums par identitāti ir tikai pašapmierināta intelektuāla spēlēšanās. Pieaugušā cilvēka problēma ir — kā pēc identitātes

izveidošanās rūpēties par tiem, kas ir saistīti ar viņu un kam *viņš* tagad vajadzīgs to identitātes veidošanai.

Svarīgs ir arī jautājums par to, no kā tipisks katra konsolidācijas perioda pieaugušais ir spējīgs atteikties un ko pieprasīt kā ziedojumu no laikabiedriem kultūras līdzsvara un stila ideālu saglabāšanas vārdā. Spriežot pēc tā, kā Sokrats, būdams filozofs, «Apoļojājā» atmaskoja Atēnu konsolidācijas struktūru, nāvēsods, ko viņš sev pieprasīja, pasludinot to par vienīgo līdzekli pret «dzīvi, kāda tā ir», nebija domāts tikai viņam pašam. Freids, būdams ārsts, atklāja merkantilisma un agrīnā industriālā laikmeta liekulīgās morāles nodarīto postu ne tikai tās ziedu laikos, bet arī visos citos cilvēces vēstures posmos. Ar savu darbību Freids iedibināja *terapeitisko orientāciju*, kā to nosauca Filips Rīfs (*Philipp Rieff*); tā sniedzas daudz tālāk par atsevišķu simptomu klīnisku ārstēšanu. Taču mēs nevaram zināt, kad kaitējums psihei rodas no pakļaušanās tehnoloģijai, ja neesam izpētījuši, ko labu tā devusi cilvēkam. Protams, sākumā milzīgais skaitliskais pieaugums daudzas agrākās kvalitātes problēmas pārveido kvantitātes problēmās.

Tas nozīmē, ka lielākā daļa jauniešu var sasniegt vienlīdzīgu, brāļīgu identifikāciju ar saviem vecākiem, jo abas paaudzes uztic tehnoloģijai un zinātnei smago nastu — nodrošināt ilgtspējīgu un pašakcelerējošu dzīvesveidu. Līdz ar to paveras iespēja tehnoloģijas procesa attīstības gaitā no jauniešiem gaidīt aizvien jaunu vērtību radīšanu. Taču jāatceras, ka vērtības, kas attiecas uz bezgalīga progresā koncepciju, bieži vien ir saistītas ar neticami vecmodīgām idejām, jo ir nepieciešama gan iztēles piepūle, gan orientēšanās spēju attīstīšana. Tādējādi var uzskatīt, ka tehnoloģijas ekspansija ir pelnīts no paaudzes uz paaudzi pārmantota amerikāņu strādīguma sasniegums. Ja līdz ar disciplinētu tehnoloģiju izdodas saglabāt vecmodīgās «pieklājības normas», kā arī pastāvošo politisko mašīnēriju un provinciālismu, nav nepieciešams vēlreiz pārvērtēt ekspansionistu ideālus. Svarīga amerikāniskās ideoloģijas sastāvdaļa ir pašārvība, ka vienmēr īstajā laikā un bez pārmērīgas piepūles vai konceptuāli jaunu principu ieviešanas tiks veiktas nepieciešamās izmaiņas, ja supertehnoloģijā atklāsies kāds neparedzēts ļaunums. Bet, kamēr viss ir kārtībā, šī supermašīnērija ar tās apakšorganizācijām un asociācijām nodrošina pietiekami varenu vai vismaz «pielāgojamu» identitāti tiem, kuri jūtas tajā aktīvi iesaistījušies un iesaistīti.

Varam secināt, ka lielo jaunatnes daļu, kas neiebilda pret Vjetnamas karu, iedvesmojis pasaules kara patriotisms, antikomunisms, pakļaušanās militārajai disciplīnai un iesaukumam un, visbeidzot, nesatricināmas solidaritātes apziņa — augstākais, ko cilvēks spējīgs izjust un kas rodas, atsakoties no vienām

un tām pašām baudām, stājoties pretī vienām un tām pašām briesmām un paklausot vienām un tām pašām pazemojošajām pavēlēm. Taču tehnoloģijas laikmets šajā ideoloģijā rada izmaiņas; tagad karavīrs ir mehanizēta bruņojuma speciālists un viņa uzticamība izpaužas gandrīz bezpersoniskā tehniskā pakļāvībā stratēģijai, kuras brīnumaino ieroču darbības rādiusā tiek ietverts noteikts *mērķis*. Bez šaubām, ne visi raksturi vienādi pieņem šo pasaules uzskatu, taču katra paaudze savas pastāvēšanas laikā ir gatava vairākas reizes piedalīties šādā konsolidētā pasākumā.

Tomēr pastāv briesmas, ka līdz brīdim, kad jaunā ētika panāks tehnoloģisko progresu, tehnoloģiskās ekspansijas un nacionālās pašapliecināšanās robežas noteiks nevis fakti un ētiski apsvērumi, t. i., apzinātā identitāte, bet gan nepamatotas iegribas un spēlēšanās, kas, izmēģinot supertechnoloģijas iespēju robežas, daļēji aizstās cilvēces sirdsapziņu. Šķiet, ka tieši pret šādu «verdzību pārpilnībā» cīnās jaunie humānisti, iestājoties par mērenību un ilgtspējīgu, pašatzaļojošu dzīvesveidu.

6

Tagad pievērsīsimies otram — daudz pazīstamākam identitātes ideoloģiskajam aizsākumam, t. i., neohumānismam. Tieši neohumānisms ir pamatā tam, ka jaunatne tik ļoti asi apzinās identitātes problēmas. Neohumānistu konsolidēšanās notiek, iekļaujot sevī arī gluži vecmodīgus ideālus un uzskatus (nereti šķiet, ka šie jaunieši uzrodas no kādas pazemē slēpušās viduslaiku pilsētas) un pieņemot pilsoniskās nepakļaušanās un nevardarbīgās pretošanās ideālus, kuru mūsdienīgais veidols aizsākās (taču nebūt nebeidzās) ar Mahatmas Gandija darbību.⁸ Humānistu kustībā pretošanās neapdomīgi mehanizācijai apvienojas ar nepatiku pret dzelzs disciplīnu un militāru sajūsmību, kā arī ar sāpīgu apjēgsmi par «stobra galā esošo» indivīdu eksistenciālo neatkarotāmību. Ir pilnīgi skaidrs, ka humānistiskais pasaules redzējums apstrīd tehnokrātisko un noraida to, tāpat arī otrādi — jo, akceptējot kaut daļu no pretējā viedokļa, notiktu būtiskas pārmaiņas ideoloģiskajā kopainā. Tāpēc abi pasaules redzējumi ir savstarpēji naidīgi un pilnīgi noliedz viens otru, pat ja pretējās pusēs atrodas brālis vai draugs, vai cilvēks pats dažādos dzīves posmos.

Pirms divdesmit gadiem mēs pēc ilgas svārstīšanās identitātes problēmas atzinām par jaunatnes *ideoloģiskajām vajadzībām* un attiecinājām identitātes sajukumu uz ideoloģijas «nepietiekamību» to jauniešu vidū, kuri nāca pārāk

vēlu, lai būtu iesaistīti pasaules karu militārisma drudzī vai pirmo pēckara gadu radikālisma degsmē. Mēs toreiz apgalvojām, ka amerikāņu jaunieši ir *anti*-ideoloģiski un ka viņi ideoloģiju vietā cildina dzīvesveidu, turklāt komfortablu dzīvesveidu. Protams, mūs biedēja iespēja, ka jaunatnē, kurai jebkura ideoloģija šķita politiska un ārzemnieciski svešatnīga, tehnoloģijas ietekmē pārsvaru gūs materiālistiskās tendences — it īpaši tāpēc, ka senatoram Makartijam, īstenojot komunistu līdzskrējēju vajāšanas programmu, bija tik veiksmīgi izdevies gandrīz visiem amerikāņiem iedvest bailes no radikālisma domāšanā, ka sākās traumējoša agrāk slavinātas un cildinātas identitātes transformēšanās negatīvā identitātē.

Taču kopš tā laika daudzi amerikāņu jaunieši ir darbojušies Miera korpusā un piedalījušies civiltiesību kustībā, pierādot, ka ir spējīgi pārvarēt neierastās grūtības un būt disciplinēti, ja ideoloģiskais aicinājums ir pārlicinošs un atbilst vispārējam dzīves vajadzībām. Īstenībā tādos visaptverošos jautājumos kā pretošanās neierobežotai bruņošanās programmai un neapdomīgai kara eskalācijai Vjetnamā jaunieši izrādījušies tālredzīgāki par daudziem jo daudziem pieaugušajiem. Makartija vajāšanu izmocītajai vecāku paaudzei par šausmām, jaunatne apliecina vairākus savu vecāku pamestus ideālus.

Tomēr jaunatnes neohumānistiskās tendences es varu analizēt tikai pēc tam, kad iespējamās konceptuālās pieejas robežās būšu aplūkojis to lielo jaunatnes daļu, kura identitātes spēka avotus rod tehnoloģiskās ekspansijas ideoloģijā. Esmu pārliecināts, ka ikviena laikposma identitāšu diapazonu nosaka mijiedarbība starp dominējošu «speciālistu» šķiru jeb tiem, kuri «zina, ko dara», un aktīvu «universālistu» grupu jeb tiem, kuri «saka, ko domā». Turklāt universālistiem bieži vien patiesi rūp trešās šķiras jeb to, kas ir visu aizmirsti, liktenis. Mūsdienās tie ir no tehnoloģijas un izglītības atstumtie; viņi nepiedalās nevienā ideoloģijā tāpēc, ka viņiem trūkst spēju vai iespēju, vai arī — kā viena, tā otra. Revolūciju laikos īpaši privileģētie un īpaši atstumtie nereti atrod kopīgu valodu, jo abas grupas ir robežsituācijā attiecībā pret nomācošo vairākuma konsolidāciju.

Mūsdienās nobriedušākie jauno humānistu prāti meklē cilvēku eksistences kopsaucēju, kas varētu būt universāla identitāte un spētu sevi apvienot pārpilnību un dzīvi ekonomiski vājāk attīstītās valstīs un apvidos. Individīdiem, kas citādi varbūt piedalītos neauglīgā dumpī vai pilnīgi atrautos no pasaules, iespēja izmantot savu iekšējo konfliktu sociāli nozīmīgās kustībās neapšaubāmi ir ārstnieciski nozīmīga. Tani pašā laikā ir skaidrs, ka šādu kustību ārstnieciskā un politiskā vērtība ir atkarīga no grupas kopējā potenciāla, kā arī no vadītāja disciplinētības un radošajām spējām.

Jauno humānistu protesti izpaužas visdažādākajos veidos, sākot ar romantisku jūsmu un vieglprātīgu klaiņotāja *Wandervogeltum* un beidzot ar «jauno kreiso» kustības nopietno aizrautību un patieso heroismu attieksmē pret «mašīnu pasaules» uzbrukumu cilvēka gribai. Citiem vārdiem, protesti robežojas gan ar pretošanos mehanizācijas uzspiestajai vienveidībai, gan arī ar cilvēka tiesību un privilēģiju pārdefinēšanu, ņemot vērā tehnoloģiskā progresā neatgriezeniskumu. Ja dažkārt jaunatne šķiet dīvaina un apjukusi, atcerēsimies, ka tieši apgaismības tradīcijas, rēķinoties ar stabilu vidusšķiru un liberālu pasaules iekārtu kā pašsaprotamiem lielumiem, pakļāva visas ierastās vērtības nežēlīgai pārbaudei. Tagad jaunatnei neatliek nekas cits kā eksperimentēt ar to, kas mūsu «apgaismotajā» pasaulē vēl palicis pāri. Tā, piemēram, psihoanalītisko zināšanu izplatības rezultātā tika pieņemts, ka infantīlā seksualitāte un perversijas, kas gadsimtiem ilgi bijušas apslēptas, var tikt publiski atklātas «apgaismotam» spriedumam. Ir pienācis laiks, kad visu veidu perversijām jāsasniedz maksimālā pievilcība un izplatība gan praktiskā dzīvē, gan teorētiski. Tāpēc vēlamo rezultātu dos tikai relatīva eksperimentēšanas brīvība, nevis vecāku paaudzes piedāvātais radikālas apgaismības un vecmodīgas morāles apvienojums. Uzskatu, ka jaunatne netiecas pēc visatļautības kā pašmērķa, bet meklē jaunus veidus, kā atrast to, kas dzīvē ir būtisks.

Mēs noteikti piedzīvosim laiku, kad tiks bargi vērtēti jaunatnes pirmie mēģinājumi pašai ritualizēt jaunu dzīvesveidu, izslēdzot vecākās paaudzes piedalīšanos vai pat nostājoties tai pilnīgā opozīcijā, tāpat kā pieredzēsīm vecākās paaudzes steidzīgo, labprātīgo atteikšanos no svarīgās kritizētāju un sankcionētāju lomas. Lai cik tas būtu skumji, bez iepriekšējo paaudžu vadības — un, ja vēlaties, bez kaismīgas jauniešu pretestības šai vadībai — jaunajiem humānistiem draud briesmas zaudēt nozīmību un viņi var kļūt par atsevišķām epizodēm «apziņas ekspansijas» norisē.

Un tagad no prātojumiem pievērsīsimies utopijai. Iespēja, ka patiešām notiks jaunatnes identitātes polarizēšanās specializētā tehnoloģiskajā un universāli humānistiskajā identitātē, jāpieļauj kaut vai tāpēc vien, ka polarizācija ir ikviena laikmeta vispārējās identitātes iezīme. Jaunā paaudze, kas izaugs līdz ar zinātnes un tehnoloģijas progresu, noteikti būs gatava, lai ikdienā sastaptos ar pilnīgi jaunām praktiskām iespējām, kas pavērtu ceļu pavisam citam domāšanas veidam. Tādējādi starp jauno kultūru un jaunajiem sabiedrības formējumiem var izveidoties saikne, kas ļautu līdzsvarot tehnoloģisko specializāciju ar cita veida iekšējo brīvību. Neohumānisti savukārt atradīs veidu, kā pielāgoties tehnoloģijas pasaulei, kurā viņi iesaistīsies, lai apmierinātu ikdienas vajadzības. Līdz ar to abiem grupējumiem būs iespēja

aktivizēt un attīstīt sevī gan jūtīgumu, gan spēku, kas tiem potenciāli jau piemīt. Tomēr polarizācija nozīmē ilgstošu spriedzi un dinamisku mijiedarbību. Tātad es nepareģoju, ka izzudīs tehnoloģiskās un neohumānistiskās identitātes krasā atšķirība, es arī neuzskatu par vēlamu šādu identitāšu sajukumu, jo dinamiskas mijiedarbības uzturēšanai nepieciešami skaidri pretpoli. Taču es uzskatu, ka jaunatnei, lai cik atšķirīga tā būtu, būs viens liktenis, un tās būs pārmaiņas pašā paaudžu struktūrā. To apgalvodams, es nebūt neatsakos no savas teorijas par cilvēka dzīves ciklu un identitātes lomu tajā; drīzāk es gribētu piekrist, ka atkarībā no tiem dzīves cikla posmiem, kuri identitātei ir vissvarīgākie, paaudžu funkcijas tiks no jauna pārdalītas. Jau tagad iedalījums vecākajā jeb vecāku paaudzē un jaunākajā jeb jauniešu paaudzē ir kļuvis praktiski nederīgs. Straujo tehnoloģisko pārmaiņu dēļ tradicionālos nobriešanas un novecošanas veidus vairs nevar tā institucionalizēt, lai jaunākajai paaudzei neatliktu nekas cits kā pieņemt tos jau gatavā formā vai arī tiem pretoties visiem spēkiem. Tā, piemēram, novecošanas process būs (un jau ir) atšķirīgs tiem, kuri profesionālā ziņā atpauzē no progresā gaitas, un tiem, kuri darba tirgū spēj piedāvāt paliekošākas vērtības. Gluži tāpat arī dzīves posms «jauns pieaugušais» tiks sadalīts divos apakšposmos — jaunākajā un vecākajā. Ne pārāk jaunie un ne pārāk vecie speciālisti, iespējams, kļūs par noteicošo grupu sabiedrībā — protams, savas specialitātes uzplaukuma iespēju ietvaros. Daudzējādā ziņā šo grupu ietekme aizstās tradīciju un vecākās paaudzes varu. Tas savukārt nozīmē, ka arī jaunākā paaudze daudz krasāk būs (un, kā varu secināt pēc saviem koledžas pasniedzēja novērojumiem, jau ir) iedalīta jaunākajā un vecākajā apakšposmā, turklāt vecākajai jaunākās paaudzes grupai būs jāuzņemas jaunākās grupas vadīšana, ko tā, šķiet, ļoti labprāt jau dara. Tādējādi vecāku lomas izžušana un speciālista — jaunā pieaugušā — kā pastāvīgas un nepārtraukti mainīgas autoritātes rašanās novedīs pie situācijas, kad vecākajai jaunās paaudzes grupai, jauno pieaugušo autoritātes vadītai, būs jāuzņemas aizvien lielāka atbildība par jaunāko grupu, kamēr mūsu paaudzei būs jāatbild tikai par speciālistu — jauno pieaugušo — grupas un jaunās paaudzes vecākās grupas orientēšanu. Šo uzdevumu mēs varam veikt, tikai identificējot un iesavinot jauniešos viņu vecumposmam atbilstošu morāli, kas tad arī ir īstais identitātes mērs. Tas, ka mūsu paaudze jaunatnes potenciālās spējas konsekventi neievēro un aiz pārprasta tēviskīguma pat noliedz, jaunos satrauc daudz vairāk nekā mūsu vārgie, pienākuma apziņas rosīnātie mēģinājumi panākt kārtību ar aizliegumiem. Jebkurā gadījumā ētikas patiesais priekšmets nākotnē būs nevis paaudžu savstarpējās attiecības, bet gan indivīdu mijiedarbība visa dzīves ceļa garumā; šīnī attiecību struktūrā

visos dzīves posmos parādīsies jaunas lomas gan vīriešiem, gan sievietēm un par vispārēju vērtību kļūs noteiktas izvēles iespējas un identitātes mērs, kas principā tiks garantēts katram jaundzimušajam visā pasaulē.

Tā kā šis process nekad vairs nepārvērtīsies sastingušās tradīcijās, to noteikti nevarēs ietvert vecmodīgās «kustībās». Tās tiks aizstātas ar jauniem sociāliem veidojumiem, kas varēs rasties tikai ar jauna un jauneklīga ētiskuma palīdzību, kurā pienācīgi tiks novērtēts nemitīgu pārmaiņu nežēlīgi vitālais spēks.

7

Noslēgumā es pēc šī pārāk garā ceļojuma utopijā gribētu atgriezties pagātnē — un šoreiz diezgan senā cilvēka attīstības jeb socioģenētiskās evolūcijas pagātnē —, lai grāmatas ievadu pabeigtu ar īsu ieskatu Ēdenes dārzā laikos.

Kā radās cilvēka vajadzība pēc individuālas identitātes? Pirms Darvina atbilde bija skaidra: Dievs radīja Ādamu pēc savas līdzības kā savas Identitātes līdzinieku, tādējādi apveltot cilvēci ar individuācijas un ticības triumfu un izmisumu. Atzīstos, ka neesmu atradis labāku izskaidrojumu. Kopš tā laika, kad cilvēks tika izraidīts no vienotības ar pārējo radību un viņa identitāte piesaistīta konkrētajam veidam, kā viņš katrā laikposmā pelna iztiku un sadarbojas ar pārējiem, lepodamies ar saviem tehnoloģiskajiem un sabiedriskajiem sasniegumiem, — kopš tā laika Ēdenes dārzs ir piedzīvojis daudz utopisku transformāciju.

Kāds Jaunanglijas iedzīvotājs strādāja dārzā. Tobrīd garām gāja draudzes mācītājs un apsveica saimnieku ar lielisko ražu, kas kopīgiem spēkiem ar Dievu bija izaudzēta. «Tā gan,» atbildēja vīrs, «bet jums vajadzēja redzēt, kā te izskatījās, kad viss bija atstāts Dieva ziņā!» Šinī stāstā Dievs nav miris, tam vienkārši ir ierādīta sava vieta. Katrā kultūras konsolidācijā ar noteiktu tehnoloģijas līmeni ir īpašs veids, kā Nezināmo padarīt pazīstamu. Tomēr šķiet, ka tieši tehnoloģijas laikmeta apgaismotajam cilvēkam vairāk nekā viņa priekštečiem patik sev glaimot, ka Visums pieder viņam un ka uz eksperimentiem noskaņotais Dievs, pats būdams lielā mērā radīts pēc cilvēka tēla, ar prieku atdod savu vietu cilvēkiem. Es esmu dzirdējis ļoti gudrus vīrus (bet nekad — sievietes) apgalvojam, ka principā dabā nav nekā tāda, ko cilvēks nevarētu izpētīt un izprast. Dzirdēju, kā sieviete jautā kādam metafiziskam tehnokrātam: «Vai arī nāvi?» Viņš, mīklaini smaidot, pamāja ar galvu un turpināja, apgalvodams, ka tieši šī iemesla pēc principā esot iespējams mainīt dabu vai

cilvēka raksturu, piemērojot to jebkuram citam plānam. «Kā plānam?» jautāja sieviete, taču sekoja tikai vēl viens augstprātīgs smaids. Tā tad šolaiku kultūras konsolidācijā ietilpst Mūžīgās Identitātes internalizācija; agrāk cilvēks to projicēja debesīs, kas nu ir kļuvušas iekarojamas, bet tagad mēģina padarīt pats sevi par plānveidīgi ražojamas identitātes īpašnieku. Tā kā tagad cilvēks var sevi ne tikai *pār*-mainīt, bet arī pilnīgi *no*-mainīt, identitāte, kas sakņojas tikai pašā cilvēkā, kļūst par neizbēgamu mērķi.

Atjaunoti humānisma un liberālisma paveidi mūsu laikos vairs neder. Mums jāatceras, ka šo teoriju dibinātāji neko nezināja par abiem iepriekš minētajiem objektiem, t.i., par gigantisko atombumbu un siko pretapaugļošanās tabletīti, kas, ja arī nedod cilvēkam varu pār dzīvību un nāvi, tomēr ļauj izlemt, kuram dzīve pienākas, kuram — ne; tieši šīs varas dēļ būs nepieciešami jauni politiski veidojumi.

Līdz ar to es nonāku pie sākotnējās perspektīvas ieskicējuma, kas palīdzēs izgaismot identitātes problēmas vispārīgo nozīmīgumu un vislabāk izskaidros, kāpēc nevēlos priekšlaicīgi izšķirties par konkrētu metodoloģiju vai definīciju. Cilvēka vajadzība pēc psihosociālas identitātes sakņojas pašā cilvēka sociogēnētiskajā evolūcijā un nekur citur. Vodingtons (*Waddington*) rakstīja, ka cilvēka sociogēnētiskajai evolūcijai raksturīga autoritātes akceptēšana. Es gribētu piebilst, ka arī identitātes veidošanās ir nesaraujami saistīta ar šo procesu, jo patiesa autoritāte var pastāvēt tikai noteiktas grupas identitātes robežās.

Cilvēce kā suga ir izdzīvojusi tāpēc, ka tā bijusi sadalīta «pseidosugās», kā es tās nosaucu. Katra cilts, orda, šķira vai nācija, tāpat arī katra reliģiska grupa vienmēr ir uzskatījusi sevi par visu cilvēci, bet pārējos — par kādas mazsvarīgas dievības patvaļīgi radītiem dīvaiņiem. Lai apstiprinātu izredzētības ilūziju, katra cilts rada pati savu mitoloģiju un vēlāk — vēsturi; tādējādi tiek nodrošināta lojalitāte noteiktai morālei un ekoloģijai. Nevienš īsti nezina, kā radušās pārējās ciltis, taču, tā kā tās patiešām pastāv, tās noder vismaz negatīvo identitāšu projicēšanai, jo negatīvās identitātes ir, kaut arī nepatikams, tomēr nepieciešams pozitīvo identitāšu prettēls. Projicējot negatīvo identitāti uz noteiktās teritorijās dzīvojošām ciltīm, cilvēki ir raduši attaisnojumu, lai slepkavotu cits citu ar tīru sirdsapziņu un *in majorem gloriam*. Tā tad, ja apgalvojam, ka identitātei ir pozitīva loma cilvēka evolūcijā — kā visam, kas bijis nepieciešams tāda veida cilvēcei, kāda ir izdzīvojusi, — tad nedrīkstam neievērot, ka šo nāvējošo iedalījumu sistēma ir pārslogota ar katras «pseidosugas» nepieciešamību apliecināt savu pārkumu pār visām citām. Varbūt identitātes problēma mums un mūsdienu jaunatnei šķiet būtiska tieši tāpēc, ka pasaules kari ir pierādījuši — atsevišķu «pseidosugu» glorificēšana

mūsdienās var novest pie visas sugas bojāejas, turpretī, gaidot vispārēja tehnoloģijas laikmeta iestāšanos, par galamērķi jāklūst visaptverošas cilvēka identitātes izveidošanai. Šā laikmeta gaidas un pati pāreja uz to palīdzēs apvienot jaunatnes vairākumu un mazākumu vienā veselumā. Līdz ar to agrāk radītas identitātes nonāktu bojāejas briesmās, tāpēc ļoti iespējams, ka aizspriedumaini cilvēki no aizmugures uzbruks, lai kādā dzīves jomā viņi darbotos; iespējams, ka, nonākot briesmās jaunradītai nacionālajai identitātei, vispasaules identitātes izveidošanos mēģinās aizkavēt un apdraudēt jaunās un arī ne tik jaunās nācijas.

Tāad «pseudosugas» ir viens no grupu identitātes ļaundabīgākajiem veidojumiem, taču arī jebkurā identitātē pastāv pseudoaspekti, kas apdraud individu, jo cilvēka attīstība nedz sākas, nedz beidzas ar identitāti, turklāt nobriedušam cilvēkam arī identitāte kļūst relatīva. Psihosociālā identitāte ir nepieciešama, lai piesaistītu cilvēka pārejošo, īslaicīgo eksistenci konkrētajam «šeit un tagad». Eksistences īslaicīgums nenozīmē, ka tā ir izšķērdējama. Ja identitātes meklētājiem jaunatnes ideoloģiskie līderi šodien iesaka «zaudēt sevi» vai «izstāties no spēles», es gribētu piebilst, ka, lai varētu pazaudēt, vispirms ir sevi jāatrod, un, lai varētu izstāties, ir jāsāk spēlēt. Ja eksistencialisms nekļūst pieaudzis, tas ir bīstams, jo palīdz izvairīties no atbildības par paaudžu pēcteci un tādējādi iestājas par neveiksmīgu, nereālu identitāti. Pētot cilvēka dzīves ciklu, mēs esam sapratuši, ka pēc bērnības, kas nodrošina identitātes morālo pamatu, un jaunības, kas aizraujas ar ideoloģiskām nostādnēm, tikai pieauguša cilvēka ētika ir garantija pilnvērtīga nākamo paaudžu dzīves cikla nodrošināšanai. Tikai šādi indivīds var pāraugt savu identitāti, sasniedzot iespējami lielāko individuāciju un pārsniedzot indivīda robežas.

Beidzot mēs esam aptvēruši identitātes problēmas pieaugošo nozīmību. Sākot ar kara veterāniem un atsevišķiem sarežģītiem gadījumiem jauniešu vidū, mums ir izdevies formulēt normatīvu krīzi indivīda attīstības procesā. Noziedzības un vardarbības uzliesmojumi mums ir palīdzējuši konstatēt identitātes lielo lomu visā sociogēniskās evolūcijas plānā. Identitātes sociālā piesaiste ļauj paredzēt, ka laika gaitā indivīda identitāte pāraugs savas robežas. Grāmatas turpinājumā soli pa solim tiks aplūkots mūsu iezīmētais ceļš, lai neaizmirstu, kāds bija sākumpunkts, kad pirmo reizi lietojām terminu «identitāte», un, ja iespējams, ieskicētu turpmākos attīstības virzienus.

Nemot vērā katrā noteiktā laikposmā būtiskos cilvēka eksistences aspektus, varam piešķirt jēdziena nozīmi tikai tam, kas mums ir svarīgs personisku, konceptuālu un vēsturisku iemeslu pēc, un arī tad gan dati, gan secinājumi mūsu acu priekšā var nepārtraukti mainīties. It īpaši tas sakāms par laiku,

kad mūsu koncepcijas un interpretācijas iekļaujas apzinātā vēstures ainā un teorētiska atskārsmē ietekmē ikdienas uzvedību gandrīz momentāni, neļaujot izveidoties jaunām «tradīcijām», — šādā laikā ikkatra teoretizēšana par cilvēka dzīvi neizbēgami kļūst par izdzīvotu eksperimentu. Neilgajā laikā, kopš izveidojusies cilvēka sevis apzināšanās un pastiprināta uzmanība pievērsta sevis apziņai, vispirms notika prāta mitoloģizācija un līdz ar to sākās mitoloģiska zinātnisku terminu un metožu lietošana, it kā sociālai zinātnei vajadzētu un būtu iespējams tūlītēji iegūstamu praktisku labumu dēļ straujā tempā atkārtot visu garo dabaszinātņu progresu no dabas filozofijas līdz tīrai un praktiskai zinātnei. Taču cilvēks, būdams psihosociālās zinātnes pētījumu objekts, nevar samierināties, kamēr nav iekļauts kādā nozīmīgā un izmērāmā kategorijā. Pārspriežot un apskatot divu gadu desmitu darbu, mēs nevaram to pasniegt kā sistēmu, kas būtu dzīvotspējīgāka nekā iepriekšējās sistēmas; mēs varam piedāvāt dzīves koncepciju, kuru noteiktā laikposmā vienlaicīgi rosina un ierobežo tās svarīgums un vēsturiskā nozīmība.

II. NOVĒROJUMI — TEORIJAS PAMATS

1. KLĪNICISTA PIEZĪMES

Tikai nesen ego psihoanalitiskajos pētījumos uzmanību sāka pievērst šīs iekšējās struktūras attiecībām ar sociālo dzīvi. Cilvēkus, kurus vieno piedēriība *etniskai grupai* vai *vēsturiskam laikmetam* vai kuri sacenšas un sadarbojas *ekonomisku mērķu* sasniegšanā, vada arī kopīgi priekšstati par labo un ļauno. Savā bezgalīgajā dažādībā šie priekšstati atspoguļo kultūru atšķirības un vēsturisko pārmaiņu grūti tveramo dabu; indivīdiem tiecoties sasniegt ego sintēzi un pacientiem — to nesasniedzot, tie iegūst izšķirīgu noteiktību katra konkrēta laikposma sociālo modeļu veidā. Tomēr tradicionāli pacienta etniskā izcelsme, dzīvesvieta un nodarbošanās ir pirmais, kas tiek mainīts, ja, nododot atklātībai slimības vēsturi, nepieciešams slēpt personas identitāti. Pastāv uzskats, ka lietas būtība tāpēc nemainās, un tā tad tiek pieņemts, ka no pacienta izcelsmes izrietošās vērtības atrodas tik tuvu psihes «virspusei», ka neizraisa īpašu psihoanalītisku interesi. Es tagad neapskatīšu šādas nevērības loģisko pamatojumu¹, bet vienkārši piedāvāšu savus novērojumus, kas vedina domāt, ka konkrētā laikposma sociālie modeļi ir gan klīniski, gan teorētiski svarīgi un tos nevar «nolikt malā», pavirši un augstprātīgi pieminot sociālos faktorus, kam arī esot zināma loma.²

Vispārējā psihoanalītiķu nevērība pret šiem faktoriem nav uzlabojusi psihoanalīzes un sociālo zinātņu attiecības. Tomēr arī sabiedrības un vēstures pētnieki svētlaimīgā neziņā turpina ignorēt to vienkāršo faktu, ka mēs visi piedzimstam mātēm, ka cilvēki un tautas sākas ar šūpuli, ka sabiedrību uztur paaudžu pēctecība, bērniem izaugot, kļūstot par vecākiem, iekļaujot sevī vēsturiskā laikmeta izmaiņas un radot vēsturi saviem pēcteciem.

Tikai psihoanalīze un sociālās zinātnes kopā var iezīmēt indivīda dzīves ceļu mainīgo sabiedrības struktūru vidē. Šinī virzienā ambiciozus soļus spēruši ievērojami psihoanalītiķi — pārsvarā neofreidisti, kas mēģinājuši pārspēt ego psiholoģijas centienus. Es nepārņemšu viņu terminoloģiju, kas, manuprāt, pārlieku piemēro dažus Freida pamatjēdzienus gluži citai tēmai, bet tikai piedāvāšu savus novērojumus, kas varētu palīdzēt izprast ego un sociālās kārtības jauno formulējumu.

I. GRUPAS IDENTITĀTE UN EGO IDENTITĀTE

a

Freida formulējumi, kas saistīti ar ego un tā attiecībām ar sabiedrību, neizbēgami bija atkarīgi no psihoanalītiskās teorijas un socioloģijas vispārējā stāvokļa viņa dzīves laikā. Freida teorijas centrā ir id — cilvēka instinktīvais dzinējspēks; pirmajos pārsapņemos par grupu psiholoģiju Freids atsaucas uz franču pēcrevolūcijas sociologa Lebona (*Le Bon*) masu uzvedības novērojumiem. Tas ietekmēja turpmākās psihoanalītiķu diskusijas par dažāda lieluma ļaunu kopu apzīmējumiem: Lebonam masas ir sabiedrība atplūdu stadijā — kūtrs pūlis, kas bauda anarhiju starp diviem konsolidētas sabiedrības periodiem, gan labākajā, gan ļaunākajā gadījumā — vadoņa vests pūlis. Šāds pūlis pastāv, un arī definīcija paliek spēkā. Tomēr socioloģijas modelis ievērojami atšķiras no galvenās psihoanalīzē lietotās psiholoģiskās metodes, kas rekonstruē indivīda vēsturi no pārnestu emociju novērojumiem individuālas terapijas *à deux* laikā, t. i., pacienta un psihoterapeita dialoga laikā. Šo metodoloģisko atšķirību pēc psihoanalītiskajā domā tiek mākslīgi uzturēta pārlieka diferenciācija starp atsevišķo indivīdu, kas nepārtraukti projicē savu infantilo ģimenes tēlu konfigurāciju uz ārpusi, un pūļa indivīdu, kas izzūd «neizšķīramā ļaunu kopumā», kā to nosauca Freids. Taču daudzus jo daudzus psihoanalīzes stereotipus nepieciešams vēlreiz pārvērtēt — piemēram, apgalvojumus, ka cilvēku var psiholoģiski pētīt pilnīgā atrautībā no sabiedrības, ka cilvēks vienatnē ir pilnīgi atšķirīgs no tā paša cilvēka grupā, ka īslaicīgā vientulībā vai divvientulībā ar psihoanalītiķi cilvēks vairs nav «politisks dzīvnieks» un pilnīgi norobežojas no sociālas darbības (vai bezdarbības) neatkarīgi no viņa šķīriskās piederības.

Tāpat sākotnēji ego jēdziena kontūras iezīmēja abu pretstatu — bioloģiskā id un socioloģisko masu — definīcija. Ego — organizētas pieredzes un saprātīgas plānošanas individuālo centru — apdraudēja gan pirmatnējo

instinktu anarhija, gan stihisku grupu patvaļa. Kants par birģeriskās morāles koordinātām noteica «zvaigznes virs cilvēka» un «morāles likumu cilvēkā», bet agrīnais Freids bailpilno ego novietoja pūlī un id — pašā cilvēkā.

Lai nodrošinātu šādi ielenktā indivīda nestabilo morāli, Freids ego ietvaros ieviesa superego. Arī šeit sākotnēji uzsvars tika likts uz svešo nastu, kas uzkrauta ego. Superego, kā norādīja Freids, ir visu to ārējo aizliegumu un ierobežojumu internalizācija, kuriem pakļauts ego. Bērnībā to uzspiež («*von außen aufgenötigt*») vecāku autoritatīvā ietekme, vēlāk — skolotāji un nenoteiktais līdzcilvēku kopums («*die unbestimmte Menge der Genossen*»), kas veido kultūrvidi («*milieu*») un sabiedrības viedokli («*public opinion*»)³

Šāda spēcīga nosodījuma ielenkta, bērna sākotnējā naivā pašmīla ir spiesta ielaisties kompromisos. Bērns meklē modeļus, pēc kuriem novērtēt sevi, un cenšas atrast laimi, līdzinoties šiem modeļiem. Ja tas izdodas, viņš iegūst pašcieņu, kas apmierina nebūt ne sliktāk kā sākotnējais narcisisms un visvarenības apziņa.

Lai gan pašlaik pētījumu centrā ir ģenētiskās problēmas, šie agrīnie konceptuālie modeļi turpina noteikt teorētisko diskusiju virzienu un klīniskās psihoanalīzes praktiskos mērķus; tie nosaka arī novērojumus, kas apliecina sociālās organizācijas radošo nepieciešamību indivīda attīstības procesā. No pētījumiem par ego «izšķīšanu» amorfā ļaužu masā mums jāpievēršas tēzei par infantilā ego izcelsmi sociālajā dzīvē. Neuzsverot to, ko sabiedrības sociālās organizācijas spiediens bērnam liedz, mēs gribam noskaidrot, ko sociālā kārtība spēj dot: tā visupirms jaundzimušo uztur pie dzīvības un pēc tam, savā specifiskā veidā rūpējoties par mazuļa vajadzībām, iesaista viņu noteiktā kultūrvidē. Neatzīstot, ka tādi cilvēka instinktīvas iracionālās uzvedības nosacījumi kā Edipa trīsvienība ir negrozāmi likumi, mēs pētām sociālo formējumu ietekmi uz ģimenes struktūru, jo, kā Freids dzīves beigās apgalvoja, «superego robežās darbojas ne tikai vecāku personīgās īpašības, bet arī viss, kas viņus savulaik būtiski ietekmējis, — tās sociālās šķiras gaume un normas, kurā viņi dzīvo, un tās rases raksturs un tradīcijas, no kurās viņi cēlušies».⁴

b

Freids pierādīja, ka cilvēka seksualitāte sākas līdz ar dzimšanu; viņš arī sagatavoja pamatnostādnes, lai mēs varētu demonstrēt, ka līdz ar dzimšanu sākas indivīda sociālā dzīve.

Šīs pamatnostādnes var izmantot, pētot t. s. primitīvās sabiedrības, kurās bērna mācīšana ir saistīta ar nemainīgu ekonomisko sistēmu un nelielu skaitu

sastingušu sociālo prototipu. Bērna mācīšana šādās sabiedrībās notiek, sākot ar mazuļa pirmajiem ķermeniskajiem iespaidiem, un līdz ar to viņa ego pārņem attiecīgās sabiedrības pieredzes organizēšanas pamatprincipus, kurus varam saukt arī par šīs grupas identitāti.

Vispirms es gribētu īsi ilustrēt grupas identitātes jēdzienu, atsaucoties uz H. S. Mekila (*H. S. Mekeel*) un maniem 1938. gadā veiktajiem antropoloģiskajiem novērojumiem.⁵ Mēs aprakstījām, kā šiu cilts indiāņu vēsturiskā bizonu mednieka identitāte kādā Amerikas indiāņu pārizgļiņošanas posmā bija tiešā pretstatā pārizgļiņotāju — amerikāņu civildienesta ierēdņu — profesionālajai un šķiriskajai identitātei. Mēs norādījām, ka šo grupu identitātes atšķirības sakņojas krasās ģeogrāfisko un vēsturisko perspektīvu atšķirībās (kolektīvā ego telpaika ziņā), kā arī radikālās ekonomisko mērķu un līdzekļu atšķirībās (kolektīvā dzīves plāna ziņā).

Siu indiāņu identitātes paliekās pirmsvēsturiskā pagātne ir spēcīga psiholoģiska realitāte. Pakļautā cilts joprojām izturas tā, it kā to vadītu dzīves plāns, kurā paredzēta pasīva pretošanās tagadnei — jo tā nespēj integrēt sevī pagātnes ekonomiskās identitātes paliekas — un sapņi par bijušā restaurāciju, lai nākotne atkal vestu atpakaļ pagātnē, laiks atkal kļūtu nevēsturisks, medību lauki — nebeidzami un bifelu krājumi — neiztērējami, lai tiktu atjaunota neierobežota mednieku — nomadu dzīves centrēdze. Indiāņu izglītotāji savukārt sprediķo par vērtībām ar centrniecīgiem un lokalizētiem mērķiem: plaša māja ar kamīnu un rēķins bankā. Šīs vērtības iegūst jēgu tādā dzīves plānā, kurā pagātne ir pārvarēta un pilnīgs tagadnes piepildījums tiek upurēts aizvien augstāka dzīves līmeņa sasniegšanai nākotnē. Ceļš uz šo nākotni ir nevis ārpusaules restaurācija, bet iekšēja sevis pārveidošana.

Acīmredzot katra dzīves pieredzes sastāvdaļa, ko izdzīvo atsevišķs šo grupu pārstāvis un kas vieno (vai šķir) grupas, jādefinē atkarībā no tās vietas abos vienlaicīgi pastāvošajos dzīves plānos. «Primitīvās» grupas dzīves plānā cilvēkiem ir tieša saistība ar ražošanas līdzekļiem un avotiem. Viņu darbariki ir it kā ķermeņa papildinājums. Bērni šādās grupās piedalās praktiskos un maģiskos pasākumos; viņiem ķermenis un vide, bērnība un kultūra — lai gan potenciāli bīstami faktori — tomēr ietilpst vienā vienotā pasaulē. Sociālo lomu ir maz, un tās ir statiskas. Turpretī mūsu pasaulē mašīnas, kas sen vairs nav tikai ķermeņa papildinājums, veselām cilvēku organizācijas daļām uzspiež mašīnērijas papildinājuma lomu; maģija kalpo tikai par starpposmu sasaiti; bērnība kļūst par nošķirtu dzīves daļu ar savu folkloru. Civilizācijas plašums un no tā izrietošā stratifikācija un specializācija pieprasa, lai bērnu ego modeļu pamatā būtu mainīgi, lokalizēti un pretrunīgi prototipi.

Nav nekāds brīnums, ka indiāņu bērni, kurus piespiez dzīvot pēc abu grupu dzīves plāniem, bieži vien it kā nespēj izvīrīt nākotnes mērķus un īstenot savas ambīcijas, jo augošā bērņā jāattīsta dzīvinoša realitātes izjūta, kas sakņojas apziņā, ka viņa specifiskais pieredzes iegūšanas veids un ego sintēze ir veiksmīgs grupas identitātes variants un ir saskaņā ar viņa telpaiku un dzīves plānu. Tā, piemēram, bērns, kas tikko iemācījies staigāt, šķiet, atkārtο un pilnveido savu māku ne tikai libido baudas gūšanai Freida lokomotorā erotisma nozīmē vai virsrokas un meistarības gūšanai Aivsa Hendrika (*Ives Hendrick*) darba principa nozīmē, bet viņš arī apzinās «tā, kurš māc staigāt», jauno statusu un stāvokli, lai kā tas saistītos ar noteiktās grupas dzīves plānu — būt «tam, kurš ātri panāks bēgošu medijumu», «tam, kurš aizies tālu», «tam, kurš stāvēs taisni» vai «tam, kurš var aiziet pārāk tālu». Kļūstot par «to, kurš māc staigāt», bērns sasniedz vienu no daudzajām pakāpēm savā attīstībā, kas, sakrītοt fiziskajai prasmei un kultūras būtībai, sekmē reālas *pašcieņas* veidošanos. Šī pašcieņa, kas nebūt nav vienīgi narcisisks infantilās visvarenības apziņas paplašinājums, pamazām pāraug pārliecībā, ka ego spēš nākotnē soli pa solim integrēties reālā kolektīvā un kļūt par sociālā īstenībā iesaistītu, labi organizētu ego. Šo apziņu es pagaidām gribētu nosaukt par *ego identitāti*. Tagad mums jāmēģina norobežot darbības lauku, ko šis jēdziens aizņem kā subjektīvas pieredzes nesējs un dinamisks fakts, kā psihisks grupas fenomēns un klīniskas izmeklēšanas objekts.

Tāču ego identitāte jāatsķir no personiskās identitātes. Personiskās identitātes apzināšanās balstās uz diviem vienlaicīgiem novērojumiem: pirmkārt, uz savas viengabalainības un eksistences ilgstamības apzināšanos telpaikā un, otrkārt, uz novērojumu, ka citi atzīst šo personas viengabalainību un ilgstamību. Ego identitāte ietver sevī ne tikai vienkārši eksistences *fakta* apzināšanos; tā eksistencei piešķir ego *kvalitāti*. Tātad ego identitāte subjektīvā aspektā ir apzināšanās, ka ego sintezējošajām metodēm piemīt personas viengabalainība un ilgstamība, t. i., cilvēka *individualitātes stils*, turklāt šis stils sakrīt ar viengabalainību un ilgstamību, kādu cilvēkam piešķir viņam nozīmīgi līdzcilvēki tuvākajā sabiedrībā.

c

Atgriežoties pie id jēdziena, jāsaka — lai gan laikā, kad Freids attiecināja fiziskās enerģijas koncepcijas uz psiholoģiju, tas bija būtiski svarīgs sasniegums, tomēr pašlaik vairs nepietiek, ka tiek uzsvērts tikai *instinktīvās enerģijas* pārnesšanas, pārvietošanas un pārveidošanas teorētiskais modelis, kas

ir analogisks enerģijas likumiem slēgtā sistēmā; tas vairs nepalīdz sakārtot datus, ko iegūstam, novērojot cilvēkus vēstures un kultūras kontekstā.

Mums jāatrod saikne starp sociāliem tēliem un organiskiem spēkiem, turklāt nepietiek ar secinājumu, ka tēli un spēki ir savstarpēji saistīti. Vēl vairāk — grupas un ego identitātes jeb ētosa un ego savstarpējā papildināšanās piešķir gan sociālajai organizācijai, gan atsevišķā ego sintēzei lielāku enerģijas potenciālu. Es mēģināju pētīt šo problēmu, salīdzinot bērnības traumas — tās, kā rāda klīniskie novērojumi, ir kopīgas visiem cilvēkiem — ar antropoloģiski novērotajām specifiskajām formām, kādās šīs traumas izpaužas atsevišķā cilti. Šāds traumatisks pārdzīvojums var būt, piemēram, atšķiršana no mātes krūts. Tipiska trauma, ko agrā bērnībā piedzīvo visi šiu cilts pārstāvji, rodas tad, kad māte zīdītāja mazuli, kuram parādījušies pirmie zobi, soda par košanu krūti, kas pirms tam tika vēlīgi piedāvāta. Tiek uzskatīts, ka visi bērni uz šo traumu reaģē agresīvi. Tātad cilts ontogēnētiskā «izraidīšana no paradīzes» rada fiksāciju*, kas ir būtiski svarīga šiu grupas identitātē un indivīdu attīstībā. Kad šiu indiāņu saules dejas varonis reliģiskā ceremoniāla kulminācijā cauri krūtīm izdur nelielus kociņus, piesien tos pie virves un virvi apsien ap stabu, pēc tam transā dejo prom, līdz virve nostiepijas un kociņi uzplēš viņa krūtis, asinīm šļacoties lejup pa ķermeni, mēs viņa ekstrēmajā uzvedībā varam saskatīt gan instinktīvu, gan sociālu jēgu. Dejojais vīrišķīgi izpērk grēku, kas viņam maksājais paradīzi — ierasto tuvību mātes krūtīm; būdams ceremonijas varonis, viņš pārvērš drāmā traģisku pieredzi, kas kopīga visiem grupas locekļiem.⁶

Līdzīgi juroku cilts vīrietis pēc tam, kad bijis kopā ar sievieti, dodas karsēties sviedrētavā, līdz ir pietiekami lunkans un mikls, lai izlīstu pa šauru, ovālu atvērumu, kas cauri sienai ved uz upi. Ielecot aukstajā ūdenī, viņš atdzimst, atbrīvojas no bīstamās saites ar sievieti un atkal ir pietiekami tīrs un stiprs, lai zvejotu juroku svēto zivi lasi. Arī šinī gadījumā rituālā grēku izpirkšana atjauno vīrieša pašcieņu un iekšējo drošības izjūtu. Tomēr šī pati cilts pēc tam, kad paveikts ikgadējais tehnoloģiskais varoņdarbs — pāri upei uzbūvēts aizsprosts un radīta iespēja vienā reizē iegūt lašus visai ziemai —, nododas gadījuma dzimumsakaru orgijām un pēc ekstesa sasniedz maniakālu atvieglojumu, līdz ar to reizi gadā palaižot vējā grēku izpirkšanu. Visās šinīs

* Fiksācija (angl. *fixation*) — process, kurā indivīds iegūst vai saglabā ambivalentu pie-saisti objektam, kas atbilst agrākam indivīda attīstības posmam; fiksācija liecina par libido attīstības traucējumiem; par fiksācijas iemesliem uzskata pārmērīgu frustrāciju, apmierinājumu, mīlestību un naidu. — *Tulk.*

rituālajās darbībās mēs id un superego redzam tādā konfliktējošā opozīcijā, kādu esam iemācījušies pazīt «privātos rituālos», t.i., mūsu pacientu impul-sīvajos, nepārvaramajos simptomos.

Taču, lai definētu relatīvu līdzsvara stāvokli starp šīm dramatiskajām galējībām, lai apjēgtu, kas raksturo indiāni tad, kad viņš nav nekas vairāk kā vienkārši indiānis, kurš mierīgi nodevies ikdienišķajiem gadskārtu cikla pienākumiem, — tad pietrūkst atbilstošas atskaites sistēmas. Mēs meklējam netiešas norādes uz to, ka cilvēks visur un vienmēr, vissīkākajās emocionālajās un idejiskajās izmaiņās atklāj savu nezūdošo iekšējo konfliktu, kas izpaužas noskaņojuma maiņās no patiesi drūmas nomāktības caur «noteiktu starp-stadiju», kā to nosauca Freids, līdz pacilātai labsajūtai. Taču — vai šī starp-stadija dinamikas ziņā ir tik nenozīmīga, ka to var definēt, tikai aprakstot to, kas tā nav, t.i., apgalvojot, ka šīnī stadijā nav skaidri pamanāma nedz mania-kāla, nedz depresīva novirze, ka ego karalaukā iestājusies īslaicīga snauda, ka superego uz laiku zaudējis kareivīgumu un id piekritis pamieram?

d

Dažādo emocionālo stāvokļu vidū relatīvā līdzsvara definēšana kļūst īpaši nepieciešama, ja gribam, piemēram, novērtēt karavīru morālo noskaņojumu. Man bija iespēja izdarīt novērojumus ekstremālā cilvēcisko centienu vidē — uz zemūdenes.⁷

Zemūdenes apkalpes locekļu emocionālais plastiskums un sociālās spējas tiek pārbaudītas visaugstākajā mērā. Heroiskais pacēlums un falliski lokomotorās fantāzijas, ar kādām jaunais brīvprātīgais stājas zemūdens dienestā visā visumā neattaisnojas, ņemot vērā ikdienišķos pienākumus ierobežotajā telpā uz zemūdenes un samērā aklo, kurlo un aprobežoto lomu, kas piešķirta zemūdenes apkalpes loceklim. Īpašā savstarpējā atkarība un kopīgā atbildība par labsajūtu un dzīvi ilgstošā ekstremālu grūtību periodā drīz vien aizstāj sākotnējās fantāzijas. Starp kapteini un apkalpi izveidojas simbioze, ko veido ne tikai oficiāli priekšraksti vien. Ar pārsteidzošu taktu un iedzimtu gudrību attīstās nerakstīti likumi, kas kapteini padara par precīzi neregulētās mašīnērijas un civilizācijas sensoro sistēmu, smadzenēm un sirdsapziņai, bet apkalpes locekļus mobilizē kompensācijas mehānismu izveidošanai (piemēram, kopējā dāsni apgādātās pārtikas patērēšanā), tādējādi ļaujot apkalpei paciest monotoniju un reizē būt gatavai pēkšņai darbībai. Šāda automātiska kolektīva pielāgošanās ekstremālai videi sākotnēji šķiet psihoanalitiski izskaidrojama kā acīmredzama regresija uz pirmatnējā bara stāvokli un zināma veido-

apātiju. Patiešām, nereti psihiatrijā uz analogijas pamata tiek uzskatīts, ka noteiktām vienībām, apkalpēm vai profesiju grupām motivācija lielākoties ir latents homoseksuālisms vai psihopātiskas tendences; tāpat ir taisnība, ka atklātas homoseksualitātes gadījumos zemūdeņu apkalpes rikojušās ar maksimālu nežēlību un izsmieklu. Tomēr, ja vaicājam, kādēļ cilvēki izvēlas šādu dzīvesveidu, kādēļ viņi turas pie tā, par spīti neticamajai monotonijai un islaicīgajām murgainajām briesmām, un kā viņi spēj saglabāt labu veselību, možu noskaņojumu un gatavību uz heroisku rīcību, — uz šiem jautājumiem neesam saņēmuši apmierinošas, dinamiskas atbildes.

Zemūdenes apkalpes loceklim, indiānim ikdienas darbos, augošam bērnam un visiem cilvēkiem, kurus vieno tas, ko viņi dara, kā arī — kad un kur viņi to dara, ir kopīgs tas, ka viņi ir tuvu «starpstadijai», kuru mēs gribētu redzēt savos bērnos arī tad, kad viņi kļūst vecāki, un kuru cenšamies izveidot savos pacientos, atjaunojot ego sintezējošo funkciju. Sasniedzot šo stadiju, spēles kļūst radošākas, veselība — ziedošāka, seksualitāte — brīvāka un darbs — jēgpilnāks. Tātad mums nepieciešams konceptuāli aptvert jēdzienus, kas izskaidrotu ego sintēzes un sociālās organizācijas *savstarpējo papildināšanos*; aizvien tālāka tās attīstīšana ir gan sociālās, gan individuālās terapijas mērķis.

II. EGO PATOLOĢIJA UN VĒSTURISKĀS PĀRMAIŅAS

a

Bērnam ir daudz iespēju vairāk vai mazāk eksperimentāli identificēt sevi ar īstiem vai izdomātiem abu dzimumu cilvēkiem, ieradumiem, rakstura iezīmēm un idejām. Ikvienu krīze liek bērnam izdarīt radikālu atlasīšanu. Tomēr, lai bērns no identifikācijas fragmentiem varētu izveidot dzīvotspējīgu kombināciju, vēsturiskais laikmets viņam piedāvā ierobežotu skaitu sociāli nozīmīgu modeļu. To lietderīgums ir atkarīgs no veida, kādā tie vienlaikus atbilst gan organisma brieduma pakāpei, gan ego sintēzes stilam, gan kultūras prasībām.

Iespējams, ka daudzu bērnu neirotisko un noziedzīgo simptomu izmīnīgā intensitāte atklāj topošās ego identitātes nepieciešamību aizsargāties pret neapdomātiem padomiem un sodiem. Kas paviršam novērotājam šķiet īpaši spēcīga kailu instinktu izpausme, bieži vien ir tikai izmisīgs lūgums pielaut ego sintēzi un sublimāciju vienīgajā iespējamā veidā. Tādēļ, domājams,

jaunie pacienti atsauksies tikai uz tādiem terapeitiskiem pasākumiem, kas varētu viņiem palīdzēt pabeigt topošās identitātes priekšnoteikumu izveidi vai šos priekšnoteikumus pārgrupēt. Lietojot terapiju un dodot padomus, var mēģināt aizstāt nevēlamas identifikācijas ar vēlāmākām, taču pamatā identitātes veidošanās virziens nav maināms.

Nāk prātā kāds bijušais vācu karavīrs, kas pārcēlās uz ASV, jo nespēja pieņemt nacistu ideoloģiju — vai arī nebija tai piemērots. Viņa mazgadīgais dēls diezin vai varēja paspēt Vācijā uzsūkt nacistu doktrīnas; nonācis Amerikā, viņš, tāpat kā vairums bērnu, neticami ātri pieņēma visu amerikānisko. Tomēr pamazām viņā attīstījās neirotiska dumpošanās pret jebkuru autoritāti. Zēna izteikšanās veids par «vecāko paaudzi» neapšaubāmi atgādināja nacistu sacerējumus, kurus viņš nebija lasījis; viņa uzvedība bija neapzināts hitlerjūgendisks dumpis. Virspusīga psihoanalīze parādīja, ka zēns, identificējoties ar hitlerjūgendisma saukļiem, identificē sevi ar tēva pretiniekiem.

Tad zēna vecāki nolēma sūtīt viņu uz militāru skolu. Biju pārliecināts, ka viņš dedzīgi pretosies, taču, tiklīdz topošais vīrietis saņēma formas tērpu un līdz ar to zelta zīmotņu, zvaigžņu un militāras pakāpes apsolījumu, viņā norisinājās milzīgas pārmaiņas. Šķita, ka militārie simboli panākuši viņā pēkšņu un izšķirīgu iekšējā līdzsvara pārveidošanos. Zēna neapzinātais hitlerjūgendisms tagad bija ietverts amerikāniskā prototipā — militārās skolas audzēkņa tēlā. Tēvs — parasts civilais — viņam vairs nešķita nedz bīstams, nedz svarīgs.

Tomēr kaut kādā veidā tieši pats tēvs un tēva «surogāti» ar neapzinātiem mājieniem⁸ (īpaši attiecībā uz Pirmā pasaules kara militārajiem varoņdarbiem) palīdzēja zēnā izveidoties militāram prototipam, kas ir daļa no daudzu Eiropas tautu identitātes. Īpaša nozīme tam ir vācu tautā, jo militārā identitāte ir viena no retajām pilnīgi vāciskajām un augsti profesionālajām identitātēm. Militārā identitāte, būdama daudzu daļēju identitāšu vēsturiskais aspekts, turpina neapzināti dominēt pat tādos cilvēkos, kurus politiski notikumi izslēdz no militārās identitātes īstenošanas.⁹

Netiešākas metodes, ar kādām bērnu rosina pieņemt vēsturiskus vai reālus cilvēkus par labā un jaunā prototipiem, izpaužas, delikāti izrādot dažādas jūtas — lepnumu, mīlestību, dusmas, vainas apziņu, uztraukumu —, kā arī seksuālo spriedzi. Tieši jūtas, nevis izsacītie vārdi, to gribētā nozīme vai no tiem izrietošā filozofija atklāj bērnam pasaules būtiskās kontūras, t. i., attiecīgās grupas telpaika raksturlielumus un dzīves plāna perspektīvas. Tikpat grūti apjaušama ir neliela sociālekonomiska un kulturāla spriedze vai sīki

satricinājumi ģimenē, kas izraisa indivīda regresiju* uz infantilu grēku izpirkšanu un atgriešanos pie primitīvāka morāles kodeksa. Šādiem satricinājumiem, ja tie laika un dinamikas ziņā sakrīt ar kādu bērna psihoseksuālo krīzi, ir nozīmīga loma simptomu «izvēlē», jo ikviena neuroze vienlaicīgi atspoguļo vispārēju satricinājumu, izolētu trauksmi un somatisku spriedzi. Tātad, kā liecina iepriekš minētais piemērs, pastāv iespējamība, ka vienā simptomā apvienojas individuāla un vēsturiska regresija. Mūsu vainas apziņas caurstrāvotajā kultūrā norisinās ne tikai individuāla regresija uz vainas apziņu un grēku izpirkšanu jau agrā bērnībā, bet arī atgriešanās pie agrāku laikmetu daudz stingrākajiem uzvedības principiem. Ja grupas sociālekonomiskais stāvoklis ir apdraudēts, nerakstītais morāles kodekss kļūst ierobežojošāks, maģiskāks, nepieejamāks un neiecietīgāks, itin kā recepte pret iekšējām briesmām derētu arī ārēju briesmu gadījumā. Terapeitisku mērķu labad mums jāsaprot, ka pacientu aprakstītā bērnības vide bieži ir tādu atsevišķu periodu koncentrāts, kuros vienlaicīgu pārmaiņu gūzma izraisījusi bailpilnu, dažādiem konfliktējošiem afektiem uzlādētu atmosfēru.

Kādam piecgadīgam zēnam pēc vairākiem novērotiem vardarbības un pēkšņas nāves gadījumiem mēdza uzņākt konvulsiju lēkmes, bet viņa ģimenē pati doma par vardarbību bija jau vēsturiski ieguvusi pretrunīgu vērtējumu. Zēna tēvs bija Austrumeiropas ebrejs. Maigie, labsirdīgie vecvecāki viņu piecu gadu vecumā aizveda uz Ņujorkas Ītsaidu, kur viņš varēja izdzīvot, tikai nomācot savu iepriekšējo identitāti un kļūstot par tādu, kas sit pirmais un nekļūdās. Šo tēlu tēvs ar lielām pūlēm bija «iebūvējis» mūsu mazā pacienta identitātes pirmsākumos, nekavēdamies norādīt, cik dārgi šīs identitātes iegūšana bija maksājusi viņam pašam. Tomēr pēc kāda laika, kad bija sasniegti ekonomiski panākumi, ģimenes tēvs atvēra veikalu kādas mazpilsētas galvenajā ielā un pārcēlās dzīvot bagātā, mierīgā piepilsētas rajonā, kur prasību, lai dēls augtu agresīvs un nejutīgs, vajadzēja atcelt. Vēl vairāk — lūdzot un draudot tēvs mēģināja «lecīgajam», zinātkārajam puisēnam pierādīt, ka pret smalku publiku jāizturas smalki. Šī identitātes komponentu pārvērtēšana notika tad, kad zēnam falliski lokomotorajā attīstības posmā bija nepieciešami skaidri norādījumi un jaunas izteiksmes iespējas; aiz sagādīšanās tas notika tieši tanī vecumā, kad viņa tēvs kļuva par emigrācijas upuri. Visas ģimenes bailpilnais satricinājums («labāk būsim smalki, citādi zaudēsim

* Regresija (angl. *regression*) — psihoanalīzē: aizsargmehānisms, ar kura palīdzību indivīds mēģina izvairīties no spriedzes, pilnīgi vai daļēji atgriežoties kādā no agrīnākiem libido vai ego attīstības posmiem; šo posmu nosaka indivīda fiksācijas punkti. — *Tulk.*

vieta»), individuālā trauksme («kā es varu izturēties smalki, ja man jābūt sīkstam un nejutīgam, lai justos droši»), pret tēvu vērstās edipālās agresijas novirzīšana uz kādu ārējās pasaules grupu un nepiesaistīta niknuma radītā somatiskā spriedze — visas šīs problēmas, nevis savstarpēji iedarbojoties, līdzsvaroja pārmaiņas, kas vienlaicīgi norisinās organismā, apkārtējā vidē un ego struktūrā, bet gan saslēdzās ķēdē un radīja īssavienojumu. Zēna reakcija izpaudās epilepsijā.¹⁰

b

Tagad aplūkosim, kā vēsturiskie prototipi atgriezās un izpaūzās pieaugušā cilvēka transferencēs* un rezistencēs**. Piemēros būs uzskatāmi redzama saistība starp infantilo identitātes krīzi un pieaugušā pacienta dzīvesveidu.

Kādas diezgan izskatīgas, lai gan ļoti maza auguma deļotājas simptomi bija tiešām nepatīkami — viņa sāka izslīst augumu tik stīvi, ka deļošana šķita lempīga un nepievilcīga. Psihoanalīzes rezultātā izrādījās, ka viņas stīvumu radīes no neapzinātas skaudības uz vīrieša dzimumlocekli, kas aizsākusies bērnībā un kļuvusi par daļu no deļotājas profesijai raksturīgā ekshibicionisma. Mūsu paciente bija otrās paaudzes vācu emigranta meita; viņas tēva — veiksmīga darījumu cilvēka — ekshibicionistiskajā individuālismā izpaudās milzīgs lepnums uz savu spēcīgo ķermeni. Tēvs bija uzstājis, ka viņa gaišmataino deļu stājai jābūt staltai un taisnai (prūsiskums droši vien izpaudās jau gluži neapzināti), taču neprasiya to pašu no tumšmatainās meitas; nelikās, ka viņš vispār rūpētos par to, kādai jābūt sievietes stājai. Šī nevienlīdzība pastiprināja pacientes vēlmi sacensties ar brāļiem, demonstrējot īpaši «pareizu» stāju; tas viņu deļojot padarīja par savu prūsisko senču karikatūru, lai gan viņa tos nekad nebija redzējusi.

Šāda simptoma vēsturisko jēgu var izskaidrot, analizējot rezistences, ar kuru palīdzību tas tika aizsargāts. Paciente, kas vienmēr apzināti un «pareizi» salīdzināja sava tēva un psihoanalītiķa ziemeļnieciski spēcīgos un garos augumus, samulsusi atzinās, ka sapņos psihoanalītiķi redz kā mazu, netīru, sarāvušos acīmredzot mēģināja noliegt ārsta tiesības pētīt viņas simptoma noslēpumu. Tanī pašā laikā izpaudās briesmas, ko viņas trauslajai ego identitātei iedvesa

* Transference jeb pārnese (angl. *transference*) — process, kurā pacients pārnese uz savu psihoanalītiķi emocijas, domas un idejas, kas agrākajā dzīves posmā izjustas pret māti, tēvu un citiem tuviem cilvēkiem. — *Tulk.*

** Rezistence (angl. *resistance*) — pacienta psihes pretestība psihoanalītiķa centieniem padarīt apzinātus psihes neapzinātos procesus; aizsardzības mehānismu izpausme. — *Tulk.*

židiņu. Iztēlojot psihoanalītiķi par nevīrišķīgu zemākas rases pārstāvi, pacients divi patstāvīgi vēsturiski prototipi: ideālais prototips (vāciskais, garais, falliskais) un ļaunais prototips (židiskais, pundurīgais, kastrētais). Pacientes ego identitāte bija mēģinājums iekļaut un sublimēt šīs bīstamās alternatīvas radikāli modernas un staltas dejetājas lomā, tas bija radošs risinājums, tomēr tanī slēpās pārāk daudz ekshibicionistiska protesta pret sievietes ķermeņa mazvērtīgumu. Ar bērnības sensuālo pieredzi pacientes prātā neizdzēsami bija iespaidies tēva vīrišķais ekshibicionisms kopā ar vāciskajiem aizspriedumiem, un tas bija saglabājis bīstamu, traucējumus izraisītu varu viņas zemzīnā.

Pēc manām domām, šī analīze ļauj mums vispārināt, ka neapzināto ļauno identitāti — to, kurai ego visvairāk baidās līdzināties, — bieži vien veido izmocīta ķermeņa, etniski apspiestas grupas un ekspluatētas minoritātes tēli. Lai arī šī tendence izpaužas daudzos un dažādos sindromos, tā piemīt visiem — vīriešiem un sievietēm, vairākumam un minoritātēm, visām nacionālajām grupām, kultūras veidojumiem un sociālajām šķirām. Sintēzes procesā ego mēģina pakļaut divus visvarenākos ideālā un ļaunā prototipus (gluži kā finālspēles dalībniekus), tādējādi visplašāko tēlu galeriju — varenā un vājā, labā un sliktā, vīrišķā un sievišķā, brīvā un paverdzinātā, spējīgā un nevarīgā, skaistā un neglītā, baltā un melnā, lielā un sīkā prototipus — reducējot līdz vienai vienīgai alternatīvai, lai no neskaitāmajām mazajām sadursmēm nonāktu pie vienas stratēģijas un vienas kaujas. Šinī sakarībā jāmin, ka latentais viendabīgas pagātnes tēls un tā reakcionārā ietekme izpaužas specifiskās rezistencēs. Mums šī pagātne jāpēta, lai izprastu pacienta ego meklētās alternatīvas vēsturisko izcelsmi.

Ikvienas grupas veidošanās procesā etniskās grupas ideālā un ļaunā prototipi neapzināti tiek saistīti ar morālā un seksuālā prototipiem. Pētot šīs asociācijas, psihoanalīze pilnveido savas terapeitiskās metodes, reizē papildinot zināšanas par grupu aizspriedumu veidošanās neapzinātajiem komponentiem. Saskaņoties ar mūsu pacientu ļaunā un labā prototipiem, varbūt arī mēs konstatēsim tādas pašas kliniskos faktus, uz kādiem Jungs balstīja savu teoriju par prototipu jeb arhetipu pārmantotību.

Junga pretrunīgā teorija mums netieši atgādina aksiomu, ka dažkārt konceptuālās pretrunas palīdz izgaismot paša autora identitātes problēmas, it īpaši ja analizējam konceptualizācijas sākumposmu. Šķiet, ka Jungs psihoanalītiķa identitāti varēja atklāt, tikai nostādot savu senču reliģisko un mistisko telplaiku blakus Freida jūdiskajam mantojumam. Tādējādi Junga sacelšanās zinātnes jomā noveda viņu pie ideoloģiskas regresijas un galu galā pie nepārliecinoši noliegtas reakcionāras politiskas darbības. Šis pats fenomens izpaužas

arī psihoanalītiķu reakcijā uz Junga pētījumiem. It kā baidīdamies apdraudēt grupas identitāti, kas balstījās uz Freida personīgo ģenialitāti, psihoanalītiķi izvēlējās ignorēt ne tikai Junga pārmērības, bet arī to, ko viņš paties bija atklājis.

Tādi jēdzieni kā anima un animus*, jeb tēli, kas raksturo sievišķo aizsākumu vīrietī un vīrišķo — sievietē, noteikti ir saskatāmi manas pacientu karikatūrām līdzīgajos vīrišķā un sievišķā tēlos, kā arī citos viņas pašas izveidotajos tēlos. Ego sintezējošā funkcija darbojas nemitīgi, iekļaujot infantile identifikāciju fragmentus aizvien mazākā un mazākā tēlu un personificētu veidolu (vāciski — *Gestalten*)** skaitā. Šinī procesā ego izmanto ne tikai esošo vēsturiskos prototipus, bet arī kondensācijas un tēlainas reprezentācijas mehānismus, kas raksturīgi kolektīvajai iztēlei. Junga «personas» tēls, šķiet, attiecināms uz vāju ego, kas piekāpjas pārliecinošai sociālā prototipa priekšā. Izveidojas ne īsta ego identitāte, kas nevis sintezē, bet apspiež pieredzi un darbības, kuras draud noraut ego melīgo masku. Piemēram, dominējošais vīrišķais prototips liek vīrietim izslēgt no ego identitātes visu, kas raksturo ļauno vājā dzimuma jeb kas trāta tēlu, tādējādi atstājot apslēptu, neattīstītu un vainas apziņas pārņemtu vīrieša uztveres jutīgumu un mātiskās tieksmes un no atlikušajiem identitātes fragmentiem izveidojot tukšas vīrestības čaulu.

c

Terapeitiski un reformistiski pasākumi pierāda bēdīgo patiesību, ka ikvienā sistēmā, kas balstās uz apspiešanu, izslēgšanu un ekspluatāciju, apspieptie, izslēgtie un ekspluatētie neapzināti akceptē ļaunuma tēlu, kura pārstāvēšanu viņiem uzspiež dominējošā grupa.

Reiz par manu pacientu kļuva kāds gara auguma inteliģents rančo īpašnieks, kam bija liela ietekme Rietumu štatu lauksaimniecībā. Neviens, izņemot viņa sievu, nezināja, ka viņš pēc izcelsmes ir ebrejs, kas uzaudzis lielpilsētu ebreju rajonā. Viņa ārēji atklāto un veiksmīgo dzīvi nomāca dažādas fobijas un spaidu idejas, kuru dēļ, kā atklājās analizē, mans patients iztēlēja Rietumu brīvajām ielejām bija piešķīris savas bērnības ielas apveidu. Viņa draugi

* Anima — dvēsele, iekšējā būtība. Saskaņā ar Junga psihoanalītisko teoriju Anima ir neapzinātais sievietes jeb sievišķības tēls vīrieša psihē, bet Animus — vīrieša jeb vīrišķības tēls sievietes psihē. — *Tulk.*

** Profesionālajā žargonā tiek lietoti no vācu valodas tieši pārņemti termini «gestalts» un «gestaltpsiholoģija». — *Red.*

pretinieki, priekšnieki un pakļautie, paši to neapjauzdami, atveidoja vācu puīšēļus un īru bandas, kas kādreiz neļāva mazajam ebreju zēnam no izolētās, savā ziņā izsmalcinātās ebreju apmetnes mierīgi doties cauri graustu un bandu rajonam uz skolu, kur stundu demokrātiskajā gaisotnē zēns baudīja islaicīgu svētlaimi. Šī pacienta psihoanalīzes rezultāti apstiprināja skumjo faktu, ka Štreihera (*Streicher*) aprakstītā «launā ebreja identitāte» ir līdzīga tai, kuru sevī glabā daudzi ebreji, kas vēl aizvien mēģina izpirkt savu «launumu», dzīvodami vidē, kurā viņu pagātnei ir maza nozīme.

Mans pacients patiešām uzskatīja, ka vienīgais glābiņš ebrejiem ir plastiskā ķirurģija. Šādos slimīgas ego identitātes gadījumos tām ķermeņa daļām, kuras tiek uzskatītas par stratēģiski svarīgām rases un tautības raksturošanā (šeit — degunam, deļotājās gadījumā — mugurkaulam), ir tāda pati loma kā kropļīgajām ķermeņa daļām invaliditātes vai ģenitālījām neirozes gadījumos. Attiecīgajai ķermeņa daļai piemīt atšķirīga ego spriedze; tā šķiet lielāka un smagāka vai arī mazāka un it kā atdalīta no ķermeņa, turklāt abos gadījumos to izjūt atrauti no pārējā ķermeņa un rodas iedoma, ka apkārtējie tai pievērs pastiprinātu uzmanību. Slimīgas ego identitātes, kā arī invaliditātes gadījumiem ir raksturīgi sapņi, kuros pacients neveiksmīgi mēģina paslēpt acīs krītošo ķermeņa daļu vai arī nejausi to pazaudē.

Tādējādi individuālā ego telpā tiek saglabāta bērnības vides sociālā situācija un indivīda ķermeņa tēls. Tādēļ pētniecības nolūkos ir būtiski korelēt pacienta bērnību ar viņa ģimenes pastāvīgās dzīves vietas vēsturi kādā no prototipiskajiem Austrumkrasta vai Dienvidu apvidiem vai teritorijā uz pārceļotāju rietumu vai ziemeļu robežas, šiem rajoniem pamazām iekļaujoties anglosakšu kultūras identitātes amerikāniskajā variantā; ar viņa ģimenes migrāciju no, cauri vai uz apvidiem, kur amerikāniskās identitātes veidošanās laikā bijis ļoti augsts vai ļoti zems migrācijas līmenis; ar viņa ģimenes pievērsanos vai atteikšanos no reliģijas, kas ir saistībā arī ar šķiriskās piederības aspektu; ar neveiksmīgiem mēģinājumiem iekļauties citā šķirā vai ar šķiras stāvokļa zaudējumu; un — pats svarīgākais — ar to indivīdu vai ģimenes daļu, no kuras pacients mantojis spēcīgāko kultūras identitātes apziņu.

Kāda cita pacienta mirušais vectēvs, veiksmīgs uzņēmējs, bija uzcēlis savrupmāju pašā centrā kādā no lielajām Austrumkrasta pilsētām. Viņa testamentā bija nosacījums, ka namam vienmēr jāpaliek ģimenes ligzdai, kaut arī mūsdienās tam apkārt paceļas debesskrāpji un daudzdzīvokļu mājas. Savrupmāja kļuva par gandrīz draudīgu konservatīvisma simbolu, demonstrējot visai pasaulei, ka N. ģimenei nav nepieciešams nedz pārcelties, nedz pārdot īpašumu, nedz paplašināties, nedz iegūt augstāku statusu. Mūsdienām

raksturīgā mobilitāte tika akceptēta tikai kā komfortabli izolēta pārvietošanās starp savrupmāju un tās «paplašinājumiem» — klubu, vasarnīcu, privāto vidusskolu, Hārvarda universitāti utt. Vectēva portrets vēl aizvien atradās virs kamīna, un elektriskā spuldzīte uz mūžīgiem laikiem apgaismoja viņa rožainos vaigus spēcīgajā, apmierinātajā sejā. Viņa savrupais ceļš uzņēmējdarbībā un gandrīz pirmatnīgā vara pār savu bērnu likteņiem ģimenē bija zināma, taču netika apšaubīta kā nepareiza; drīzāk tas viss tika kompensēts, pārliecīgi izrādot respektu, apzinīgumu un taupību. Šādu vīru mazdēli apzinās, ka vienīgais veids, kā atrast pašiem savu identitāti, ir izrauties no savrupmājas un pievienoties trakajam skrējienam, kas notiek visapkārt. Dažiem tas veiksmīgi izdodas, citi ņem līdzi savrupmājas tēlu kā sava ego telpu, kas nosaka, ka viņu aizsardzības mehānisms būs lepna un sāpīga atrašanās no sabiedrības un slimības simptomi — apmātība un seksuālā anestēzija. Šādu pacientu psihoanalīze ir neparasti ilga — daļēji tāpēc, ka psihoanalītiķa četras sienas kļūst par jaunu savrupmāju un psihoanalītiķa kontemplatīvā klusēšana un teoretizēšana pārvēršas par savrupmājas ritualizētās izolētības atkārtojumu. Tomēr pacienta pieklājīgā, «pareizā» emociju pārņemšana uz psihoanalītiķi beidzas, tiklīdz ārsta mazrunīgums sāk atgādināt drīzāk savaldīgo, apspiesto tēvu, nevis nežēlīgo vectēvu. Tēva tēls un līdz ar to arī emociju pārņemšana šādos gadījumos sadalās divās daļās: vājā, maigā tēva tēls nesakrīt ar edipālo tēva figūru, kuru savukārt ļoti atgādina varmācīgā vectēva tēls. Psihoanalīzē, tuvojoties šim dubulttēlam, izpaužas fantāzijas, kas skaidri parāda vectēva tēla visaptverošo nozīmi pacienta patiesās ego identitātes veidošanā. Šīs fantāzijas atklāj mežonīgo varas un pārākuma apziņu, kas šādiem klaji inhibētiem, nospiestiem cilvēkiem traucē piedalīties ekonomiskajā sacensībā, izņemot gadījumus, kad viņiem jau iepriekš nodrošinātas privilēģijas. Šie cilvēki, kas nāk no augšējiem slāņiem, ir atstāti bez mūsu sabiedrības kopīgā mantojuma, gluži tāpat kā likteņa pabērni, kas nāk no pašām zemākajām padībenēm. Ja nepietiek spēka sākt visu no jauna, ne no vienas, ne otras pozīcijas nav iespējams brīvi piedalīties konkurences cīņā. Šie cilvēki grūti padodas ārstēšanai, jo ārstēt nozīmē mainīt ego identitāti — jānotiek ego pārradīšanas procesam, mainot uzsvarus viņu ekonomiskās vēstures skatījumā.

Vienīgais veids, kā salauzt šādu dziļu rezignāciju, ir nopietni pievērst uzmanību tām bērnības atmiņām, kuras rāda, ka bērns izjutis vectēvu kā vienkāršu, sirsnīgu cilvēku, kam savu sabiedrisko lomu izdevies piepildīt nevis kādas pirmatnīgas varas vai spēka pēc, bet tāpēc, ka viņa spējas atbilda savai vēstures prasībām.

d

Iedomāsimies zēnu, kura vecvecāki bija piedalījušies Mežonīgo Rietumu iekarošanā. Viņa vectēvs, būdams stiprs cilvēks ar stiprām tieksmēm, pēc viena grūta inženiertehniska uzdevuma paveikšanas ķērās pie nākamā, ceļodams pa plašu teritoriju. Kad sākotnējās grūtības bija pārvarētas, viņš uzticēja savu darbu citiem un devās tālāk. Sieva viņu redzēja retumis; pēc katras ciemošanās viņas klēpis bija pilns. Dēli, nepēdami pieskaņoties šādas ģimenes tipiskajam modelim un turpināt tēva uzņemto tempu, iekārtojās uz pastāvīgu dzīvi un kļuva par cienijamiem pilsoņiem. Attēlojot šo dzīvesveida maiņu saukļos, būtu jāsaka: novērsusies no moto «Pie velna visu, ejam tālāk!», dēlu paaudze apņēmas: «Paliekam šeit — un metam ārā bastardus!» Diezgan tipiski, ka tikai viņa vienīgā meita (mana pacienta māte) ideoloģiski palika saistīta ar tēvu. Tomēr tieši šī identifikācija ar tēvu neļāva viņai apprecēt cilvēku, kas būtu tikpat stiprs kā tēvs. Viņa apprecēja vāju cilvēku un iekārtojās uz pastāvīgu dzīvi. Dēlu viņa audzināja dievbijīgu un strādīgu. Viņš izauga pārgalvīgs un nepastāvīgs un brīžiem ieslīga dziļā depresijā; dažbrīd viņš atgādināja pāraugušu mazgadīgo noziedznieku, dažbrīd šķita patīkams rietumnieks ar omulīgiem dzeršanas paradumiem.

Satrauktā māte neaptvēra, ka visu dēla bērnības laiku viņa bija nievējusi zēna tēvu viņa mazkustīgā dzīvesveida pēc un zēlojusies par ģeogrāfiskās un sociālās mobilitātes trūkumu savā laulības dzīvē. Idealizēdama savu tēva varoņdarbus, viņa tomēr, paniski baidoties traucēt smalkos kaimiņus labā rajonā, bija sodījusi zēnu par katru mazāko draiskulību un piedzīvojumu meklējumiem.

Tagad pievērsīsimies kādam gadījumam citā apvidū. Neparasti sievišķīga un jūtīga sieviete no valsts vidienes izmantoja radnieku apciemojumu Austrumkrastā, lai konsultētos ar psihoanalītiķi par novēroto emocionālo aizturi un vieglu vispārēju satraukumu. Pirmajā vizītē pie psihoanalītiķa sieviete šķita tikpat kā nedzīva. Pēc dažām nedēļām viņā pēkšņi uzverda asociāciju plūdi, turklāt tie bija briesmīgi seksa vai nāves iespaidi. Daudzas no šīm atmiņām nāca nevis no zemapziņas, bet gan no izolēta apziņas stūrīša, kurā «aizbarikādēts» glabājās viss briesmīgais, kas reizēm bija ielauzies viņas kārtīgajā, pareizajā nodrošinātās vidusšķiras bērnībā. Līdzīga atsevišķu dzīves segmentu izolācija sastopama visos uzmācību neirozes* gadījumos. Šajā

* Uzmācību neiroze (angl. *obsessional neurosis*) — psihoneirozes veids, kuru Freids atzina par interesantāko psihoanalīzes pētījumu objektu. Tās galvenie simptomi ir uzmācīgas, nepārvaramas domas ar absurdu, divainu vai neķītru saturu un uzvedība, kam raksturīga atkārtošāšanās, māņticība un rituālistikums. — Tulk.

gadījumā daļa no pacientes ētosa jeb sankcionētā dzīvesveida nespēja pieņemt to, ka viņu aplido kāds eiropietis un viņa cenšas iztēloties savu dzīvi kosmopolitiskā vidē. Sieviete tas reizē saistīja un nomāca; viņas iztēle bija aktīvi ierosināta, taču bažas un satraukums to slāpēja. Arī pacientes zarnu trakta darbība atspoguļoja šo konfliktu — viņu pārmaiņus mocīja te aizcietējumi, te caureja. Es pārlicinājos, ka sieviete cieš aiz nomāktības, nevis aiz vispārējas emocionālas aiztures un iztēles trūkuma seksuālos un sociālos jautājumos.

Pacientes sapņi pamazām atklāja viņā slēptu, neaizsprostotu brīvības avotu. Brīvajās asociācijās sieviete joprojām šķita nedzīva, taču viņas sapņu dzīve gandrīz autonomi kļuva asprātīga un tēlaina. Viņa sapņoja, ka spilgti sarkanā tērpā ierodas nomaļas baznīciņas draudzē vai met akmeņus cienijamu namu logos. Taču viskrāšņākie bija viņas sapņi par Pilsoņu kara dienām — viņa sevi redzēja Konfederācijas pusē. Kulminācijas punkts bija sapnis, kurā viņa balles zāles vidū sēdēja uz tualetes poda, kas ar zemiem aizslietņiem bija atdalīts no milzīgās telpas, un māja ar roku elegantiem Konfederācijas virsniekiem un dienvidnieku dāmām, kas pāros orķestra pavadījumā griezās visapkārt mūsu pacientei.

Šie sapņi palīdzēja atrast un izgaismot kādu izolētu pacientes bērnības daļu, t.i., maigumu un sirsnību, ko bija saņēmusi no vectēva — Konfederācijas veterāna, kura pasaule viņai bija kā tālas pagātnes pasaka. Par spīti ārējam skarbumam, no vectēva patriarhālās vīrišķības un maigās sirsnības bērna izsalkušais, meklējošais ego bija guvis daudz lielāku mierinājumu nekā no tēva un mātes piedāvātā standartizētā, «pareizā» ceļa uz panākumiem. Lidz ar vectēva nāvi pamira arī pacientes jūtas un afekti — kā daļa no nepilnīgi attīstīta ego identitātes veidošanās, kas nesaņēma atbalstu nedz sirsnīgās attiecībās, nedz sociāla gandarījuma veidā.

Īpašas rezistences sarežģī to sieviešu psihoanalītisko ārstēšanu, kurām valdošais identitātes elements ir Dienvidu lēdijas prototips (šī identitāte piemīt dažādu rasu un šķiru dienvidniecēm). Mūsu pacientes visbiežāk ir bijušās dienvidnieces, kas pārcēlušās uz dzīvi citur un kuru dāmiskums kļuvis par aizsardzības mehānismu, gandrīz par simptomu. Viņu vēlēšanos tikt ārstētām ar psihoanalīzi ierobežo trīs priekšstati, kas saistīti ar īpašajiem Dienvidu kultūras nosacījumiem kastas un rases identitātes saglabāšanā, liekot mazai meitenei pieņemt lēdijas prototipu.

Pirmkārt, jāmin pseidoparanoiskās aizdomas, ka dzīve ir smagu pārbaudījumu virkne, kur nekrietni aprunātāji mēģina apkopot dienvidnieces sikās vājības un grēcinus, lai nonāktu pie nepārsūdzama sprieduma, ka viņa

vai nu ir, vai nav lēdija. Otrkārt, pastāv vispārizplatīta pārliecība, ka vīrieti, ja tos neattur nerakstītais dubultstandarts, kas liek izrādīt ārēju cieņu lēdijām, bet nodod viņu rīcībā tumšādāinus un zemākas kārtas seksa objektus, pacentīsies pierādīt, ka nav nekādi džentlmeņi, un mēģinās, mazākais, aptraipīt lēdijas godīgo vārdu, līdz ar to aizšķērsojot viņas ceļu uz ieprecēšanos sociāli augstākā kārtā un cerībām izprecināt bērnus augstākas kārtas pārstāvjiem. Tomēr pastāv arī divdomīgais uzskats, ka vīrietis, kas nemet pie malas savas džentlmeniskās aiztures ikreiz, kad rodas seksuāla iekarojuma iespēja, ir vārgulis, kurš pelnījis vienīgi to, lai viņu turpinātu bez žēlastības izaicināt. Tātad sievietes ierastā vainas un mazvērtības apziņa šeit pastāv tāda dzīves plāna koordinātu sistēmā, kurā dominē apzināta cerība iekarot augstāku sociālo statusu, taču šīs cerības neapzinātā dubultniece — slepenā tieksme atmest nepieciešamību būt lēdijai un zaudēt galvu neprātīgas kaisles mirkli — iesēj apzinātajos centienos slimības dīgli. Turklāt dienvidnieki nespēj arī iedomāties nevienu dzīves sfēru, kurā vīrieša un sievietes domas, darbi un vārdi sakristu, paceļot abus dzimumus pāri pirmatnējam antagonismam. Šādi neapzināti priekšstati par dzīvi patiesā un apgaismotā sievietē, protams, rada īstas sāpes, taču psihoanalīze tādos gādījumos iespējama, tikai verbalizējot iekšējos stereotipus un pārnēsot uz psihoanalītiķi pacientes pret-runīgo vīriešu tēlu loku.

Neapšaubāmi, psihoanalītiķa palīdzību pirmām kārtām meklē tie, kas nevar izturēt spriedzi mūsdienu Amerikas piedāvāto alternatīvu, kontrastu un pretpolu jūkli — šo nebeidzamo nepieciešamību saglabāt spēju mainīties, lai nezaudētu iespēju izmantot aizvien pieaugošās izdevības. Mūsu pacientu aizsardzības un emociju pārnesšanas mehānismi atkārti neveiksmīgus kritiskos bērnības posmos norisinājušos mēģinājumus sinhronizēt mainīgos pretrunīgos nacionālās, reģionālās un šķiriskās identitātes elementus. Psihoanalītiķis tiek iesaistīts pacienta neapzinātajā dzīves plānā; viņš tiek idealizēts — it īpaši tāpēc, ka nācis no Eiropas, kamēr pacients ir cēlies no viendabīgas vides; dažkārt viņš tiek arī atgrūsts kā intelektuāls potenciāli veiksmīgas amerikāniskas identitātes ienaidnieks.

Pacientiem ir iespējams rast drosmi un paraudzīties uz pretrunām Amerikā un uz pretstatiem tās ciņā par vienotu ekonomisku un kultūras identitāti nevis kā uz naidīgu, no ārienes uzspiestu realitāti, bet gan kā uz universālas cilvēku identitātes veidošanas iespēju. Tomēr, kā jau redzējām, gadījumos, kad indivīdi bērnībā nav saņēmuši pietiekamu emocionālo lādiņu vai arī sistēma kavē viņu brīvību izmantot savas potences, tas iespējams tikai ierobežoti.

e

Strādājot ar veterāniem, kurus kā psihoneirotiķus atvaļināja vēl pirms kara beigām, mēs labi iepazīnām daļējam ego sintēzes zudumam raksturīgos simptomus. Daudzi no šiem vīriem tiešām bija atgriezies «reflektorā funkcionēšanas stāvoklī»¹¹. Viņu ego robežas bija zaudējušas amortizācijas spēju. Jebkurš piepešs maņu kairinājums no ārpusaules, jebkurš pārāk spējš vai intensīvs impulss vai atmiņu zibsnis izraisīja satraukumu, bažas un dusmas. Pastāvīgi uzbudināto sensoro sistēmu mocīja gan ārēji stimuli, gan somatiski simptomi: karstuma vilņi, paātrināta sirdsdarbība, asas galvassāpes. Bezmiegs neļāva sensorajai sistēmai atpūsties; nenotika arī emocionālo saišu atjaunošanās sapņošanas laikā. Amnēzija, neirotiska pseidoloģija* un vispārējs sajukums atklāja pacientu daļējo orientācijas zudumu laikā un telpā. Diagnosticējamiem simptomiem un atliekām no «miera laika» neirozēm šo pacientu psihē piemita fragmentāra un neīsta kvalitāte, it kā ego nebūtu spējīgs uz īstu, organizētu neirozi.

Dažos gadījumos likās, ka ego traucējumi radušies kara šausmu rezultātā, citreiz tik tālu bija novedis mokošais kara ikdienas ritums. Bija skaidri redzams, ka vīrus nogurdinājušas neskaitāmas pārmaiņas pārāk daudzās dzīves jomās. Kara laikā viņus nemitīgi pavādīja somatiska spriedze, sociāla panika un ego trauksme. Vislaunākais bija tas, ka vīri vairs nezināja, kas viņi ir; viņus bija piemeklējis izteikts ego identitātes zudums. Viengabalainības un ilgstamības apziņa un ticība savai sociālajai lomai bija zudusi. Tieši šie gadījumi mani pārliecināja par identitātes apziņas zuduma neizbēgamību un pašsaprotašību aprakstītajos apstākļos.

Identitātes apziņa armijā parasti uzplauka augsti mehanizētu vienību karavīriem un tiem, kuriem bija izredzes uz strauju militāro karjeru. Tomēr nereti vīri, kuru identitāte bija atraisījusies militārā dienesta laikā, salūza pēc atvaļināšanās: izrādījās, ka viņos kara apstākļi attīstījuši godkārīgāku paštēlu, nekā viņu ierobežotā miera laika identitāte spēj uzturēt. Taču daudziem citiem vīriešiem pati armijas dzīves disciplīna un ierobežojumi neizraisīja asociācijas ar pozitīviem prototipiem. Amerikāņu indivīda ego identitāte pakļaujas grupas identitātei tikai tad, ja indivīds tanī var saglabāt apzinātu elastīgumu un pārliecību, ka tikai no paša indivīda ir atkarīgs katrs nākamais solis un ka indivīdam, lai kur viņš atrastos, vienmēr ir izvēle aiziet prom vai pagriezties pretējā virzienā. Amerikāņu migrants negrib, ka viņam pavēl pārcelties;

* Pseudoloģija (lat. *pseudologia fantastica*) — stāvoklis, kurā pacients, sev vairāk vai mazāk ticēdams, mēdz stāstīt melus, kas padara viņu nozīmīgāku un interesantāku. — *Tulk.*

iesakņojies mājās sēdētājs negrib, ka viņam liek palikt uz vietas; abu dzīvesveids satur sevī pretējo alternatīvu, kuru indivīds var apsvērt savos intīmajos un individuālajos lēmumos. Tāpēc diezgan daudziem karavīriem militārā identitāte saistījās ar nozēlojama caurkritēja prototipu, kas pieļauj, ka viņu nospiež pie malas un iegrožo, kamēr citi var brīvi dzīties pēc lielas laimes un skaistām meitenēm. Amerikā būt caurkritējam nozīmē būt sociāli un seksuāli kastrētam. Tādu šinī valsti nežēlo pat paša māte.

Psihoneirotisko veterānu nereti neskaidrajos izteikumos regulāri pavīdēja atmiņas un nojautas, kas viņu cilvēciskās un militārās neveiksmes izskaidroja ar apstākļu sakritību, tā palīdzot noliegt mazvērtības izjūtu. Šo veterānu identitāte bija sadalījusies ķermeniskās, seksuālās, sociālās un profesionālās identitātes fragmentos, un katram no šiem fragmentiem vajadzēja vēlreiz uzvarēt tam atbilstošo negatīvo prototipu. Veterānu traumētais ego pretojās un bēga no tādiem tēliem kā raudulīgais mazulis, pazemīgais nēģeris, asiņojošā sievietē, caurkritējs ekonomikā, idiots intelektā un «mikstais» seksā. Pietika pavisam netieši norādīt uz šiem prototipiem, lai bijušos karavīrus novestu līdz slepkavīgam vai pašnāvnieciskam niknumam, kam sekotāja aizkaitinājums vai apātija dažādās pakāpēs. Pārspilētie mēģinājumi visā vainot apstākļus un citus cilvēkus piešķīra slimīgu nokrāsu arī viņu bērnības vēsturei un lika secināt, ka slimnieku psihopātija ir ļaundabīgāka, nekā tas kliniski būtu attaisnojams. Taču pārspilēti smagā diagnoze, tikko tā fiksēta slimības vēsturē, tikai apgrūtinā izlaušanos no vainīgā meklēšanas apburtā loka. Rehabilitācija būtu bijusi efektīva un ekonomiska tikai tad, ja klīniskā izmeklēšana koncentrētos uz pacienta iedragāto dzīves plānu un ārstēšana balstītos uz vēlreizējas viņa ego pamatelementu sintēzes veicināšanu.¹²

Bez vairākiem simtiem tūkstošu karavīru, kas zaudēja un tikai pamazām vai daļēji atguva ego identitāti, un vairākiem desmitiem tūkstošu, kuru akūtais ego identitātes zudums nepareizas diagnozes pēc tika ārstēti kā psihopātija, bija arī daudz tādu cilvēku, kas pārdzīvoja traumatiska ego identitātes zuduma draudus radikālu vēsturisku pārmaiņu rezultātā.

Tomēr fakts, ka šie vīri, viņu ārsti un laikabiedri vispār aizvien biežāk meklēja palīdzību pie psihoanalīzes rūgtajām patiesībām, jāizvērtē kritiski. Psihoanalīzes mācība, ciktāl tā attiecas uz *atsevišķām slimības vēsturēm*, tiek aizvien plašāk akceptēta slimību un dažādu traucējumu gadījumos. Tomēr tas, ka šāds sāpīgu, neapzinātu neveiksmju determinants tiek daļēji pieņemts un individuāla ārstēšana tiek uzsvērtā pat gadījumos, kad pacientam nav citu slimības pazīmju kā tikai introspektīvs verbālisms, varētu būt arī veids, kādā

izpaužas vispārēja nevēlēšanās atzīt faktu, ka līdzšinējie sociālie mehānismi radikāli mainīgos vēsturiskos apstākļos izrādījušies nederīgi.

Vēsturiskās pārmaiņas ir kļuvušas neizbēgamas un universālas; globālo paātrinājumu jeb akcelerāciju izjūt kā draudu tradicionālajai amerikāņu identitātei. Pamazām sāk ļodzīties dedzīgā pārliecība, ka amerikāņu nācija var atļauties kļūdas, jo tā vienmēr ir tik tālu priekšā visai pasaulei neizsmeļamu rezervju, tālredzīgas plānošanas, rīcības brīvības un progresa tempa ziņā, ka laiks un telpa sociālu eksperimentu izveidošanai, pārbaudei un lietošanai ir neierobežots. Grūtības, ar kādām sastopamies, mēģinot integrēt veco okeāniem nošķirta plašuma tēlu ar jauno pieaugošu universālas tuvības tēlu, ir dziļi satraucošas. Raksturīgi, ka šīs grūtības parādās, mēģinot jaunajā telpā lietot tradicionālās metodes.

Psihoterapeits, kas ignorē minēto apstākļu lomu neirožu rašanās procesā, var ne tikai palaist garām mūsdienīgā dzīves cikla specifisko dinamiku; ļoti iespējams, ka viņš atrauj savu individuālo enerģiju no uzdevumiem, kas būtu veicami kopīgiem spēkiem. Vispārēju un ievērojamu samazinājumu garīgo saslimšanu un traucējumu skaitā var panākt, pievēršot vienlīdz lielu uzmanību gan atsevišķām slimību vēsturēm, gan vispārējiem dzīves apstākļiem; gan neskaidrajiem nākotnes apveidiem, gan pagātnes atstātajām mānijām un fiksācijām; gan nedrošajai virspusei, gan draudīgajiem dziļumiem.

Šinī sakarībā ir jāpiemin, ka vārdam «ego», kā tas tiek lietots Amerikā, ir maz kopīga ar šā paša vārda nozīmi psihoanalīzē; ikdienas lietojumā tas apzīmē vispārēju un, iespējams, neattaisnotu pašapzinīgumu. Uzlielšana, lieļšanās un līdzīga uzvedība ego izcelšanai, protams, ir daļa no amerikāņu uzvedības veida, tādēļ jūtama gan valodā, gan žestos, gan vispār cilvēku savstarpējās attiecībās. Neievērojot šādas uzvedības normas, arī pacienta un ārsta attiecības šķīstu atsveinātas un pārlieku vispārinātas. Jāpiemin arī amerikāniskais paradums vienmēr palielīt un uzteikt citus, lai tikai viņi justos labāk, kā arī nomākt viņu satraukumu un spriedzi, lai viņi labāk darbotos.

Vajš ego no nemitīgas lieļšanas negūst reālu spēku. Stipram ego, kura identitāte sakņojas stiprā sabiedrībā, nav nepieciešama tiša, apzināta lieļšana. Stiprs ego pret to ir imūns; tam ir svarīgāk pārbaudīt, kas ir paties un īsts, apgūt to, kas darbojas, saprast to, kas nepieciešams, izbaudīt to, kas vitāls, un pārvarēt to, kas slimīgs. Vienlaicīgi ego tiecas arī radīt stipru savstarpēju saikni ar citiem ego grupās, apzinoties, ka grupa nodos savu pieredzi un mērķus tālāk nākamajai paaudzei.

Psihoanalīzes efektivitāti šādas attīstības nodrošināšanā garantē tikai un vienīgi neatlaidīgi, humānistiski centieni izmantot klīnisko pieredzi, lai ļautu

cilvēkiem apzināties visas līdz šim arhaisku baiļu nomāktās iespējas, — cētnieki, kas sniedzas tālāk par slimnieku pielāgošanu apkārtējiem apstākļiem. Tomēr pastāv arī vēsturiski ierobežojumi, kas nosaka psihoanalīzes jēdzienu veidošanos; vēl vairāk — ja cilvēka motivācijas pētniecībā vienus un tos pašus terminus lieto nu jau ilgāk nekā piecus gadu desmitus, tie neapšaubāmi atspoguļo ideoloģiju, kas pastāvēja to rašanās laikā, un uzsūc sociālo pārmaiņu vējus katrā laikposmā. Saistība ar ideoloģiju ir vēsturiski neizbēgama, konceptualizējot un lietojot jēdzienus, kas attiecas uz ego — «orgānu», ar kuru cilvēks pārbauda realitāti.

III. EGO TEORIJA UN SOCIĀLIE PROCESI

a

Psihoanalīzes aizsākumos Freids definēja šādus cilvēka pašcieņas avotus:

- 1) bērnišķīgā narcisisma jeb bērna dabiskās pašmīlestības atliekas;
- 2) pieredzē apstiprināta infantilās visvarenības apziņa, kas rada ego ideāla piepildīšanas izjūtu;
- 3) apmierinājums no objektu libido jeb mīlestības pret citiem.

Lai cilvēkā saglabātos veselīgs *infantilā narcisisma* pamats, mātišķajai videi tas jārada un jāuztur ar mīlestību, kas izveido bērņā pārliecību, ka viņš ir piemērots dzīvei savos sociālajos apstākļos. Dabisko narcisismu, kas tik droši stājas pretī nelabvēlīgas vides uzbrukumam, īstenībā apstiprina sensuālā pieredze un spēju veicināšana, ko sniedz šī pati vide. Savukārt daudzie gadījumi, kad infantilais narcisisms ir ievērojami noplicināts, jāuzskata par pārrāvumu kolektīvajā sintēzē, kas katram jaundzimušajam viņa mātišķajā vidē piešķir īpašu uzmanību kā sabiedrības nākotnes cerībai. Arī vēlāk, kad infantilais narcisisms nobriest un pārvēršas pašcieņā, ir ļoti svarīgi, lai pusaudzīm būtu iespēja izmantot to, ko viņš iemācījies bērnībā, un tādējādi iegūt ilgstošas kopības izjūtu ar sabiedrību.

Lai pieredzē nostiprinātu veselīgu *infantilo visvarenības apziņu*, apmācības metodēm ne tikai jāveicina bērna sensuālā veselība un pakāpeniska prasmju apgūšana, bet arī jāsniedz reāla sociāla atzinība kā apgūto prasmju un emociju rezultāts. Atšķirībā no bērnišķīgas visvarenības apziņas, ko uztur fantāzijas un pieaugušo izlikšanās, pašcieņa kā identitātes apziņas daļa balstās uz rudimentārām prasmēm un sociālām tehnikām, kas nodrošina pakāpenisku spēles

pāraugšanu prasmīgā rīcībā un ego ideāla pārtapšanu sociālā lomā, līdz ar to jau no sākuma solot reālus, taustāmus nākotnes sasniegumus.

Lai apmierinātu *objektu libido* jeb mīlestību pret citiem, ģenitālajai mīlestībai un orgasmiskajai potencei nepieciešams katrai attiecīgajai kultūrai atbilstošs ekonomisks un emocionāls nodrošinājums, jo tikai šāda sintēze piešķir vienotu jēgu pilnam ģenitalitātes* ciklam, kas ietver bērna ieņemšanu, radības un audzināšanu. Kaisle var apvienot incestuālās bērnības tieksmes un pavērst tās pret pašreizējo mīlas objektu, ģenitālas nodarbes var palīdzēt diviem indivīdiem izmantot vienu otru kā enkuru pret regresu, taču tikai savstarpēja ģenitāla mīlestība ir vērsta uz nākotni un sabiedrību. Tā ved uz darba dalīšanu, kopīgi veicot to dzīves uzdevumu, kuru piepildīt var tikai divi pretējā dzimuma pārstāvji kopā, t.i., ražošanas, vairošanās un rekreācijas sintēzi, kas notiek katras sabiedrības sociālās pamatvienības — ģimenes — ietvaros.

Ja mīlētāju un partneru ego identitātes būtiski papildina viena otru, tās var sakausēt laulības institūcijā, tādējādi sekmējot pēcnācēju ego identitātes attīstību. No šāda jauktas identitātes viedokļa incestuālo pieķeršanos vecāku tēliem nevar uzskatīt par patogēnu, kā to dažkārt nepareizi dara psihopatologi. Gluži pretēji, šāda izvēle ir daļa no etniskā mehānisma, kas rada nepārtuktu saistību starp ģimeni, kurā mēs uzaugam, un ģimeni, kuru dibinām, tādējādi nododot tālāk tradīcijas, t.i., iepriekšējo paaudžu zināšanu kopumu. Šī sociālā mehānisma ģenētiskais analogs ir evolūcija, kurā iepriekšējo paaudžu sasniegumi tiek saglabāti, pārjoties vienas sugas robežās. Tomēr neirostiska fiksācija uz vecākiem un neelastīgi iekšējie aizsargmehānismi pret incestuālām tieksmēm norāda uz paaudžu tuvības trūkumu vai traucējumiem, nevis uz šādai tuvībai raksturīgajām pazīmēm.

Taču, kā esmu jau minējis, daudzi no agrāk izmantotajiem psihosociālās evolūcijas, cilts integrācijas un nacionālās vai šķiriskās piederības pielāgošanās mehānismiem vairs neiederas mūsdienīgajā pasaulē ar tās universālajām identitātēm. Lai veidotu tādu ego identitāti, kuru stiprina vēsturisko apstākļu mainība, pieaugušajiem apzināti jāpieņem vēsturiskā daudzveidīguma ideja un reizē krietni jāpapūlas, nodrošinot bērniem visā pasaulē jaunu pamatu jēgpilnai kontinuitātei jaunajos apstākļos.

Zinātniskās izpētes darbā daudz palīdz arī slimību vēstures, ja vien tanīs neparādās vēsturisko apstākļu determinēti stereotipi, kas pamazām iegūst

* Ģenitalitāte (angl. *genitality*) — tradicionāli psihoanalīzē libido attīstības augstākā pakāpe, kurā seksuālie un dzīves partneri sasniedz pilnīgu apmierinājumu un laimi; Eriksons šo pakāpi attiecina uz alternatīvu pāri «intimitāte ↔ izolācija» jauna pieaugušā attīstības posmā. — *Tulk.*

ikdienišķu blakusnozīmi, piemēram, «pacientam bija valdonīga māte». Psihoanalītiķi varētu palīdzēt izveidot jaunas metodes ne tikai bērnības izpētei, bet arī to spontāno veidu pētniecībai, kādos atsevišķi mūsdienu sabiedrības grupējumi tehnoloģiski mainīgajos apstākļos cenšas panākt bērnu apmācībā un vēsturiskajā attīstībā funkcionālu kontinuitāti. Tam, kurš grib ārstēt un vadīt, vispirms ir jāizprot, jākonceptualizē un jāizmanto identitātes veidošanās spontānās tendences.

b

Kā norāda Anna Freida (*Anna Freud*)*, psihoanalītiķim attiecībā pret savu izpētes objektu vajadzētu ieņemt novērošanas punktu, kas «atrodas vienādā attālumā no id, ego un superego» — tā, lai varētu pārliecināties par šo trīs lielumu savstarpējo funkcionālo atkarību un lai pamanītu, kā pārmaiņas vienā no tiem izraisa pārmaiņas arī pārējos divos lielumos.¹³ Tas, ko mēs apskatām kā atsevišķas cilvēka iekšējās struktūras daļas, īstenībā atspoguļo vispārējus procesus, kuros cilvēks ir nepārtraukti iesaistīts.

Noslēgumā es gribētu pārformulēt ego uzdevumu (un, iespējams, pašu ego), nosaucot to par vienu no trim vitāli nepieciešamiem un nepārtrauktiem procesiem, kas sakārto cilvēka eksistences formu telpā un ilgstamību laikā. Pirmais ir *bioloģiskais process*, kas nodrošina hierarhisku eksistences organizāciju, kura veidota no orgānu sistēmām, kas izdzīvo katra savu dzīves ciklu; šis process ir pirmais tāpēc, ka Freids ar to sāka pētniecību, ieviešot bioloģijas un fizioloģijas metodes psiholoģijā. Otrais ir *sociālais process*, kas sakārto organismus ģeogrāfiski, vēsturiski un kultūras ziņā nošķirtās grupās. Trešais ir *ego process* jeb organizatoriskais princips, kas saglabā indivīdu kā personību, kurai piemīt viengabalainība un ilgstamība gan pašpiederzē, gan apkārtējo uztverē.

Šos procesus pēta atšķirīgas zinātnes nozares, koncentrējoties uz bioloģisko, sociālo vai psiholoģisko cilvēka eksistences aspektu, taču nav šaubu, ka dzīves «fizioloģija», t.i., visu aspektu funkcionālā kopība, ir pakļauta savstarpējai procesu mijiedarbībai. Tas nozīmē, ka pārmaiņas, ko novērojam vienā procesā, radīs pārmaiņas citos procesos un savukārt ietekmēsies no pārmaiņām vēl citos procesos. Patiešām, katram no šiem procesiem ir savi brīdinājuma signāli, ja

* Anna Freida (1895–1982) — bērnu attīstības pētniece, Zigmunda Freida meita, Vīnes Psihoanalīzes institūta vadītāja. Eriks Eriksons šīnī institūtā mācījās pēc Annas Freidas ierosinājuma. — *Tulk.*

kaut kas nav kārtībā: pirmajam procesam tās ir sāpes, otrajam — nemiers un bažas, trešajam — bailes un panika. Katrs atsevišķais signāls brīdina par disfunkcijas briesmām organismā, par grupas identitātes zudumu vai par ego spēka vājināšanos, taču ikviens no tiem ir brīdinājums visiem trim procesiem.

Psihopatoloģija novēro un pēta pārlicēgo nozīmi un autonomiju, kuru viens no šiem procesiem iegūst vispārēja līdzsvara un savstarpējas līdzsvarošanās zuduma rezultātā. Psihoanalīze sākotnēji pētīja id uzkundzēšanos cilvēkam, t. i., pārmērīgās prasības, kas bija izvirzītas pret ego un organisma līmenī neapmierināto sabiedrību, kurā vissmagāk skarta bija tieši cilvēka instinktuālā puse. Pēc tam pētījumi pievērsās cilvēka pakļautībai šķietami autonomiem ego (un superego) centieniem — aizsardzības mehānismiem, kas, lai saglabātu nedrošo libido līdzsvaru, vājina ego spēju iegūt pieredzi un plānot. Iespējams, ka neurozu izpēte psihoanalīzē beigsies ar pētījumiem par cilvēka pakļautību vēsturiskajiem apstākļiem, kas pēc definīcijas šķietami nav atkarīgi no cilvēka un izmanto arhaiskus viņa iekšējos mehānismus, atņemot fizisko vitalitāti un ego spēku.¹⁴

Psihoanalītiskās ārstēšanas mērķis ir panākt, lai vienlaicīgi uzlabotos id mobilitātes spēja (t. i., pielāgot mūsu instinktvās tieksmes apmierinājuma iegūšanas iespējām un neizbēgamajiem aizkavējumiem un frustrācijām šo tieksmju apmierināšanā), superego tolerances spēja (kas nosodīs noteikta veida darbības, bet nevis pašu darītāju) un ego sintēzes spēja.¹⁵ Šeit es gribētu izteikt pieņēmumu, ka ego analīzē jāiekļauj arī indivīda ego identitāte saistībā ar vēsturiskajām pārmaiņām, kas dominējušas indivīda bērnībā, pusaudža krīzes gados un brieduma pielāgošanās laikā, jo neurozes pārvarēšana norisinās, indivīdam nokļūstot situācijā, kad viņš sāk apzināties un pieņemt vēsturisko nepieciešamību, kura viņu izveidojusi par to, kas viņš ir. Indivīds jūtas brīvs, kad apjauš iespēju identificēties ar savu ego identitāti un iemācās izmantot doto, lai panāktu nepieciešamo. Tikai tādā veidā indivīds var rast ego spēku (savai un nākamajai paaudzei) atsevišķa vēstures posma sakritībā ar savu vienīgo, unikālo dzīves ciklu.

2. PAR TOTALITĀRISMU

Aplūkojot totalitārisma vēsturisko fenomenu, psihoanalītiķus interesē, kādi neapzināti motīvi noved pie totalitāru metožu izgudrošanas, ieviešanas un vispārējas atzīšanas. Vēl specifiskāk mūsu jautājums varētu skanēt šādi: kādā veidā bērnības un jaunības pieredze nosaka cilvēka dispozīciju uz totalitārismu? Šis ir grūts jautājums — kā visi, kas tieši neiekļaujas nozares meto-

doloģiskajā tradīcijā. Vēstures, sabiedrības un morāles pētījumu tekstos — un kur nu vēl satura rādītājos — ļoti reti atrodams atgādinājums par vienkāršo faktu, ka visi indivīdi kādreiz bijuši bērni. Vairums zinātnieku uzskata, ka bērnība iederas drīzāk sociālā darba, nevis sociālās zinātnes jomā, pamatot to labdaru, nevis domātāju pārziņā. Tomēr atšķirībā no pārējām radībām cilvēkam raksturīgs ilgš bioloģiskās bērnības posms, un psiholoģisko bērnbūvniecību civilizācija padara vēl garāku, jo nepieciešams laiks, lai iemācītos mācīties; īstenībā cilvēka augstā specializācijas pakāpe un komplikētās prasmes veidojas tieši paildzinātā atkarības posma rezultātā. Būdam apgādājams un atkarīgs, cilvēks attīsta sirdsapziņu — šo palāvību uz sevi, kas savukārt padara viņu pašu par apgādātāju; tikai tad, kad cilvēks ir pilnīgi patstāvīgs un pietiekami pamatīgi apguvis pamatvērtības, viņš kļūst neatkarīgs un spēj pilnveidot un nodot tālāk tradīcijas. Tomēr šīs neatkarības izcelsmē slēpjas lēnās attīstības ambivalence, turklāt ilgstošais process no galējas bezpalīdzības līdz augstai brīvības un meistarības apziņai norisinās sociālās sistēmas ietvaros, kura ikvienā savā formā radikāli ierobežo brīvību un pieļauj, ka mazākums nežēligi ekspluatē vairākumu.

Nereti, sekojot psihiatrijas atziņām, modernā antropoloģija pēta, kā dažādās sabiedrībās intuitīvi izveidojas tādas bērnu apmācības sistēmas, kas ne tikai uztur mazo indivīdu dzīvu un veselu, bet nodrošina arī tradīciju pārmantošanu un attiecīgās sabiedrības unikalitātes saglabāšanu. Cilvēka paildzinātās bērnības devums tehnisko prasmju, līdzjūtības un ticības attīstīšanā ir vispārzināms; diemžēl bieži tas ir vienīgais, ko zinām par ilgās bērnības ietekmi. Pamazām kļūst arvien skaidrāks, ka pretpolu pāris «bērns — pieaugušais» ieņem pirmo vietu (nākamais pāris ir «sieviete — vīrietis») eksistenciālo opozīciju sarakstā, kuras vienus rosina ekspluatēt un citus pakļaut ekspluatācijai. Bērna iedzimtā sliecība justies bezspēcīgam, pamestam, apkautam un vainīgam attiecībā pret saviem apgādniekiem tiek sistemātiski izmantota viņa apmācības procesā, kas nereti tuvinās ekspluatācijai. Rezultātā pat racionāls cilvēks glabā sevī iracionālas bažas un aizdomas, kas balstās uz jautājumiem: kurš no mums ir lielāks? Kurš ir labāks? Ko kurš var kādam nodarīt? Tieši tādēļ ir nepieciešams dziļāk izpētīt agrīnas psihiskas ekspluatācijas sekas. Par ekspluatāciju es šeit saucu tādas attiecības, kad viens no partneriem nevar pilnvērtīgi attīstīt savas iespējas un enerģija netiek tērēta produktīvai attīstībai, bet veidojas bezspēcīga niknuma uzkrājumi.

Tie, kuri pievienojas teiktajam, apzinās, ka bērnība būtu jāiekļauj totalitārisma izpētē, lai bērnības izšķirošā nozīme vairs netiktu skatīta virspusēji vai vispār ignorēta. Tomēr jāsaprot, ka līdzšinējā nevērība diezin vai bijusi

nejausa un tāpēc būs grūti labojama. Psihoanalīze ir neapstrīdami pierādījusi, ka visiem cilvēkiem izveidojas amnēzija attiecībā uz svarīgiem, izšķirošiem bērnības notikumiem. Ļoti iespējams, ka paralēli atsevišķu indivīdu amnēzijai pastāv arī universāla visas cilvēces amnēzija attiecībā uz cilvēka stāvokļa interpretāciju — tendence neievērot bērnības izšķirošo nozīmi sabiedrības veidošanā. Iespējams, ka morālais un racionālais cilvēks pēc smagās cīņas, lai padarītu civilizēta cilvēka tēlu absolūtu un neatgriezenisku, atsakās saredzēt, ka ikvienam indivīdam jāsākās no sākuma un infantilu uzmācību un iracionālu impulsu veidā jāiegūst potenciāls cilvēka sasniegumu iznīcināšanai. Šķiet, ka šāda atteikšanās atspoguļo dziļi iesakņojušos māņticību, ka racionālais un praktiskais cilvēks zaudēs noturību, ja pagriezīsies atpakaļ un aci pret aci satiksies ar bērnības bailu briesmones Medūzas galvu. Tādējādi mēģinājums aplūkot bērnību tās patiesajā perspektīvā izrādās visai sarežģīts «vienādojums». Tomēr, ja cilvēkiem tas izdotos, iespējams, ka dažās jomās mēs varētu nebūt tik bērnišķīgi destruktīvi, bet citās varētu saglabāt bērna radošo pieeju.

Patiesi jaunas atskārsmes neapšaubāmi ir grūti formulēt līdzsvaroti. Iespējams, ka tieši ilgās bērnības iespaidu nozīmes neievērošanas rezultātā pēkšņais bērnības lomas novērtējums mūsdienās ir izveidojis citu, kompensējošu perspektīvas zudumu — ar to es domāju psihologiem un psihopatologiem piemītošo tendenci aprakstīt tādus sabiedrības fenomenus kā totalitārisms, pielīdzinot tos atsevišķiem infantilās attīstības posmiem (nenobriedis), specifiskām garīgām saslimšanām (paranoisks) vai īpašām rakstura struktūrām (autoritāra personība). *Personoloģija* ir devusi vairākus rosinošus vispārinājumus attiecībā uz analogiju starp bērna audzināšanas metodi, pasaules konceptualizācijas veidu un politisko uzskatu veidošanos, tomēr šī pieeja nedod apmierinošu atbildi uz vissvarīgāko jautājumu, t.i., kādos apstākļos enerģija, kas ieguldīta noteikta veida (piemēram, autoritārā) darbībā un uzskatos, pēkšņi kļūst pieejama nozīmīgu politisku ideoloģiju attīstīšanai un efektīvai masveida darbībai. *Psihopatoloģijas* pozīciju savukārt vājina diagnostiska «apsaukšanās», konstatējot dažādas patoloģijas un brieduma trūkumu tautām un cilvēkiem, kas aktīvi vai pasīvi iesaistās totalitārās revolūcijās, un mēģinot tā izskaidrot viņu politisko darbību. Taču cilvēks spēj vienlaicīgi darboties dažādos līmeņos un katrā no tiem būt cits; vēsture reti kad pieļauj tādu skaidras pārlicības, apzinātas attieksmes un pragmatiskas rīcības vienību, kādu no nobrieduša vai vismaz loģiska indivīda sagaida mūsu protestantiskā pasaule.

Es nemēģināšu piedēvēt totalitārisma izcelšanos un cēloni bērnībai vai konkrētām bērnu audzināšanas un apmācības formām, nedz arī uzskatīšu

to par pārejošu likstu vai lokalizētu epidēmiju. Es gribētu sākt ar pieņēmumu, ka totalitārisms sakņojas vispārējās cilvēka potenciālās attīstības ievirzēs un ir tādā veidā saistīts ar visiem cilvēka dabas aspektiem: veselīgiem un patoloģiskiem, nobriedušiem un infantiliem, individuāliem un sabiedriskiem. Iespējams, ka arī agrāk vēsturē realitāte nav bijusi tālu no totalitārisma, taču tai bija jāsaņaida īstais vēsturiskais brīdis. Šo brīdi nosaka tehnoloģijas attīstība komunikāciju un organizācijas jomā un tāda apstākļu kombinācija, kas dod iespēju rasties fanātiskai idejai par absolūtu valsti, nodrošina šīs idejas īstenošanu veiksmīgas revolucionāras darbības rezultātā un uztur sistēmu ar varas un terora palīdzību. Tikai vēsturiska perspektīva atklāj, kādā veidā un cik lielā mērā totalitāras valsts sistēmā ideoloģiski iesaistās tās dažādie komponenti no cilvēku vidus: fanātiski apustuļi un viltīgi revolucionāri, vienuļi vadoņi un oligarhiskas kliķes, patiesi sekotāji un sadistiski ekspluatatori, paklausīgi birokrāti un efektīgi vadītāji, karavīri un inženieri, labprātīgi atbalstītāji, apātiski melnā darba strādnieki un nespējīgi oponenti, iebiedēti upuri un sarūgtināti topošie upuri. Mana pieredze un izglītība ļauj analizēt tikai vienu no pašiem vispārīgākajiem un reizē visgrūtāk tveramajiem faktoriem visās šinīs dalības formās — psihiskos priekšnoteikumus iedvesmojošai vai paralizējošai totalitārisma leģitimitātes apziņai.

Tagad gribu atgriezties pie sākotnējā jautājuma par to, kas bērnības būtībā varētu izskaidrot, kāpēc noteiktos apstākļos cilvēkam rodas tieksme pakļauties *Umschaltung* un *Gleichschaltung** spēkiem, kas pārgrupē un apvieno visu sabiedrību, izplatot gandrīz reliģisku pārliecību, ka valstij pieder absolūta vara pār pilsoņu prātiem, likteņiem un mantību.

Tomēr kā praktizējošam psihoanalītiķim man ir jāsāk ar kaut ko citu — ar pilnīgu, totālu *ieksējo* pārmaiņu piemēriem. Normālos un anormālos gadījumos un atsevišķos pārejas stāvokļos, kas parasti netiek uzskatīti par psihopatoloģiskiem, mēs saskatām pēkšņu pāreju no sabalansētas pieredzes un viengabalainiem spriedumiem uz absolūtām, totālām domām, izjūtām un darbībām. Vissarežģītākie pieredzes vispārējas pārstrukturēšanās piemēri robežojas ar smagu patoloģiju. Kā reiz man teica kāds jauns cilvēks, ar smaidu atskatoties uz savu vēlēšanos noslēgties no visas pasaules: «Es biju viss, jo biju viens.» Viņš gribēja sacīt, ka, izvēlējies būt viens, viņš pats sev kļuva par Visumu. Kāda jauna sieviete līdzīgi runāja par savām «tiesībām uz vien-esību». Tomēr šāds solipsisms raksturīgs ne tikai patoloģiskos gadījumos un ne tikai

* Vāc. — pārslēgums un paralēlslēgums. — *Tulk.*

pieaugušo vidū. Jau agrā bērnībā miega un nomoda stāvokļu maiņa var pēkšņi pārvērsties pilnīgā miega ignorēšanā vai vispārējā miegainībā; bērna dabiskā pāreja starp vienatni un sabiedriskumu var kļūt par absolūtu atteikšanos ievērot mātes klātbūtni vai stūrgalvīgu prasību, lai māte būtu blakus ik mirkli. Daudzām mātēm gadās pārdzīvot to, ka mazulis pēc ilgākas atšķirtības ir viņas it kā pavisam aizmirsis. Ir iespējams, ka pilnīgas atkarības vai pilnīgas neatkarības stāvokļi uz īsāku vai ilgāku laiku vairs neatgūst normāli mainīgo raksturu; bērns kļūst absolūti labs vai absolūti slikts, un šķiet, ka vecāki, kas patiesībā dotu priekšroku vidēji labam bērnam, kuram piemīt arī dažas sliktas īpašības, nevar ietekmēt šo procesu. Šāda vispārēja pārstrukturēšanās var būt pāreja svarīgos infantilās attīstības posmos; tā var norādīt uz garīgas slimšanas sākumu vai saglabāties kā latents stāvoklis pieauguša cilvēka psihē.

Runājot par pilnīgu, totālu atkarību no kāda objekta vai personas, mēs atceramies maza bērna fetišus, kas, piemēram, netīras, novazātas lelles veidā kļūst par vienīgu absolūtas drošības un mierinājuma garantu bērnam un par satraukuma un nievu objektu vecākiem. Vēlāk blakus spēcīgām mīlestības un naida jūtām un spējai sajūsmā vai pretīgumam bērna fetišismā un bailēs parādās arī tādi faktori kā draudzīgu vai nedraudzīgu afektu fokusēšana uz vienu vienīgu cilvēku vai ideju un no tās izrietošā afektu primitivizēšana un utopiskas svētlaimes vai globālas kataklizmas gaidas, iedomājoties, ka šī vienīgā cilvēka vai idejas dēļ var gaidīt vai nu pilnīgu uzvaru, vai pilnīgu zaudējumu.

Visbeidzot jānorāda arī uz labi pazīstamo piemēru, kā totāli izjūk kāda pilnīga savienība, kad laulātie nolemj šķīrties. Pēkšņā viengabalainas divtēnes transformācija divos nošķirtos veselumos ir diezgan iespaidīga, kā to var novērot katrs, kas cenšas saglabāt draudzīgas attiecības ar abiem šķirteniem.

Kaut arī šādas pārvērtības šķietami parādās pēkšņi, tās attīstās ilgā laika posmā. Tikai neparasti zinoši un drosmīgi cilvēki apzinās to, ko citiem, it īpaši pacientiem, atklāj psihoanalīze, — cik spēcīga un sistemātiska ir cilvēka tieksme un spēja pilnīgi pārstrukturēties jeb pārvērsties; tā bieži vien ne visai veiksmīgi slēpjas aiz pārspīlētas sajūsmas, īpašām sliekšņiem un fanātiskas pārliecības, un iekšējie aizsardzības mehānismi izlieto daudz enerģijas, lai pretotos šādai totālai pārorientācijai, kad baltais var kļūt melns un melnais — balts. Enerģijas apjoms, kas «piesaistīts» šiem aizsardzības mehānismiem, izpaužas tikai atsevišķos afektos, kuri izlaužas, negaidīti uzņemoties jaunas saistības, pēkšņi ar nepatiku novēršoties no vecajām saistībām vai krasi mainot pārliecību. Vienlīdz daiļrunīga ir arī daudz aprakstīta un nemilētā, tomēr terapeitiski noderīgā tieksme, kas piemīt pat visapgaismotākajiem un zinošākajiem psihiatru pacientiem, — tieksme izveidot transferenci jeb emociju pārnesanu uz psihoanalītiķi

un kļūt emocionāli atkarīgiem no ārsta, turklāt emocijas ir pārmaiņus pozitīvas un negatīvas. Šī tieksme mums nežēlīgi atklāj vispārējo cilvēka iekšējās struktūras noslieci uz totalitārismu, kas ne visai labi saderas ar nicinājumu, kuru daudzi jo daudzi intelektuāļi izrāda saviem no kosmoloģijas, dievībām, monarhijām un ideoloģijām atkarīgajiem laika un likteņa biedriem. Lai kā arī būtu, mēs esam sapratuši, ka šādas pārvērtības ir primitīvāka līmeņa pielāgošanās, kas rodas akūtās krīzes situācijās pastiprinātu infantila rakstura baiļu dēļ. Mums nebūs vieglāk nedz saprast, nedz pārvarēt šādu pielāgošanos, ja nosauksim to par patoloģisku vai «sliktu»; lai izveidotu mērķtiecīgu pretdarbību, jāizprot šo situāciju iekšējā psiholoģiskā uzbūve.

Šinīs piemēros es izmantoju terminus «pilnīgs» un «totāls». Abi it kā nozīmē vienu un to pašu, tomēr es gribētu uzsvērt kādu atšķirību. Pilnība vai pilnīgums norāda, ka daļas, kas veido funkcionālu organismu, ir apvienojušās vienā veselumā, kaut arī nereti ir gluži atšķirīgas. Šo jēdzienu vislabāk izsaka tādi termini kā viengabalainība, vienotība, kopība. Pilnība kā tēls jeb veidols (*Gestalt*) tātad ir iezīmīga ar vienotu, organisku un progresīvu kopību un mijiedarbību starp veseluma atšķirīgajām funkcijām un daļām. Šīs kopības robežas ir atvērtas un mainīgas. Totalitātes veidols turpreti izceļas ar absolūtu robežlīniju; sekojot patvaļīgi noteiktajai robežai, ārpusē netiek atstāts nekas iekšpusei piederošs, savukārt iekšpusē netiek paciests nekas tāds, kam jābūt ārpusē. Totalitāte vienlaicīgi ir absolūti ietveroša un galēji izslēdzoša — neatkarīgi no tā, vai absolutizētajai kategorijai piemīt iekšēja loģika un tās sastāvdaļām — patiesa radniecība vai ne.

Tātad mums atliek pieņemt, ka pastāv psihiska vajadzība pēc totalitātes, kas izslēdz tālākas izvēles vai pārmaiņu iespējas, pat ja tādēļ jāatsakās no tik vēlamās viengabalainās pilnības. Vienā teikumā to varētu formulēt šādi: cilvēks, kas attīstības vai citu pārmaiņu rezultātā zaudē viengabalainības pamatu, pārstrukturē sevi un pasauli, rodot patvērumu stāvoklī, kuru varētu saukt par *totalismu*. Kā jau norādīju, nebūtu pareizi uzskatīt to par vienkārši regresīvu vai infantilu mehānismu. Totalisms ir alternatīvs, kaut arī primitīvāks veids, kā strādāt ar pieredzi, tāpēc vismaz pārejas stāvokļos tam piemīt noteikta pielāgošanās un izdzīvošanas vērtība. Totalisms iekļaujas normālpsiholoģijas kompetencē; psihiatrijas darbības lauku šinī gadījumā iezīmē vairāki jautājumi. Pirmkārt, vai iespējams novērst to, ka pārejošie krīzes pārvarēšanas un pielāgošanās līdzekļi kļūst par nemainīgu galaiznākumu? Otrkārt, vai iespējams panākt, ka totalisms izzūd līdz ar krīzi? Treškārt, vai totalisma elementus iespējams pārkārtot tā, lai atgrieztos pie agrākās viengabalainās pilnības?

Ego uzdevums ir izveidot indivīda psihē pieredzes apguves un rīcības vadības procesus tā, lai vienmēr varētu atjaunot vienota veseluma sintēzi starp daudzveidīgajiem un savstarpēji konfliktējošajiem dzīves aspektiem un posmiem — acumirkļīgiem iespaidiem un atmiņu asociācijām, paša vēlmēm un ārpusaules prasībām, eksistences intīmajiem līmeņiem un sabiedriskajiem faktoriem. Lai paveiktu šo uzdevumu, ego izveido dažādus sintēzes veidus, pārbaudes metodes un aizsardzības mehānismus. Apkārtējās vides un iekšējo spēku mijiedarbības ietekmē ego iegūst briedumu, kas palīdz izveidoties dualitātei starp augstāko jeb integrācijas līmeni, kurā tiek pielauta daudz lielāka spriedze un daudzveidība, un zemāko jeb sakārtotības līmeni, kurā drošības izjūtu garantē viendabīgums un totalitāte. Šie procesi, kas rada indivīdu veiksmīgo viengabalaina veseluma vai ne tik veiksmīgo totalitātes apziņu, acīmredzot jāpēta psihoanalitiskajai ego psiholoģijai. Šinī apcerējumā es varu tikai norādīt uz šo pētniecības nozari.¹⁶

Ego aizsākumus bērnībā ir grūti izvērtēt, bet, ciktāl mums zināms, tas pamazām izveidojas no stāvokļa, kad viengabalainība ir atkarīga no fizioloģiskā līdzsvara; to uztur mātes un bērna savstarpējā saistība — mātes vajadzība dot un bērna vajadzība saņemt. Māte, protams, nav tikai bērna radīšanas mehānisms, bet svarīga ģimenes un sabiedrības daļa, tādēļ viņai ir nepieciešams just ciešu saikni starp savu bioloģisko lomu un sabiedrības vērtībām. Tikai tādā gadījumā sieviete var nekļūdīgajā somatiskās komunikācijas valodā iemācīt bērnam, ka viņš var paļauties uz māti, pasauli un — pats uz sevi. Tikai relatīvi viengabalaina sabiedrība ar mātes palīdzību var nodrošināt bērnam pārliecību, ka daudzveidīgos somatiskās pieredzes fragmentus un mulsinošos sociālās dzīves sīkumus iespējams pārveidot ilgstamības un viengabalainības apziņā, kas pamazām apvieno iekšējo un ārējo pasauli. Ticības un cerības ontoloģisko avotu, kas atklājas šinī procesā, es nosaucu par *sākotnējās uzticēšanās apziņu*. Netiesi norādot, ka iekšējo un ārējo pasauli var pieredzēt savstarpēji labvēlīgā saistībā, uzticēšanās veido sākotnējo, primāro viengabalainas pilnības apziņu. *Neuzticēšanās apziņas* pamats savukārt ir visu to difūzo pieredžu summa, kuras integrācijas procesā nav tikušas veiksmīgi sabalansētas. Mēs nevaram zināt, kādi procesi norisinās bērnā, taču novērojumi un klīniskā pieredze rāda, ka sākotnējo neuzticēšanos pavada «totāls» niknums un fantāzijas par totālu uzkundzēšanos vai pat baudas un uztura avotu izpostīšanu; šādas fantāzijas un niknums turpina pastāvēt arī pieaugušajā indivīdā un tiek atdzīvināts ekstremālos stāvokļos un situācijās.

Istenībā ikviens bērnības konflikts šādā vai tādā veidā saglabājas pieaugušajā indivīdā, turklāt, jo senāka ir pieredze, jo dziļākā slānī tā aplēpta.

Nogurumā vai izmisumā jebkurš cilvēks var uz laiku regresēt, atgriežoties pie daļējas neuzticēšanās apziņas ikreiz, kad līdz pamatiem satricināta viņa cerību un pašlīdības pasaule. Tomēr sociālās institūcijas paredzētas, lai atkal un atkal sniegtu indivīdam kolektīvu atbalstu cīņā pret bailēm un bažām, kas izveidojušās viņa infantilajā pagātnē. Nav šaubu, ka organizētā reliģija ir tā, kas sistematizē un socializē pirmo un dziļāko konfliktu cilvēka dzīvē: reliģija iekļauj katra indivīda sākotnējo apgādnieku neskaidros veidolus pirmatnēju, pārcilvēcisku aizbildņu kolektīvajos tēlos; reliģija izskaidro sākotnējās neuzticēšanās radīto neskaidri nepatikamo izjūtu, piešķirot tai metafizisku realitāti skaidri definēta ļaunuma formā; rituālu veidā reliģija regulāri atjauno kolektīvu uzticēšanās apziņu, kas nobriedušā indivīdā pārvēršas par ticības un realitātes apziņas kombināciju. Lūgšanās cilvēks apliecina pārcilvēciskajam spēkam, ka, par spīti visam, ir saglabājis uzticību un pelna uzticību, un izlūdzas no savas dievības zīmi, ka arī turpmāk var tai uzticēties. Primitīvajās kultūrās, kurās darbojas kolektīvā maģija, pārdabiskie spēki, kas nodrošina uzturu un nosaka likteni, bieži vien atgādina dūsmīgus, pat ļaunprātīgus vecākus, kurus var pielābināt tikai ar lūgšanām un pašmociņām.¹⁷ Augstākas reliģijas un rituālu formas savukārt skaidri attiecināmas uz nostalgiskām katra indivīda atmiņām par izraidīšanu no viengabalainības un pilnības paradīzes, kas agrāk deva bagātīgu uzturu, bet nu ir zudusi, uz visiem laikiem atstājot neskaidru briesmīgas nošķirtības, potenciāla ļaunuma un dziļas nostalgijas izjūtu. Ar regulāriem rituāliem, kas būtiski saistīti ar nozīmīgām dzīves cikla krīzēm un gadskārtu ciklu pagrieziena punktiem, reliģija atjauno pilnības, viengabalainības un atdzimšanas izjūtu.¹⁸ Taču, kā jau līdzīgos gadījumos mēdz būt, tas, kas ir aizliegts un tiek izstumts pat no perifērijas, tiecas atgriezties un parādīties pašā centrā. Organizētās reliģijas vēsturē nereti ir dominējis nežēlīgs, auksts un visu apkārtējo noliedzošs totalitārisms. Ir vērts uzdot jautājumu, kādā veidā dogmatiskā apjēgsme par vienu Dievu, kam ir neierobežota vara sodīt un apzēlot, sagatavoja cilvēci idejai par neierobežotu totalitāru valsti vai visu cilvēci kā totālu lielumu. Nav šaubu, ka vispārējās pārmaiņas pārejas periodos var novest ne tikai pie lielākas viengabalainības un pilnības, bet arī pie totalitārisma.

Mūsdienās nedz ar bezrūpīgu neticīgā izsmieklu, nedz ar fanātiska dogmatika dedzību nevar noliegt, ka liela daļa cilvēku dzīvo bez tik spēcīgas reliģijas, kāda savulaik piešķīra eksistences viengabalainības apziņu pirmatnējā cilvēka auglīgajām attiecībām ar dabu un vēlāk merkantīlā cilvēka veiksmīgajiem preču apmaiņas darījumiem augošajā pasaules tirgū. Pašradītā jeb «*self-made*» cilvēka slēptās bailes un nepieciešamība justies droši pašradītājā

pasaulē atklājas neapzinātajā identifikācijā ar mašīnu (šī identifikācija ir līdzīga primitīvā cilvēka maģiskajai identifikācijai ar medijamo dzīvnieku), kas dziļi ietekmējusi cilvēka dabas izpratni Rietumu civilizācijā, bez visa cita radot arī bezpersonisku un automatizētu bērnu audzināšanas un apmācības veidu. Mehānismam jāfunkcionē vienmērīgi un precīzi, bez rāvieniem, dūmiem vai berzes — šī izmisīgā nepieciešamība ir saistīta ar populārajiem jēdzieniem par personīgo laimi, perfektu valdību un pat pestīšanu. Dažkārt tehnoloģijas atbalstītāju naivajā cerībā, ka tehnoloģijas attīstības process pats par sevi izveidos jaunu pilnību un viengabalainību, parādās divains totalitārisms; tas nebija nemaz tik sen, kad cilvēce ticēja, ka zelta laikmetu atnesīs dabas neizmērojamā gudrība, mistiskā tirgus svārstību līdzsvarošana vai merkantilu labumu pašpatiekamība. Laika gaitā mašīnas, protams, kļuvis pievilcīgākas, ērtākas un praktiskākas, taču tas nesniedz atbildi uz jautājumu, no kurienes cilvēkā radīsies nesatricināma ticība galvenā ražošanas veida un tehnikas īpašajam derīgumam un labumam — šī ticība ir nepieciešama, lai cilvēks jebkurā vēstures periodā izjustu cilvēcisku tuvību savai videi un visai pasaulei. Ja šī vajadzība netiek apmierināta, aug un izplatās sākotnējā neuzticēšanās, kas apvienojumā ar pēkšņām vēsturiskās un ekonomiskās perspektīvas maiņām rada labvēlīgus apstākļus totalitārisma vai autoritārisma akceptēšanai; šo maldīgo pilnību un viengabalainību veido viens lideris vienas partijas priekšgalā, viena ideoloģija, kas izskaidro jebkuru dabas vai vēstures parādību ar vienu un tā paša principa palīdzību, viens absolūts iekšējais ienaidnieks, pret kuru cīnās viena centralizēta iestāde taisnīguma nodrošināšanai, un uzkrātā bezspēcīgā niknuma pastāvīga vērsana pret ārējiem ienaidniekiem.

Tomēr mums jāatceras, ka vismaz viena totalitāra sistēma — komunisms — radās no ideoloģijas, kas pēc revolūciju laikmeta paredz absolūti pilnīgas un viengabalainas sabiedrības izveidošanos, kad nebūs nepieciešamības nedz pēc bruņotas valsts varas, nedz pēc šķiru sadalījuma. Komunisma ideoloģijā vispārējā revolūcija un totalitārā supervalsts ir pēdējais valsts iekārtas veids, kas atmirst dabiskā ceļā, pēc sevis atstājot augstāko bezvalstiskas demokrātijas pilnību, kad nekas vairs nav jāpārvalda, izņemot ražošanas priekšmetus un procesus. Es atstāšu citu ziņā jautājumu, cik lielā mērā totalitārās metodes šādu utopisku veidojumu centros kļūst neatgriezeniski stagnējošas, novecojušas un nepieņemamas. Pagaidām mums jāpievērš uzmanība jaunajam valstīm un tautām gan mūsu, gan padomju pasaules perifērijā; vispārējo tehnoloģisko pārmaiņu posmā tām nepieciešama jauna un pilnīga uzskatu sistēma. Es šeit atsevišķi nenorādišu veidus, kā totalitārisma ideoloģija saistās ar katru bērības attīstības posmu. Pirmajai izvēlei starp viengabalainu

risinājumu sākotnējās uzticēšanās formā un totalitāru risinājumu sākotnējās neuzticēšanās formā — izvēlei, kuru mēs attiecinājam uz ticību, katrā attīstības posmā seko analogiska izvēle, kas savukārt saistīta ar kādu no galvenajām cilvēka eksistences organizācijas formām.¹⁹

Tikai garāmejojot es gribētu atsaukties uz to infantilās attīstības aspektu, kurš psihoanalītiskajā literatūrā par totalitārismu apskatīts vispamatīgāk, t. i., uz tā saukto edipālo attīstības posmu, kad apmēram piecu gadu vecumā bērns attīstās ne tikai mērķtiecīgāka un dumpīgāka iniciatīvas spēja, bet arī organizētāka, apzinātāka sirdsapziņa. Trīs četru gadu vecumā bērns rotaļojoties bieži vien piedzīvo nepārspētu pilnības un neatkarības izjūtu, kas pārmauc draudīgās šaubas un kaunu un liek sapņot par lieliskiem sasniegumiem un slavu. Tieši tad bērnu pēkšņi pārņem epizodiski bailu un vainas izjūtas uzliesmojumi un pirmie sirdsapziņas pārmetumi, kas liek mazajam cilvēkam, kurš jau ir piedzīvojis neatkarīgas būtnes pilnības apziņu un pieredzējis baudu uzvarēt, nostāties pašam pret sevi.

Saskaņā ar Freida teoriju sirdsapziņas sargs ir superego, kas valda pār ego kā iekšējs gubernators jeb vietvaldis, kurš pārstāv ārēju varu, ierobežojot iniciatīvas mērķus un līdzekļus. Turpinot analogiju, var teikt, ka šis vietvaldis, kas kādreiz bijis atkarīgs no svešzemju valdnieka, tagad ir uzurpējis varu un izmanto iedzimto kareivjus un viņu cīņas metodes, lai apspiestu vietējo sacelšanos. Tādējādi superego atspoguļo ne tikai sākotnējo, vecāku uzspiesto prasību un ierobežojumu bardzību, bet arī tās infantilās attīstības pakāpes relatīvo primitīvismu, kurā šīs prasības tika izvirzītas. Līdz ar to cilvēka sirdsapziņa saglabā neapzinātu un infantilu primitīvismu pat tad, kad kalpo apzinātiem mērķiem un ideāliem. Infantilo procesu iespējams vadīt tikai tad, ja vecāku stingrība apvienojas ar īstu toleranci, citādi virsroku ņem nepielūdzamas sirdsapziņas nežēlīgi kategoriskā attieksme, kas vispirms vērsas pret sevi, bet agrāk vai vēlāk pievēršas citu apspiešanai.

Šī iekšējā šķelšanās ir otrs galvenais stimulējošais «totalitāriem» risinājumiem dzīvē (pirmais ir atšķiršana no mātes). Tas balstās uz vienkāršo un izšķirošo nosacījumu, ka nekas šinī dzīvē nav tik neizturams kā neskaidras vainas apziņas radītā spriedze. Tieši tādēļ daži indivīdi mēģina pārvarēt jebkuru morālu nenoteiktību, kļūstot «totali» labi vai «totali» slikti; šāda risinājuma ambivalentā daba atklājas bēdīgajā iespējā, ka absolūti labie var kļūt par slepkavām Dieva vārdā — *ad maiorem Dei gloriam*, bet absolūti sliktie — apzināti pakļauties totalitāram līderim vai kliķei. Nav šaubu, ka autoritārajās režīmos propaganda izmanto šo konfliktu, aicinot cilvēkus kolektīvi un bez bailēm no soda projicēt absolūtu ļaunumu uz iekšēju vai ārēju ienaidnieku,

kas ar valsts dekrētu pasludināts par gluži necilvēcisku un parazitisku radījumu, kamēr totalitārās mācības sekotāji var justies absolūti labi, jo pieder pie vēstures svētītas nācijās, rases vai sociālas šķiras.

Bērnības beigās, manuprāt, iezīmējas ar trešo — savā ziņā politizēto — viengabalainās pilnības krīzi. Šinī attīstības posmā jaunajam cilvēkam jāklūst par pilnvērtīgu, viengabalainu cilvēku ar pilnām tiesībām, turklāt tas notiek vienlaicīgi ar daudzām un dažādām fiziskām pārmaiņām ķermenī, ģenitālu briedumu un sociālās apziņas attīstīšanos. Šinī posmā iegūstamo viengabalainību es saucu par *ieksējās identitātes apziņu*. Lai izjustu pilnību un viengabalainību, jaunajam cilvēkam nepieciešama pieaugoša kontinuitātes apziņa starp to, kāds viņš ir kļuvis garajos bērnības gados, un to, kas viņš varētu kļūt tuvā nākotnē, starp to, kā viņš uztver pats sevi, un to, kādu viņu uztver un vēlas redzēt pārējie. Runājot par katru atsevišķu individu, identitāte sevi ietver (taču neaprobežojas ar) visu iepriekšējo identifikāciju summu, kuras radās, kad bērns vēlējas vai tika piespiests kļūt līdzīgs cilvēkiem, no kuriem bija atkarīgs. Bērnībai beidzoties, iestājas identitātes krīze, ko var pārvarēt, tikai iegūstot jaunu identifikāciju ar tāda paša vecuma biedriem un līderiem ārpus ģimenes. Jaunas un stabilas identitātes meklējumi visvairāk izpaužas pusaudžu neatlaidīgajā tieksmē atkal un atkal definēt un pārdefinēt pašiem sevi un citam citu nežēlīgā salīdzinājumā; centieni atrast jaunajai identitātei stabilu pamatu vislabāk pamanāmi nerimtīgā jaunu iespēju un senu vērtību pārbaudīšanā. Gadījumos, kad jaunizveidotā pašdefinīcija personisku vai kolektīvu iemeslu pēc kļūst apgrūtināša, apziņā izveidojas *lomu sajukums* — jaunais cilvēks nevis sintezē, bet konfrontē seksuālās, profesionālās un tipoloģiskās alternatīvas, nereti ļaujoties kārdinājumam nostāties «totāli» — ar visu sirdi un dvēseli — vienā vai otrā pusē.

Sabiedrības funkcija šādos gadījumos ir dot padomu un sašaurināt individuālo izvēles iespējas. Primitīvajās sabiedrībās šai funkcijai vienmēr pievērsta īpašu uzmanību; dramatizētie pubertātes rituāli aizstāj nenoteiktības briesmas ar skaidri definētu upurēšanu un svētuma zīmi. Mūsdienu civilizācijā attīstījies cits — apgarotāks pareizā dzīves plāna «konfirmācijas» jeb apstiprināšanas veids. Tomēr jaunatne vienmēr atrod ceļus, kā atdzīvināt primitīvākas iniciācijas formas — veidojot slēgtas klikšes, bandas, brālības un korporācijas. Amerikā, kur jaunatni visumā neapdraud primitīvs tradicionālisms, nosodošs tēviskīgums vai valsts uzspiesta standartizācija, tomēr ir attīstījusies spontāna pašstandartizācija, kas visiem, kuri vēlas būt «piederīgi», uzspiež šķietami nejēdzīgas un nemitīgas ģērbšanās stila maiņas un noteiktu iztērēšanās un runas veidu. Parasti tas ir labdabīgs un savstarpēji balstošs citādi

domājošo dzīvesveids, taču atsevišķos gadījumos izpaužas neželība pret tiem, kuri nepakļaujas, un, protams, necieņa pret individuālisma tradīciju, kas ārēji it kā tiek cildināta.

Es gribētu vēlreiz atsaukties uz individuālpatoloģiju. Nepieciešamība vismaz uz laiku iegūt «totālas» standartizācijas zīmogu patlaban ir tik dominējoša, ka jaunieši dažkārt izvēlas būt pilnīgi un absolūti nekas, nevis eksistēt kā pretrunīgs atsevišķu identitātes fragmentu apvienojums. Arī individuālos psihopātijas un psihiskas saslimšanas gadījumos, kā tos klasificē pieaugušo psihopatoloģijā, iespējams saskatīt un pētīt gandrīz apzinātu pārslēgšanos uz negatīvu identitāti un tās sakņošanos pagātnē un tagadnē. Plašākā mērogā analogisku pievēršanos negatīvai identitātei varam novērot lielpilsētu mazgadīgo noziedznieku (narkomānu, homoseksuālistu) psihē, jo marginālie ekonomiskie, etniskie un reliģiskie apstākļi mūsu lielpilsētās nedod pamatu pozitīvas identitātes attīstībai. Ja skolotāji, tiesneši un psihiatri akceptē negatīvo identitāti kā jaunieša dabisko, patieso identitāti, jaunais cilvēks nereti ar lepnumu tiecas šinī jomā sasniegt pilnību, kļūstot tieši tāds, par kādu viņu uzskata vienaldzīgā sabiedrība. Līdzīgā veidā daudzi jauni amerikāņi no marginālām un autoritārām ģimenēm atrod islaicīgu patvērumu radikālās grupās, kurās citādi nevadāmais dumpis un apjukums iegūst universāli taisnīgas balto un melno cilvēku vienlīdzības ideoloģijas zīmogu. Daži, protams, rīkojas aiz pārliecības, taču vairākums vienkārši ļaujas straumei.

Ir jāapzinās, ka tikai patiesa iekšējās identitātes apziņa iezīmē pusaudzības beigas; šī apziņa ir priekšnoteikums tālākam individuālam nobriedumam. Līdzsvarojot bērnības pārinodarījumu paliekas un tādējādi mazinot superego kundzību psihē, pozitīva identitātes apziņa ļauj indivīdam pārvarēt iracionālu sevis noliegšanu — «totālus», absolūtus aizspriedumus pašam pret sevi, kas raksturīgi smagos neirozes un psihozes gadījumos, — un fanātisku naidu pret jebkuru «citādību». Jāpiebilst, ka pozitīva identitātes apziņa tomēr ir atkarīga no atbalsta, kādu tai sniedz indivīdam nozīmīgo sociālo grupu — šķiras, nācijas, kultūras — kolektīvā identitātes apziņa.²⁰ Ir svarīgi atcerēties, ka ikviena grupa attīsta savu īpatnēju brīvības apziņu, tādēļ nereti kādai tautai nav iespējams saprast, kas nepieciešams, lai cita tauta justos brīva. Tomēr gadījumos, kad vēsturiskā un tehnoloģiskā attīstība būtiski aizskar dziļi iesakņojušos vai strauji augošu identitāti (piemēram, agrāro, feodālo vai patriciešu identitāti), jaunieši jūtas individuāli un kolektīvi apdraudēti, tādēļ ir spējīgi atbalstīt doktrīnas, kas piedāvā absolūtu, «totālu» iekļaušanos sintezētā identitātē (piemēram, ekstrēma nacionālisma, rasisma vai šķiru apziņas ideoloģijā) un kolektīvu absolutizētā, stereotipizētā jaunās identitātes ienaidnieka

nosodījumu. Bailes no identitātes zuduma sekmē šādu ideoloģiju indoktrināciju un veicina paštaisnīguma un kriminalitātes sajaukšanos, kas totalitārisma apstākļos kalpo par pamatu organizēta terora un masu iznīcināšanas institūciju iedibināšanai. Tā kā apstākļi, kas neļauj izveidoties identitātes apziņai, reizē apstādina pieauguša indivīda apziņu pusaudža attīstības alternatīvu limenī, liels skaits pieaugušo viegli iekļaujas totalitārā sistēmā vai vismaz zaudē spēju tai pretoties. Visbeidzot es gribētu izteikt domu, ka, pētot trešo lielāko viengabalainības krīzi bērnības beigās un jaunieša vecumā, mēs varam novērot vislielākās totalitārisma ideoloģijas iesakņošanās briesmas; tieši tāpēc šai krīzei ir tik liela nozīme mūsdienās, kad rodas jauni kolektīvās identitātes veidi. Totalitārā propaganda visā pasaulē apgalvo, ka mūsdienu jaunatnei jāpārdzīvo neauglīgs atplūdu laiks pēc pagātnes pacēluma. Ja mēs to sapratīsim, varbūt varēsim jaunajiem piedāvāt apzinātas izvēles iespējas, lai pārtrauktu pašreizējo tendenci nosodīt vai aizliegt jauniešu vārgos mēģinājumus totalitātē pārspēt pašu totalitārismu.

Indivīda uzdrīkstēšanās būt daudzveidīgam un civilizācijas drosme pastāvēt daudzveidībā ir viengabalainas pilnības pazīme. Taču arī viengabalainībai nepieciešamas skaidri noteiktas robežas. Pašreizējā mūsu civilizācijas attīstības pakāpē vēl nav iespējams paredzēt, vai *daudzpusīgāka, vispārcilvēciskāka identitāte* ietvers sevī visas atšķirības un nesaskaņas, neskaidribas un nāves briesmas, kas rodas zinātnes un tehnoloģijas progresa gaitā.

III. DZĪVES CIKLS: IDENTITĀTES EPIĢENĒZE

Viena no obligātām identitātes koordinātām ir dzīves cikla posms, tieši pusaudža vecumā individuā izveidojas fizioloģiskās augšanas, garīgā brieduma un sociālās atbildības priekšnosacījumi, kas ļauj pieredzēt un pārdzīvot identitātes krīzi. Par identitātes krīzi var runāt pat kā par pusaudzības psihosociālo aspektu. Šinī vecumposmā identitāte iegūst noteiktu formu, kas izšķiroši ietekmē indivīda tālāko dzīvi.

Atgriezīsimies vēlreiz pie Freida tālejošā atklājuma, ka neirotiskais konflikts satura ziņā neatšķiras no normatīvajiem konfliktiem, kurus bērnībā izdzīvo katrs bērns un kuru paliekas saglabājas ikviena pieauguša indivīda personības perifērijā. Lai psihiskā nozīmē paliktu dzīvs, ikviens cilvēks nemitīgi risina un pārrisina šos konfliktus — gluži tāpat, kā ķermenis negurstoši cīnās ar fizisku nolietošanos. Tomēr es uzskatu, ka nepietiek vienkārši būt dzīvam vai nebūt slimam, lai varētu apgalvot, ka esi veselīgs jeb, runājot par personību, vitāls. Šī iemesla pēc es gribētu pārskatīt vairākus jēdzienus, kas nav iekļauti mūsu pētniecības nozares oficiālajā terminoloģijā.

Cilvēka attīstību es aplūkošu no iekšējo un ārējo konfliktu aspekta; šos konfliktus vitāla personība spēj pārciest, pēc katras krīzes iegūstot pastiprinātu iekšējās vienotības izjūtu, asāku spriestspēju un attīstītāku panākumu gūšanas spēju saskaņā ar savu un sev nozīmīgu cilvēku priekšstatu par to, kas ir panākumi. Jēdziens «gūt panākumus», protams, norāda uz kultūras relativitātes problēmu. Pastāv dažādi uzskati, ko nozīmē — gūt panākumus: kad cilvēks dara labu vai kad viņam klājas labi, kad viņš iegūst īpašumā jaunas lietas, apgūst jaunas prasmes vai uzņem jaunas zināšanas; iespējams, ka cilvēkam klājas labi tad, kad ar viņu vienkārši nenotiek nekas slikts, kad viņš iemācās pielāgoties vai — gluži pretēji — jēgpilni dumpojas, kad neizpaužas neirotiski simptomi vai arī izdodas konfliktus pakļaut personības vitalitātei.

Pastāv daudzas «veselīgas» pieauguša indivīda personības definīcijas. Tomēr pietiek pārskatīt kaut vienu no tām — šinī gadījumā tā būs Marijas Džahodas (*Marie Jahoda*) definīcija: veselīga personība ir tāda, kas *aktīvi apgūst* apkārtejo vidi, parāda iekšēju *personības viengabalainību* un spēj *patiesi uztvert* pasauli un sevi¹. Kļūst skaidrs, ka visi šie kritēriji ir atkarīgi no bērna kognitīvās un sociālās attīstības. Būtībā mēs varam teikt, ka bērnību raksturo tas, ka sākotnēji šo kritēriju nav, bet tie attīstās pakāpeniski pieaugošas diferenciācijas sarežģītajā ceļā. Kā gan tādā gadījumā no pieaugošas spējas piemēroties dzīves nepieciešamībām izaug vitāla personība, kurā saglabājas uzņēmības rezerves?

Mēģinot saprast izaugsmi, ir vērts atcerēties *epiģenētisko principu*, kas raksturo organisma attīstību *in utero* — mātes klēpī. Ja nedaudz vispārinām, šis princips paredz, ka ikvienā augošā organismā ir «iebūvēts» attīstības plāns, no kura izaug tā atsevišķās daļas — katra savā laikā, līdz visas ir attīstījušās un veido vienotu funkcionējošu veselumu. Šis princips acīmredzami darbojas embrionālajā attīstībā: katrai organisma daļai ir savs kritiskais attīstības posms, kad tā aug īpaši strauji un ir pakļauta lielākam riskam. Piedzimstot bērns pamet ķīmiskās apmaiņas sistēmu mātes klēpī un nonāk savas sabiedrības sociālās apmaiņas sistēmā, kur viņa augošās spējas attīstās atkarībā no viņa kultūrvidē piedāvātajām iespējām un ierobežojumiem. Bērna attīstībai veltītajā literatūrā aprakstīts, kā cilvēka organisms turpina attīstību — nevis veidojot jaunus orgānus, bet noteiktā secībā attīstot lokomotorās, sensorās un sociālās spējas. Kā jau norādīju, psihoanalīze palīdz izprast cilvēka idiosinkrētisko* pieredzi, it īpaši iekšējos konfliktus, kas nosaka, kādā veidā indivīds kļūst par individuālu, no citiem atšķirīgu personību. Ir svarīgi apzināties, ka šinī vispersoniskāko pārdzīvojumu secībā veselīgs bērns, ja viņš saņem pareizu audzināšanu saprātīgās devās, pats no sevis pakļaujas iekšējiem attīstības likumiem, kas rada ilglaicīgu potenciālu bērna mijiedarbībai ar viņam tuvajiem cilvēkiem un institūcijām. Katrā kultūrā, katrā sabiedrībā šī mijiedarbība atšķiras, taču tai jāiekļaujas epiģenēzes diktētajā tempā un secībā. Tādēļ varam teikt, ka personība attīstās pa posmiem, kurus jau iepriekš nosaka organisma gatavība tiekties preti citiem indivīdiem un objektiem, apzināties tos un iesaistīties ar tiem mijiedarbībā. To lokam piemīt tendence nemitīgi paplašināties.

Tiesi šā iemesla pēc, aprakstot personības attīstības posmus, mēs izmantojam tādu pašu epiģenētisko diagrammu, kāda grāmatā «Bērnība un

* Idiosinkrētisks — tikai indivīdam raksturīgs, savdabīgs. — *Tulk.*

sabiedrība» izmantota Freida psihoseksuālās attīstības posmu analīzei.² Šinī darbā es vēlētos savienot infantilās seksualitātes teoriju (neatkārtojot to visos sīkumos) ar mūsu zināšanām par bērna fizisko un sociālo augšanu.

Diagramma atrodas 76. lappusē. Kvadrātos parādīta gan posmu secība, gan atsevišķo komponentu pakāpeniskā attīstība, t.i., diagramma formalizē šo sastāvdaļu diferenciācijas procesu laika virzībā. Tātad: 1) ikviena no minētajām vitālas personības daļām ir sistēmiski saistīta ar pārējām, turklāt tās visas ir atkarīgas no katras atsevišķas daļas pareizas attīstības pareizā laika secībā; 2) visas daļas kaut kādā formā eksistē jau pirms katrai daļai izšķirīgā un krīstiskā parādīšanās mirklā.

Tā, piemēram, ja sākotnējā uzticēšanās ir pirmais garīgās vitalitātes komponents, autonomija — otrais un iniciatīva — trešais komponents, diagrammā atklājas gan pamatattiecības starp visiem trim komponentiem, gan vairāki fundamentāli fakti par katru komponentu.

Ikviena personības sastāvdaļa sasniedz savu uzplaukumu, piedzīvo krīzi un — katra atsevišķā posma noslēgumā — rod ilgstamību kādā no aprakstītajiem veidiem. Visas sastāvdaļas šādā vai tādā formā eksistē jau no paša sākuma, lai gan tas neparādās diagrammā; es negribētu apgrūtināt izpratni, piešķirot šo sastāvdaļu agrīnajiem vai vēlinajiem attīstības posmiem citus nosaukumus. Tā, piemēram, zidainis izrāda sava veida neatkarību, dusmīgi mēģinot atbrīvot roku, ja turam to pārāk cieši. Tomēr normālos apstākļos bērns tikai otrajā dzīves gadā ir spējīgs atšķirt autonomu esamību no eksistences kāda pakļautībā; tikai tad bērns ir gatavs saskarties ar savu apkārtni būtiski jaunā veidā. Autonomijas jēdzienu un ar to saistītas idejas apkārtējā vide nodod tālāk bērnam attiecīgajai kultūrai raksturīgā veidā, tā izšķiroši ietekmējot indivīda raksturu, viņa ražīgumu un vitalitātes spēku.

Katrā attīstības posmā svarīga ir tieši šī saskarsme un tai sekojošā krīze. Katrs attīstības posms izvēršas krīzē tāpēc, ka sākotnēji augšana un jauno funkciju apzināšanās notiek reizē ar pārmaiņām instinktivajā enerģijā, kas rada arī īpašu ievainojamību attiecīgajā psihes daļā; tāpēc ir tik grūti atbildēt uz jautājumu, vai bērns katrā atsevišķā attīstības posmā ir stiprs vai vājš. Varbūt vispareizāk būtu teikt, ka bērns vienmēr dažos aspektos ir ievainojams, bet citos — gluži nejūtīgs un neaizskarams, turklāt neiedomājami neatlaidīgs tieši tanīs aspektos, kuros viņš ir visievainojamākais. Jāpiemetina, ka bērna vājums dod viņam spēku, jo apkārtējā vide parasti ir gan instinktīvi, gan tradicionāli atsaucīga un iejūtīga pret bērna vājumu un atkarīgumu. Bērna klātbūtne pastāvīgi un konsekventi ietekmē ģimeni, pat dominē pār visu ģimenes locekļu iekšējo un ārējo dzīvi. Lai pārorientētu sevi un pielāgotos

VIII										8	INTEGRITĀTE ↔ IZMISUMS
VII											GENERATIVITĀTE ↔ STAGNĀCIJA
VI											INTIMITĀTE ↔ IZOLĀCIJA
V	Laiķa perspektīva ↔ Laiķa perspektīvas sajukums	Pasparlieceība ↔ Nepārliecinātība	Ekserimentē ar lomu ↔ Lomu fiksācija	Mācēja posms ↔ Darba «paralīze»	IDENTITĀTE ↔ IDENTITĀTES SAJUKUMS	Seksuālā polarizācija ↔ Biseksuāls sajukums	Vadīšana vai sekošana līderim ↔ Autoritātes sajukums				Idoloģiska iesaistīšanās ↔ Vērtību sajukums
IV					PRODUKTIVITĀTE ↔ NEPILNVE- RTĪBA	Uzdevuma nospraušana ↔ Veļtīguma apzīpa					
III					INICIĀTĪVA ↔ VAINAS APZĪŅA	Gatavība uzņemties lomas ↔ Lomu inhibīcija					
II		AUTONOMIJA ↔ KAUNS, ŠAUBAS				Griba būt pašam ↔ Šaubas par sevi					
I	UZTICĒŠANĀS ↔ NEUZTICĒŠANĀS					Savstarpēja atzīšana ↔ Autista izolācija					

mazulim, ģimenes locekļiem jāaug gan kā indivīdiem, gan kā grupai. Var droši teikt, ka bērns kontrolē un audzina ģimeni, tāpat kā ģimene — bērnu. Ģimene var izaudzināt bērnu tāpēc, ka bērns izaudzina ģimeni. Bērna augšana sastāv no posmiem, kuros pārējiem ģimenes locekļiem jānodrošina atbilstoša vide viņa topošajām sociālās mijiedarbības spējām.

Tātad katrs nākamais solis satur krīzes iespēju, jo norisinās radikālas pārmaiņas dzīves redzējumā. Terminu «krīze» es lietoju attīstības psiholoģijas nozīmē — nevis kā katastrofas draudus, bet gan kā pagrieziena punktu un izšķirošu paaugstinātas ievainojamības un īpašu iespēju periodu, kas tādēļ ir paaudžu spēka un paaudžu savstarpējās neatbilstības ontogēnētiskais aizsākums. Pašā dzīves sākumā notiek visradikālākā pārmaiņa — no intrauterīnās eksistences uz dzīvi ārpus mātes klēpja. Taču arī pēc piedzimšanas mazulim jāpiedzīvo krasas pārmaiņas pasaules redzējumā un istā laikā jāiemācās mierīgi gulēt, stingri sēdēt un ātri skriet. Līdz ar šīm pārmaiņām strauji un radikāli mainās veids, kā mazais uztver apkārtējos; to pierāda īsais laiciņš, kas nepieciešams, lai bērns, kas sākumā baidās izlaist māti no acīm, pēkšņi par visu vairāk gribētu būt neatkarīgs. Tādējādi tiek izmantotas visas iespējas, lai par pilnsasinīgiem komponentiem mūžīgi jaunajā augošas personības konfigurācijā kļūtu visdažādākās spējas.

1. ZĪDAIŅA VECUMS UN SAVSTARPĒJA ATZĪŠANA

Kā jau minēju, pamatpriekšnoteikums garīgai vitalitātei ir *sākotnējā uzticēšanās* — visaptveroša attieksme pret sevi un pasauli; tā izveidojas pirmajā dzīves gadā gūtās pieredzes rezultātā. Ar uzticēšanos es šeit domāju gan uzticēšanos citiem, gan apziņu, ka pats esi uzticams.

Aprakstot, kā attīstās visa tabulā parādītā alternatīvo pamattattieksmju rinda, mums jāpakavējas pie termina «apziņa». Varam uzreiz apgalvot, ka veselības un vitalitātes vai to trūkuma apzināšanās un līdzīga izjūtas skar gan psihes virspusi, gan dzīles, ietverot sevī apzināto, daļēji apzināto un neapzināto pieredzi. Kā apzināta pieredze uzticēšanās ir pieejama introspekcijai; reizē tas ir arī no malas novērojams izturēšanās veids; visbeidzot, uzticēšanās ir iekšējs stāvoklis, ko var pierādīt tikai ar testēšanu vai psihoanalītiskām interpretācijām. Kad runājam par dažādu stāvokļu apzināšanos jeb apziņu, mums jāzina, ka iepriekš minētais var attiekties uz visām trim pieejām uzticēšanās jautājumam.

Kā jau psihoanalīzē ierasts, arī par uzticēšanās apziņas iedabu mēs sākamā visvairāk uzzinājām no pieaugušo psihopatoloģijas. Psihopatoloģijā pilnīgs uzticēšanās trūkums un *neuzticēšanās* kundzība izpaužas smagā atsvešināšanās formā, kad indivīdi, būdami nemierā ar sevi un citiem, ieraujas sevi un galēji noslēdzas. Atsvešināšanās visskaidrāk izpaužas tādos psihiskas saslimšanas gadījumos, kad indivīdi atsakās no jebkuras barības un ērtībām un pilnīgi neievēro apkārtējos cilvēkus. Psihoterapijā mums jāmēģina «sasniegt» šos cilvēkus un pārliecināt, ka viņi var mums uzticēties, ka mēs uzticamies viņiem un ka viņi var uzticēties paši sev; tad nepārprotami atklājas, kas šinis cilvēkos skarts vissmagāk.

Šādu radikālu regresiju un dziļi infantilu tieksmju saskatīšana arī ne pārāk smagas saslimšanas gadījumos liek saprast, ka uzticēšanās ir vitālas personības stūrakmens. Tagad mēģināsim pierādīt, kāpēc uzskatām, ka šī komponenta krīze un uzplaukuma periods ir tieši pašā dzīves sākumā.

Kad jaunpiedzimušais ir zaudējis simbiozi ar mātes ķermeni, viņa iedzimtā un vairāk vai mazāk koordinētā spēja uzņemt barību caur muti atbilst mātes spējai un vēlmei viņu barot. Šinī posmā mazulis dzīvo un mīl caur muti, kamēr māte dzīvo un mīl caur krūtīm, no kurām bērns saņem barību, un visām tām ķermeņa un psihs daļām, kuras dedzīgi sniedz bērnam visu nepieciešamo.

Mātes attīstībā bērna audzināšana ir vēlins un komplicēts uzdevums, kas lielā mērā ir atkarīgs no viņas kā sievietes attīstības, no viņas neapzinātās attieksmes pret bērnu, no grūtniecības perioda un dzemdību gaitas, no mātes un apkārtējās sabiedrības attieksmes pret bērnu aprūpi un audzināšanu un, visbeidzot, no paša mazuļa reakcijas pret māti. Mute ir bērna pirmās vispārējās pieejas dzīvei — *inkorporatīvās* jeb *iekļaujošās* pieejas — centrs. Psihoanalīzē šo periodu parasti sauc par orālo posmu. Tomēr ir skaidrs, ka blakus pamatnepieciešamībai uzņemt barību bērns ātri kļūst uztvērīgs arī daudzos citos aspektos. Tāpat kā bērns spēj sūkt mātes krūti vai pudelīti un uzņemt šķidro barību, viņš ātri attīsta spēju «uzņemt» ar acīm visu, kas nonāk viņa redzeslaukā. Arī ar citām maņām bērns «uzņem» visu, kas viņā izraisa patīkamas sajūtas. Tātad varam runāt par inkorporējošo posmu, kad bērns ir īpaši uzņēmīgs pret to, ko viņam piedāvā apkārtējā vide un cilvēki. Tanī pašā laikā mazulis ir arī jutīgs un ievainojams. Lai bērna sākotnējā pieredze šinī pasaulē ne tikai uzturētu viņa dzīvību, bet arī palīdzētu koordinēt jutīgos elpošanas, vielmaiņas un asinsrites ritmus, mums jāseko, vai bērnam pareizā laikā un istajās devās tiek nodrošināta barība un uztveres stimuli, jo citādi mazuļa uztveres atvērtība var spēji pārvērsties dažādos aizsardzības mehānismos vai vispārējā letargijā.

Esam noskaidrojuši, kas ir minimāli nepieciešams, lai uzturētu bērna dzīvību, un kas ir maksimāli pieciešams, lai viņam nerastos fiziski un psihiski traucējumi. Jāatzīst, ka šinī jautājumā pastāv dažādi viedokļi. Ikvienu kultūra plaši izmanto privilēģijas izlemēt, kas konkrēti ir nepieciešams un kas — pieciešams. Tā, piemēram, dažās tautās valda uzskats, ka pirmajā dzīves gadā mazulim lielākā dienas daļa jāpavada, stingri ietītam autiņos, lai viņš neizskrāpētu sev acis, turklāt mazais ir jāšūpo un jāpabaro ikreiz, kad viņš ieraudas. Citās turpretī uzskata, ka bērnam pēc iespējas agrāk ir jāizjūt iespēja brīvi kustināt locekļus, tanī pašā laikā liekot viņam lūgties pēc barības, līdz mazais ir nobrēcies gluži zils. Šķiet, ka tas viss ir vairāk vai mazāk apzināti saistīts ar katras kultūras mērķi un sistēmu. Esmu iepazinis Amerikas indiāņus, kas bargi nopēla baltos par to, ka mēs agrāk atļāvām mazuļiem raudāt, uzskatot, ka tas nostiprinās viņu plaušas. Neesot nekāds brīnums, ka baltais cilvēks pēc šādas attieksmes tik ļoti gribot tikt debesīs. Taču tie paši indiāņi ar lepnumu stāstīja, kā viņu bērni, kurus vēl otrajā dzīves gadā baro ar krūti, pārskaišas, kad viņus ar belzienu pa galvu soda par košanu mātes krūtsgalos, uzskatot, ka tā mazos izveidošot par labiem medniekiem.

Tātad šķietami patvaļīgi izvēlētajās bērnu audzināšanas metodēs atspoguļojas iekšējs viedums, neapzināta plānošana un diezgan daudz māņticības. Instinktīvās, pirmszinātniskās loģikas pamatā ir pieņēmums, ka viss, kas ir labs, pieļaujams un vispār iespējams bērna audzināšanā, ir atkarīgs no tā, par ko un kur bērnam ir jāizaug.

Jau no paša sākuma bērns sastopas ar savas kultūras galvenajām modalitātēm jeb izpausmes veidiem. Visagrīnākā un vienkāršākā no tām ir — *ņemt*; nevis aiziet un paņemt, bet saņemt un pieņemt to, kas tiek dots. Šī šķietami vienkāršā procesa sarežģītība parādās tikai tad, kad rodas kādi traucējumi. Meklējošais, nestabilais jaundzimušā organisms apgūst šo modalitāti, iemācoties koordinēt savu gatavību ņemt ar mātes gatavību dot; māte savukārt attīsta un koordinē došanas veidus ar mazuļa gatavību ņemt. Ņemot to, ko dod, un iemācoties likt kādam izpildīt viņa vēlmes, bērns reizē attīsta nepieciešamo pamatu, lai spētu identificēties ar māti un vēlāk pats kļūtu par devēju.

Atsevišķiem īpaši jutīgiem indivīdiem vai tiem, kuru agrīnā frustrācija tā arī nav tikusi kompensēta, šie savstarpējo attiecību traucējumi bērnībā var izraisīt sarežģījumus attiecībās ar pasauli vispār un jo īpaši — ar viņiem nozīmīgiem cilvēkiem. Protams, bez orālo receptoru apmierinājuma pastāv arī citi savstarpējo attiecību uzturēšanas veidi, piemēram, bauda, ko mazulis gūst, kad viņu tur rokās, silda, aijā, uzsmaida viņam, runājas ar viņu utt. Blakus šādi

«horizontālai» kompensācijai, kas norisinās tanī pašā attīstības posmā, pastāv arī daudzas «vertikālas» kompensācijas, kas rodas vēlākos dzīves posmos.³

Orālā posma otrajā pusē nobriest spēja gūt baudu aktīvākā un mērķtiecīgākā veidā. Attīstās zobi un līdz ar to arī bauda kost, nokost un izkusties cauri. Gluži tāpat kā sākotnējo inkorporatīvo metodi, arī aktīvo inkorporatīvo metodi raksturo virkne citu darbību. Acis, kas sākumā tikai pasīvi uztver apkārt notiekošo, iemācās koncentrēties uz atsevišķiem objektiem, norobežot tos no apkārtnes un sekot tiem ar skatienu. Līdzīgi arī dzirdes orgāni iemācās atšķirt svarīgas skaņas, lokalizēt tās un atbilstoši mainīt pozu, pacelot ķermeņa augšdaļu vai pagriežot galvu. Rokas apgūst spēju sniegties un cieši satvert objektus. Mūs vairāk interesē bērna pasaules apguves spēju vispārīgā konfigurācija un attīstība, nevis atsevišķo prasmju pakāpeniskā parādīšanās, kas izsmeloši aprakstīta bērna attīstībai veltītajā literatūrā. Par katru atsevišķu posmu var domāt kā par notikumu, kad pirmoreiz parādās noteiktas spējas (tās var konstatēt pārbaudē), vai arī kā par laika sprīdi, kad nostiprinās un integrējas vairākas savstarpēji saistītas prasmes, radot iespēju aizsākt nākamo attīstības posmu.

Orālā posma otrajā fāzē nostiprinās savstarpējo attiecību veidi, kurus vieno ņemšanas un paturēšanas sociālā modalitāte — bērnam pasniegto, piedāvāto un arīdzan ātri zūdošo lietu *ņemšana* un *paturēšana*. Iemācoties mainīt pozu, apvelties uz otriem sāniem, pamazām apgūstot sēdēšanas māku un nostiprinoties uz savas «sēdošās karaļvalsts troņa», bērns pilnveido sniegšanās, iegūšanas un turēšanas mehānismus un iemācās košlāt visu, kas vien ir sasniedzams.

Orālā posma otrās fāzes krīzi ir grūti novērtēt un vēl grūtāk pierādīt tās esamību. Šķiet, ka to veido trīs elementu sakritība laika ziņā: 1) spēcīgāka, «varmācīgāka» tieksme inkorporēt — iekļaut, iegūt un novērot aktīvākā veidā; arī spriedze, kas saistīta ar zobu nākšanu un citām pārmaiņām orālajā mehānismā; 2) bērna pieaugošā sevis kā atsevišķas personas apzināšanās; 3) pakāpeniska mātes atgriešanās ierastajā dzīvē, kuru viņa pārtrauca grūtniecības beigu posmā un kurā ietilpst intimitāte ar dzīvesbiedru un, iespējams, arī jauna grūtniecība.

Ja barošana ar krūti turpinās zobu augšanas fāzē, bērnam ir jāiemācās zīst bez košanas, lai māte sāpēs un dūsmās neatrautu krūti. Kliniskā pieredze rāda, ka šī agrīnās attīstības posmā indivīds iegūst sākotnējo zaudējuma apziņu; visā viņa turpmākajā dzīvē nāk līdzī apziņa par to, ka reiz tikusi iznīcināta viņa vienotība ar māti. Kad zidainis raud, atņemts no krūts, tad viņš nedrīkstētu zaudēt mātes klātbūtni, ja tuvumā nav citas sievietes, kas ar līdzīgu balsi

un noskaņu varētu kompensēt mātes trūkumu. Šinī posmā spējš mātes miles-tības zaudējums, ja tam nav aizstājēja un pastāv papildu sarežģījumi, var novest pie akūtas infantilās depresijas⁴ vai vieglām, hroniskām skumjām, kas piešķir depresīvu nokrāsu visai turpmākajai indivīda dzīvei. Tomēr arī labvēlīgākos apstākļos šī fāze ievieš psihē atšķirtības apziņu un neskaidru, bet visaptverošu zaudētas paradīzes izjūtu.

Tiesi tādēļ, lai vērstos pret atšķirtības, sadalītības un pamestības jūtu apvienojumu, kas psihē atstāj sākotnējās neuzticēšanās nogulas, ir nepieciešams nostiprināt un saglabāt sākotnējo uzticēšanos.

To, ko es saucu par uzticēšanos, Terēze Benedeka (*Therese Benedek*) apzīmē ar vārdiem «paļāvība un pārliecība». Es dodu priekšroku apzīmējumam «uzticēšanās», jo tanī ir vairāk naivuma un savstarpējas atkarības: varam apgalvot, ka bērns uzticas, taču diez vai var teikt, ka bērnam piemīt pārliecība. Turklāt uzticēšanās ir ne tikai paļāvība uz apgādnieku nemainību un kontinuitāti, bet arī uzticēšanās sev un savu orgānu spējai tikt galā ar paša dzinuliem un tieksmēm; līdz ar to bērns atzīst sevi par pietiekami uzticamu, lai viņam nebūtu nepieciešama nepārtraukta uzraudzība.

Psihiatrijas grāmatās mēs bieži sastopam atsaucē uz «orālu raksturu». Šinīs gadījumos tiek uzsvērtas iezīmes, kas veidojušās no neatrisinātiem orālā posma konfliktiem. Ja dominē orālais pesimisms, parādās infantila bailes «palikt tukšā», «tikt pamestam» vai «tikt pamestam rosinošu stimulu badā»; šīs bailes izpaužas depresīvā veidā kā tukšuma un mazvērtības izjūta. Šādas bailes savukārt var oralitātei piešķirt īpaši ļaundabīgu nokrāsu, kuru psihoanalīzē sauc par orālo sadismu, t.i., nežēlīgu vajadzību ņemt, iegūt, sagrābt veidos, kas nodara kaitējumu apkārtējiem vai pašam indivīdam. Taču pastāv arī optimistisks orāls raksturs — tiem, kuri ir iemācījušies padarīt došanu un saņemšanu par dzīves svarīgāko daļu. Oralitāte turpina pastāvēt ikvienā indivīdā kā pastāvīgs apakšlīmenis, kas saglabājas no sākotnējā atkarības perioda, kad indivīds bijis pakļauts par sevi varenākiem apgādniekiem. Parasti tā izpaužas tad, kad esam pārliecīgu cerību vai pārliecīgas bezcerības varā, nostalgijas vai nomāktības pārņemti. Orālā posma integrēšanās ar tam sekojošajiem posmiem beidzas ar ticības un realitātes apziņas izveidi pieauguša cilvēka psihē.

Orālo tieksmju patoloģija un iracionalitāte ir pilnīgi atkarīga no tā, cik lielā mērā oralitāte ir integrēta indivīda personībā un cik lielā mērā tā atbilst vispārējām kultūras tradīcijām un pieņemtajām savstarpējo attiecību izpausmēm katrā sabiedrībā.

Šā iemesla dēļ mums šeit un citviet šinī sacerējumā jāapsver tēma par infantilo tieksmju izpausmēm kultūras tradīcijās; šīs izpausmes var uzskatīt

gan par patoloģisku novirzi, gan par normālu parādību kopējā nācijas vai kultūras ekonomiskajā un ētiskajā sistēmā. Var, piemēram, runāt par iedvesmojošu palāvību uz veiksmi — amerikāņiem raksturīgo ticību savai attāpībai un likteņa labvēlīgajiem nolūkiem. Dažkārt redzam, ka šī ticība deģenerējas, pārvēršoties par liela mēroga avantūrisku, kas izpaužas kā patvaļīgs un nereti pašnāvēcīgs izaicinājums liktenim vai indivīda ietiepīga pārliecība par to, ka viņam ir ne tikai tiesības uz vienlīdzīgu «starta pozīciju», bet arī privilēģijas salīdzinājumā ar pārējiem «dalībniekiem». Līdzīgā veidā patīkamā pašapliecināšanās, kas (jo īpaši jaukā sabiedrībā) attīstās pazīstamu un jaunu garšu un smaržu izbaudīšanas, malkošanas, košļāšanas, rīšanas un gremošanas procesā, var pārvērsties masveida narkotiskā atkarībā, kas nedz izsaka, nedz uzrāda sākotnējās uzticēšanās apziņu, kā mēs to šeit definējam. Acīmredzot mēs sastopamies ar parādībām, pret kurām jācīnās kā pret epidēmiju, t.i., ar infantilo modalitāšu vairāk vai mazāk ļaundabīgu izvēršanos izsmalcinātās kultūras pārmērībās, kā arī vieglās narkotiskās atkarības, pašapmāna un alkātīgas raušanas formās, kas atklāj orālās pašapliecināšanās vājumu.

Tomēr jāsaprot, ka uzticēšanās, kas attīstās agrīnajā infantīlajā vecumā, nav atkarīga no barības vai mīlestības pierādījumu kvantitātes, bet drīzāk no mātišķo attiecību kvalitātes. Uzticēšanās apziņu māte bērnam rada ar tādu audzināšanu, kurā apvienojas rūpes par bērna individuālajām vajadzībām un stingra personiskās uzticamības apziņa, kas iekļaujas konkrētās sabiedrības dzīvesveida rāmjos. Tādējādi bērnam attīstās pirmais identitātes apziņas komponents, kas vēlāk apvienojas ar apziņu, ka «ar mani viss ir kārtībā», ka «es esmu es pats» un «es varu kļūt par to, ko citi no manis gaida». Vecāki bērnu audzina ne tikai ar aizliegumu un atļauju palīdzību; ir ļoti svarīgi iedvest bērnam visaptverošu, gandrīz somatisku pārliecību, ka vecāku rīcībai piemīt dziļāka jēga. Ja no šī viedokļa apskatām tradicionālās bērnu audzināšanas sistēmas, varam konstatēt, ka tās patiesām veic šo funkciju, lai gan atsevišķas tradīcijas var šķist patvaļīgi un nevajadzīgi cietsirdīgas — vai arī pielāvīgas. Daudz kas ir atkarīgs no tā, vai šādas tradīcijas bērnam tiek uztieltas stingrā ticībā, ka tradicionālais ir vienīgais pareizais veids, vai arī vecāki vienkārši izmanto savu varu pār bērnu, lai izlādētu dusmas, atvieglotu bailes vai gūtu virsroku strīdā ar bērnu vai kādu citu cilvēku — sievasmāti, ārstu, mācītāju.

Pārmaiņu laikos — un vai mūsu atmiņa sniedzas tālāk par nemītīgiem pārmaiņu laikiem? — katra nākamā paaudze tik ļoti atšķiras no iepriekšējās, ka tradīcijas kļūst par traucēkli. Jaunās mātes ticību sev var noārdīt dažādi konflikti starp tradicionālajām mātes funkcijām, speciālistu viedokli un pašas jaunās mātes individuālo stilu. Jauno māti viņas it kā vienkāršajos, taču nozi-

mīgajos pienākumos var traumēt arī iespaidīgās transformācijas, kas ietekmē amerikāņu dzīvesveidu (imigrācija, migrācija un amerikanizācija; industrializācija, urbanizācija, mehanizācija u.c.). Nav brīnums, ka Bendžamina Spoka (*Benjamin Spock*) grāmatas pirmās nodaļas pirmās apakšnodaļas virsraksts ir «Uzticieties sev».⁵

Apcerējums par attīstību mums noteikti ir jāsāk ar pašu sākumposmu. Diemžēl par agrīnākajiem un dziļākajiem cilvēka psihes slāņiem mēs zinām ļoti maz. Es tomēr gribētu apgalvot, ka mums ir izdevies saskatīt galvenos virzienus, kuros iespējams pētīt jebkuru cilvēciskās vitalitātes komponentu, t. i., no dzīves sākuma līdz identitātes krīzei un tālāk pēc identitātes krīzes. Mēs nespēsim vienlīdz plaši apskatīt pārējos posmus, lai gan šīnī nodaļā tiks pilnībā izanalizēts pirmais dzīves posms. Papildus augšanas mērļielumiem šajā apcerējumā netieši aplūkoti arī šādi aspekti: 1) bērna *pieaugošanās libido vajadzības* un līdz ar to arī jaunas apmierinājuma, frustrācijas un sublimācijas iespējas; 2) *sociālā apvēršņa paplašināšanās* jeb pieaugoša cilvēku dažādība un skaits, ar kuriem bērns var stāties jēgpilnās attiecībās; 3) aizvien skaidrāk diferencētas *spējas*, uz kurām var balstīt šīs attiecības; 4) *attīstības krīze*, ko izraisa nepieciešamība apgūt jaunas parādības noteiktā laika sprīdī; 5) *atsvešināšanās apziņa*, kas rodas līdz ar jaunas atkarības un intimitātes apzināšanos (piemēram, pamestības izjūta agrīnā zīdaiņa vecumā); 6) katrā attīstības posmā — specifiski jauns *psihosociālais spēks* (pirmajā posmā — uzticēšanās pārsvars pār neuzticēšanos), kas kalpo par pamatu nākamajos attīstības posmos iegūstamajam spēkam.

Visu minēto aspektu analīze ir pārāk plašs uzdevums⁶; mūsu pienākums ir pirmām kārtām aprakstīt, kā topošo identitāti veicina vai apdraud agrīnā dzīves pieredze.

Ko varam uzskatīt par visagrīnāko un vismazāk diferencēto «identitātes apziņu»? Es gribētu apgalvot, ka tā rodas mazuļa saskarsmē ar mātišķo figūru — saskarsmē, ko raksturo savstarpēja uzticēšanās un atzišana. Savā infantilajā vienkāršībā tā ir pirmā reize, kad cilvēks pieredz to, ko turpmākajos mīlestības un pielūgsmes brīžu atkārtojumos var raksturot tikai kā «svētības klātbūtni»; šādas saskarsmes nepieciešamība kā pamatprasība saglabājas uz visu mūžu. Šīs sākotnējās saskarsmes trūkums vai traucējumi var nopietni ierobežot indivīda spēju justies adekvāti, kad pusaudža gados jāpamet bērnība un jāuzticas sev kā pieaugušajam, kas spējīgs pats atrast un izvēlēties mīlestības objektus un stimulus darbībai.

Sešiem minētajam aspektiem es gribētu pievienot vēl vienu — septīto: katra attīstības posma ieguldījumu vienā no galvenajiem cilvēces sasniegumiem, kas savā aizbildniecībā pārņem pieaugušā cilvēka dzīvei raksturīgo psihosociālo spēku un ritualizēti remdē šim posmam raksturīgo atsvešinātības formu.

Tā vienkāršā iemesla dēļ, ka pastāvošo institūciju un cilvēka dzīves cikla attīstība ir bijusi vienlaicīga, katrs nākamais cilvēka attīstības posms ir savā specifiskā veidā saistīts ar galvenajiem institucionalizētajiem cilvēces sasniegumiem. Šī saistība ir divkārša: katra paaudze šinīs institūcijās ienes savu infantilo vajadzību paliekas un jauneklīgu dedzību un saņem preti no tām bērņībai raksturīgas vitalitātes apliecinājumu — protams, ja vien pašām institūcijām izdodas saglabāt institucionālu vitalitāti. Nosaucot reliģiju par institūciju, kas cilvēces vēstures gaitā ir centusies apliecināt uzticēšanās apziņu, man nav ne mazākā nolūka nosaukt to par bērņišķību, nedz reliģisku uzvedību kā tādu — par regresiju, lai gan organizēto reliģiju praktiskajām izpausmēm un teorētiskajiem mērķiem acīmredzami nav sveša liela mēroga infantilizācija. Ja pārvaram vispārējo atmiņas trūkumu par satraucošākajiem bērņības pārdzīvojumiem, varbūt spējam atzīt arī to, ka pieaugušā individuā saglabājas daudz kas no labākajiem bērņības brīžiem. Uzticēšanās tad kļūst par spēju *ticēt* — vitālu nepieciešamību, kam vajadzīgs institucionāls apstiprinājums. Šķiet, ka reliģija ir visvecākā un visilgāk pastāvējusi institūcija, kas kalpo ritualizētai uzticēšanās apziņas atjaunošanai ticības formā; reizē tā piedāvā arī ticamu ļaunuma skaidrojumu un sola cilvēkus aizsargāt un apbruņot pret to. Bērņībai raksturīgais spēks un infantilizācijas potenciāls izpaužas tādējādi, ka jebkurā reliģijā parādās periodiska un bērņam raksturīga pakļaušanās radošajam un pār-radošajam spēkam, kas dod gan pasaulīgus labumus, gan garīgu labklājību; atkarības un paša nenozīmības demonstrēšana žestos un pozās; ļaunu domu un darbu atzīšana lūgšanās un dziedājumos; dedzīgs lūgums atjaunot vienību ar dievišķo vadību. Savā labākajā izpausmē šis parādības ir lielā mērā stilizētas un līdz ar to ieguvušas pārpersonīgu raksturu?; indivīda uzticēšanās ir pārvērtusies kopīgā ticībā, indivīda neuzticēšanās ir kļuvusi par kopīgi formulētu ļaunumu, bet indivīda lūgums pēc vienības atgūšanas pārvēršas par daļu no kopīgā rituāla un par uzticamības zīmi sabiedrībā.

Kad reliģija zaudē savu klātbūtnes varu, acīmredzot nepieciešams atrast citus ceļus, kā kopīgi izrādīt godbijību pret dzīvesveidu, kas rod vitalitāti sabiedrībai kopīgā pasaules skatījumā. Tikai pietiekami loģiska un izprotama pasaule veido ticību, ko māte nodod tālāk mazulim kā vitālu cerības spēku; šī ticība ir pastāvīga ievirze ticēt sākotnējo vēlmju piepildīšanas iespējai.

spītējot anarhistiskajām tieksmēm un niknumam par savu atkarīgumu. Ļoti iespējams, ka zīdaina vecumposmā iegūtās identitātes īsākais formulējums varētu skanēt šādi: «Es esmu tas, ko ceru saņemt un dot.»⁸

2. AGRĪNĀ BĒRNĪBA UN GRIBA BŪT PAŠAM

Psihoanalīze ir bagātinājusi vārdu krājumu ar terminu «analitāte», apzīmējot ar to specifisko baudu un brīvās gribas apliecinājumu, kas agrīnā bērnībā bieži saistās ar izvadorgāniem. Šajā dzīves posmā zarnu un urīnpūšļa iztukšošanas procedūru rosina apmierinājums un uzslava par «labi padarītu darbiņu». Sākumā šim apmierinājumam jākompensē diskomforts un spriedze, kas rodas itin bieži, kamēr zarnu trakts iemācās tikt galā ar dienišķajiem pienākumiem. Anālās pieredzes nozīmīgums aug līdz ar diviem sasniegumiem: pirmkārt, izkārnījumi iegūst stingrāku formu, otrkārt, visas muskuļu sistēmas koordinācijas attīstība ļauj mazulim pašam kontrolēt zarnu un pūšļa iztukšošanu un saturēšanu. Taču jaunais aspekts neaprobežojas ar slēdzējmuskuļu darbību. Izveidojas vispārēja spēja, pat neatvairāma vajadzība paturēt vai izmest pēc savas vēlēšanās.

Agrīnās bērnības otrajā posmā visnozīmīgākā ir straujā muskulatūras nobriešana, verbalizācija, izšķiršanas spēja un no tās izrietošā spēja (bet divkārt smagi izjustā nespēja) koordinēt savstarpēji konfliktējošas darbības, kurām raksturīgas pretējas tieksmes — paturēt un laist vaļā. Šādā un daudzos citos veidos bērns, kas joprojām ir ļoti atkarīgs no vecākiem, pamazām sāk iepazīt savu autonomo gribu. Šinī laikā atbrīvojas un tiek atkal savaldīti draudīgi spēki — it īpaši ne vienlīdzīgu gribasspēku sadursmē, jo bērns atklāj, ka nereti viņa gribasspēks ir vājāks par paša vēlmēm un noteikti vājāks par vecāku gribasspēku

Runājot par analitāti kā tādu, jāatzīst, ka viss ir atkarīgs no tā, vai kultūras vidē to īpaši izceļ. Daudzās primitīvās un agrārās kultūrās vecāki ignorē anālo uzvedību un ļauj vecākajiem bērniem parādīt piemēru, aizvedot mazo uz krūmiem; tādējādi mazuļa pakļaušanās anālajā uzvedībā izriet no vēlēšanās imitēt lielākos. Mūsu — Rietumu civilizācijā (arī citās, piemēram, Japānas civilizācijā) un jo īpaši atsevišķu sabiedrības slāņu uzskatos šim jautājumam tiek piešķirta daudz lielāka vērtība. Tehnoloģijas laikmets ir radījis mehāniski trenēta, nevainojami funkcionējoša, vienmēr tīra un iesmaržināta ķermeņa ideālu. Turklāt mēs gandrīz mānticīgi uzskatām, ka agrīna un stingra audzināšana ir absolūti

nepieciešama tādas personības izveidei, kas spēs efektīvi funkcionēt mehanizētā pasaulē, kurā laiks ir nauda. Tādējādi bērns kļūst par mašīnu, kas «jāuzstāda» un «jāpīeregulē» — līdzīgi agrākajam uzskatam, ka nepieciešams salauzt bērna dzīvniecisko dabu. Īstenībā gribasspēks var attīstīties tikai soli pa solim. Klīniskā pieredze rāda, ka mūsdienās neirotiķu vidū dominē *kompulsīvais tips* — taupīgs, skops un pārlietu sikumains gan emociju, laika un naudas jautājumos, gan zarnu trakta darbībā. Jāpiemin arī tas, ka izvadorgānu kontrole ir kļuvusi par acīmredzami satraucošāko audzināšanas problēmu plašos sabiedrības slāņos.

Kas īsti padara anālās problēmas potenciāli svarīgas un sarežģītas?

Vairāk par jebkuru citu tieši anālā sfēra izsaka konfliktējošu impulsu vienību, jo tā pirmām kārtām ir modelis diviem pretrunīgiem uzvedības veidiem — saturēšanai un izvadīšanai. Slēdzējmuskuļi turklāt ir tikai daļa no visas muskuļu sistēmas, kurai raksturīga rigiditātes un atslābuma, saliekšanās un izstiepšanās vienotība. Varam teikt, ka priekšplānā izvirzās *cīņa par autonomiju*. Iemācoties stingrāk stāvēt uz kājām, mazais apgūst arī māku novilkt robežas starp «man», «mans», «es» un «tev», «tavs», «tu». Ikvienu māte zina, cik bērns šinī vecumā var būt pārsteidzoši padevīgs, kad ir izlēmis, ka tiešām grib darīt to, kas no viņa tiek prasīts. Tomēr nav iespējams atrast magisko formulu, kas novestu bērnu līdz šādam lēmumam. Ikvienu māte zina, ar kādu milestību bērns šinī vecumā pieglaužas un cik nežēlīgi pēkšņi mēģina aizgrūst māti prom. Bērns ir gatavs gan krāt, gan aizmest; viņš spēj gan pieķerties miļām lietīnām, gan mest tās ārā pa mājas un mašīnas logiem. Visas šīs šķietami pretrunīgās tendences varam izskaidrot ar *saturēšanas un izvadīšanas formulu*. Visas pamatmodalitātes pakļaujas gan naidīgai, gan labvēlīgai nostājai un attieksmei. Piemēram, vēlme paturēt var pārvērsties destruktīvā un nežēlīgā tieksmē sagrābt, taču tā var izpausties arī kā rūpīga kopšana un uzturēšana. Arī tieksme izvadīt un palaist vaļā var gan kļūt par destruktīvu spēku atraisītāju, gan pastāvēt vienkārši kā vēlme ļaut visam notikt un iet savu gaitu. Pašas par sevi šīs modalitātes nav nedz labas, nedz sliktas; to vērtība ir atkarīga no sasaistes ar katrai kultūrai raksturīgajiem apliecinājuma vai noraidījuma veidiem.

Šinī posmā bērna un pieaugušā cilvēka savstarpējās attiecības tiek pakļautas vislielākajam pārbaudījumam. Ja ārējā kontrole ar pārāk agru vai stingru audzināšanu atņem bērnam iespēju labprātīgi un no brīvas gribas kontrolēt zarnu darbību un citas funkcijas, viņam jāpiedzīvo divkāršs dumpis un divkārša sakāve. Būdams bezspēcīgs pret ārējiem faktoriem un pats pret savu anālo instinktivitāti un nereti baidīdamies no savas zarnu darbības, bērns ir spiests meklēt apmierinājumu un kontroli regresijā vai neīstā progresijā.

Citiem vārdiem, viņš atgriežas pie agrinākas, t. i., orālās kontroles — sūkā iksķi un pastiprināti gražojas, kļūst naidīgs un stūrgalvīgs, izmantojot fekālijas (un vēlāk tām atbilstošas rupjības) kā munīciju agresijai, vai arī izliekas, ka sasniedzis autonomiju un spēj iztikt bez citu palīdzības, lai gan īstenībā tā nav.

Tādējādi anālais posms ir izšķirošs līdzsvara izveidošanā starp mīlestības pilnu labprātību un naidīgu, egoistisku uzstājību, starp sadarbību un stūrgalvību, starp pašizteiksmi un kompulsīvu, uzmācīgu sevis apvaldīšanu vai glēvu pakļaušanos. *Brīvās gribas* apzināšanās ontogēnētiskais avots ir tāda paškontrolē, kas saglabā cilvēka pašcieņu. Apzinoties paškontroles zudumu un vecāku pārliecīgo kontroli, bērnā neizbēgami rodas ilglaicīga nosliece uz *šaubām* un *kaunu*.

Autonomijas attīstībai ir nepieciešama stingri izveidota agrinās uzticēšanās apziņa. Bērnā jābūt pārliecinātam, ka viņa ticību sev un pasaulei neapdraudēs sekas, ko radīs spēcīgā tieksme pašam izvēlēties, vai iegūt vai iznīcināt. Tikai vecāku stingrība var aizsargāt bērnu no vēl nenobriedušo diskriminācijas spēju un piesardzības sekām. Bērna vēlmei pašam nostāties uz savām kājām ir nepieciešams apkārtējās vides atbalsts un aizsardzība pret divkāršo atsvešināšanos, kas viņu sagaida, t. i., kaunu — šo apziņu, ka esi mulķīgi un pārāgi atklājis sevi, un šaubām — šo sekundāro neuzticēšanos, kas veidojas no šaubām par sevi un šaubām par lielo cilvēku stabilitāti, vērigumu un izpratni.

Kā infantīlas jūtas kauns nav pietiekami pamatīgi izpētīts, jo mūsu civilizāciju jau no paša sākuma savā varā ir pārņēmusi vainas izjūta. Ar kaunu mēs apzīmējam jūtas, kad šķiet, ka esam pilnīgi neaizsargāti, un apzināties, ka uz mums skatās; mēs esam uz skatuves visu acu priekšā, taču neesam tam gatavi. Kauna izjūta atklājas sapņos, kad redzam, ka neesam pilnīgi apģērbušies, valkājām naktstērpu nepiemērotā situācijā vai vispār stāvam «ar nolaišām biksēm». Agrinā vecumā kauns izpaužas kā impulss aizklāt seju vai iegrīmt uz vietas zemē. Šo īpašību izmanto kaunināšanas metodē, kuru tik plaši lieto dažas primitīvās kultūras, ar kaunināšanu aizstājot daudz destruktīvāko norādi uz vainas izjūtu, ko aplūkosim vēlāk. Dažās civilizācijās kaunināšanas destruktivitāti atsver pašcieņas saglabāšanas paņēmieni. Kaunināšanā izmanto topošo bērna apziņu, ka viņš ir mazs; paradoksālā kārtā šī apziņa attīstās tieši tad, kad bērns pieceļas kājās un sāk staigāt — šīnī posmā bērns sāk uztvert spēku un lielumu kā relativitāti.

Pārmērīga kaunināšana neveicina pareizu uzvedību, bet gan apņemsanos izbēgt no soda, darot apkaunojošās lietas slepenībā, vai dažkārt tiešu un

apzinātu bezkaunīgumu. Kādā amerikāņu balādē slepkavnieks, ko gatavojas publiski pakārt, nāves bailu vai apkaunojuma vietā ķeras pie skatītāju nozākāšanas, katru nepakļaušanās tīrādi nobeidzot ar refrēnu: «Lai tavas acis ir nolādētas!» Mazs bērns, kuru kaunina pāri mēram un viņa izturības robežai, izjūt līdzīgu nepakļaušanās tieksmi, taču nespēj rast nedz drosmi, nedz vārdus, lai to izteiktu. Ar šo bēdīgo salīdzinājumu es gribu norādīt, ka bērna un pieaugušā izturībai ir robežas, īpaši tādos gadījumos, kad indivīdam liek uzskatīt sevi, savas vēlmes, savu ķermeni un tā vajadzības par sliktām un netīrām, ticot spriedēju neklūdīgumam. Dažkārt šādos gadījumos notiek tieši pretējais iecerētajam — bērns sāk slepeni ignorēt pieaugušo viedokli, par vienīgo ļaunumu uzskatot apkārtējo esamību kā tādu un gaidot savu izdevību, kad viņi būs prom vai pats varēs no viņiem aiziet.

Šinī un citos attīstības posmos pastāv brīesmas, ka normatīvā atsvešināšanās var vērsties dziļumā un izraisīt neirotiskas vai psihotiskas tendences. Savā jūtīgumā bērns var visu diskriminācijas tieksmi vērst pats pret sevi, tādējādi iegūstot *pārāgri attīstītu sirdsapziņu*. Bērns nevis apzināti iegūst lietas un pārbauda tās atkārtotā spēles procesā, bet aizraujas ar pašu atkārtotāšanu; viņu pārņem vēlme, lai viss notiktu «tikai un tieši tā», vienīgajā pareizajā kārtībā un tempā. Šādi — ar infantilās uzmācības un aizkavēšanas vai ritualizētu atkārtotāšanu piekropšanu — bērns iegūst varu pār vecākiem tanīs jomās, kurās pietrūcis vispārēju uzvedības priekšrakstu savstarpējam attiecībām ar viņiem. Šāda tukša uzvara ir pieaugušo uzmācību neurozes infantilais modelis.

Pusaudža gados uzmācību pārņemts indivīds mēģina rast atbrīvošanos ar paņēmienu, kas atklāj vēlēšanos «tikt cauri sveikā», taču nekas neiznāk pat ar šo vēlēšanos. Kamēr pusaudzis mēģina izbēgt no apkārtējo nosodījuma, viņa pārāgri attīstītā sirdsapziņa nepieļauj, ka viņš tiktu cauri sveikā. Identitātes krīzes laikā pusaudzi nemitīgi moka kauns par sevi, vēlēšanās sevi atvainot un bailes, ka uz viņu skatās; iespējams arī, ka viņš to kompensē, izrādot izaicinošu autonomiju, kas var izpausties bandu rituālajā, bezkaunīgajā nepakļāvībā. Plašāk šo tendenci aplūkosim 6. nodaļā.

Kauna māsas ir šaubas. Kauns ir atkarīgs no savas neaizsargātības un «aplūkojamības» apzināšanās, šaubas savukārt ir saistītas ar apziņu, ka cilvēkam piemīt gan priekšpuse, gan mugurpuse, jo īpaši — ja saucam to par pakāļpusi. Šo aizmugurējo ķermeņa daļu, kuras agresīvais, libidinālais fokuss ir vērst uz slēdzējmuskuliem un sēžamvietu, bērns nevar redzēt, taču tieši pār to dominē apkārtējo pieaugušo griba. Pakāļpuse ir mazā cilvēka neatklātais kontinents — ķermeņa daļa, pār kuru magiskā veidā dominē un kuru efek-

tīvi okupē tie, kas uzbrūk mazuļa autonomijas tieksmei un piespiež uzskatīt par ļaunumu zarnu trakta galaproduktus, kuriem šķietami nebija nekādas vainas, kad tie tika izvadīti. No sākotnējās šaubu apziņas par to, kas atrodas «aiz» cilvēka, izveidojas modelis pēkšņai atskārsmei par savu kļūdišanos vai arī citām vēlinākām un verbāli izteiktām kompulsīvām šaubām. Pieaugušajos sākotnējā šaubu apziņa izpaužas kā paranoiskas bailes no slepeniem vajātājiem un vajāšanām, kas apdraud individu no aizmugures. Pusaudža gados šīs šaubas var izpausties kā pārejošas, bet vispārējas šaubas par sevi jeb kā izjūta, ka viss, kas ir «aizmugurē» — bērnība, ģimene un paša personības agrākās manifestācijas —, neveido pietiekamu pamātu jaunajam sākumam. Šādos gadījumos iespējams, ka pusaudzis to visu noliedz spītīgā netīrības un nekārtības demonstrācijā, kurā ietilpst visi netīrie veidi, kā vien iespējams «lādēties» uz pasauli un sevi.

Tāpat kā orālajai personībai, arī kompulsīvajai jeb anālajai personībai iespējams gan normāls, gan pārspilēts tips. *Impulsivitāte*, ja to ar kompensējošu rakstura īpašību palīdzību integrē personībā, atbrīvo izteiksmes spējas, kamēr *kompulsivitāte* ir noderīga tur, kur vajadzīga kārtība, precizitāte un tīrība. Būtiski ir tas, vai mēs esam šo īpašību kungi un izmantojam tās pēc vajadzības, vai arī tās valda pār mums un nosaka mūsu darbību.

Lai, audzinot bērna gribu, palīdzētu viņam pārvarēt pārmērīgu stūrgalvību, attīstītu labdabību un saglabātu autonomu brīvās gribas apziņu (reizē iemācot paklausību svarīgās lietās), ir nepieciešama gan noturība, gan spēja pielāgoties. Pihoanalīze pārlietu agrajai tualetes lietošanas apmācībai un nesaprātīgai kaunināšanai pārsvarā ir pievērsusies kā iemesliem, kas rada bērna atsvešināšanos no sava ķermeņa. Psihoanalīzē ir mēģināts definēt vismaz to, ko *nevajadzētu* bērnam nodarīt; arī no mācības par dzīves ciklu var secināt, kādas darbības nebūtu ieteicamas. Tomēr jāatzīst, ka daudzi šādi aizliegumi izraisa mānīcīgas inhibīcijas cilvēkos, kam piemīt nosliece neskaidrus brīdinājumus pārvērst nepārkāpjamos likumus. Mēs pamazām iemācāmies, ko *nevajadzētu* nodarīt bērniem katrā vecumposmā, taču mums vēl jāuzzina, ko varam darīt — spontāni un ar prieku. Kā uzskata Frenks Fremons-Smits (*Frank Fremont-Smith*), lietpratējs var «izveidot atskaites sistēmu, kuras robežās izvēle ir ne tikai iespējama, bet arī vēlama». Jaunākie bērnu audzināšanas pētījumi pārliecinoši pierāda, ka autonomijas apziņas veidu un pakāpi, kādu mazajam cilvēkam piešķir vecāki, ietekmē pašu vecāku pašcieņa un personiskās neatkarības apziņa. Mēs jau pieminējām, ka mazuļa uzticēšanās apziņa ir vecāku ticības atspoguļojums; līdzīgi bērna autonomijas apziņa atspoguļo vecāku kā autonomu būtņu pašcieņu. Neatkarīgi no mūsu

rīcības detaļām bērns pirmām kārtām izjutīs, kas mūs pašus padara mīlošus, stabilus un gatavus sadarboties un kas liek mums izjust naudu, bažas vai personības sasšķeltību.

Kura sociālā institūcija sargā otrā attīstības posma ieguvumus? Šķiet, ka cilvēka pamatprasību pēc autonomijas robežu novilkšanas institucionāli sargā *likumības* un *kārtības* princips, kas ikdienā un tiesu zālēs iedala katram individuālam privilēģijas un ierobežojumus, pienākumus un tiesības. Tikai tad, ja vecākiem piemīt taisnīgi sadalītas autonomijas apziņa, viņi spēj attiecībās ar mazo cilvēku izrādīt nevis patvaļīgu paštaisnīgumu, bet gan pārpersonisku neapmierinātību. Ir svarīgi pakavēties pie šī punkta, jo daudziem bērniem raksturīgā pastāvīgā šaubu apziņa un necieņa pret sodiem un aizliegumiem ir sekas, ko rada vecāku neapmierinātība laulībā, darbā vai pilsoniskajā dzīvē. Ja liels skaits cilvēku bērnībā ir tikuši sagatavoti dzīvei, kurā gaidāma liela personiskā autonomija, lepnums un daudz izdevību, taču vēlāk jāatzīst, ka viņus vada bezpersoniskas organizācijas un mašīnērija, kas ir pārāk komplicēta, lai to saprastu, tad rezultāts var būt dziļa, hroniska vilšanās, kuras dēļ cilvēki nelabprāt piešķir cits citam — un vecāki bērniem — patstāvību. Šādus cilvēkus nomāc iracionālas bailes, ka viņi varētu zaudēt pēdējas autonomijas paliekas, ka anonīmi ienaidnieki varētu ierobežot, aizliegt vai sabotēt viņu brīvās gribas izpausmes vai arī — lai cik paradoksāli tas skanētu — ka viņi netiek pietiekami kontrolēti un neviens viņiem nepateiks, kā jārikojas.

Mēs esam plaši aplūkojuši noteikta bērnības posma cīņas un triumfus. Kā šis posms ietekmē identitātes krīzi? Kā tas palīdz veidoties identitātei vai arī — identitātes sajukuma gadījumā — attīsta atsvešināšanos? Jāuzsver, ka autonomijas posms attīstībā ir pelnījis īpašu uzmanību, jo tieši tanī norisinās pirmā atsvešināšanās — atsvešināšanās no mātes. Pastāv klīniski iemesli uzskatīt, ka pusaudža novēršanās no bērnības vides atkārtoti šo pirmo emancipāciju (šis pieņēmums tiks analizēts nodaļā par identitātes sajukumu). Šī iemesla dēļ arī visdumpīgākie jaunieši var pilnīgi vai daļēji regresēt, zēlabaini meklējot palīdzību un padomu, lai gan viņu ciniskā neatkarība šādu rīcību šķietami noliedz. Taču arī bez klīniskajiem pierādījumiem varam teikt, ka šī posma ieguldījums identitātes veidošanā ir drosme būt neatkarīgam individuālam, kas var izvēlēties un pats veidot savu nākotni.

Mēs apgalvojām, ka agrīnais cilvēka attīstības posms daudzos individuālos hierarhijas līmeņos un jo īpaši identitātes apziņā saglabājas kā pārlicība, ka «es esmu tas, ko ceru saņemt un dot». Analogiski autonomijas posms varētu saglabāties kā apziņa, ka «es esmu tas, ko es varu brīvi gribēt».⁹

3. BĒRNĪBA UN GATAVĪBA UZŅEMTIES LOMAS

Kad bērns ir pārliecinājies par savas personības autonomiju, nākamais solis ir noskaidrot, par kādu cilvēku viņš var kļūt. Gluži dabiski, ka bērns šīnī posmā ir dziļi un pilnīgi identificējies ar vecākiem, kas viņam šķiet varenī un skaisti, lai arī dažkārt gluži nesaprātīgi, nepatīkami un pat bīstami. Šī posma progresu un arīdzan krīzi veido trīs komponenti: 1) bērns iemācās brīvāk un drošāk staigāt, tā iedibinot plašāku un, viņaprāt, neierobežotu mērķu loku; 2) bērna valodas izjūta pilnveidojas tik tālu, ka viņš saprot daudz vairāk un spēj uzdot neskaitāmus jautājumus, bieži vien atbildē dzirdēdams vien tik, lai visu pilnīgi pārprastu; 3) gan valoda, gan lokomotorās prasmes ļauj bērnam iztēloties tik daudz dažādu lomu, ka viņu nenovēršami biedē paša izdomātais un izsapņotais. Tomēr tieši no šī jūkļa jāizveidojas *iniciatīvas apziņai* kā reālas ambīciju un mērķa apziņas pamatam.

Kādi tad ir pilnvērtīgas iniciatīvas apziņas kritēriji? Visu šīnī sacerējumā apskatīto «apziņu» kritēriji ir vienādi — vispirms iestājas krīze, kurai raksturīgs noteikts atsvešināšanās veids, tad tā tiek atrīsināta un bērns pēkšņi jūtas vairāk «pats», milošāks, pielāvīgāks, možāks, atjautīgāks, citiem vārdiem, vitālāks kādā jaunā veidā. Šķiet, ka mazais ir guvis ierosmi un pats kļuvis rosinošāks; enerģijas pārpalikums, ar kuru bērns var brīvi rīkoties, ļauj viņam diezgan ātri aizmirst neveiksmes un ar nemazinātu dedzību un pieaugošu virzības apziņu doties izpētīt jaunus apvāršņus, kas šķiet iekārojami — par spīti tam, ka varētu izrādīties arī bīstami.

Bērna attīstības aplūkojumā mēs pašlaik tuvojamies trešā dzīvības gada beigām, kad viņš staigā ne vien bez grūtībām, bet arī ar īpašu enerģiju un patīku. Bieži grāmatās lasām, ka bērns apgūst staigāšanas māku jau agrākā vecumā, taču iešana un skriešana ir pilnīgi apgūta tad, kad bērns sāk iekšēji izjust gravitāti un aizmirst to, ka staigā, bet sāk izpētīt to, ko ar iešanu iespējams sasniegt. Tikai tad kājas kļūst par pilnvērtīgu jaunā cilvēka daļu un nav vairs vien iešanai piemērots piedēklis. Tikai tad bērns uzzina visas priekšrocības, ko sniedz māka iet; tikai tad bērns spēj vizualizēt sevi tik lielu kā staigājošie pieaugušie. Bērns ar nenogurstošu zinātkāribu sāk salīdzināt atšķirības starp lietu izmēriem un veidiem; jo īpaši tas attiecas uz dzimumu un vecumu atšķirībām. Bērns mēģina izprast iespējamās nākotnes lomas vai vismaz atsijāt tās lomas, kuras ir vērts iztēloties. Mazais indivīds tagad var biedroties ar citiem savas vecumgrupas pārstāvjiem. Vecāko bērnu vai sievietes — auklītes — vadībā viņš pamazām iesaistās bērnudārza, ielas vai pagalma infantilajā sadzīvē. Jaunu zināšanu apgūvē bērns ir

augstākā mērā «uzmācīgs»* un aktīvs; zināšanu ieguve ved viņu prom no iero-
bežojumiem un paver jaunās nākotnes iespējas.

Šinī attīstības posmā bērna uzvedību lielā mērā nosaka *uzmācības* modali-
tāte, ko raksturo virkne radniecīgu darbību un fantāziju. To skaitā ir 1) uzmācī-
ba telpai, aktīvi izmantojot lokomotorās spējas; 2) ziņkāres mudināta uzmācī-
ba nezināmajam; 3) iespīšanās citu cilvēku dzirdē un prātā ar agresīvas balsis
palīdzību; 4) uzmācība citu cilvēku ķermeņiem fiziskā uzbrukumā; 5) neredi
visai biedējošā doma par falla uzmācību — iekļūšanu sievietes ķermenī.

Tiesi minēto iemeslu pēc infantilās seksualitātes teorijā šo posmu sauc par
fallisko posmu. Šis ir infantilās ziņkāribas un ģenitālās uzbudināmības posms;
tanī novērojams seksuāla rakstura nodarbes un pārspīlētas bažas, piemēram, mei-
teni šinī posmā uztrauc acīmredzamais dzimumlocekļa trūkums. Protams, šī
ir tikai rudimentāra ģenitalitāte jeb nākotnes ģenitalitātes apsolījums; bieži
tā ir pat grūti pamanāma. Ja to pārāgrī neizprovocē ar tādām metodēm un pa-
radumiem kā īpaši pavadīto nodarbes, ļoti strikti aizliegumi, draudi «nogriezt
to» vai seksa spēles bērnu barā, ģenitalitātes iedīgļi neved tālāk par savdabīgi
pievilcīgas pieredzes zibšņiem, kas drīz kļūst pietiekami biedējoši un bezjēdzi-
gi, lai tiktu apspiesti. Tas savukārt ved pie cilvēka attīstības nākamā posma, kuru
Freids nosauc par latento periodu; kā ilgstoša aizkavēšanās tas atdala infantilās
seksualitātes posmu (kas dzīvniekos pāraug tieši dzimumbriedumā) un fizisko
dzimumnobriedumu. Šo posmu pavada apziņa, ka, par spīti visiem mēģinājumiem
iztēloties sevi par būtņi, kas spējās līdzvērtīga mātei un tēvam, bērns
pārredzamā nākotnē vēl ilgi nebūs nedz tēvs seksuālās attiecībās ar māti, nedz
māte seksuālās attiecībās ar tēvu. Šis atziņas izraisītās dziļās emocionālās sekas
un maģiskās bailes, kas ar to saistītas, Freids nosauc par Edipa kompleksu. Tas
balstās uz attīstības loģiku, kas apgalvo, ka zēns savu pirmo ģenitālo pieķeršanos
vērs uz pieaugušo mātišķo personu, kura sniegusi komfortu viņa ķermenim;
pirmo seksuālo sāncensību zēns izjūt pret to, kuram māte pieder seksuāli. Mazā
meitene savukārt pieķeras tēvam un citiem sev nozīmīgiem vīriešiem, kļūstot
greisirdīga uz māti; šis pavērsiens meitenei var radīt daudz rūpestu, jo bloķē
viņas atgriešanos pie mātes pēc patvēruma un padara mātes izteikto nosodījumu
maģiski bīstamu, jo slepenībā tas ir «pelniņš».**

* Labāka terminā trūkuma dēļ angļu valodas vārdi «*intrusive*» un «*intrusion*» šeit tulkoti
kā «uzmācības» un «uzmācība». Lasītājam jāpatur prātā, ka šiem terminiem nav tiešas
saistības ar obsesīvo jeb uzmācību neirozi (angliski *obsessional neurosis*). — *Tulk.*

** Tas ir Elektras komplekss — Edipa kompleksam atbilstošā kompleksa apzīmējums
sievietēm (vēlēšanās būt kopā ar tēvu un iznīcināt māti), K. G. Junga ieviests samērā reti lietots
apzīmējums, ko Z. Freids pilnībā noliedza. — *Tulk.*

Meitenes šīnī posmā pārdzīvo smagu pārmaiņu, jo agrāk vai vēlāk ir spiestas ievērot, ka, lai gan viņu lokomotorās, garīgās un sociālās uzmācības spējas ir tikpat spēcīgas kā zēniem, kaut kā viņām tomēr pietrūkst — viņām nav dzimumlocekļa, līdz ar to vairumā kultūru un šķiru viņas nesaņem arī daudzas svarīgas privilēģijas. Zēna sapņus par pieaugšanu redzami un saprotami apliecina viņa erektejamais dzimumloceklis, kamēr meitenes klitors nevisai pārliecinoši uztur sapņus par seksuālo vienlīdzību; arī krūtis kā analogiski taustāms nākotnes solījums viņai vēl nav attīstījušās. Doma par uzmācīgā fallā ieņemšanu vēl ir pārāk biedējoša, bet mātišķās jūtas aprobežojas ar spēļu fantāzijām vai mazāku bērnu kopšanu. Ja ģimenē dominē māte, zēnā var izveidoties neadekvātuma apziņa, jo viņš šīnī posmā iegūst atziņu, ka nav spējīgs dominēt pār māti un vecākajām māsām, kaut arī spēles un darbi viņam padodas pietiekami labi. Šādā veidā varbūt māte un māsas zēnam atmaksā par savām pašu šaubām, liekot viņam sajust, ka puika, nūdien, ir visai pretīgs radījums.

Tanīs kultūrās, kurās ekonomiskās dzīves vajadzību un sociālā plāna vienkāršības dēļ vīrieša un sievietes lomas un tām raksturīgo varu un panākumus var viegli saprast, dzimumatšķirību problēmas ir daudz vieglāk integrēt ar kultūras nosacītajām atšķirībām vīrieša un sievietes seksuālajās lomās. Gan zēni, gan meitenes šīnīs kultūrās īpaši augstu novērtē ikvienu pārliecinošu pierādījumu, ka reiz viņi būs kā tēvs vai māte — varbūt pat labāki; bērni ir pateicīgi par seksuālo jautājumu izskaidrošanu — tā šādās kultūrās notiek pamazām un tiek pacietīgi atkārtota vēl un vēlreiz.

Staigāšanas posmā, kas saistīts ar spēlēm un infantilo ģenitalitāti, abu dzimumu sociālajām pamatmodalitātēm pievienojas jauna — taisīšanas jeb darīšanas modalitāte — vispirms bērnišķīgajā nozīmē: «ķerties klāt» un «grasīties kaut ko darīt». Sociālās pamatmodalitātes vislabāk un visprecīzāk izsaka vienkāršie vārdu pamatkrājuma izteiksmes līdzekļi. Šie vārdi rosina domāt par sacensības prieku, mērķtiecību un baudu iekarot. Zēnos saglabājas uzsvars uz «darīšanu» ar tieša uzbrukuma palīdzību; meitenēs tas var pārvērsties par «ķeršanu», agresīvi grābjot ciet savu mērķi vai arī izmantojot tā iegūšanai pievilcību un mīļumu. Tādējādi bērņā izveidojas priekšnosacījumi vīrišķīgas vai sievišķīgas iniciatīvas un — kas ir svarīgāk — dažādu seksuālu pastēlu attīstībai, kuri vēlāk kļūs par būtiskām pozitīvām vai negatīvām indivīda identitātes sastāvdaļām. Tomēr ceļā uz šo identitāti spēcīgi ierosinātā iztēle un aizraušānās ar jauniegūtajām lokomotorajām spējām izraisa slepenas fantāzijas, turklāt biedējošos apmēros. Bērņā pamostas divaina, dziļa *vainas apziņa*, kas šķietami apsūdz indivīdu tādā rīcībā un tādos noziegumos, kuri ne

tikai nav notikuši, bet bioloģiski pat nemaz nav iespējami. Ja cīņa par autonomiju savā viskrasākajā izpausmē parādās kā *sāncensu atgrūšana* un visbiežāk tiek vērsta pret jaunāko brāļu un māsu centieniem, tad līdz ar iniciatīvas iedīgļiem rodas arī jau *iepriekš paredzama sāncensība* ar tiem, kuri bijuši pasaulē pirms bērna un tāpēc ir labāk «apbruņoti» un ieņem vietu, uz kuru tiecas mazā censoņa iniciatīva. Šinī posmā, cīnoties par absolūtu mīlestību no tēva vai mātes puses, kulmināciju sasniedz greizsirdība un sāncensība — šie nereti rūgtie un veltīgie mēģinājumi nodrošināt sev absolūtas privilēģijas; bērns cieš nenovēršamu un neizbēgamu sakāvi, kas rada viņā vainas apziņu un nemieru. Bērns aizraujas ar fantāzijām par to, ka ir milzis vai tīģeris, taču tad pēkšņi bēg, cik ātri vien spēdams, lai glābtu savu dārgo dzīvību. Šis ir posms, kurā bērns izjūt bailes zaudēt dzīvību vai vismaz kādu no locekļiem; šo tā saukto *kastrācijas kompleksu* raksturo bailes, ka sods par slepenajām fantāzijām varētu būt vīrišķā dzimumlocekļa zaudēšana (meitenēm raksturīga pārliecība, ka tas ir zaudēts).

Pār iniciatīvu valda *sirdsapziņa*. Bērnu biedē ne tikai tas, ka viņa slepenās fantāzijas varētu nākt atklātībā; viņā skan arī pašnovērošanas, pašvadīšanas un pašsodišanas iekšējā balss, kas rada jaunu un spēcīgu atsvešināšanos — radikālu iekšēju sašķeltību. Šī atsvešināšanās ir morāles ontogēnētiskais pamatakmens. Taču, runājot par cilvēka vitalitāti, jāpiebilst, ka šis īpašais sasniegums var kaitēt mazā indivīda garam un pašai morālei kā tādai, ja vecāki un pieaugušie to pārāk dedzīgi uzspiež. Bērna sirdsapziņa bieži vien ir primitīva un nežēlīga, tā nepazīst kompromisus. Tas novērojams gadījumos, kad: 1) bērns ierobežo sevi, nonākot līdz vispārējai inhibīcijai; 2) bērņā izveidojas daudz burtiskāka paklausība, nekā vecāki to vēlētos; 3) bērņā izveidojas dziļa regresija un ilgstošs aizvainojums, konstatējot, ka vecāki paši nedzīvo saskaņā ar tādām sirdsapziņas prasībām, kādas ieaudzinājuši bērnam. Vienu no dziļākajiem konfliktiem dzīvē izraisa naidis pret māti vai tēvu — cilvēku, kas sākumā bijis it kā sirdsapziņas modelis un sargs, bet vēlāk izrādījies vainīgs tieši tādos pārkāpumos, kādus bērnam licis izskaust. Tādējādi bērns sāk noprast, ka runa nav par universālu morāli, bet gan par patvaļīgu varu. Morālistu aizdomīgums pret citiem, bet pašu netveramība savienojumā ar superego raksturīgo īpašību «visu vai neko» padara morālistus par lielu potenciālu draudu gan sev, gan līdzcilvēkiem. Morāle var viegli pārvērsties par atriebligumu un apkārtējo cilvēku apspiešanu.

Ja lasītājs nav padomājis par potenciāli graujošajiem spēkiem, kas pamosas šinī posmā un tiek uz laiku noglabāti, lai vēlāk pievienotos pārējam iekšējās destruktivitātes krājumam, kurš vienmēr ir pie rokas, kad gadījums

izprovocē tā lietošanu, viņam šīs idejas var šķist dīvainas. Es izmantoju vārdus «potenciāls», «provocēt» un «gadījums», lai uzsvērtu, ka gandrīz visus šos iekšējos spēkus var izmantot konstruktīvas un miermīlīgas iniciatīvas veidošanā, ja vien iemācās saprast bērnības konfliktus un satraukumus un šā dzīves posma nozīmi visas cilvēces mērogā. Taču, ja izvēlēsimies neņemt vērā bērnības fenomenu vai samazināt tā nozīmi, kā arī ignorēt bērnības sapņojumu pozitīvos un negatīvos aspektus, mēs nesaskatīsim vienu no mūžīgajiem konfliktu un nemieru avotiem. Vēlreiz uzsveru, ka šī posma patoloģiskās sekas nereti izpaužas tikai daudz vēlāk, kad konflikti, kas saistās ar iniciatīvas spēju, izpaužas kā *histērisks noliegums* vai *sevis ierobežošana*, neļaujot indivīdam pilnīgi izmantot savu dotību, iztēles un jūtu iekšējās rezerves un dažkārt izraisot pat relatīvu seksuālo impotenci vai frigiditāti. Sevis ierobežošana savukārt mēģina kompensēt ar pārliecīgu nenogurstošas iniciatīvas izrādīšanu, ko varētu raksturot ar saukli «uz priekšu par katru cenu». Daudzi pieaugušie jūt, ka viņu vērtība ir atkarīga tikai no tā, uz ko viņi virzās nākotnē, nevis no tā, kas viņi ir tagadnē. Ķermenī, kas vienmēr ir kustībā uz priekšu, jo motorīgs netiek izslēgts pat atpūtas brīžos, izveidojas sasprindzinājums, un tas ir viens no galvenajiem mūsdienās tik plaši izplatīto psihosomatisko slimību cēloņiem. Šķiet, ka kultūra piespiež cilvēku pārlietu izreklamēt savas spējas un tik pilnīgi identificēties ar pārspilējumu, ka reālo iespēju robežu var nospraust tikai slimība.

Ar salīdzinošo metodi aplūkojot bērnu audzināšanu, parādās kāds identitātes veidošanā ļoti nozīmīgs aspekts, t.i., ar savu piemēru un ar stāstiem par «lielo» dzīvi un vēl lielāko (kā vecākiem šķiet) pagātni, pieaugušie šī vecuma bērniem ideāltipu un ideāltechniku veidā piedāvā *darbības ētiku*; bērni to dedzīgi pieņem, jo tas ir pietiekami aizraujošs, lai aizstātu pasaku un bilžu grāmatu varoņus. Šī īemesla pēc spēļu vecumā daudz kas ir atkarīgs no tā, vai bērnam ir ģimene, kas pacietīgi un ar piemēru iemāca, kur beidzas spēle un sākas neatgriezeniska mērķtiecība un kur sankcionēta mērķtiecīga darbība ņem virsroku pār aizliegumiem. Šinī posmā bērni sāk meklēt jaunus identifikācijas tēlus, kas sola lielākas iniciatīvas iespējas un mazāk konfliktu situāciju un vainas apziņas, kura saistās ar bezcerīgo sāncensību mājās. Tāpat šinī posmā kopēju spēļu un darba rezultātā, neraugoties uz attīstības nelīdzvērtību, var izveidoties biedriski līdzvērtīgas attiecības starp tēvu un dēlu, māti un meitu. Šādas līdzvērtīgas attiecības ir īsts ieguvums ne tikai vecākiem un bērniem, bet arī visai sabiedrībai, jo tās ir pretspēks slēptajam ienaidam, kas balstās uz vecuma un auguma atšķirībām. Tikai šādā veidā vainas apziņu var integrēt spēcīgā, taču ne bargā sirdsapziņā; tikai šādā veidā valoda kļūst par

vispārēju paaudzes vienojošu realitāti. Edipālais posms ne tikai izveido morāles apziņu, sašaurinot cilvēcisko iespēju horizontu; tas arīdzan nosprauž virzību uz iespējamo un taustāmo, sasaistot infantilos sapņus ar reāliem tehnoloģijas un kultūras mērķiem.

Tagad mēs varam saprast, kāpēc Freids Edipa kompleksu lika pašā cilvēka konfliktuālās būtības kodolā, ņemdams vērā ne tikai psihiatrijas sniegtos pierādījumus, bet arī literatūras, teātra un vēstures liecības. Tā kā ikviens cilvēks kādreiz bijis bērns, kas spēlēja, viņa visaugstākajos centienos saglabājas spēles un rotaļu elementi. Šos centienus cilvēks projicē uz slaveno pagājību un uz vēsturisko nākamību, kas vienmēr būs plašāka un pilnīgāka par tagadni; šos centienus cilvēks «uzved» ceremoniālos, uniformētos tagadnības rituālos, kas dod svētību agresīvai iniciatīvai un remdē individuālu vainas apziņu ar pakļaušanos augstākai autoritātei.

Tārad iniciatīvas posmā jauniešu grupas psihiskās reakcijas ir arī labāko un izpildīgāko cilvēku latentā un nereti niknuma pilnā gatavība sekot jebkuram vadonim, kas iekarojuma mērķus padara pietiekami bezpersoniskus un slavas apdvestus, lai vīriešos atraisītu fallisku entuziasmu un sievietēs — paklausību, tādējādi atbrīvojot no iracionālas vainas apziņas. Acīmredzot cilvēka agresīvie ideāli lielā mērā sakņojas tieši iniciatīvas posmā; tas ir nozīmīgs atzinums par identitātes veidošanās konfliktu — vai identitātes sajukuma veidošanos.

Iniciatīvas posma neatsveramais ieguldījums identitātes attīstībā ir bērna iniciatīvas un mērķtiecīguma atbrīvošana, sagatavojot viņu pieaugušā dzīves uzdevumiem, kas sola (lai gan negarantē) indivīda spēju piepildījumu. Šo brīvību apstiprina augošā pārliecība, ka «es esmu tas, par ko varu iztēloties sevi kļūstam». Tomēr ir vienlīdz acīmredzami, ka neatbilstība starp infantilajiem ideāliem un pusaudža realitāti izraisa vispārēju vilšanos šinī pārliecībā un atbrīvo ceļu vainas un varmācības apburtajam lokam, kas ir tik raksturīgs, bet reizē arī tik bīstams cilvēka eksistencei.

4. SKOLAS VECUMS UN UZDEVUMA IZVIRZĪŠANA

Pēc attīstības iekšējās loģikas tieši iztēles augšanas posma beigās bērns spēj mācīties īpaši ātri un dedzīgi un kļūst pieaudzis disciplīnas ievērošanas un pienākumu izpildes ziņā. Viņš nevis mēģina ar varu piespiest citus bērnus pakļauties vai izprovocēt aizliegumu no pieaugušo puses, bet gan tiecas kopīgi plānot, konstruēt un kaut ko patiešām arī paveikt. Šinī posmā bērni sāk

piekerties skolotājiem un citu bērnu vecākiem, viņi vēro un imitē dažādu profesiju pārstāvjus, kuras sāk saprast, — spēlē ugunsdzēsējus, policistus, dārzniekus, santehniķus un atkritumu savācējus. Laimīgi ir tie bērni, kuri vismaz daļu laika pavada sētā, pagalmā vai drošā ielā, kur notiek rošīga dzīve un viņi kopā ar dažāda vecuma biedriem var to novērot un tajā piedalīties, ciktāl to pieļauj spējas un iniciatīva, kas attīstās straujiem izrāvieniem. Sasniedzot skolas vecumu, visās kultūrās bērni tiek sistemātiski apmācīti, lai arī ne vienmēr tas notiek skolās ar speciāli sagatavotu skolotāju palīdzību. Pirmsrakstības kultūrās bērni daudz iemācās no vecākiem bērniem un no sabiedrības izvirzītiem, nevis profesionāliem skolotājiem; iegūtās zināšanas ir saistītas ar vienkāršo tehnoloģiju pamatprasmēm, kuras bērni var aptvert, tikko iemācās lietot pieaugušo instrumentus, darbarīkus un ierocus (vai arī to rotaļu variantus). Savas cilts tehnoloģiju bērni apgūst pamazām, bet ļoti tieši. Izglītotākās tautās, kur ir specializētāki dzīves ceļi un karjeras veidi, bērniem vispirms ir jāapgūst māka rakstīt un lasīt. Pēc tam viņi saņem iespējami plašu pamatizglītību, kas paver ceļu uz iespējami plašu darbošanās loku. Jo augstāka ir specializācijas pakāpe, jo grūtāk saredzams kļūst iniciatīvas mērķis, komplicētāka — sociālā realitāte un neskaidrāka — tēva un mātes loma tanī. Tātad starp bērniību un pieaudzību mūsu bērni iet skolā, un daudziem skolā apgūtās prasmes šķiet pasaule pati par sevi, ar saviem mērķiem un ierobežojumiem, sasniegumiem un vilšanos.

Bērnudārza un pirmsskolas vecumā rotaļās notiek saskarsme ar apkārtējo pasauli un citiem cilvēkiem. No sākuma viņi tiek uztverti kā lietas: tos izpēta, pret tiem atsitās skrējienā, tiem liek mesties četrpāpus un tēlot zirzdiņu. Šādas mācības ir nepieciešamas, lai bērns iemācītos izprast, kas ir pieļaujams tikai fantāzijās vai vientulīgās rotaļās, kādu spēles saturu var veiksmīgi izmantot, spēlējoties ar rotaļlietām un citiem necieņiem, un, visbeidzot, kāds spēles saturs ir pieļaujams saskarsmē ar citiem un pat uzspiežams viņiem. Šī apmācība nebeidzas ar spēlīti tehnisko apguvi; bērns apgūst arī infantilu sociālo pieredzi eksperimentēšanā, plānošanā un līdzdalībā.

Visiem bērniem ir laiku pa laikam jāpaliek vienatnē: sākumā — spēlējoties ar sevi, vēlāk — kopā ar grāmatām, radio, filmām un televīziju; tāpat visiem bērniem nepieciešamas kopīgas iztēles spēles un rotaļas. Tomēr agrāk vai vēlāk viņus pārņem neapmierinātība un īgnums, ja neizdodas kaut ko paveikt vai tas neizdodas pietiekami labi un pilnīgi; šo tieksmi es nosaucu par *produktivitātes apziņu*. Bez šīs apziņas ikviens bērns, lai kā mēs viņu censtos izklaidēt, izturas tā, it kā tiktu ekspluatēts. Rodas iespaids, it kā bērns un apkārtējā sabiedrība zinātu, ka, psiholoģiski iegūstot aizmetņus vecāku lomai tālākā

nākotnē, bērniem pamazām jāklūst arī par strādātājiem un potenciāliem apgādniekiem, pirms viņi var bioloģiski kļūt par tēvu vai māti. Sekojošajā latentajā periodā bērns attīstoties aizmirst vai, pareizāk sakot, diezgan klusi un nemanāmi sublimē dzinulus, kas likuši viņam spēlēties un sapņot, un liek tos lietā konkrētu, atzinīgi novērtētu mērķu sasniegšanai. Šinī posmā bērns iemācās iegūt atzinību, radot un izgatavojot dažādas lietas. Bērns attīsta neatlaidību un piemērojas darbarīku pasaules neorganiskajiem likumiem, kļūstot par dzīgu un darbā iegrimušu produktīvas situācijas vienību.

Šinī posmā ir jābaidās no tā, ka varētu izveidoties atsvešināšanās no sevis paša un no saviem uzdevumiem — visiem tik labi pazīstamā *mazvērtības* jeb *nepilnvērtības apziņa*. Par tās iemeslu var kalpot nepilnīgi atrisināts iepriekšējais konflikts: bērns varbūt vēl aizvien vairāk grib mammīti nekā zināšanas; bērns labprātāk ir ģimenes mazulis un milulis nekā lielais skolas bērns; bērns vēl aizvien salīdzina sevi ar tēvu vai māti, un šis salīdzinājums rosina vainas un mazvērtības apziņu. Varbūt dzīve ģimenē nav pietiekami sagatavojusi bērnu skolai, varbūt dzīve skolā neattaisno agrāko attīstības posmu cerības, jo nekas no agrāk apgūtā neder attiecībās ar skolotāju un biedriem. Bet varbūt bērnam snauž potenciālas iespējas izcelties citā ziņā, un tās, ja netiek modinātas skolas gados, attīstās vēlū vai vispār neattīstās.

Tas ir brīdis, kad bērnam nozīmīga kļūst plašāka sabiedrība, jo tieši tā ļauj viņam izmēģināt lomas, kas sagatavo tehnoloģiskajai un ekonomiskajai realitātei. Gadījumos, kad bērns tūlīt atklāj, ka viņa skolnieka vai mācekļa vērtību nosaka nevis vēlēšanās un spēja mācīties, bet gan ādas krāsa vai vecāku izcelsme, cilvēciskā tieksme justies nepilnvērtīgam var liktenīgi kļūt par noteicošu faktoru rakstura attīstībā.

Labi skolotāji zina, kā novadīt spēlēšanos līdz darbam un rotaļas līdz mācībām. Viņi prot izteikt atzinību par lielām pūlēm un rosināt īpaši apdāvinātos. Viņi zina arī to, kā nesasteigt un dot bērnam laiku un kā apieties ar bērniem, kam skola uz kādu laiku vairs nav svarīga un nenes prieku, bet tiek tikai paciesta; viņi tiek galā arī ar tiem, kuriem citi bērni uz laiku šķiet daudz svarīgāki par skolotāju. Labi vecāki savukārt jūt nepieciešamību pēc uzticamiem skolotājiem un ieaudzina bērnos uzticēšanos labiem skolotājiem. Viņu mērķis ir panākt bērnu pozitīvu identifikāciju ar cilvēkiem, kas zin un prot paveikt iecerēto. Ļoti bieži talantīgi cilvēki intervijās bez īpaša pamudinājuma uzsver, ka ir bijis kāds skolotājs, kas viņos aizdedzis slēpto talanta liesmu. Pretstatā šiem atsevišķajiem gadījumiem vairums liecību atspoguļo vispārēju nolaidību.

Garāmejojot jāpiemin fakts, ka lielākā daļa skolotāju mūsu pamatskolās ir sievietes; šāda darba dalīšana var novest pie nepareizas zēna vīrišķīgās identi-

fikācijas, it kā zināšanas būtu sievišķīgas, bet darbība — vīrišķīga. Bernarda Šova apgalvojums, ka tie, kas var, dara, bet tie, kas nevar, māca, vēl aizvien valda vecāku un bērnu priekšstatos par skolu. Tātad skolotāju atlase un apmācība ir vitāli svarīga, lai izvairītos no briesmām, kas šinī posmā var apdraudēt indivīdu. Ja skolotājs spēs uzsvērt to, kas bērnam izdodas, un saskatīs psihiatrisku problēmu tās iedīglī, daudzkārt samazināsies briesmas, ka bērņā var izveidoties mazvērtības apziņa — izjūta, ka no viņa nekad neiznāks nekas jēdzīgs. Acīmredzot tieši šinī posmā ir visvieglāk novērst to identitātes sajūkuma veidu, kurš rodas, nespējot mācīties vai trūkstot iespējai mācīties. Taču bērna trauslā identitātes apziņa var arī priekšlaicīgi apstāties attīstībā, paliekot pie «maza, laba strādnieciņa» vai «izpalīga» lomas, kas, protams, nebūt nav viss, uz ko bērns var cerēt nākotnē. Visbeidzot, pastāv briesmas — un tās varbūt ir visizplatītākās —, ka visu garo skolas gadu laikā bērns ne reizes neizjutīs prieku par darbu un lepnumu, ka vismaz kaut ko viņš spējis darīt patiesām labi.

Runājot par produktivitātes apziņas attīstīšanās posmu, es gan atsaucos uz iekšējiem un ārējiem šķēršļiem jauno spēju lietojumā, taču neminēju apstākļus, kas varētu traucēt jaunās tieksmes, nedz arī apspiesto niknumu, kas varētu rasties no jauna veida frustrācijas. Šis posms atšķiras no iepriekšējiem ar to, ka tanī nenotiek pāreja no iekšēja apvērsuma uz jauna veida meistarības apguvi. Freids nosaucis šo periodu par latento tāpēc, ka spēcīgās tieksmes vēl ir miera stāvoklī, taču tā ir tikai īslaicīga snauda pirms pubertātes vētrām, kad visas agrākās tieksmes parādās jaunās kombinācijās.

Sociālā ziņā šis ir viens no izšķirošākajiem posmiem cilvēka dzīvē. Tā kā produktivitāte sevī ietver nepieciešamību strādāt paralēli un kopā ar citiem cilvēkiem, indivīdā veidojas pirmā atziņa par darba dalīšanu un diferencētām iespējām, t. i., kultūras *tehnoloģiskā ētosa* apziņa. Tādēļ kultūras konfigurācijām un valdošajā tehnoloģijā raksturīgajām pamatdarbībām jātiek iesaistītām skolas dzīvē, lai katrā bērņā veidotu kompetences izjūtu, t. i., iespēju brīvi, bez infantilās mazvērtības apziņas traucējumiem izmantot saprātu un izveicību nopietnu uzdevumu veikšanā. Tā rodas pastāvīgs pamats ražīgai pieauguša indivīda līdzdalībai savas zemes un kultūras dzīvē.

Skolas gadu ieguldījumu identitātes problēmu veidošanā labi ilustrē abas amerikāņu pamatskolas galējības. Tradicionālā galējība padara agrīnos skolas gadus par skarbu pārbaudījumu, uzsverot sevis ierobežošanu un ieaudzinot striktu pienākuma apziņu un paklausību, kamēr modernā galējība pārspilē bērna dabisko tieksmi mācīties ar rotaļu palīdzību jeb apgūt nepieciešamo, nodarbojoties ar patīkamo. Dažiem bērņiem līdz zināmai robežai noder gan viena, gan otra metode, taču no citiem tās prasa īpašu pielāgošanos. Līdz

galējībai novesta pirmā metode izmanto mazā skolnieciņa tieksmi kļūt pilnīgi atkarīgam no pienākumiem un rīkojumiem. Tādā veidā var iemācīt ļoti daudz no tā, kas ir absolūti nepieciešams, un izkopt bērņā nesatricināmu pienākuma apziņu. Taču var arī notikt tā, ka bērns nekad vairs nespēj atbrīvoties no nevajadzīgas sevis ierobežošanas, kas padara viņa un citu cilvēku dzīvi nelaimīgu un izkropļo bērņa dabisko tieksmi iegūt zināšanas un darboties. Otra galējība ne vien izraisa vispārizplatīto iebildumu, ka bērni mūsdienās vairs neko neiemācās, bet arī rada tādas izjūtas, kādas atspoguļojas nu jau slavenajā jautājumā, kuru skolotājam uzdevis kāds lielpilsētas bērns: «Vai mums šodien atkal būs *jādara* tas, ko mēs *gribam* darīt?» Nekas nevarētu labāk apliecināt, ka bērni šinī vecumā labprāt pakļaujas maigam, bet noteiktam spiedienam, piedaloties mācīšanās piedzīvojumā un iemācoties paveikt lietas, par kurām paši nekad nebūtu iedomājušies, — lietas, kuru pievilcība slēpjās tieši apstākļi, ka tās ir nevis rotaļu vai fantāziju auglis, bet realitātes, prakticisma un loģikas sasniegumi, kas liek bērnam justies kā līdzdalībniekam reālajā — pieaugušo — pasaulē. Starp šīm abām galējībām ir daudzas skolas, kurām nav sava stila, izņemot drūmu pakļaušanos faktam, ka «skolai būs būt». Sociālā nevienlīdzība un metodikas atpalicība vēl aizvien rada bīstamu plaisu starp daudziem jo daudziem bērniem un tehnoloģiju, kurai šie bērni būtu vajadzīgi ne tikai tehnoloģisku uzdevumu pildīšanai, bet galvenokārt tādēļ, lai tehnoloģija kalpotu cilvēcei.

Identitātes attīstības ceļā stājas vēl kādas briesmas. Ja bērns, kas pārlietu pakļaujas apmācībai, par vienīgo savas vērtības kritēriju pieņem darbu, ziedojot tam iztēli un rotaļīgumu, viņš principā ir gatavs pakļauties «aroda idiotijai», kā to nosaucis Markss, t.i., viņš viegli var kļūt par tehnoloģijas un tani dominējošās lomu tipoloģijas vergu. Šeit mēs jau nokļūstam identitātes problēmu lokā, jo bērņība beidzas, kad iestājas pubertāte un darbarīku un prasmju pasaulē tiek izveidotas paliekošas attiecības ar tiem, kuri pārvalda un māca šīs attiecības. Tā kā cilvēks ir ne tikai dzīvnieks, kas mācās, bet arī dzīvnieks, kas māca un — vēl jo vairāk — strādā, skolas vecumposma ieguldījumu identitātes apziņas izveidošanā var izteikt ar frāzi: «Es esmu tas, ko varu iemācīties paveikt.» Tūlīt varam ievērot, ka lielākajai daļai cilvēku visos laikos šis apgalvojums ir bijis ne tikai identitātes aizsākums, bet arī tās ierobežojums; vēl precīzāk būtu teikt, ka vairums cilvēku identitātes izvīzītās vajadzības ir konsolidējuši ap savām tehniskajām un profesionālajām spējām, atstājot īpašu cilvēku grupām (īpašiem pēc izcelsmes, izvēles, vēlēšanu rezultātiem vai apdāvinātības) privilēģiju iedibināt un saglabāt «augstākās» institūcijas, bez kurām cilvēka ikdienas darbs šķistu vismaz neadekvāta pašiz-

pausme, ja ne vienkārši ikdienišķa vienmuļība vai pat īsta katorga. Varbūt tieši šī iemesla dēļ identitātes problēma mūsdienās kļuvusi īpaši nozīmīga gan psihiatrijas, gan vēstures jomā. Tiklīdz darba vienmuļību un katorgu var atstāt tehnoloģijas ziņā, cilvēki spēj iztēloties lielāku identitātes brīvību lielāki cilvēces daļai.

5. PUSAUDZĪBA

Tehnoloģijas progresam pagarinot laikposmu starp agrīno skolas vecumu un jaunieša iesaistīšanās specializētā darbā, pusaudzība kļūst par aizvien izteiktāku un labāk apzinātu posmu cilvēka dzīvē; dažās kultūrās atsevišķos periodos pusaudzība kļūst gandrīz par dzīvesveidu starp bērnību un pieaudzību. Vecākajos skolas gados jaunieši, pārņemti ar ģenitālās nobriešanas fizioloģisko revolūciju un neskaidri nojaušamajām pieaugušo lomām, ziedo daudz laika, lai iedibinātu pusaudžu apakškultūru, kurā notiek šķietami pabeigtas identitātes izveidošanās; īstenībā tas ir tikai pārejošs vai sākotnējs identitātes veidojums. Pusaudži — aiz ziņkāres un dažkārt pat slimīgi — ir norūpējušies par to, kā viņus uztver apkārtējie, nevis kādi viņi patiešām jūtas; tāpat viņus satrauc arī jautājums, kā agrāk piekoptās lomas un prasmes saistās ar prototipiem, kurus modernā jaunatne uzskata par saviem ideāliem. Meklējot jauna veida nepārtrauktību un viengabalainības apziņu, kurai sevī jāietver arī tikko sasniegtais seksuālais briedums, daži pusaudžiem vēlreiz jāstāpjas ar agrāko gadu krīzēm, pirms viņi par paliekošas identitātes aizbildņiem iedibina pastāvīgus ideālus vai elkus. Pusaudžiem šajā attīstības posmā visvairāk būtu nepieciešams laiks pārdomām, lai integrētu visu iepriekšējo bērnības posmu identitātes elementus; starpība ir tā, ka bērnības vidi aizstāj kaut kas plašāks, kas, būdams neskaidrs apveidos, tomēr ir neatlaidīgs prasībās. Tā ir sabiedrība. Īstenībā pusaudžu problēmu sarakstu veido tieši agrīnās attīstības elementu uzskaitījums.

Ja pirmais attīstības posms aiz sevis mantojumā atstāj nozīmīgu nepieciešamību uzticēties sev un citiem, tad pusaudzis visneatlaidīgāk meklē tādus cilvēkus un ideālus, kuriem varētu ticēt, t.i., cilvēkus un ideālus, kuriem būtu vērts kalpot un pierādīt, ka arī pats esi uzticams. (Šis apgalvojums plašāk aplūkots nodaļā par uzticību.) Tani pašā laikā pusaudzis baidās, ka varētu pārāk uzticēties kādai mulķīgai iedomai, tapēc paradoksālā kārtā savu vajadzību ticēt nereti izpauž ar skaļu un cinisku neuzticēšanos.

Bērns otrajā attīstības posmā sāk definēt sevi pēc tā, ko viņš spēj gribēt, izmantojot savu brīvo gribu; pusaudzis meklē iespēju brīvprātīgi izvēlēties

vienu no pieejamajiem vai neizbēgamajiem dzīves un pienākumu ceļiem, reizē izjūtot briesmīgas bailes, ka varētu tikt iesaistīts darbībā, kas padarīs viņu smieklīgu vai liks šaubīties par sevi pašu. Arī tas var novest pie paradoksa: pusaudzis labprātāk demonstrē nekaunīgu uzvedību vecāku cilvēku priekšā, jo tā ir viņa brīva izvēle, nekā pakļaujas uzspiestiem pasākumiem, kas varētu šķist apkaunojoši viņam pašam vai viņa vienaudžiem.

Spēļu un rotaļu vecuma mantojums ir neierobežota *iztēle* attiecībā uz to, par ko indivīds varētu kļūt; pusaudžim piemīt acīmredzama vēlēšanās uzticēties tiem vienaudžiem un pieaugušajiem, kuri piešķir jaunā cilvēka centieniem iedomātu un dažkārt pat gluži iluzoru darbības lauku. Šī paša iemesla pēc pusaudzis no visa spēka pretojas pedantiskai viņa paštēlu ierobežošanai un mēģina ar skaļām apsūdzībām noslēpt savu ambīciju pārmērību.

Visbeidzot, ja skolas gadu ieguvums ir vēlēšanās likt lietām darboties, turklāt darboties labi, tad profesijas izvēle vairs nav tikai atalgojuma un sabiedriskā stāvokļa jautājums. Tieši šī iemesla pēc daži pusaudži kādu laiku nestrādā vispār, nevis pakļaujas spiedienam un uzsāk karjeru, kas ir gan daudzsoļoša, tomēr nesola prieku par izcili veiktu darbu.

Tātad varam teikt, ka ikkatrā vēstures periodā vissaistošāko un pozitīvāko pieredzi gūst tā jaunatnes daļa, kura iet līdzī tehnoloģiskās, ekonomiskās vai ideoloģiskās virzības vilnim, kas šķietami apsola visu, ko vien jauneklīga vitalitāte varētu vēlēties.

Šī iemesla pēc pusaudža vecumu vismierīgāk pārdzīvo tā jaunatnes daļa, kura ir apdāvināta un labi orientējas tehnoloģiskajās pārmaiņās un tāpēc spēj identificēties ar jaunajām lomām tehnoloģiskās kompetences un izgudrojumu jomā un iekšēji pieņemt tehnoloģiskajam laikmetam raksturīgo ideoloģisko nostādni. Bez minētajām spējām pusaudzis kļūst izteikti ideoloģisks, t.i., viņš meklē iedvesmojošu tradīciju apkopojumu vai arī jau gatavas sociālās tehnikas, idejas un ideālus. Patiesām, pusaudži visdziļāk ietekmē sabiedrības ideoloģiskais potenciāls, jo viņam ir milzīga vēlēšanās būt vienaudžu un skolotāju pieņemtam un rast iedvesmu vērtīgu dzīves ceļu piemēros. Taču, ja pusaudzis jūt, ka apkārtējā vide mēģina atņemt pilnīgi visus izpausmes veidus, kas viņam ļautu attīstīties un integrēties nākamajā attīstības pakāpē, viņš tam pretojas ar mežonīgu spēku — kā zvērs, kam pēkšņi jāaizstāv sava dzīvība. Jāsaka, ka cilvēka eksistences sociālajos džungļos bez identitātes apziņas patiesām nav iespējams justies īsti dzīvam.

Šeit es gribētu aprakstīt kādu gadījumu (uzskatu, ka struktūras ziņā tas ir tipisks), kā jauns cilvēks, ja viņam dod pietiekami daudz laika, tikai sev raksturīgā veidā spēj izmantot tradicionālu dzīvesveidu, lai tiktu galā ar

negatīvās identitātes paliekām. Es pazinu Džilu jau pirms pubertātes vecuma, kad viņa bija diezgan tukla un rijīga un uzrādīja daudzas «orālā atkarīguma» pazīmes; viņa bija arī puiciski mežonīga un no visas sirds apskauda brāļus, ar kuriem nemitīgi sacentās. Taču meitene bija apdāvināta, un ap viņu (tāpat kā ap viņas māti) vienmēr valdīja īpaša gaisotne, tāpēc likās, ka viss varētu vērsties uz labo pusi. Patiešām, Džila pieauga un izstiepās, kļuva ļoti pievilcīga un viegli varēja kļūt par jebkuras grupas līderi; daudziem viņa šķita jaunas meitenes ideāls. Kā ārsts es bieži vien domāju: kur gan meitene likusi rijīgumu un sāncensības garu, kas izpaudās viņas bērnībā? Vai iespējams, ka šādas īpašības augšanas procesā vienkārši izzūd?

Tad kādu rudeni vēlinajos pusaudža gados Džila pēc lauku rančo pavadītās vasaras neatgriezās koledžā. Viņa bija lūgusi vecākiem atļaut palikt Rietumos. Būdami liberāli un uzticēdamies meitai, viņi bija piekrituši un paši atgriezušies Austrumkrastā.

Toziem Džila iemācījās rūpēties par tikko dzimušiem kumeliņiem; viņa cēlās no gultas nakts laikā, lai ar pudelīti pabarotu izsalkušos dzīvniekus. Meitene atgriezās mājās savā vietā un lomā tikai pēc tam, kad bija sasniegusi iekšēju gandarījumu un par savu darbu ieguvusi negaidītu atzinību arī no lopkopjiem. Viņa acīmredzami bija atradusi un izmantojusi iespēju aktīvi citu labā darīt to, ko agrāk bija vēlējusies pati sev, demonstrējot pārmērīgo ēšanas tieksmi, — viņa bija iemācījusies pabarot allaž izsalkušās jaunās mutes. Pārvēršot pasīvo darbību aktīvā, Džila to, kas agrāk bija simptoms, pārvērta sociālā aktā.

Var iebilst, ka Džila vienkārši kļuva «mātišķa», taču tas bija tāds mātišķums, kāds nepieciešams un kāds piemīt lopkopjiem; jāpiebilst, ka viņa, protams, visu laiku bija tērpusies džinsos. Šādi viņa kovboju vidē saņēma atzinību kā cilvēks no cilvēka un kā sieviete no vīrieša, taču vērtīgāks un nodevīgāks bija viņas optimisma apstiprinājums — izjūta, ka ir iespējams darīt to, kas tik tuvs pašai būtībai; viņas rīcība turklāt bija saskaņā ar jaunatnes ideoloģisko noskaņojumu un reizē nesa praktisku labumu.

Šāda pašizvēlēta terapija, protams, ir atkarīga no vecāku prasmes dot bērnam pietiekami daudz brīvības īstajā laikā un noskaņojumā un no daudziem citiem apstākļiem. Nākotnē es plānoju apkopot un publicēt krājumā līdzīgus fragmentus no bērnu dzīves; pagaidām lai šis ir vienīgais piemērs no neskaitāmiem gadījumiem, kad jaunie cilvēki īstajos apstākļos pierāda savas spējas.

Šim attīstības posmam raksturīgā atsvešināšanās ir *identitātes sajukums*, kura klīniskos un biogrāfiskos aspektus analizēsim nākamajā nodaļā. To labi raksturojis Bifs Artūra Millera lugā «Komivojažiera nāve»: «Es vienkārši nevaru to satvert, mamm, es nevaru satvert dzīvi, lai kāda tā arī būtu.» Gadījumos,

kad rodas šaubas par savu etnisko vai seksuālo identitāti, vai arī tad, kad lomu sajukums pievienojas ilgstošam bezcerīgumam, diezgan bieži varam novērot noziedzību un tendenci uz psihisku saslimšanu. Nespēdami pieņemt lomu, ko uzspiež nepielūdzamā Amerikas pusaudžu dzīves standartizācija, jaunieši viens pēc otra bēg prom — aiziet no skolas, atstāj darbu, veselām naktīm uzdzīvo ārpus mājas vai atraujas no apkārtējiem, laudamies dīvainiem, nepieejamiem garastāvokļiem. Kad pusaudzis tikko saskāries ar noziedzību, viņam visvairāk nepieciešams (un bieži tas ir viņa vienīgais glābiņš), lai gados vecāki draugi, padomdevēji un tiesu iestāžu darbinieki neiesprostotu viņu virspusēju diagnožu un sociālu spriedumu ietvarā, ignorējot pusaudžu attīstībai raksturīgo dinamiku. Tieši šinī ziņā, kā to redzēsim vēlāk, identitātes sajukuma jēdzienam ir praktiska klīniska vērtība, jo šķietami psihotiskajām un kriminālajām epizodēm, ja tās pareizi diagnosticē un ārstē, pusaudzībā nepieņem tik fatāls nozīmīgums, kāds tas būtu citā vecumposmā.

Pārsvārā jauniešus visvairāk satrauc nespēja izvēlēties profesionālo identitāti. Lai saglabātu integritāti, viņi uz laiku pārliecīgi identificējas ar pūļa vai dažādu kliķu varoņiem — daži aiziet tik tālu, ka šķietami zaudē jebkuru individualitāti. Jāpiebilst, ka šinī posmā pat iemilēšanās nav nedz pilnīgi, nedz arī pirmām kārtām seksuāls jautājums. Pusaudžu mīlestība lielā mērā ir mēģinājums definēt savu identitāti, projicējot savu neskaidro paštēlu uz otru cilvēku un kā spoguļi ieraugot savu veidolu, kas pamazām iegūst skaidrākas kontūras. Tieši tāpēc jauniešu mīlestībā tik liela nozīme ir sarunām. Tomēr savu identitāti iespējams meklēt arī ar destruktīviem paņēmieniem. Jaunieši mēdz būt īpaši neiecietīgi un nežēlīgi pret tiem, kuri ir atšķirīgi — ar citādu ādas krāsu, kultūras mantojumu, gaumi un apdāvinātību; bieži vien piederība vai nepiederība grupai ir atkarīga no pilnīgi patvaļīgi izvēlētiem sikumiem apģērbā vai uzvedībā. Ir svarīgi saprast, ka principā šāda neiecietība var uz laiku būt nepieciešama, lai aizsargātos pret identitātes zuduma apziņu (tas nenozīmē, ka vajadzētu piedot ikvienu neiecietības izpausmi). Tā ir pat neizbēgama dzīves posmā, kad ķermenis radikāli maina formu, ģenitālā pubertāte piesātina ķermeni un iztēli ar visdažādākajiem impulsiem, tuvojas — dažos gadījumos arī tiek uzspiesta — intimitāte ar pretējo dzimumu un tuvākā nākotne sola pārlietu daudzas konfliktējošas iespējas un izvēles. Pusaudži ne tikai īslaicīgi atvieglo cits citam šos sarežģījumus, dibinot kliķes un stereotipizējot sevi, savus ideālus un ienaidniekus; viņi arī nepārtraukti pārbauda cits cita spēju uzturēt ticību noteiktām vērtībām, par spīti neizbēgamajiem vērtību konfliktiem.

Gatavība pakļauties šādām pārbaudēm palīdz izskaidrot, kāpēc vienkāršotās un nežēlīgās totalitārisma doktrīnas rod piekritējus to valstu un šķiru jauniešu

vidū, kurās zūd vai ir zudusi grupu identitāte — feodālā, agrārā, cilšu vai nacionālā identitāte (skat. arī II nodaļu). Demokrātisko valstu uzdevums ir pārliecināties — ar savu piemēru — pierādīt šiem skeptiskajiem jauniešiem, ka demokrātiska identitāte spēj būt reizē stipra un toleranta, apdomīga un apņēmīga. Industriālā demokrātija izvirza īpašas problēmas, jo tānī tiek uzsvērtā pašradīta identitāte, kas gatava izmantot daudzas un dažādas izdevības un pielāgoties mainīgiem ekonomiskā uzplaukuma un pagrimuma apstākļiem, miera un kara laikiem, migrācijai un mazkustīgam dzīvesveidam. Šī iemesla dēļ demokrātijai jābūt spējīgai piedāvāt pusaudžiem tādus ideālus, ar kuriem var identificēties atšķirīgas izcelsmes cilvēki un kuri uzsver autonomiju kā neatkarības formu un iniciatīvu kā konstruktīva darba formu. Tomēr jāatzīst, ka nav viegli piepildīt šos solījumus aizvien komplicētākā un centralizētākā industriālās, ekonomiskās un politiskās organizācijas sistēmā — tādā sistēmā, kurā aizvien mazāk uzmanības pievērš pašradītas identitātes ideoloģijai, ar kuru mēs Amerikā vēl joprojām tā dižojamies. Daudziem amerikāņu jauniešiem ir grūti ar to samierināties, jo viņu audzināšana ir padarījusi pašpietiekamas personības attīstību atkarīgu no iespējas izvēlēties, no nezūdošas cerības uz individuālu veiksmi un no ticības brīvai savu spēju attīstībai.

Mēs šeit nerunājam par īpašām privilēģijām vai augstiem ideāliem, bet vienkārši par psihiskām vajadzībām, jo *ideoloģija* ir tā sociālā institūcija, kura sargā identitāti. Ideoloģijā var saskatīt arī aristokrātismu šī vārda visplašākajā nozīmē, t. i., pieņēmumu, ka līdz ar noteiktu pasaules uzskatu un vēstures gaitu pie varas nāks labākie cilvēki un vara attīstīs to, kas cilvēkos ir labākais. Lai neiesliktu cinismā vai apātijā, jauniešiem ir jāspēj sevi kaut kā pārliecināt, ka tie, kuriem veiksies pieaugušo pasaulē, līdz ar to uzņemsies atbildību būt labākajiem. Tieši ar ideoloģijas palīdzību sociālā sistēma ieplūst jaunās paaudzes asinīs un mēģina uzsūkt sevī tās atjaunojošo spēku. Pusaudzība tādējādi ir sociālās evolūcijas procesa atjaunotāja un pārradītāja, jo jaunatne var ieguldīt savu enerģiju un uzticību, gan saglabājot esošās sistēmas elementus, ja tie joprojām šķiet patiesi un dzīvīgi, gan revolucionāri mainot to, kas ir zaudējis reģeneratīvo nozīmīgumu.

Identitātes krīzi iespējams pētīt arī to radošo individu dzīvē, kuri spēj atrisināt savu individuālo krīzi, piedāvājot laikabiedriem jaunu risinājuma modeli mākslasdarba vai oriģināla veikuma veidā, un kuri mums par krīzes pārvarēšanas procesu pastāsta dienasgrāmatās, vēstulēs un intervijās. Noteiktam laika periodam raksturīgās neirozes atspoguļo cilvēka eksistences mūžīgo iekšējo haosu savā īpašā veidā; radošās krīzes savukārt norāda uz oriģināliem, tikai attiecīgajam periodam raksturīgiem risinājumiem.

Nākamajā nodaļā mēs sīkāk izpētīsim vairākas radoši atrisinātas identitātes krīzes. Taču pastāv vēl viens infantilisma un pusaudzības atlieku izpausmes veids — tā ir individuālo krīžu apvienošana pārejošos pacēluma periodos, kurus varam pielīdzināt kolektīvai histērijai. Daļrunīgu līderu radošās krīzes un viņu sekotāju slēptās krīzes mēs varam pētīt, izmantojot vēstures materiālus un savus pieņēmumus. Grūtāk analizēt spontānus masveida pacēlumus, kas nav saistīti ar atsevišķiem līderiem. Un nekādā gadījumā nav lielas jēgas dot masveida iracionālai uzvedībai klinisku apzīmējumu. Nav iespējams klīniskā nozīmē diagnosticēt, cik lielā mērā histērija piemīt jaunai mūķenei, kas nonāk epidēmisku konvulsiju varā, vai cik daudz perversa sadisma var konstatēt jaunā nacistā, kas piedalās milzīgā parādē vai masveida nogalināšanā. Mēs varam tikai pavisam netieši norādīt uz līdzību starp individuālām krīzēm un grupveida uzvedību, piebilstot, ka attiecīgajā vēstures posmā starp tām ir pastāvējusi apslēpta saistība.

Pirms iedziļināties klīniskajās un biogrāfiskajās liecībās par identitātes sajukumu, paskatīsimies, kas atrodas aiz identitātes krīzes. Izteikumu «aiz identitātes», protams, var saprast divējādi, un abi veidi ir vienlīdz svarīgi. Tas var nozīmēt, ka cilvēka būtība ir kas vairāk nekā identitāte, ka ikvienā individuā pastāv kāds es — apziņas un gribas novērošanas centrs, kas spēj pacelties pāri un pastāvēt ilgāk par individa *psihosociālo identitāti*, — tā ir šīs grāmatas pamatviela. Kā mēs redzēsim, jaunībā cilvēks ir spējīgs islaicīgi, bet ļoti spēcīgi izjust pāragru pastrascendenci, it kā tīro identitāti vajadzētu pasargāt no psihosociāliem uzslāņojumiem. Un tomēr neviens (izņemot cilvēku, kas ir tik dedzīgs un mirstošs kā Kītss*, kurš varēja runāt par identitāti tā, ka nodrošināja sev tūlītēju slavu) nevar transcendēt sevi jaunībā. Mēs vēl atgriezīsimies pie identitātes transcendentences, taču nākamajā apakšnodaļā ar izteikumu «aiz identitātes» domāta dzīve pēc pusaudža gadiem, identitātes lomas un atgriešanās pie dažām identitātes krīzes formām vēlākos dzīves cikla posmos.

6. AIZ IDENTITĀTES

Nākamā aiz identitātes krīzes ir *intimitātes* krīze. Patiesa intimitāte, kas ir identitāšu kontrapunkts un sakausējums, ir iespējama tad, kad identitāte jau ir gandrīz izveidojusies. Seksuālā intimitāte ir tikai daļa no visa satura, ko es ielieku intimitātes jēdzienā, jo ir taču acīmredzami, ka seksuāli intīmas

* Džons Kītss (1795–1821) — angļu dzejnieks, miris divdesmit sešu gadu vecumā. — *Tulk.*

attiecības bieži vien tiek nodibinātas vēl pirms spējas attīstīt patiesu un savstarpēju psihosociālo intimitāti ar citu cilvēku, lai tā būtu draudzība, erotiskas attiecības vai kopīga iedvesma. Jaunietis, kas nav pārliecināts par savu identitāti, kautrīgi izvairās no jebkura veida intimitātes ar citu cilvēku vai arī iesaistās gadījuma rakstura intīmās attiecībās bez īstas sevis aizmiršanas un saplūšanas ar otru cilvēku.

Ja cilvēks vēlīnā pusaudža vecumā vai pirmajos pieaugušā gados nesaņiedz īstu intimitāti ar kādu citu — un, es gribētu pieminēt, arī saskaņu ar savu iekšējo pasauli —, viņš varbūt samierinās ar stereotipizētām savstarpējām attiecībām un saglabā sevī dziļu *izolācijas apziņu*. Ja vēsturiskais laika periods dod priekšroku bezpersoniskām savstarpējām attiecībām, šāds cilvēks dzīvē var tikt tālu, pat ļoti tālu, tomēr viņa raksturā saglabājas smaga problēma, kas ir divkārt sāpīga tāpēc, ka viņš nekad nejutīsies īsti «pats», lai gan visi apkārtējie teiks, ka viņš tiešām kaut kas ir.

Intimitātei atbilstošais pretpols ir *distancēšanās* — gatavība atstumt, izolēt un, ja nepieciešams, iznīcināt tos spēkus un cilvēkus, kuru būtība šķiet bīstama indivīda paša būtībai. Paliestošas sekas distancēšanās vajadzībai ir gatavība norobežot intimitātes un solidaritātes teritoriju un, vērtējot visu ārpusē esošo, fanātiski saskatīt vismazākās atšķirības starp pazīstamo un svešo. Šādus aizspriedumus var izmantot karā un politikā, nodrošinot stiprāko un labāko cilvēku pašupurēšanos un gatavību nogalināt lojalitātes vārdā. Pusaudzības paliekas izpaužas gadījumos, kad pret vieniem un tiem pašiem cilvēkiem tiek izjusta gan intimitāte, gan sāncensība, gan kaujinieciskums. Tomēr pakāpeniski tiek novilkta pieauguša cilvēka atbildības robežlinijas, diferencējas arī sāncensība, erotiskās saites un nežēlīgais naidīgums; pamazām pār tiem sāk valdīt *ētiskā apziņa* — pieauguša cilvēka pazīme, kas rodas no bērnības morālisma un pusaudzības ideoloģiskās pārliecības.

Freidam reiz jautāja, ko, pēc viņa domām, pieaugušam cilvēkam būtu jāspēj labi paveikt. Jautātājs, iespējams, gaidīja sarežģītu, «dziļu» atbildi. Taču Freids vienkārši atteica: «*Lieben und arbeiten* (mīlēt un strādāt).» Ir vērts apdomāt šo vienkāršo formulu; tā iegūst dziļumu, ja pakavējamies pie tās ilgāk. Kad Freids teica — «mīlēt», viņš domāja gan augstsirdīgi devīgu intimitāti, gan ģenitālo mīlestību; kad viņš teica — «mīlēt un strādāt», viņš domāja par vispārēju darba ražīgumu, kas tomēr nepārņem indivīdu tik lielā mērā, lai tas zaudētu tiesības un spējas būt seksuālai un mīlošai būtnei.

Psihoanalizē *ģenitalitāte* ir īpaši uzsvēta kā viens no pilnvērtīga brieduma priekšnosacījumiem. Ģenitalitāte sastāv no spējas attīstīt orgasma potenci, kas ir ne tikai dzimumproduktu izlādēšanās Kinzija (*Kinsey*) «izplūdes punktu»

nozīmē. Ģenitalitāte apvieno sevī intīmas seksuālas kopības nobriešanu, pilnīgu ģenitālo sensitivitāti un spēju izlādēt visu ķermeņa spriedzi. Šādi mēs diezgan konkrēti aprakstām procesu, kuru vēl pilnībā neizprotam. Taču kopīgi sasniegts orgasms ir lielisks piemērs kopīgai komplicētu procesu regulēšanai un savā ziņā mazina naidīgumu un potenciālo niknumu, ko izraisa ikdienišķā opozīcija starp vīrišķo un sievišķo, faktiem un fantāziju, mīlestību un naidu, darbu un rotaļu. Šādas pieredzes rezultātā seksualitāte zaudē uzņēmības raksturu un partnera sadistiska kontrole kļūst pilnīgi lieka.

Pirms tiek sasniegts šāds ģenitāls briedums, seksuālā dzīve lielā mērā ir sevis meklēšana un izsalkums pēc identitātes; abi partneri īstenībā cenšas sasniegt vienīgi sevi. Iespējams, ka attiecības veidojas kā ģenitāla cīņa, kurā partneri mēģina viens otru sakaut. Šie aspekti kā daļa saglabājas pieaugušo seksualitātē, taču pamazām izzūd līdz ar pilnīgu vīrieša un sievietes atšķirību polarizāciju kopīgā dzīvesveidā. Agrāk iedibinātie vitālie spēki sākotnēji padara abus dzimumus līdzīgus apziņas, valodas un ētikas ziņā, lai pēc tam ļautu tiem kļūt nobrieduši atšķirīgiem.

Papildus erotiskai pievilcībai izveidojas arī mīlestības selektivitāte, kas kalpo cilvēka vajadzībai rast jaunu un kopīgu identitāti. Šim posmam raksturīgā atsvešināšanās ir *izolācija*, t. i., nespēja riskēt ar savu identitāti, lai sasniegtu patiesu intimitāti; šo inhibīciju bieži vien vēl pastiprina bailes no intimitātes galarezultāta — pēcnācēja un rūpēm par to. Taču mīlestība, būdama abpusēja pieķeršanās un ziedošanās, pārvar dzimumiem raksturīgās seksuālās un funkcionālās polarizācijas antagonismus un īstenībā ir vitāls jaunības spēks. Mīlestība sargā tik grūti tveramo, bet visur esošo kultūras un personības stila spēku, kas sasaista sāncensību un sadarbību, produktīvu darbību un radīšanu vienotā dzīvesveidā.

Ja gribam turpināt spēli ar «es esmu» formulējumiem arī aiz identitātes, tad ir pienācis mirklis jaunai definīcijai. Šīni posmā identitātes pieaugums ir balstīts uz vienādību «mēs esam tas, ko mēs mīlam».

Evolūcija ir padarījusi cilvēku par dzīvnieku, kas gan mācās, gan māca, jo atkarīgums un briedums ir abpusēji saistīti: nobriedis cilvēks jūt nepieciešamību būt vajadzīgam, un briedumu veido no pieaugušā atkarīgo indivīdu raksturs un vajadzības. *Ģenerativitāte** tāpat raksturīgas galvenokārt

* Ģenerativitāte (ang. *generativity*) — septītais, priekšpēdējais posms E. Eriksona cilvēka attīstības posmu teorijā; atbilst pusmūža vecumam. — *Tulk.*

rūpes par jaunās paaudzes izveidošanu un audzināšanu. Protams, ir cilvēki, kas neveiksmju pēc vai arī tāpēc, ka viņiem piemīt īpašas spējas kādā citā jomā, neizmanto šo dzinuli pēcnācēju radīšanai un audzināšanai, bet iegulda to cita veida altruistiskās rūpēs un kreativitatē, tādējādi aizstājot savu tieksmi būt vecākiem. Patiesām, ģenerativitātes jēdziens iekļauj sevī produktivitāti un kreativitāti, kura tomēr nevar to pilnīgi aizstāt, jo tikai norāda uz krīzes veidošanos. Jātceras, ka spēja zaudēt sevi ķermeņu un prātu savienībā ved uz pakāpenisku ego interešu paplašināšanos un uz libido ieguldījumu tanī, kurš tiek «ģenerēts» jeb radīts. Ja šādas bagātināšanās nav, var notikt regresija uz uzmācīgu nepieciešamību pēc pseidointimitātes; šo regresiju bieži vien caurstrāvo *stagnācijas*, garlaicības un savstarpējas noplicināšanās apziņa. Individī tādos gadījumos nereti sāk uzvesties tā, it kā paši (vai pāri — viens otram) būtu bērni; ja tam ir piemēroti apstākļi, rūpes par sevi noved pie pār-agras fiziskas vai psihiskas «invaliditātes». Taču tas vien, ka cilvēkam ir bērni vai viņš tos vēlas, vēl nenozīmē, ka viņš ir sasniedzis ģenerativitāti. Šķiet, ka atsevišķos gadījumos jauno vecāku spēja patiesi rūpēties par mazuli ir aizkavēta savā attīstībā. Iemesli tam bieži vien ir meklējami agrīnās bērnības iespaidos; nepareizā identifikācijā ar vecākiem; pārlicīgā pašmīlestībā, kas balstās uz smagi izcīnītu, pašradītu identitāti; neticībā cilvēku sugai kā tādai — neticībā, kas traucē uzņemties citādi patikamo atbildību par jaunu dzīvību. Jāpiebilst, ka pati ģenerativitātes daba nosaka to, ka visprecīzāk tās patoloģiju var noteikt nākamajā paaudzē — pēc neizbēgamām atsvešināšanās izpausmēm, ko mēs aprakstījām kā daļu no bērnības un jaunības attīstības posmiem; ja vecāku paaudzē bijusi ģenerativitātes patoloģija, tad bērnos varam vērot īpaši komplikētas atsvešināšanās izpausmes.

Visas institūcijas, kas noštiprina un sargā ģenerativitāti, kodificē ģenerācijas pēctecības ētiku. Ģenerativitāte pati par sevi ir cilvēces organizācijas dzinējspēks. Bērns un pieaugušā dzīves posmi veido ģenerācijas un reģenerācijas sistēmu, kurai kontinuitāti nodrošināt cenšas kopējas institūcijas — kopēji organizēta māsaimniecība, darba dalīšana u. c. Tādējādi varam secināt, ka šeit minētās cilvēka pamatspējas un organizētās sabiedrības institūcijas ir attīstījušās vienlaicīgi — kā mēģinājums iedibināt pārbaudītu metožu kopumu un tradicionālu nerimstoša apliecinājuma avotu, kas katrai paaudzei dod iespēju apmierināt nākamās paaudzes vajadzības samērā neatkarīgi no individu personīgajām īpašībām un mainīgiem vēstures apstākļiem.

Visu septiņu dzīves posmu augli pamazām nobriest tikai tanīs pusmūža cilvēkos, kuri ir rūpējušies par cilvēkiem un lietām un piemērojušies triumfiem un vilšanās reizēm, aiz nepieciešamības būdami lietu un ideju ģeneratori un

jaunās paaudzes radītāji. Integritāte — es nezinu labāka vārda, kā to nosaukt. Tā kā nepastāv precīza definīcija, es norādīšu uz vairākām īpašībām, kas raksturīgas šim posmam. Integritātei piemīt ego uzkrātā pārliecība par tieksmi uz kārtību un jēgu — emocionāla integrācija, kas saglabā uzticību senčiem, spēj pārņemt vadību šodien un ir gatava nākamībā no tās atteikties. Integritātē ietilpst arī sava vienīgā dzīves cikla un sev nozīmīgo cilvēku akceptēšana, pieņemot, ka dzīvei noteikti bija jābūt tādai, kāda tā bija, un citāda tā nevarēja būt. No tā izriet jauna veida mīlestība pret vecākiem, kas ir atbrīvota no vēlēšanās, kaut tie būtu bijuši citādi, un atziņa, ka cilvēks ir atbildīgs pats par savu dzīvi. Integritātē iederas biedriskuma apziņa attiecsmē pret sievietēm un vīriešiem no visdažādākajiem laikiem un kārtām — pret šīs pasaules kārtības iedibinātājiem, kas no paaudzes paaudzē nodod tālāk tikai cilvēkam vien raksturīgu cieņu un mīlestību. Gan apzinoties, cik relatīvi ir visi dažādie dzīvesveidi, kas piešķir jēgu mūsu centieniem, integritāti saņiegušais cilvēks tomēr ir gatavs aizstāvēt sava dzīvesveida cieņu pret fiziskiem vai ekonomiskiem draudiem. Viņš apzinās, ka indivīda dzīve ir viņa vienīgā dzīves cikla nejausa sakritība ar vienu vienīgu vēstures segmentu un ka visa viņa cilvēciskā integritāte «ceļas un krīt» līdz ar to integritātes veidu, kurā viņš piedalās.

Klīniskie un antropoloģiskie novērojumi liecina, ka uzkrātās ego integrācijas trūkums vai zudums izpaužas kā *riebums* un *izmisums*, kad indivīds atsakās akceptēt likteni kā dzīves pamatstruktūru un nāvi kā tās galējo robežu. Izmisums izpaužas kā izjūta, ka cilvēkam atvēlētais laiks ir pārāk īss, lai varētu uzsākt vēl vienu dzīvi un izmēģināt alternatīvus ceļus uz integritāti. Šāds izmisums bieži vien tiek slēpts aiz riebuma izrādīšanas, mizantropijas vai hroniskas nicīgas nepatikas pret atsevišķām institūcijām vai cilvēkiem; ja riebums un nepatika turklāt nav saistīti ar labākas dzīves vīziju pēc nāves, tie norāda tikai uz indivīda nicinājumu pret sevi pašu.

Jēgpilns vecums pirms iespējamās senilitātes mūža beigās palīdz radīt integrētu mantojumu, tā piešķirot dzīves ciklam nepieciešamo perspektīvu. Šim posmam raksturīgais spēks izpaužas kā attālinātas, tomēr aktīvas rūpes par dzīvi, kas iet rokrokā ar nāvi, — mēs to saucam par *gudrību* ikvienā šī vārda nozīmē, sākot ar nobriedušu apķēribu un beidzot ar uzkrātajām zināšanām, apsvērtu spriedumu un visaptverošu sapratni. Protams, ne jau visi spēj pašī izveidot savu gudrību. Visbiežāk gudrības pamatu sniedz dzīvo *tradīciju* kopums. Taču dzīves cikla beigu posms izraisa arī «beidzamās» pārdomas par to, kādas ir cilvēka iespējas pacelties pāri savas identitātes robežām un pāri bieži vien traģiskajai vai rūgti traģikomiskajai saistībai ar savu vienīgo dzīves

ciklu visas cilvēces dzīves ritumā. Lielās reliģiskās un filozofiskās sistēmas, nodarbojoties ar galējās individuācijas jautājumiem, tomēr ir saglabājušas atbildību nesošu saikni ar sava laika kultūrām un civilizācijām. Meklējot transcendenci caur atsacīšanos, šīs sistēmas saglabā ētisku sasaisti ar pasaulīgās kārtības uzturēšanu. Līdzīgi arī civilizāciju var novērtēt pēc jēgas, kas tām tiek piešķirta pilnam dzīves ciklam, jo dzīves cikla jēga — vai tās trūkums — neizbēgami iesniedzas nākamās paaudzes aizsākumos, piešķirot arī tās pārstāvjiem iespēju ar iekšēju skaidrību un spēku meklēt atbildes uz «beidzamajiem» jautājumiem.

Lai arī kādos bezdibeņos atsevišķu cilvēku novestu «beidzami» jautājumi, dzīves beigās viņš kā psihosociāla būtne sastopas ar jauna veida identitātes krīzi, ko varam formulēt ar frāzi «es esmu tas, kas paliek aiz manis». No visiem dzīves posmiem institūciju jomā iekļūst arī tādas dispozīcijas kā ticība, gribasspēks, mērķtiecība, kompetence, uzticība, mīlestība, gādība un gudrība — visi indivīda vitalitātes kritēriji. Bez šīm īpašībām pagurst institūcijas, savukārt, ja institūciju garu necaurstrāvo gādības un mīlestības, mācīšanas un audzināšanas tradīcijas, spēku zaudē paaudžu pēctecība.

Varam secināt, ka psihosociālais spēks ir atkarīgs no visa procesa, kas regulē gan individuālos dzīves ciklus, gan paaudžu pēctecību un sabiedrības struktūru, jo šie trīs komponenti ir attīstījušies kopā.

IV. IDENTITĀTES SAJUKUMS DZĪVESSTĀSTOS UN SLIMĪBU VĒSTURĒS

1. BIOGRĀFISKAIS ASPEKTS: RADOŠAIS SAJUKUMS

I. DŽORDŽS BERNARDS ŠOVŠ SEPTIŅDESMIT GADU VECUMĀ PAR DIVDESMITGADĪGO ŠOVU

Kad Džordžs Bernards Šovš bija jau septiņdesmit gadus vecs un ievērojams vīrs, viņu lūdza pārskatīt un uzrakstīt priekšvārdu saviem neveiksmīgiem agrīnās jaunības darbiem — diviem prozas sacerējumiem, kas agrāk nebija tikuši publicēti.¹ Kā jau varēja gaidīt, rakstnieks nekavējās laist klajā jaunības gadu garadarbu, taču parūpējās arī par detalizētu jaunā Šova analīzi. Ja autors nebūtu tik maldinoši asprātīgs, analizējot savu jaunību, viņa novērojumus varētu uzskatīt par analītisku sasniegumu, kam nemaz nav nepieciešama papildu interpretācija. Tomēr jāatzīst kāda Šova identitātes iezīme — viņš labprāt ķircina lasītāju, aiz it kā acimredzamas virspusējības atklājot pēkšņus dziļumus. Šeit viņu citēt uzdrošinās tikai tādēļ, lai urdītu lasītāja ziņkāri un soli pa solim liktu izpētīt visu Šova sevis atklāsmi.

Dž. B. Š. (tā viņš mēdza pasniegt savu sabiedrisko identitāti, kas pati par sevi ir īsts meistardarbs) apraksta jauno Šovu kā «īpaši nepatīkamu un nevēlamu» jaunu cilvēku, kas «nepavisam neatturas izteikt velnišķīgi nežēlīgu viedokli», bet iekšēji «cieš .. no vienkāršas glēvulības, par kuru briesmīgi kaudas». «Īstenībā,» Dž. B. Š. secina, «visi cilvēki ieņem nepareizu vietu sabied-

ribā, līdz aptver savas iespējas un piespiež kaimiņus samierināties ar to realizēšanu. Viņus nerimtīgi moka pašu kļūmes, tomēr viņi kaitina citus ar nepārtrauktu vaimanāšanu par ārējām nelaimēm. Šo nesaskaņu var atrisināt, atzīstot tikai panākumus vai arī tikai neveiksmes, — neviens nejūtas īsti savā ādā, kamēr neatrod savu dabas nolemto vietu, lai arī tā būtu augstāk vai zemāk par dzimstot iegūto.» Taču Šovs nebūtu Šovs, ja nebūtu sev piešķīris izņēmumu no tikko neatgriezeniski pasludinātā universālā likuma. Viņš piebilst: «Savas vietas atrašanu dažkārt apgrūtina fakts, ka parastā sabiedrībā neparastiem indivīdiem tādas nemaz nav.»

Tālāk B. Šovs apraksta krīzi divdesmit gadu vecumā. Tās iemesls nav bijis vis panākumu vai skaidri noteiktas lomas trūkums, bet gan to pārmērība: «Gluzi kā par spīti, man veicās labi un, sev par lielu nepatiku, bija jāsecina, ka darījumu pasaule nevis izmeta mani ārā kā nevērtīgu blēdi, kas es arī biju, bet saslēdzās ap mani ciešāk bez mazākā nodoma palaist vaļā. Un tā, lūk, divdesmit gadu vecumā, ieguvis iemaņas darījumos, es strādāju darbu, kuru ienīdu tik sirsnīgi, cik nu pie pilna prāta esošs cilvēks ļauj sev ienīst to, no kā nespēj izbēgt. 1876. gada martā es beidzot izrāvos brīvībā.» Izrauties brīvībā nozīmēja atstāt ģimeni un draugus, darījumus un Īriju un izvairīties no briesmām gūt panākumus, kas neatbilstu Šova «neapzināto ambīciju milzumam». B. Šovs piešķīra sev pagarinājumu starp jaunību un pilnīgu pieaugušā statusu; mēs šo posmu sauksim par *psihosociālo moratoriju*. Viņš raksta: «Atstājot pilsētu, es atstāju aiz sevis arī iepriekšējo dzīves posmu un vairs nesagājos ar sava vecuma cilvēkiem; pēc astoņu gadu vientulības šīni ziņā astoņdesmito gadu sākumā es tiku ievilkts sociālistu kustības atdzimšanā — starp angļiem, kas ar ārkārtīgu nopietnību un dedzīgu riebumu vērsās pret patiesiem un būtiskiem ļaunumiem, kuri ietekmē visu pasauli.» Līdz tam bija šķitis, ka Šovs apzināti palaiž garām izdevības, jo «aiz pārliecības, ka izdevības nevedīs uz to, ko es vēlos, slēpās vārdā nenosauktas bailes, ka tās varētu vest uz to, ko es nevēlos». Šo moratorija profesionālo daļu pastiprināja arī intelektuāls protests: «To, kas mani neinteresē, es nespēju iemācīties. Mana atmiņa nav neizvēlīga; tā izvēlas un noraida, turklāt tas, ko tā izvēlas, nav nekas akadēmisks. [...] Es sevi ar to apsveicu, jo esmu stingri pārliecināts, ka pretdabiska smadzeņu darbība ir tikpat ļauna kā pretdabiskas ķermeņa nodarbes. [...] Civilizācijas lāsts ir tā sauktā vidējā jeb viduvējā izglītība, kuru saņem valdošās šķiras.»

B. Šovs izvēlējās mācīties un rakstīt, ko un kā vēlējas, un tieši tāpēc klajā nāca izcilās personības izcilie darbi. Viņam izdevās mainīt darba raksturu, saglabājot tā ritmu: «No darba kantorī biju saglabājis paradumu strādāt regulāri

katru dienu; tā bija darbīguma pamatpazīme pretstatā slinkumam. Es zināju, ka bez darbīguma nevirzīs uz priekšu un ka citas iespējas uzrakstīt grāmatu man nav. Es iepirku milzīgas balta papīra loksnes ikreiz veselu sešu pensu vērtībā, salocīju tās četrās daļās un uzliku sev sodu pierakstīt piecas lappuses dienā neatkarīgi no laika apstākļiem, dvēseles noskaņojuma vai iedvesmas. Manī bija vēl tik daudz no skolnieka un klerka, ka es pabeidzu teikumu tikai nākamās dienas rītā, ja tam gadījās pārtrūkt piektās lappuses apakšmalā. Savukārt, ja kādu dienu izlaidu, tad nākamajā izpildīju divas normas. Pēc šī plāna es piecu gadu laikā sarakstīju piecus romānus. Tie bija mani mācekļa gadi.»

Varam piebilst, ka šie pieci romāni netika publicēti vairāk nekā piecdesmit gadus, taču B. Šovs iemācījās rakstīt tā, kā bija strādājis, un gaidīt [panākumus], kamēr rakstīja. To, cik svarīga jaunā cilvēka aizsardzības mehānismiem bijusi šāda sākotnēja darba dzīves ritualizācija, mēs varam spriest pēc kādas nejaušas piezīmes, kurā Šovs ļoti asprātīgi un gandrīz bikli atzīst savu psiholoģijas izpratni: «Esmu cēlies augšup tikai aiz tīras gravitācijas, aiz iegūta paraduma būdams pārāk čakls, lai pārtrauktu strādāt (es strādāju tā, kā mans tēvs dzēra).» Tā rakstnieks norāda uz kombināciju starp uzmācīgu apmātību un slimīgu pieķeršanos paradumiem, kuru mēs uzskatām par pamatu vēlinās pusaudzības patoloģijām un par atsevišķu panākumu veicinātāju pirmajos pieaugušā gados.

Tēva «dzeršanas neurozi» Šovs apraksta visos sīkumos, pārvērdams to par vienu no sava dzēlīgā humora avotiem: «Tam bija jākļūst vai nu par ģimenes traģēdiju, vai par ģimenes joku.» Viņa tēvu dzeršana nepadarīja «nedz omulīgi ieskurbušu, nedz kašķīgu, nedz lielīgu, bet gan nelaimīgu, kauna un nožēlas sagrauztu». Tomēr tēvam piemita «paradoksāla humora izjūta, ko esmu mantojis no viņa un kas man ļoti noderējusi, kopš sāku rakstīt komēdijas. Tēva paradoksu iespaids bija atkarīgs no mūsu uzskatiem par sarunas priekšmeta svētumu. [...] Tā šķiet dievišķās Providences vara, ka reliģijas būtībai mani piesaistīja visu tās faktuālo vai fiktīvo elementu novešana līdz viszaimošākajam absurdam.»

Neapzinātāks B. Šova edipālās traģēdijas limenis izpaužas sapnim līdzīgā simboliskā ainā, kas atgādina «ekrāna» atmiņu, t.i., vienu «sabiezīnātu» tēlu, kurš pārstāv arī citus — līdzīgus:

«Zēns, kas redzējis, kā «ģimenes galva» ar pavirši iesaiņotu zosi vienā padusē un šķinķi līdzīgā stāvoklī otrā padusē (abi pirkti Dievs vien zina kādā murgainā svētku noskaņojumā) sit galvu pret dārza sētu pārlicībā, ka mēģina atvērt vārtus, šīni procesā pārveidojot cilindru pankūkā, — zēns, kas, to visu redzējis, ir nevis kauna pārņemts un satriekts, bet gan tiktāl uzjautrināts

(smieklos rēcot, šinīs emocijās dalās arī mātes brālis), ka gandrīz nespēj steigties palīgā, lai nogādātu drošībā gan cepuri, gan tās valkātāju, — patiešām, šāds zēns noteikti nepārvērtīs sīkumus traģēdijā, drīzāk gan traģēdiju sīkumos. Ja netiec valā no ģimenes spoka, tad liec tam dancot!»

Ja mēs analizētu Šova personību psihoseksuālā aspektā, tad tēva nespēka un impotences simbolisms šinīs atmiņās noteikti būtu viens no svarīgākajiem pieturas punktiem.

B. Šovs tēva pagrimumu izskaidro trāpīgā sociālekonomisko apstākļu aprakstā: tēvs bija «baroneta otrās pakāpes brālēns, bet māte — lauku muižnieka meita, kura likums skanēja: ja esi naudas ģrūtībās, iekilā! Tāds bija mans nabadzības veids.» Viņa tēvs bija «jaunākā dēla jaunākā dēla jaunākais dēls», un viņš bija «caurkrituša cilvēka caurkritušais dēls». Tomēr Šovs sēcina: «Teikt, ka mans tēvs nevarēja atļauties dot man universitātes izglītību, nozīmē to pašu, ko teikt, ka viņš nevarēja atļauties dzert vai ka es nevarēju atļauties kļūt par rakstnieku. Abi apgalvojumi ir patiesi, taču, šā vai tā, viņš dzēra un es kļuva par rakstnieku.»

Savu māti B. Šovs atceras «to reto un brīnišķīgo gadījumu dēļ, kad vienu vai divas reizes viņa apzieda ar sviestu manu maizes rīku. Viņa zieda sviestu biezā kārtā, nevis tikai apslaucīja nazi gar maizi». Rakstnieks uzsver, ka parasti māte viņu tomēr vienkārši «akceptēja kā dabisku un ierastu parādību un pieņēma, ka dēlam tāpat vien arī jāturpina pastāvēt». Šādā bezpersoniskumā tomēr kaut kas iedvesis pārliecību, jo: «.. formāli man būtu jāsaka, ka viņa bija vissliktākā māte, kādu vien var iedomāties, tomēr vienmēr jāpatur prātā fakts, ka viņa nespēja būt nelaipna ne pret vienu un ne pret ko, vai tas būtu bērns, dzīvnieks vai puķe.» Tā tomēr nav nedz selektīva pieķeršanās, nedz audzināšana. Šovs paskaidro: «Es saņēmu tik sliktu audzināšanu tāpēc, ka mana māte bija saņēmusi tik labu audzināšanu. [..] Savā paštaisnajā reakcijā pret .. ierobežojumiem, tirāniju, rājieniem, iebiedēšanu un sodiem, kurus māte bija izcietusi savā bērnībā, .. viņa pret audzināšanu izveidojās negatīva attieksme; tā kā viņai trūka pozitīva modeļa, ko varētu likt vietā, viņa mājās attīstīja anarhiju tik tālu, cik nu tas lietu parastajā kārtībā vispār bija iespējams.» Visumā rakstnieka māte bija «visā vilusies un riebuma pārņemta sieviete, kas .. cieta no bezcerīgi neveiksmīga vīra un trīs neinteresantiem bērniem, kuri bija kļuvuši pārāk lieli, lai tos varētu apmīļot kā dzīvniekus un putnus, ko viņa tik ļoti mīlēja, nemaz nerunājot par tādu ciešanu cēloni kā tēva ienākumu pazemojošo nepietiekamību.»

Istenībā Bernardam Šovam bija trīs vecāki, un trešais bija kāds vīrs, vārdā Lī («meteorisks», «impulsīvs», «magnētisks»), kas pasniedza Šova mātei

dziedāšanas stundas, ienesdams svaigas vēsmas gan visā ģimenē, gan jaunā Bernarda ideālos:

«Lai gan Lī aizstāja manu tēvu ģimenes dominējošā faktora lomā un pārņēma savā ziņā visas mātes darbības un intereses, viņš tomēr bija tik pilnīgi iegrimis ar mūziku saistītajās lietās, ka starp abiem vīriešiem neradās domstarpības, nedz arī vispār kādas personiskākas attiecības; starp viņiem noteikti nevaldīja nepatika. No sākuma viņa idejas mūs pārsteidza. Lī teica, ka cilvēkiem vajadzētu gulēt pie atvērta loga. Šāda uzdrīkstēšanās man patika, un kopš tā brīža es vēl aizvien paklausu viņa padomam. Viņš ēda rupjmaizi, nevis balta maizi — patiešām satriecošs ekscentriskums!»

Šinī sarežģītajā portretā es gribētu izvēlēties un tālāk analizēt trīs no visiem identitātes elementiem.

1. SNOBS

«Atšķirībā no līdzīgām angļu ģimenēm mums piemita izsmējīgas dramtizācijas spēja, tāpēc arī Šovu ģimenē spoku skelets grabēja skaļāk nekā citās ģimenēs.» Šovs atzīst to par «ģimenes snobismu, ko mīkstināja ģimenes humora izjūta». Taču: «.. lai gan mana māte nebija snobs, tomēr dievišķums, kas viņu kā īru lēdiju norobežoja no pārējiem, nebija pieņemams snobiskajām britu ģimenēm, ar kurām mātei bija darīšana (kā ar privātu mūzikas stundu ņēmējām).» B. Šovam piemita «neizmērojams nicinājums pret ģimenes snobismu» līdz viņš uzzināja, ka viens no viņa senčiem bijis Faifas grāfs: «Tas bija tikpat labi kā būt Šekspīra pēctecim, par kuru es, vēl šūpulī gulēdams, biju nolēmis pārdzimt.»

2. TROKŠNOTAJS

Šķiet, ka visu bērniņu B. Šovs ir bijis pakļauts grandiozām muzicēšanas uzbrukumam — ģimenē spēlēja trombonu, basu, čellu, arfu un tamburīnu, turklāt visvairāk (vai arī vissliktāk) viņi dziedāja. Šovs pats tomēr beigās iemācījās spēlēt klavieres, izlietodams savu māku ar uz mācīgu skaļumu: «Mani pārņem veltīga nožēla, kad atceros visu šo sišanu, svilpošanu, rēkšanu un rūkšanu, kuru mēs izglītošanās procesā uzspiedām nervozajiem kaimiņiem. [...] Es bieži vien gandrīz izvedu māti no sajēgas ar saviem iemiļotākajiem gabaliem no Vāgnera cikla «Nibelungu gredzens»; viņai šķita, ka tie visi ir recitatīvi, turklāt šausmīgi disonējoši. Toreiz viņa nesūdžējās, taču vēlāk, kad mūsu ceļi šķīrās, viņa man atzinās, ka dažkārt bēgusi uz savu istabu norau-

dāties. Nedomāju, ka manu sirdsapziņu īpaši mocītu slepkavība, ja es tādu būtu izdarījis, bet par šo savu briesmu darbu man ir bail pat domāt.»

B. Šovs neatzīst, ka būtu aptvēris to, ka īstenībā ir iemācījies atmaksāt saviem muzikālajiem mocītājiem. Tā vietā viņš nonāk pie kompromisa, kļūstot par mūzikas kritiķi, t.i., raksta par citu cilvēku radīto troksni. Kā kritiķis viņš izvēlas pseidonīmu *Corno di Basetto* (basetrags) — šo instrumentu, kuru gandrīz neviens nepazīst un kura skanējums ir tik glēvs, ka «pats velns nespētu likt tam iedzirkstīties». Tomēr Korno di Baseto kļuva par «dzirksteļojošu» kritiķi, pat vairāk: «Nevaru noliegt, ka Baseto dažkārt bija vulgārs, taču tam nav nozīmes, ja vien viņš spēj jūs sasmīdināt. Vulgaritāte ir nepieciešams ierocis pilnā rakstnieka piederumu klāstā; klauns dažkārt ir labākais numurs visā cirka izrādē.»

3. VELNIŠKĪGAIS

B. Šovs apraksta, kā mazais, neapšaubāmi vientuļais zēns (kura māte ieklausījās tikai muzikālos trokšņos) iemācījās lietot iztēli, lai sarunātos ar fantāzijas radītu sarunbiedru: «Bērnībā es izmantoju savu literāro talantu, sacerot pats savas lūgšanas. [...] Šie literārie sacerējumi bija domāti Visvarenā izklaidēšanai un pielabināšanai.» Tā kā ģimene reliģiskos jautājumos neizrādīja īpašu godbijību, B. Šovam bija pašam jāatrod reliģiozitātes akmenscietais pamats, kas rakstniekam agri kļuva par «intelektuālās integritātes kodolu, .. kurš sinhronizēts ar morāles kā kaislības aizsākumu.» Vienlaicīgi šķiet, ka mazais Bernards sīkāk neapprakstīta veidā tomēr bijis mazs velnēns, ne bērns. Katrā gadījumā tanīs mirkļos, kad mazais bija labs, viņš nespēja īsti identificēties ar sevi: «Pat tad, kad biju labs zēns, es vienkārši spēlēju teātri, jo, kā saka aktieri, es redzēju sevi šīnī lomā.» Patiešām, identitātes cīņu nobeigumā, t. i., «kad Daba 1880. gadā vai ap to laiku pabeidza darbu pie mana ģimja (līdz divdesmit četru gadu vecumam man uz sejas bija izaugušas tikai dažas pūkas), man bija jāatzīst, ka esmu apgādāts ar nikni augošām ūsām un uzacīm un sarkastiskām nāsīm, kas atgādināja operas skatuves nelabo, kura partiju (Guno operā) es tiku dziedājis bērnībā un kura izturēšanos tiku pārņēmis zēna gados. Vēlāk, kad mani viens pēc otra apsteidza jaunāku paaudžu cilvēki, .. es sāku saprast, ka iztēles rosināta fikcija dzīvei ir tas pats, kas skice gleznai vai ideja statujai.»

Tā Dž. B. Š. vairāk vai mazāk atklāti izskaidro savas saknes. Tomēr ir vērts pieminēt, ka kļūšanu par rakstnieku Šovs uzskata par tādu pašu iekšēju nepieciešamību, par kādu viņš uzskatīja iepriekš minēto pārdzimšanu Šekspīrā.

Skolotājas «mēģinājumi iemācīt mani lasīt bija patiesi mulsināši, jo es neatceiros, ka apdrukāta papīra lapa jebkad man būtu bijusi nesaprotama; varu tikai uzskatīt, ka esmu dzimis lasītpratējs.» Tomēr rakstnieks ir pārdomājis vairākas iespējamās profesijas: «Alternatīva manai vēlmei kļūt par Mikelandželo bija sapnis kļūt par Badeali (starp citu, interesanti, ka par literatūru es tolaik vispār nesapņoju — kā pile nesapņo par peldēšanu).»

B. Šovs sauc sevi arī par «dzimušu komunistu» (steidzot piemētināt — fabiāņu komunistu*) un izskaidro mieru, kas rodas, akceptējot vietu, ko sabiedrība ir ierādījusi indivīdam: «.. dzimis komunistu .. zina, kur ir viņš un kur ir sabiedrība, kas viņu tiktāl iebiedējusi. Viņš izveselojas no *mauvaise honte* — pārmērīga kautrīguma...» Tādējādi Šovs, kas sākotnēji bija pilnīgs «autsaiiders», pamazām kļūva par sava veida «insaidēru» — savējo: «Es biju ārpus sabiedrības, ārpus politikas, ārpus sporta, ārpus baznīcas, .. taču tikai tiktāl, cik tāl tas attiecas uz britu barbarisma robežām. [...] Tiklīdz runa bija par mūziku, gleznošanu, literatūru vai zinātņi, viss pavērsās otrādi un es kļuvu par Savējo.»

Atskatoties uz visu šo iezīmju saknēm savā bērnībā, B. Šovs atzīst, ka tās integrēt vienā veselumā varēja tikai ar īstu varoņdarbu — *tour de force*. «Ja gribu būt pilnīgi atklāts šinī lietā, man jāpiebilst, ka ātri izzūdošo negatavību un pieredzes trūkumu manā gadījumā sarežģīja dziļāka atsvešinātība, kas padarīja visu manu dzīvi uz šīs zemes par klejotāja, nevis iedzimtā dzīvi. Varbūt es piedzimu traks, varbūt — ar pārāk skaidru saprātu, taču mana valstība nebija no šīs pasaules; es jutos labi tikai iztēles pasaulē un mirušo dižgaru sabiedrībā. Šī iemesla pēc man bija jāklūst par aktieri un jārada sev izfantazēta personība, kas noderēja darīšanās ar cilvēkiem un bija piemērojama dažādajām lomām, kuras man bija jāspēlē kā rakstniekam, žurnālistam, oratoram, politiķim, komiteju darbinim, pasaulīgam cilvēkam utt.»

Stāstījumu B. Šovs beidz ar nozīmīgu frāzi: «Vēlāk man šinī lietā veicās pat pārāk labi.» Šis apgalvojums lieliski ilustrē vieglo pretīgumu, ar kādu vecāki cilvēki dažkārt atceras nepielūdzamo identitāti, kāda tā viņiem bija jāizveido jaunībā; atsevišķus indivīdus šis riebums noved pie nāvējoša izmisuma un neizskaidrojamiem psihosomatiskiem simptomiem.

Jaunības gadu krīzi Šovs rezumē šādi: «Man bija intelektuāls domāšanas veids; dabiskajam kritikas spēju un literāro dotību apvienojumam bija nepieciešama tikai skaidra dzīves izpratne racionāli tveramas teorijas gaismā, īsāk

* «Fabiāņu biedrība» — 1884. gadā dibināta sociāli reformistiska organizācija, kas noliedza šķiru cīņu un revolūciju un uzskatīja, ka sociālisms izveidosies reformu ceļā, «piesātinot» liberālismu ar sociālismu. — *Tulk.*

sakot, reliģija, lai dabiskais talants spētu izpausties triumfālā darbībā.» Šeit vecais ciniķis Šovs vienā teikumā apraksta to, ar ko vajadzētu vainagoties ikviena cilvēka identitātes veidošanās procesam. Pārtulkojot šo izteikumu sarežģītai diskusijai piemērotos vārdos, varam teikt: lai ieņemtu savu vietu sabiedrībā, cilvēkam jāapgūst: 1) no konfliktiem brīvs ierasts vienas domnējošas spējas lietojums, ko tālāk attīsta izvēlētajā profesijā; 2) neierobežotas iespējas un pozitīva atgriezeniskā saite ar šīs profesijas ikdienišķajiem pienākumiem, ar sabiedrību, kas saistīta ar katru profesiju, un ar šīs profesijas tradīcijām; 3) visbeidzot, racionāli tverama dzīves procesu teorija, ko ateists Šovs, gatavs šokēt lasītāju līdz pēdējam, nosauc par reliģiju. Fabiāņu sociālisms, kam pievēršas B. Šovs, īstenībā ir drīzāk ideoloģija, un šo vispārīgo terminu mēs saglabāsim. Kāpēc — tas kļūst skaidrs šīs nodaļas beigās.

II. VILJAMS DŽEIMSS — PATS SEV PSIHIATRS

Viljams Džeimss visu dzīvi bija aizņemts ar to, ko viņa laikā sauca par «slimīgu psihi». Arī viņš pats jaunībā un vīra gados cieta no stipras emocionālas spriedzes un veltīgi izmēģināja visdažādāko ārstēšanos. Džeimsa vēstules liecina, ka viņš interesējies arī par savu draugu krīzēm; viņa dedzīgie padomi ļauj nojaust paša autora cīņu par veselo saprātu. Savdabīgajā Bostonas vidē, kur pastāv krass kontrasts starp materiālistiskiem centieniem un iegrimšanu gara pasaulē, Džeimss tika ievilkts diskusijā par dziedināšanu ar ticības spēku. Visbeidzot, Džeimss bija viens no tiem, kuri uzņēma Amerikā jauno psihiatrijas skolu pārstāvjus — arī Z. Freidu, kas apmeklēja ASV 1907. gadā.* Lai gan Freids Džeimsam radīja uzmacīgu ideju pārņemta cilvēka iespaidu (Džeimss atzina, ka savā gadījumā viņš ar Freida sapņu teorijām nevar neko iesākt; to pašu ir apgalvojuši gan paši intelektuālākie, gan aprobežotākie cilvēki pirms un pēc Džeimsa), viņš tomēr izteica cerību, ka Freids un viņa skolnieki turpinās savus pētījumus.

Es gribētu citēt vairākus Džeimsa izcilākos formulējumus — nevis no viņa teorētiskajiem apcerējumiem, bet no personiskākām liecībām, kurās viņš īpaši spilgti sniedz paildzinātas identitātes krīzes apstiprinājumu.

Kā norāda F. O. Metisens (*F. O. Matthiessen*), Viljams Džeimss «sasniedza briedumu ārkārtīgi lēni»². Vēl divdesmit sešu gadu vecumā viņš rakstīja

* Z. Freids pirmoreiz apmeklēja Ameriku 1909. gadā. — *Tulk.*

Vendelam Holmsam: «Es dotu daudz par radošu kaislību jebkurā jomā.» Šādas nostalgiskas žēlabas mēs daudzkārt dzirdam arī no mūsdienu studentiem. Viljama Džeimsa gadījumā, kā uzskata Metisens, šaubas un aizture radās tāpēc, ka viņa tēvs tik fanātiski uzsvēra nepieciešamību «būt», un vairumam viņa bērnu šī iemesla pēc bija grūti atrast to, ko viņi varētu «darīt» (lai gan vismaz divi no viņiem galu galā ar savu darbu guva izcilus panākumus*). Šo faktu īpaši uzsveru tāpēc, ka mūsdienās šaubas un aiztures bieži vien rodas apstākļos, kad jaunieši ir spiesti iesaistīties un kaut ko «darīt», lai tikai pēc iespējas ātrāk izceltos — vēl pirms viņi iegūst pietiekamu esības apziņu, kas piešķirtu kailajām ambīcijām individuālu stilu vai pārliecinošu sabiedrisku jēgu.

Šeit nav īstā vieta, lai detalizēti analizētu tēva — Henrija Džeimsa vecākā personību vai tēva dotības; vecuma nespēka, noslieču un naudas līdzekļu kombinācija ļāva viņam vadīt savas dienas mājās, padarot ģimenes dzīvi par liberālisma tirāniju un utopisma skolu, kurā ikviena izvēle notika no visbrīvākā un universālākā skatpunkta, turklāt katrā ziņā pirms tam apspriežoties ar Tēvu. Tāpat es nevaru šeit izsekot interesantajam ceļam, kā Viljama Džeimsa filozofija kļuva reizē par tēva uzskatu turpinājumu un noliegumu.

Mūsu uzmanību toties pelna īpaši ietilpusī identitātes krīze, kas lika Viljamam mesties no mākslas skolas uz «zinātnes» skolu un tad uz medicīnu, no Kembridžas (Masačūsetsas štatā) uz Amazoni, tad uz Eiropu un beidzot atpakaļ uz Kembridžu. Pēc Eiropā pārciestās nervu kaites Džeimss kā neirostisks invalids dzīvoja pie tēva; trīsdesmit gadu vecumā viņš pieņēma Hārvarda universitātes prezidenta Čārlza Eliota piedāvājumu mācīt anatomiju. Džeimsa invaliditāte bija līdzīga Darvina invaliditātei, t. i., visa veida aktivitāšu un biedrošanās ierobežojums, atstājot pavisam šauru interešu loku un darbības rādus. Un tomēr, tieši ejot pa šo šauru taku, cilvēks ar mēnessērdzīgā pārliecību sasniedz intelektuālās un sociālās koncentrēšanās mērķi. Džeimsa gadījumā šis ceļš veda no mākslinieciska vērojuma caur naturālistisku klasifikācijas tieksmi un fizioloģisku apjēgu par organisma funkcionēšanu uz trimdnieka svešvalodu uztveres spēju, tad caur cietēja sevis pazīšanu un empātiju uz psiholoģiju un filozofiju. Kā Džeimss ar lepnumu apgalvo: «Sākumā es studēju medicīnu, lai kļūtu par fiziologu, bet tad ar tādu kā likteņa nolemību ieslidēju psiholoģijā un filozofijā. Man nekad neviens nav mācījis filozofiju, un pirmā psiholoģijas lekcija, ko dzirdēju, bija pirmā lekcija, kuru lasīju es pats.»

* Viljama Džeimsa brālis Henrijs Džeimss jaunākais kļuva par slavenu rakstnieku. — *Tulk.*

Tikai pusmūžā sirsnīgās izbailēs Viljams Džeimss apcerējumā «Reliģiskās pieredzes veidi» aprakstīja neapšaubāmi autobiogrāfisku «vislaunākās melanholijas» stāvokli, ko viņam it kā atklājis kāds jauns franču cietējs.

«Filozofiska pesimisma, vispārējas depresijas un bezizredžu stāvoklī es vakara mijkrēslī iegāju gērbistabā, lai paņemtu kādu lietu, kas tur glabājās; pēkšņi mani bez mazākā brīdinājuma, gluži kā no tumsas iznākušas, pārņēma šausmīgas bailes par savu eksistenci. [...] Tās nāca kā atklāsme, un, lai arī acumirkliģās izjūtas tikpat spēji pazuda, šis pārdzīvojums vēl līdz šim liek man just līdzīgu citu cilvēku slimīgajām izjūtām. Man bija ārkārtīgas bailes palikt vienam. Atceros, es domāju — kā citi var dzīvot un kā arī es biju dzīvojis, nemaz neapzinoties briesmu un nedrošības bezdibeni zem dzīves virspuses? It īpaši māte, ļoti priekpilns cilvēks, man šķita paradoksāla būtne, jo absolūti neapzinājās briesmas; varat man ticēt, ka es ļoti piesargājos, lai ar savām gara dzīves atklāsmēm nesagrautu viņas dzīves līdzsvaru. Man vienmēr šķitis, ka maniem melanholijas uzplūdiem ir reliģiska pieskaņa. [...] Ar to es gribu teikt, ka bailes bija tik stipras un visaptverošas, ka laikam gan es patiešām būtu zaudējis prātu, ja nebūtu ķēries pie tādiem Bībeles tekstiem kā *Mūžīgais Dievs ir mans patvērumis, Nāciet šurp pie manis visi, kas esat bēdīgi un grūtsirdīgi, Es esmu Augšāmcelsanās un Dzīvība*, u. c.»³

Šeit Viljams Džeimss zemsvītras piezīmē atsaucies uz līdzīgu atsvešināšanās krīzi, ko pārdzīvoja un šādi aprakstīja viņa tēvs:

«Kādu dienu .. maija beigās pēc garšīgām pusdienām es paliku viens sēžam pie galda, slinki vēroju ogles kamīnā, ne par ko īpaši nedomāju un jutu tikai gremošanas procesa izraisīto mundrumu, kad pēkšņi — gluži kā zibens no skaidrām debesīm — mani pārņēma bailes un tādas trīsas, ka drebēju pie visām miesām».⁴

Abu gadījumu salīdzinājums nedod atbildi uz jautājumu, cik tālu šī pieredze atbilst Henrija Džeimsa iekšējai dzīvei un dzīves stilam un ko tanī iespējams saskatīt no atbrīvošanās atklāsmes ceļā. Viens gan ir skaidrs — katram vecumam piemīt tam raksturīgi atsvešināšanās veidi (tie dažkārt ir vairāk saistīti ar kultūru, nekā varētu šķist, spriežot pēc izjūtas, ka esi «ārpus sevis»), un gan tēva, gan dēla iekšējā cīņa ir attiecināma uz kailas, stūrgalvīgas patības identitāti, kas tik raksturīga galējam individuālismam, pretstatā pakļāvībai kādai augstākai identitātei, vai nu tā būtu ārēja un visaptveroša, vai arī iekšēja un visu caurstrāvojoša. Tas, ka tēvs, kā viņš pats apraksta, šīni nemiera mirkli negribīgi, tomēr vērsies pie sievas, bet dēls mums apliecina, ka nav vēlējies satraukt neizskaidrojami priecīgo māti, liek pārdomāt, cik milzīgam vajadzēja būt nemieram, lai to laiku vīrietis meklētu patvērumu pie sievietes.

Atdzīvinot pastorālo romantismu, Henrijs Džeimss raksta: «Dzīvojot šini drūmajā ūdensdziedniecības sanatorijā un klausoties nebeidzamo mēļošanu par diētu, dienas režīmu, slimībām, politiku, partijām un cilvēkiem, es atkal un atkal sev saku: cilvēces lāsts, kas liek tai būt tik sīkai un samaitātai, ir cilvēces patības apziņa un absurdā, pretīgā stūrgalvība, kas no tās izriet. Cik burvīgi būtu nebūt vairs cilvēkam, bet vienai no nevainīgajām un nezinošajām aitām, kas ganās klusās pakalnēs un dzer mūžības rasu un svaigumu no Dabas dāsnās krūts!»⁵

Vienu svarīgu soli Viljama Džeimsa ceļā uz briedumu un atbrīvošanos no akūtas atsvešināšanās apraksta viņš pats, otru — viņa tēvs.

«Domāju, ka vakardiena bija krīze manā dzīvē,» Viljams Džeimss raksta tēvam. «Es pabeidzu lasīt Renuvjē (*Renouvier*) eseju otrā sējuma pirmo daļu un neredzu iemesla, kāpēc viņa dotajai brīvās gribas definīcijai — «kādas noteiktas domas uzturēšana aiz brīvas cilvēka izvēles, lai gan pastāv iespēja uzturēt citas domas,» — būtu jābūt ilūzijas definīcijai. Lai nu kā, es pagaidām — līdz nākamajam gadam — uzskatīšu, ka brīvā griba nav ilūzija. Manas brīvās gribas pirmā izpausme būs ticība brīvai gribai.»⁶ Viljams Džeimss vēl pievieno teikumu, kas apbrīnojami labi izsaka mūsdienu ego psiholoģijā dominējošo principu: «Līdz šim gadījumos, kad es izjutu vēlēšanos izrādīt brīvu iniciatīvu un uzdrīkstēties rīkoties oriģināli, nevis kontemplatīvi gaidīt, ka ārpusaule noteiks visu manā vietā, pašnāvība man šķita visbrīnišķīgākais veids, kā izmantot savu uzdrīkstēšanos; tagad es gribu iet vēl soli tālāk un nevis tikai rīkoties ar savu gribu, bet arī ticēt — ticēt savai individuālajai esamībai un radošajām spējām. Mana ticība, protams, nevar būt optimistiska, taču es saistīšu dzīvi (īsto, labo dzīvi) ar pār sevi valdošā ego pretestību pasaulei. Dzīvē vajag darbošanos, ciešanas un radīšanu.»⁷ Šo ego pašpārvaldes un rezistences aspektu formulējumu es citēju tādēļ, lai uzsvērtu nozīmi, kādu tas iegūst psihoanalīzē, — tā ir iekšējā sintēze, kas organizē pieredzi un vada rīcību.

Henrijs Džeimss vecākais par otru lielu, atbrīvojošu sava dēla pārdzīvojumu stāsta šādi: «[Viljams] ienāca pēcpusdienā, kad es sēdēju viens, un, mundryām kustībām pārstaigājīs telpu, izgrūda: «Lai svētīta mana dvēsele, kāda gan atšķirība starp to, kāds es biju pagājušajā pavasarī un kāds esmu tagad!» [...] Viņš bija ārkārtīgi pacīlāts. Baidījās iejaukties un viņu apstādināt, tomēr uzdrošinājos pajautāt, kas, pēc viņa domām, ir radījis šo pārmaiņu. Viljams minēja vairākus iemeslus, .. taču vissvarīgākā viņam šķita atteikšanās no domas, ka garīgiem traucējumiem ir fiziski cēloņi. Viņš uzskatīja, ka tas ir pilnīgi aplami. [...] Viljams mēģina atbrīvoties no cieņas pret tīrās zinātnes pārstāvjiem un savos spriedumos ir kļuvis vēl universālāks un objektivāks nekā agrāk.»⁸

Nav šaubu, ka Henrijs Džeimss dēla vārdus piemēroja savam domāšanas un rakstības stilam, taču pati aina ir tipiska Viljamam Džeimsam. Ir pilnīgi skaidrs, ka pirmais gadījums attiecībā uz brīvās gribas pašnoteikšanos ir saistīts ar otro — atteikšanos no domas par fizioloģisko faktoru fatalitāti pretstatā neirotiska cilvēka pašnoteikšanās spējai. Uz abām šīm idejām balstās psihoterapija, kuras mērķis, lai kā arī to aprakstītu un konceptualizētu, ir atjaunot pacienta spēju izvēlēties.

2. ĢENĒTISKAIS ASPEKTS: IDENTIFIKĀCIJA UN IDENTITĀTE

Izcilu (un izcili pašanalītisku) indivīdu biogrāfijas ir viens no veidiem, kā ieskatīties identitātes attīstībā. Lai aprakstītu vispārīgo identitātes ģenēzi, būtu vēlams izpētīt tās attīstību arī «vienkāršo» cilvēku dzīves gājumā. Te nu man jāpaļaujas uz vispārīgiem novērojumiem ikdienas dzīvē un padomdevēja darbā ar jauniešiem, kā arī uz pieredzi, kas iegūta desmit gadus ilgajā Kalifornijas universitātes pētījumā⁹ — tā raksturs nepieļauj detalizētu biogrāfisku datu publicēšanu. Šo iemeslu pēc ģenētiskā aspekta skicē man neizdosies izvairīties no atkārtošanās.

Pusaudža vecums ir pēdējais bērnības posms. Pats pusaudzības process tomēr pilnīgi beidzas tikai tad, kad indivīds ir pakļāvis bērnības identifikācijas jauna veida identifikācijai, ko iegūst mācekļa gados līdz ar sabiedriskumu, sacensoties ar sava vecuma biedriem. Šīm jaunajām identifikācijām vairs nav bērnības rotalīguma un vēl nav jaunības dedzīguma eksperimentēt; ar galēju neatlaidību šīs identifikācijas liek jaunajam indivīdam izdarīt izvēli un pieņemt lēmumus, kas ar augošu neatliekamību ved uz saistībām visa mūža garumā. Uzdevums, kas šinī posmā jāveic jaunajam indivīdam un visai sabiedrībai, ir milzīgs. Šis uzdevums no dažādiem indivīdiem un dažādām sabiedrībām prasa lielu pusaudzības ilguma, intensitātes un ritualizācijas daudzveidību. Dažādas sabiedrības atkarībā no indivīdu prasībām piedāvā vairāk vai mazāk sankcionētu starpposmu starp bērnību un pieaugušā cilvēka stāvokli; šo starpposmu nereti raksturo brieduma trūkuma un pāragras attīstības apvienojums.

Definējot latentu periodu pirms pubertātes, psihoanalīze atzīst, ka cilvēka attīstībā pastāv psihoseksuāls moratorijs — aizkavējuma periods, kas ļauj topošajiem partneriem un vecākiem vispirms iziet «skološanās» posmu, kā nu tas izpaužas katrā kultūrā, un apgūt tehniskās un sociālās pamatiemaņas, kas noder darbā. Psihoanalītiskā libido teorija tomēr nedod adekvātu izskaidrojumu

otrajam aizkavējuma periodam, t.i., paildzinātajai pusaudzībai. Šinī periodā seksuāli nobriedušajam indivīdam ir vairāk vai mazāk aizkavēta psihoseksuālās intimitātes spēja un psihosociālā gatavība kļūt par vienu no vecākiem. Šo periodu var uzskatīt par *psihosociālo moratoriju*, kura laikā jaunais pieaugušais, brīvi eksperimentējot ar lomām, meklē nišu kādā savas sabiedrības daļā — nišu, kas būtu stingri noteikta un tomēr it kā radīta tieši viņam.

Turpinājumā, spriežot par sabiedrības atsaucību jaunā indivīda vajadzībai gūt apkārtējo atzinību, mēs ar to domājam kaut ko vairāk nekā vienkārši panākumu atzīšanu; jaunā indivīda identitātes veidošanās procesā ir ļoti svarīgi, lai viņu atzītu, piešķirot tādas personas statusu un funkcijas, kuras pakāpeniskā izaugsme un pārveidošanās ir saprotama tiem, kas savukārt kļūst saprotami jaunajam indivīdam. Līdz šim psihoanalīzē nav ticis pietiekami novērtēts absolūti nepieciešamais atbalsts, kādu ego gūst no šādas atzīšanas, veicot specifiskos pusaudzības uzdevumus. Šie uzdevumi ir: 1) saglabāt visvarīgākos ego aizsardzības mehānismus iepretim strauji augošajai impulsu intensitātei (tie šinī posmā attīstās ģenitāli nobriedušā organismā ar spēcīgu muskuļu sistēmu); 2) iemācīties konsolidēt vissvarīgākos, konfliktus nesaturošos panākumus ar darba iespējām; 3) pārsintezēt bērnības identifikācijas tikai sev raksturīgā individuālā veidā, kas tomēr ir saskaņā ar lomām, kuras tiek piedāvātas kādā plašākā sabiedrības segmentā, lai tas būtu tuvākais kvartāls, profesionālais darbības lauks, līdzīgi domājošo apvienība vai varbūt (kā B. Šova gadījumā) mirušie dižgari.

Moratorijs ir aizkavēšanas periods, ko piešķir vai uzspiež tiem, kuri nav gatavi izpildīt savas saistības un pienākumus vai kuriem nepieciešams laiks pirms to izpildes. Psihosociālais moratorijs tād ir aizkavēšanās pieaugušā pienākumu veikšanā, un tomēr tā nav tikai un vienīgi aizkavēšanās. Šo periodu raksturo selektīva pieļāvība no sabiedrības puses un izaicinošs rotāļģums no jauniešu puses, kas nereti ved uz dziļu, ja arī dažkārt pārejošu saistību uzņemšanos no jauniešu puses un beidzas ar vairāk vai mazāk ceremoniālu saistību apstiprinājumu no sabiedrības puses. Šādiem moratorijiem raksturīga liela individuāla daudzveidība, kas spilgti izpaužas gan pozitīvā, gan negatīvā veidā īpaši apdāvinātiem cilvēkiem; protams, pastāv arī institucionālas variācijas, kas saistītas ar kultūru un apakškultūru atšķirībām.

Katra sabiedrība institucionalizē noteikta veida moratoriju, kas domāts jaunatnes vairākumam. Lielākajai daļai tas sakrīt ar mācekļa gadiem un piedzīvojumiem, kas iekļaujas sabiedrības vērtību sistēmā. Moratorijs var izpausties kā zirgu zagšanas vai vīziju redzēšanas laiks, klaidonības vai Mežonīgo Rietumu apgūšanas laiks, zudušās jaunatnes vai akadēmiskās dzīves laiks, sevis

upurēšanas vai jaunu nerātību laiks — un mūsdienās bieži arī kā psihiskas saslimšanas vai antisociālas uzvedības laiks. Ir jāsaprot, ka antisociāla jauniešu uzvedība vai noziedzība it īpaši tās organizētajā formā ir mēģinājums radīt psihosociālo moratoriju. Domāju, ka šāda uzvedība nelielos apmēros dažās mūsu sabiedrības daļās ilgu laiku ir bijusi institucionalizēts moratorijs, un pašlaik tā mums šķiet tik briesmīga tikai tāpēc, ka pēkšņi guvusi pārāk daudz jauniešu piekrišanu. Turklāt šķiet, ka mūsu sabiedrība pamazām sāk atzīt psihiatrisku ārstēšanu par pieļaujamu moratorija veidu tiem jauniešiem, kurus citādi sabradātu standartizācija un mehanizācija. Šis fakts ir rūpīgi jāapsver, jo «zīmogam» vai diagnozei, ko cilvēks iegūst psihosociālā moratorija periodā, ir ārkārtīgi svarīga nozīme visā identitātes veidošanās procesā.

Taču nav nepieciešams, lai moratorijs tiktu kā tāds apzināti izjūsts. Gluži pretēji, jaunais indivīds var dziļi apzināties saistības un tikai vēlāk saprast, ka tas, ko viņš uztvēra tik nopietni, īstenībā bijis vien pārejas periods; daudzi no neceļiem atgriezti jaunieši, iespējams, jūt atsvešinātību pret «mulķībām», kuru laiks viņu dzīvē ir pagājis. Tomēr ir skaidrs, ka ikviens eksperiments ar identitātes tēliem nozīmē iekšējas briesmas spēlēties ar emociju un tieksmju uguni un ārējas briesmas nokļūt sociālā «kabatā», no kuras vairs nav ceļa atpakaļ. Tādā gadījumā moratorijs ir izgāzies; indivīda tālākā dzīve ir determinēta pārāgri, un viņš ir uzņēmies saistības nevis aiz brīvas gribas, bet apstākļu vai autoritāšu piespiests.

Gan lingvistiski, gan psiholoģiski identitātei un identifikācijai ir kopējas saknes. Vai identitāte tādā gadījumā ir vienkārši agrāko identifikāciju summa vai arī tikai vēl viena — papildinoša identifikāciju virkne?

Identifikācijas mehānisma ierobežotā lietderība kļūst acīmredzama, ja ņemam vērā, ka bērnības identifikācijas (kuras mūsu pacientos izceļas ar slimīgi rūpīgu izstrādātību un savstarpēju pretrunīgumu) vienkārši sasummētas, nekad neveido funkcionējošu personību. Tiesa, mēs parasti uzskatām, ka psihoterapijas uzdevums ir slimīgu un pārmērīgu identifikāciju aizstāšana ar citām — vēlāmākām. Taču, kā apliecina ārstēšana, šīs vēlāmākās identifikācijas parasti tiek nemanot pakļautas jaunam — oriģinālam veidolam un tas ir kaut kas vairāk nekā sastāvdaļu summa. Ir jāatzīst, ka identifikācijas kā mehānisma lietderība ir ierobežota. Dažādos attīstības posmos bērni identificējas ar tiem pieaugušā cilvēka aspektiem, kuri viņus vistiešāk ietekmē — realitātē vai iztēlē. Bērna identifikācija ar vecākiem, piemēram, ir virzīta uz noteiktām ķermeņa daļām, spējām un lomām, kuras bērns novērtē pārāk

augstu un saprot visai nepilnīgi. Turklāt šīs atsevišķās personības daļas tiek tik augstu vērtētas nevis tāpēc, ka tās būtu sociāli pieņemamas (bieži vien bērni pārvērtē sociāli visnepiemērotākās vecāku īpašības), bet infantilo fantāziju rezultātā, kuras tikai pamazām tiek aizstātas ar reālākiem spriedumiem.

Vēlāk bērnībā indivīds sastopas ar lomu hierarhiju, sākot no jaunākajiem brāļiem un māsām un beidzot ar vecvecākiem un citiem ģimenes locekļiem. Šī loģiski izprotamā shēma veido bērna pārlicību par to, kas viņš būs, kad izaugs lielāks; pat ļoti mazi bērni identificējas ar dažādiem cilvēkiem dažādās lomās un iedibina potenciālu hierarhiju, kuru vēlāk dzīvē mēģina apstiprināt un īstenot. Tieši šī iemesla pēc vēsturiskas un kultūras pārmaiņas var izrādīties tik traumējošas identitātes veidošanās procesā — sabruk bērna izplānotās hierarhijas iekšējās sakarības.

Ja uzskatām introjēciju*, identifikāciju un identitātes veidošanos par pakāpieniem ego izaugsmē, veidojot aizvien nobriedušāku mijiedarbību ar pieejamiem modeļiem, tad kļūst skaidra šāda psihosociālās attīstības shēma.

Introjēcijas mehānisma (to var raksturot kā primitīvu cita cilvēka tēla inkorporēšanu) integrācija ir atkarīga no tā, vai starp aprūpējošo pieaugušo un aprūpējamo bērnu pastāv apmierinoša mijiedarbība. Tikai šādas sākotnējās savstarpējās attiecības nodrošina bērnam drošības izjūtu vienā polā, no kurienes bērns var tiekties pretī otram polam — saviem pirmajiem mīlestības objektiem.

Bērnības *identifikāciju* liktenis savukārt ir atkarīgs no veiksmīgas sadarbības ar uzticamiem pārstāvjiem jēgpilnā lomu hierarhijā, kas veidojas, vairākām paaudzēm dzīvojot jebkāda veida ģimenē.

Visbeidzot, *identitātes veidošanās* sākas tur, kur beidzas identifikācijas liederīgums. Identitāte izaug no selektīva bērnības identifikāciju nolieguma un to savstarpējās asimilācijas un transformācijas, kas savukārt ir atkarīga no procesa, kurā sabiedrība (bieži ar apakšgrupu palīdzību) identificē jaunieci kā indivīdu, atzīstot viņa iemeslus un tiesības būt tādām, kāds viņš ir. Ne bez sākotnējās neuzticēšanās, tomēr parasti ar pārsteigumu un prieku sabiedrība iepazīst un atzīst jauno, topošo indivīdu. Sabiedrība savukārt jūt, ka arī

* Introjēcija — process, kurā objekta iekšējais attēlojums pārņem ārējā objekta funkcijas; tādējādi attiecības ar ārējo objektu tiek aizstātas ar attiecībām ar iztēlotu iekšējo objektu. Bērna superego veidojas, introjējot vecākus (labais/sliktais tēvs/māte). Introjēcija ir gan aizsardzības mehānisms, gan normālatīstības process. — *Tulk.*

tā tiek atzīta, ja reiz individuam ir svarīga tās atzīnība; līdzīgi sabiedrība var justies dziļi — un atriebīgi — noraidīta, ja tai šķiet, ka individuam tās atzīnība ir vienaldzīga.

Tātad veids, kā sabiedrība *identificē individu*, vairāk vai mazāk veiksmīgi sakrīt ar veidu, kā indivīds identificē sevi ar citiem. Ja jaunais cilvēks kritiskā momentā tiek atzīts par tādu, kas izraisa nepatiku un diskomfortu, sabiedrība it kā spiež jaunietai mainīties — taču nereti veidā, kurš viņam nesaistās ne ar ko, kas būtu «identisks ar viņu». Sabiedrība tomēr šo vēlamo pārmaiņu uztver kā vienkārši labas gribas vai gribasspēka jautājumu («viņš varētu, ja tikai gribētu»), bet pretošanās pārmaiņai tiek uzskatīta par tieksmi pēc sliktā un iedzimtu vai citādi iegūtu mazvērtību. Tādējādi sabiedrība bieži vien nenovērtē ne to, cik ļoti garā, sarežģītā bērnības vēsture ir iero-bežojusi jaunieša identitātes maiņas iespējas, ne arī to, kādā mērā pati, ja vien gribētu, spētu palīdzēt noteikt jaunieša likteni esošo izvēles iespēju robežās.

Bērnībā nemitīgi norisinās pagaidu identitātes kristalizēšanās, kas liek indivīdam ticēt un justies tā, it kā viņš aptuveni zinātu, kas viņš ir, — lai šī pārlicība tūlīt atkal kristu par upuri attīstības pārrāvumiem. Piemērs šeit varētu būt nesakrītība starp prasībām, ko vide izvirza mazam zēnam un vēlāk — lielam zēnam, kurš nu var tikai brīnīties, kāpēc viņam vispirms lika noticēt, ka būt maziņam ir brīnišķīgi, lai tūlīt pēc tam piespiestu mainīt šo bezrūpīgo stāvokli pret «liela zēna» īpašajiem pienākumiem. Šādas pretrunas var viegli izraisīt krīzi; lai spētu tām piemēroties, nepieciešama strauja un izlēmīga darbības stratēģijas maiņa, kas ved uz kompromisu, ko var kompensēt tikai aizvien stiprāka apziņa, ka pieaugošās saistības ir iespējamās un izpildāmas. Mīlīgajam vai mežonīgajam, vai labajam mazajam zēnam, kas kļūst par cītīgo vai stipro, vai džentlmenisko lielo zēnu, jābūt spējīgam (t. i., viņam nepieciešama iespēja) apvienot abu attīstības posmu īpašības vienā apkārtējo atzītā identitātē. Tādējādi indivīds gan darbā, gan rotaļās, gan oficiālās, gan intīmās saistībās apvieno sevī mazo un lielo zēnu.

Varam teikt, ka sabiedrība atbalsta šādu attīstību, ciktāl tā ļauj bērnam katrā posmā virzīties uz pabeigtu «dzīves plānu» ar hierarhijā sakārtotām lomām, ko pārstāv dažāda vecuma indivīdi. Ģimene, kaimiņi un skola sniedz kontaktu un eksperimentālu identifikāciju ar jaunākiem un vecākiem bērniem un jauniem un veciem pieaugušajiem. Pakāpenisko pagaidu identifikāciju daudzveidībā bērns agri sāk domāt, ko nozīmēs būt vecākam un zināt, ka esi bijis jaunāks; šīs domas un gaidas, kas soli pa solim tiek apstiprinātas izšķirošā psihosociālās piemērotības pārbaudē, kļūst par daļu no indivīda identitātes.

Tātad identitātes «galaprodukts», kas nostiprinās pusaudža gadu beigās, pakļauj sev visas agrākās identifikācijas ar indivīdiem no pagātnes; izveidojusies identitāte ne tikai iekļauj sevī visas nozīmīgākās identifikācijas, bet arī pārveido tās, lai radītu loģiski sakarīgu un neatkārtojami vienreizīgu veselumu.

Dzīves kritiskie posmi psihoanalīzē galvenokārt ir aprakstīti, analizējot instinktus un aizsardzības mehānismus, t.i., kā «tipiskas briesmpilnas situācijas».¹⁰ Psihoanalīzē vairāk uzsvērts psihoseksuālo krīžu iespaids uz psihosociālajām u.c. funkcijām, nevis specifiskās krīzes, kas rodas katras funkcijas nobriešanas procesā. Piemēram, bērns, mācīdamies runāt, apgūst ļoti svarīgu funkciju, kas saistīta ar indivīda autonomijas apziņu, un vienu no būtiskākajiem paņēmieniem, kā paplašināt došanas un ņemšanas darbības lauku. Fakts, ka bērns ir spējīgs izdot apzinātus skaņu signālus, drīz vien uzliek mazajam pienākumu «teikt, ko viņš grib». Uzmanība, kas agrāk viņam tika pievērsta, atbildot uz izmisīgiem žestiem, nu ir jāiegūst ar pareizu verbalizāciju. Valodas apgūšana verbālā limenī ne tikai prasa, lai bērns izteiktos viņam vienam raksturīgā balsī un runas veidā, bet arī padara viņu par būtni, kurai atbild ar savdabīgu uzmanību un izteiksmes veidu. Apkārtējie savukārt sagaida, ka turpmāk tiks saprasti skopāki paskaidrojumi un žesti. Vēl vairāk, runa ir kā līgumsaistības. Izrunātam vārdam, ko citi atceras, piemīt spēja uzlikt neatsaucamas saistības, lai gan bērnam varbūt vajag ātri iemācīties, ka dažas saistības (pieaugušo saistības pret bērnu) var mainīties bez brīdinājuma, kamēr citas (bērna saistības pret pieaugušo) nav maināmas. Starp dažādiem pieredzes veidiem, kas iezīmē ego attīstību, liela stratēģiska nozīme ir tam, ka runa ne tikai atspoguļo citiem paziņojamos faktus, bet arī uzņemas saistības paust vārdos izsacītās patiesības sociālo vērtību. Mums jāiemācās psihosociālās attīstības aspektu saistīt ar daudz labāk pazīstamajiem psihoseksuālajiem aspektiem, kas atklājas, piemēram, autoerotiskā runas spējas baudījumā, runas kā orāla vai erotiska «kontakta» lietojumā vai arī runas izmantošanā, lai piesaistītu vai novērstu uzmanību. Šādā veidā bērns balsī un runā attīsta specifisku raudāšanas, dziedāšanas, spriešanas vai strīdēšanās veidu kā savas topošās identitātes elementu; šis elements indivīdu raksturo kā «to, kurš runā un tiek uzrunāts tādā un tādā veidā». Šis identitātes elements savukārt ir saistīts ar citiem bērna topošās identitātes elementiem (piemēram, viņš ir gudrs un/vai skaists, un/vai stiprs) un tiks salīdzināts ar citiem cilvēkiem — dzīvjiem un mirušiem, labiem un ļauniem.

Ego funkcija ir apvienot katras attīstības pakāpes psihoseksuālos un psihosociālos aspektus un reizē integrēt jauniegūtos identitātes elementus ar

tiem, kuri izveidojušies jau agrāk, t.i., savienot neizbēgamos pārrāvumus starp dažādiem personības attīstības līmeņiem. Pat jau izkristalizējušies identitātes elementi var kļūt par atjaunota konflikta cēloni, ja, norisinoties pārmaiņām tieksmju kvalitātē un kvantitātē, paplašinoties garīgajam apvārsnim un rodas jaunām — nereti konfliktējošām — sociālām prasībām, iepriekšējie pielāgošanās veidi šķiet nepietiekami un mazina agrāko iespēju un panākumu ticamību. Tomēr normatīvās attīstības krīzes atšķiras no traumatiskām, neirostiskām krīzēm, jo pats augšanas process dod jaunu enerģiju un sabiedrība piedāvā jaunas, specifiskas iespējas, kas izriet no sabiedrībā valdošajiem uzskatiem par dzīves gājumu. Tātad no ģenētiskā viedokļa identitātes veidošanās process ir pamazām topošs apveids, kuru pakāpeniski iedibina ego sintezēšanas un pārsintezēšanas procesi, kas norisinās visu bērnību. Šinī apveidā integrējas ķermeņa konstitucionālā struktūra, indivīdam raksturīgās libido vajadzības, spilgtākās spējas, nozīmīgākās identifikācijas, efektīvākie aizsardzības mehānismi, veiksmīgākās sublimācijas un pastāvīgās lomas.

Visu kopā saplūstošo identitātes elementu apkopošana bērnības noslēgumā (un atšķirīgo elementu atmešana)¹¹ šķiet milzīgs uzdevums; kā gan to paveikt tik «anomālā» posmā kā pusaudzība? Nav viegli vienmēr atcerēties, ka, par spīti pusaudzības «simptomu» līdzībai ar neirostiskiem un psihotiskiem simptomiem, pusaudzība nav slimība, bet gan normatīva krīze, t. i., normāls padziļināta konflikta posms, ko raksturo šķietamas ego spēka svārstības un liels augšanas potenciāls. Neirostiskām un psihotiskām krīzēm raksturīga pašturpināšanās tendence, pieaugoša aizsardzības enerģijas izšķiešana un padziļināta psihosociālā izolācija; normatīvās krīzes ir atgriezeniskākas jeb, pareizāk, vieglāk «šķērsojamas» un tām raksturīga enerģijas pārpilnība, kas ne tikai atdzīvina snaudošo satraukumu un konfliktus, bet arī atbalsta ego funkcijas jaunu iespēju, jaunu biedru un jaunu apvāršņu meklēšanā un rotaļīgā apgūšanā. Nereti tas, ko mēs aizspriedumainā analizē uzskatām par neirozes sākumu, īstenībā ir saasināta krīze, kura var beigties pati no sevis un pat dot pozitīvu ieguldījumu identitātes veidošanās procesā.

Tiesa, pusaudzis identitātes veidošanās procesa beigu posmā izjūt daudz dziļākas ciešanas, nekā viņš lomu sajukuma dēļ izjutis jebkad agrāk vai izjutis vēlāk. Tāpat tiesa, ka šis sajukums daudziem pusaudžiem atņem aizsargspējas pret pēkšņiem agrāk slēptu ļaundabīgu traucējumu uzliesmojumiem. Taču ir svarīgi uzsvērt, ka viegli ievainojamā, izkļiedētā, savrupā un nesaisītā un reizē arī prasīgā un stūrgalvīgā, un ne pārāk neirostiskā pusaudža

personība satur daudzus elementus, kas nepieciešami pa pusei tīšajai eksperimentēšanai ar lomām «es izaicinu tevi» un «es izaicinu pats sevi» garā. Šis acimredzamais sajukums ir lielā mērā jāuzskata par sociālu spēli — bērnības rotaļu ģenētisko turpinājumu. Līdzīgi pusaudža ego attīstībā ir atļauti un nepieciešami rotaļīgi, izaicinoši eksperimenti ar fantāziju; vēlāma arī introspekcija*. Mēs mēdzam uztraukties, ja atklājas, ka pusaudzis biedējošu fantāziju uztverē (fantāziju, kas agrāk bijušas apspiestas un vēlāk atkal tiks apspiestas) ir «tuvu apzinātībai», it īpaši, ja dedzīgajā tieksmē ar psihoterapijas palīdzību padarīt visu apzinātu mēs pagrūžam kādu, kas jau tāpat ir pārliecies tālu pāri bezapziņas bezdibenim. Pusaudža tieksme liekties pāri visāda veida bezdibeņiem parasti ir vienkārši eksperimentēšana ar dažāda veida pieredzi, kas tādā ceļā kļūst pakļāvīgāka ego kontrolei — protams, ja vien uz viņa tieksmi pāragri un ar fatālu nopietnību neatsaucas pārlieku bažīgi vai neirotiski pieaugušie. To pašu varam teikt par pusaudža aizsardzības mehānismu «mainīgumu», kas tik bieži psihoterapeitā izraisa patiesas bažas. Vairumā gadījumu šis mainīgums nav nekas patoloģisks, jo tikai variēta aizsardzība pusaudzības krīzē palīdz indivīdam neklūt par iekšējo un ārējo prasību upuri; tikai mēģinājumu un kļūdu metode ved cilvēku uz augstākajām darbības un pašizteiksmes virsotnēm.

Visumā varam teikt, ka attiecībā uz pusaudžu sociālajām spēlēm nav viegli pārvarēt aizspriedumus, kas līdzīgi aizspriedumiem par bērnības rotaļu raksturu. Mēs esam pieraduši šādu uzvedību uzskatīt par nesvarīgu, nevajadzīgu vai iracionālu un pierakstīt tai tikai regresīvu vai neirotisku jēgu. Gluži tāpat kā pagātnē, kad bērnu grupu spontānās spēles netika pētītas tik lielā mērā kā rotaļāšanās vienatnē¹², mēs tagad nepietiekami novērtējam pusaudžu uzvedību grupās, jo esam pārāk norūpējušies par šā vecuma indivīdu. Tas, vai pusaudža jauniegūtās sociālās spējas netiks ievilkas infantilos konfliktos, ir lielā mērā atkarīgs no iespējām un ieguvumiem, kas viņam pieejami vienaudžu grupā, kā arī no formālajiem veidiem, kādos visa sabiedrība piedāvā pusaudžim pāreju no sociālās spēles uz darba eksperimentēšanu un no pārejas posma rituāliem uz ilglaicīgām saistībām, turklāt tam visam jābūt balstītam uz savstarpēju iekšēju nolīgumu starp indivīdu un sabiedrību.

Vai identitāte ir apzināta? Dažkārt, protams, tā šķiet pat pārāk apzināta. Vitālu iekšēju vajadzību un nepārvaramu ārēju prasību spēlēs pagaidām vēl

* Introspekcija — lūkošanās iekšienē, savu domu un jūtu izpēte. Psihoanalīzē to dažkārt šķir no pašnovērošanas, kas tiek uzskatīta par objektīvu pašizpēti, kamēr introspekcija ir tuva narcisiskai pārņemtibai ar sevi. Līdz ar to psihoterapijas mērķis ir samazināt introspekciju un veicināt pašnovērošanas spējas. — *Tulk.*

eksperimentējošais indivīds var kļūt par upuri pārejošai un ekstremālai identitātes apzīnei, kas ir pamats daudzām jauniem cilvēkiem tik raksturīgām pār-mērīga bīkluma un sevis apzināšanās formām. Pārņemība ar savu tēlu valda arī tanīs gadījumos, kad identitātes veidošanās procesi ieilgst (tas savukārt var sniegt radošu guvumu). Tādējādi varam teikt, ka visvairāk savu identitāti apzināmies tad, kad to iegūstam un esam pārsteigti, ar to iepazīstoties, vai arī tad, kad sākas krīze un mūs pārņem identitātes sajukums — sindroms, kuru tūlīt aprakstīsim sīkāk. Taču optimāli identitātes apziņu indivīds izjūt vienkārši kā psihosociālu labklājību. To parasti pavada izjūta, ka savā ķermenī esi kā mājās, apziņa, ka zini, uz ko ej, un iekšēja pārliecība, ka saņemsi atzišanu no tiem, kuri tev svarīgi.

3. PATOGRĀFISKAIS ASPEKTS: SMAGA IDENTITĀTES SAJUKUMA KLĪNISKĀ AINA

Patogrāfija aizvien saglabājas kā psihoanalītisko atziņu tradicionālais avots. Turpmākajās lappusēs es ieskicēšu traucējumu sindromu, kas apdraud jaunus cilvēkus, kuri nespēj nedz iekļauties sabiedrības piedāvātajos karjeras ceļos, nedz arī izveidot sev pilnīgi unikālu moratoriju (kā tas izdevās B. Šovam). Viņi iet pie psihietriem, garīdzniekiem, tiesnešiem un iesaukšanas dienestu darbiniekiem, lai saņemtu sankcionētu, lai arī nepatīkamu vietu, kur «pār-laist vētru». Vispirms es mēģināšu formulēt vissmagākos identitātes sajukuma simptomus. Pamats manai teorētiskajai skicei ir piecdesmitajos gados veiktie tādu indivīdu klīniskie novērojumi, kuriem Ostina Rigza centrā Berkšīrā un Rietumu psihiatrijas institūtā Pitsburgā diagnosticēta šizofrēnijas sākumstadija vai arī — visbiežāk — robežstāvokļi. Klīniski orientēts lasītājs pareizi nojautīs, ka savos centienos izprast identitātes sajukumu kā attīstības traucējumu es neesmu ņēmis vērā tās pazīmes, kuras raksturo ļaundabīgu un, iespējams, neatgriezenisku slimību. Identitātes sajukums, protams, nav diagnoze, taču es domāju, ka attīstības krīzes aprakstam vajadzētu kļūt par daļu no kopējās diagnozes, ja tas ir bijis akūts traucējuma aizsākums, un jo īpaši par daļu no prognozes un ieteicamās terapijas. Šinī nodaļā es norādīšu iespējamo diagnostikas virzienu, taču netiks detalizēti izstrādāts veids, kādā šo virzienu varētu ieviest praksē. Reizē es gribētu brīdināt tos lasītājus, kuri nav klīniski orientēti, ka ikviens līdzjūtīgs un nemedicīnisks psihisko stāvokļu apraksts liek lasītājam domāt, ka viņam — vai kādam no viņa tuviniekiem — ir aprakstītais

stāvoklis. Patiešām, ir viegli atrast sevī vienu vai vairākus identitātes sajukuma simptomus, taču nav viegli savākt tik smagu krājumu, lai to par istu identitātes sajukumu varētu atzīt arī īpaši apmācīts novērotājs.

Akūta identitātes sajukuma stāvoklis parasti izpaužas gadījumos, kad jaunajam cilvēkam vienlaicīgi jāuzņemas saistības tādās jomās kā fiziskā intimitāte (nebūt ne tikai un vienīgi vai atklāti seksuālā intimitāte), izšķiroša profesijas izvēle, asa konkurence un psihosociāla pašdefinīcija. Vai šāda spriedze novedīs pie psihiskas «paralīzes», ir atkarīgs vispirms no regresīvā spiediena, kādu rada latentā psihiska saslimšana. Tie, kas darbojas mūsu nozarē, bieži vien visvairāk uzmanības pievērš tieši šim regresīvajam spiedienam — daļēji tāpēc, ka mēs jūtamies drošāk, tiklīdz varam diagnosticēt regresijas simptomus, un arī tāpēc, ka regresiju mēs varam un mākam ārstēt. Tomēr traucējumus, par kuriem ir runa šinī grāmatā, nav iespējams saprast, ja ignorē specifiskos apstākļus, kas uzspieduši individuam pārejošu regresiju uz pusaudzību kā mēģinājumu atlikt un atcelt psihosociālā «parāda piedzišanu», ja to var tā saukt. Iestājas «paralīze», kuras sociālā funkcija ir uzturēt stāvokli, kad saistības un izvēles iespējas ir minimālas. Taču, ak vai, arī slimība uzliek savas saistības.

INTIMITĀTES PROBLĒMA

To, ka daudzi mūsu pacienti iekšēji sabrūk vecumā, ko būtu pareizāk saukt par pirmspieaugušā vecumu, nevis pēcpusaudža vecumu, var izskaidrot tādējādi, ka bieži vien tikai mēģinājums izveidot intimitāti, stāties seksuāli intīmās attiecībās vai iesaistīties sacensībā visā pilnībā atklāj slēpto indivīda identitātes vājumu.

Īsta saistība ar apkārtējiem cilvēkiem ir identitātes stabilitātes rezultāts un pārbaude. Meklējot rotaļīgas intimitātes pirmās izpausmes draudzībā un sāncensībā, sekā spēlēs un mīlestībā, jaunais indivīds nereti piedzīvo īpašu spriedzi, it kā šāda pagaidu saistība varētu novest pie personības saplūšanas, kas savukārt beigtos ar identitātes zaudēšanu, un tāpēc, uzsākot šādas saistības, nepieciešams iekšējs pretspars un piesardzība. Ja jaunietis neatrisina šo saspriegto situāciju, viņš nereti izolē pats sevi un labākajā gadījumā spēj stāties stereotipās, formālās attiecībās ar citiem cilvēkiem; iespējams, ka šāds jaunietis izmisisgi atkārtο neveiksmīgus mēģinājumus rast intimitāti ar visnepiemērotākajiem partneriem. Gadījumos, kad trūkst pārliecinātas identitātes apziņas, pat draudzība un mīlas dēkas kļūst par izmisisgiem mēģinājumiem iezīmēt savas neskaidrās identitātes kontūras savstarpējā narcisiskā atspoguļojumā. Iemīlēties tad bieži vien nozīmē iekrist savā spoguļattēlā,

savainojot sevi un sasitot spoguļi. Dzimumattiecību un seksuālu fantāziju laikā draud seksuālās identitātes atslābšana; kļūst neskaidrs, vai seksuālo uzbudinājumu piedzīvo pats indivīds vai tā partneris (tas raksturīgs gan heteroseksuālām, gan homoseksuālām attiecībām). Ego šādi zaudē spēju ļauties seksuālām un afektīvām izjūtām, kas rodas, sakūstot ar otru cilvēku, kurš dalās indivīda izjūtās un reizē garantē indivīda identitātes turpināšanos; gadījumos, kad trūkst pārliecinošas identitātes apziņas, sakušana ar otru individu kļūst par identitātes zaudējumu. Pēkšņi draud izzust spēja veidot attiecības ar citiem cilvēkiem, no kuras savukārt rodas izmišīga vēlēšanās sākt visu no sākuma un regresija (kvaziapzināta) uz apjukuma un niknuma pamatstāvokli, kādā parasti nonāk tikai pavisam mazi bērni.

Jāatceras, ka intimitātes pretpols ir distancēšanās, t.i., gatavība noliegt, ignorēt vai iznīcināt tos spēkus un cilvēkus, kuru būtība šķiet bīstama paša indivīda identitātei. Intimitāte ar kādām cilvēku grupām un ideju kopām nebūtu patiesi intīma, ja reizē netiktu efektīvi noliegtas citas cilvēku grupas un ideju kopas. Tādējādi nespējai sasniegt intimitāti nepilnīgas identitātes pēc ir raksturīgs nepietiekams vai pārmērīgs noliegums; tas, kurš nav pārliecināts par savu viedokli, nevar izteikt arī patiesu un godprātīgu noliegtumu.

Nereti jaunieši diezgan patētiski demonstrē izjūtu, ka viņus var glābt tikai saistīšanās ar «līderi» — pieaugušo, kas spēj un grib kalpot par ceļvedi, kuram var droši eksperimentālā kārtā pakļauties, lai no jauna apgūtu intīma biedriskuma un taisnīga nolieguma pamatiemaņas. Vēlīnajā pusaudža vecumā indivīds vēlas kļūt par šāda cilvēka mācekli, sekotāju, seksuālu kalpu vai pacientu. Ja tas neizdodas, kā bieži vien notiek pusaudža intensitātes un absolūtisma pēc, jaunais indivīds atgriežas nogurdinošas introspekcijas un pašpārbaudes situācijā, kas pastipriņošos blakusapstākļos vai reizē ar samērā stiprām autiskām tieksmēm var novest «paralizējošā» stāvoklī uz robežas ar slimību. Simptomātiski, ka šim stāvoklim raksturīga sāpīgi paaugstināta izolācijas apziņa, iekšējās kontinuitātes un viengabalainības apziņas disintegrācija, vispārēja apkaunojuma apziņa un nespēja darbā just gandarijumu par paveikto. Šiem jaunajiem pacientiem masturbācija un pollūcijas nebūt nav nejauši pārmērīgas spriedzes atbrīvošanas gadījumi; tie tikai palielina spriedzi un kļūst par daļu no burvju loka, kurā narcisiskas visvarenības apziņa mijas ar fiziskas un garīgas kastrācijas un tukšuma apziņu. Tādējādi indivīds nevis pēc savas iniciatīvas izdzīvo dzīvi, bet dzīve ar viņu «notiek»; šāda cilvēka neuztīcēšanās atstāj pasaulei, sabiedrībai un arī psihiatrijai uzdevumu pierādīt, ka viņš patiešām eksistē šī vārda psihosociālajā nozīmē, t. i., var cerēt saņemt uzaicinājumu kļūt par sevi pašu.

LAIKA PERSPEKTĪVAS DIFŪZIJA

Īpaši aizkavētas un paildzinātas pusaudzības gadījumos parādās smagi laika izjūtas traucējumi, kas vieglākās formās iederas vispārīgajā pusaudžu psihopatoloģijā. Šiem traucējumiem raksturīga ārkārtīgas neatliekamības apziņa un reizē nespēja apzināties laiku kā dzīves dimensiju. Jaunietis jūtas reizē ļoti jauns, vēl gluži mazulis, un ļoti vecs — bez atjaunošanās iespējām. Mūsu pacientiem ir raksturīgi protestēt par nesasniegto diženumu un pārāgri un fatāli zaudētajām iespējām — jo mums radnieciskajās kultūrās šādus protestus uzskata par romantiskiem; tomēr ļaundabīgums, kas nojaušams šinīs protestos, atklāj neticību tam, ka laika gaitā varētu notikt kādas izmaiņas, un reizē mežonīgas bailes, ka tās varētu notikt. Šī pretruna bieži vien izpaužas kā vispārējs palēninājums — pacients ikdienas gaitās un psihoterapijā izturas tā, it kā būtu «iestrēdzis šurupā». Viņam ir grūti vakaros iet gulēt un pārdzīvot pāreju no nomoda uz miegu, kā arī no rīta atkal celties un pārdzīvot neizbēgamo atgriešanos nomoda stāvoklī; tikpat grūti viņam ir atnākt uz terapijas nodarbību un aiziet no tās. Tādas sūdzības kā «es nezinu» un «es padošos» nekādā gadījumā nav tikai ierasti apgalvojumi, kas atspoguļo vieglu depresiju; bieži vien tie atklāj tādu izmisuma veidu, kādu apraksta Edvards Baibrings (*Edward Bibring*)¹³, iztīrājot ego vēlmi, lai tam «ļautu nomirt».

Pieņēmums, ka dzīve patiešām varētu beigties līdz ar pusaudzības beigām vai kādā citā iepļānotā «datumā», nebūt nav nepatīkams un var kļūt par vienīgo pamatu, uz kura tiek balstīts jauna sākuma mēģinājums. Daziem mūsu pacientiem ir nepieciešams apstiprinājums, ka psihoterapeits negrasās spiest viņus dzīvot, ja ārstēšana nespēs pārliecināt, ka dzīvei ir kaut kāda vērtība. Protams, bez šādas pārliecības moratorijs nebūtu patiess. Tomēr vēlēšanās mirt ir patiesa pašnāvnieciska vēlme tikai tanīs retajos gadījumos, kad pašnāvība kā tāda kļūst par neizbēgamu identitātes izvēli. Atceros glītu, jaunu meiteni, vecāko no vairākām meitām strādnieka ģimenē. Viņas māte bieži atkārtoja, ka labprātāk redzētu savas meitas mirušas nekā kļūstam par prostitūtām; tanī pašā laikā viņa saskatīja «prostitūciju» ikvienā savu meitu soli pretī draudzībai ar zēniem. Visbeidzot meitas bija spiestas izveidot tādu kā konspiratīvu savienību, lai izvairītos no mātes un varētu eksperimentēt ar daudznozīmīgām situācijām, reizē aizsargājot cita citu no vīriešiem. Taču māsas tika pieķertas kompromitējošos apstākļos, varas pārstāvji bez liekām pārdomām pieņēma, ka viņu mērķis ir bijis prostitūcija, un meitenes tika nosūtītas uz dažādām iestādēm, līdz ar to nežēlīgi apzīmogojot viņas par prostitūtām. Pie mātes viņas nevarēja meklēt palīdzību, un apstākļi viņām liedza

arī sociālo darbinieku labo gribu un izpratni. Vismaz vecākā meita vairāku iemeslu pēc vienīgo nākotni sev redzēja citā pasaulē. Viņa pakārās, kad bija glīti saposusies un uzrakstījusi vēstuli, kuru noslēdza miklaina frāze: «Kādēļ es ieguvu godu, lai to atkal pamestu...»

PRODUKTIVITĀTES DIFŪZIJA

Smagai identitātes sajukuma formai parasti raksturīgi arī akūti darbīguma apziņas traucējumi, kas izpaužas vai nu kā nespēja koncentrēties uz nepieciešamiem vai ieteicamiem uzdevumiem, vai arī kā pašiznīcinoša aizraušanās ar kādu vienpusīgu nodarbi, piemēram, pārmērīga lasītkāre. Mēs varētu veltīt veselu nodaļu, aprakstot, kā šādi pacienti ārstēšanas procesā dažkārt atrod to vienīgo nodarbošanos, kura palīdz viņiem atgūt produktivitātes apziņu. Šeit mums jāatceras attīstības posms pirms pubertātes un pusaudzības, t. i., sākumskolas vecums, kad bērns apgūst priekšnoteikumus, lai iekļautos savas kultūras tehnoloģijā, un kad viņam tiek dota iespēja un uzdevums attīstīt produktivitātes un darbīguma apziņu. Kā jau redzējām, skolas vecums seko edipālajam posmam; šai secībai ir sava nozīme. Pa īstam sperot soļus preti savai vietai sabiedrības ekonomiskajā struktūrā, nevis vienkārši spēlējoties, bērns spēj identificēties ar vecākiem kā darbā gājējiem un tradīciju uzturētājiem, nevis tikai kā seksuālām un ģimeniskām būtnēm; šādi bērns attīsta vismaz vienu konkrētu un neitrālu veidu, kā kļūt līdzīgam vecākiem. Reālie pamatiemaņu apgūšanas mērķi viena vecuma bērniem ir līdzīgi un tiek apgūti kopā dažādās apmācību vietās (darbnīcā, baznīcā, zvejas vietā, virtuvē, skolā). Lielākā daļa apmācību vietu ir ģeogrāfiski nošķirtas no mājām, mātes un infantilām atmiņām, tomēr jāpiebilst, ka pastāv krasas atšķirības attieksmē pret atšķirīgu dzimumu bērniem. Tātad darba mērķi ne tikai atbalsta un ekspluatē infantilo, instinktīvo mērķu apspiešanu, bet reizē arī veicina ego funkcionēšanu, piedāvājot konstruktīvu darbošanos ar īstiem, sabiedrībā lietotiem darbarīkiem un materiāliem. Ego tendence pārvērst pasīvo aktīvajā tādējādi iegūst jaunu izpausmes veidu, kas daudzējādā ziņā ir pārraks par pasīvā vērsanu aktīvajā infantilo fantāziju laikā, jo iekšējā nepieciešamība darboties un kaut ko paveikt ir sastapusies ar atbilstošām sociālās realitātes prasībām un iespējām.

Tomēr darba identitātes edipālo aizsākumu dēļ mūsu jauno pacientu attieksme pret darbu iegūst edipālas sacensības un vienu vecāku bērnu sāncensības pieskaņu. Tad identitātes sajukumu pavada ne tikai nespēja koncentrēties, bet arī riebums pret sacensības garu un pārmērīga tā apzināšanās. Lai gan šie pacienti parasti ir intelektuāli attīstīti un jau pierādījuši sevi

biroja darbos, studijās un sportā, viņi pēkšņi zaudē spēju nodoties darbam un mācībām un veidot biedriskas attiecības; līdz ar to viņi zaudē visvarīgāko sociālās spēles dzinējspēku un visnozīmīgāko patvērumu no bezveidīgām fantāzijām un neskaidra satraukuma. Tā vietā enerģija, kas plūst no seksuāli nobrieduša un ar ļauni agresīvu spēku apveltīta indivīda, tiek bīstami novirzīta infantilu mērķu un fantāziju pabalstīšanai. Atkal viens no vecākiem kļūst par mērķi, bet otrs — par šķērslī. Tomēr atjaunoto edipālo cīņu nedrīkst interpretēt galvenokārt un vienīgi kā seksuālu sāncensību. Šis pagrieziena ved pie pašiem agrīnākajiem aizsākumiem un ir mēģinājums atrisināt agrīno introjēciju difūziju un pārbūvēt nestabilās bērnības identifikācijas, citiem vārdiem, noteicošā šeit ir vēlēšanās piedzimt vēlreiz, vēlreiz mācīties pirmos soļus pretī realitātes un savstarpējo attiecību apjēgsmi un saņemt atļauju no jauna izveidot kontaktēšanās, darbošanās un sacensības funkcijas.

Kāds jauns pacients, kas koledžā jutās kā sprostā, ārstēšanas sākumā tik ļoti nodevās lasīšanai, ka gandrīz kļuva aklis; acīmredzot viņu nomāca pārmērīga, destruktīva identificēšanās ar tēvu un psihoterapeitu, kas abi bija profesori. Kāda izdomas bagāta gleznotāja vadībā (arī viņam slimnīca bija kļuvusi par dzīves vietu) jaunais cilvēks atklāja, ka viņam ir talants gleznošanā — nodarbē, kuru līdz tam bija aizkavējusi ārstēšanās no pārmērīgas nodošanās vienveidīgai darbībai. Gleznošana izrādījās vērtīgs ieguldījums pakāpeniskajā savas identitātes iegūšanas procesā, un kādu nakti jaunais cilvēks redzēja citu versiju sapnī, kas agrāk vienmēr bija beidzies ar bailpilnu pamošanos. Kā parasti jaunietis sapnī bēga no uguns un vajātājiem, bet šoreiz viņš ieskreja bīzītē, kuru pats bija skicējis, un bēgot ogles zīmējums pārvērtās īstā mežā ar bezgalīgu perspektīvu.

NEGATĪVĀS IDENTITĀTES IZVĒLE

Identitātes apziņas zudums bieži izpaužas kā nicīgs, augstprātīgs naidīgums pret lomām, kuras kā vēlamas un pareizas piedāvā ģimene vai apkārtējā sabiedrība. Par dzelīgas jaunā cilvēka nicības objektu var kļūt jebkurš pieprasītās lomas aspekts — vīrišķība, sievišķība, tautība, šķiriskā piederība — vai arī visa loma. Šādu pārmērīgu nicinājumu pret savu izcelsmi var sastapt gan vecākajās anglosakšu ģimenēs, gan jaunākajās latīņamerikāņu vai ebreju ģimenēs; tas var izpausties kā visa amerikāniskā noliegums un visa ārzemnieciskā iracionāls slavinājums vai arī gluži pretēji. Dzīve un enerģija pastāv tur, kur mūsu nav, bet ap mums ir tikai pagrimums un briesmas. Superego noniecināšanas spējas triumfu pār jaunā cilvēka grīlīgo identitāti ilustrē fragments

no slimības vēstures: «Šinī laikā viņā aizvien stiprāk ierunājās kāda balss, kas viņu noniecināja. Aizgāja tik tālu, ka tā iejaucās it visā, ko viņš darīja. Viņš stāstīja: «Ja es aizsmēķēju cigareti, ja saku meitenei, ka viņa man patīk, ja pakustīnu roku, ja klausos mūziku, ja mēģinu lasīt grāmatu — visu laiku manī ir šī trešā balss, kas saka, ka viss, ko daru, ir samākslots un es pats esmu krāpnieks.» Šī noniecinošā balss kļuva nežēlīgi nerimtīga. Braucot mājās no koledžas, viņš vilcienā devās cauri Nūdžersijas purviem un nabadzīgiem rajoniem un jutās radniecīgāks cilvēkiem, kas dzīvoja tur, nekā koledžas biedriem un mājniekiem. Likās, ka dzīve pastāv tikai tanī vietā, bet koledža ir vien patvērums mikstčauljiem.»

Šinī piemērā ir svarīgi ievērot ne tikai pašpārliecināto superego, kas neapšaubāmi izpaužas kā noniecinošā iekšējā balss (tā gan nav pietiekami integrēta, lai liktu jaunajam cilvēkam mainīt izvēlēto dzīves ceļu), bet arī akūto identitātes sajukumu, kas tiek projicēts uz sabiedrības segmentiem. Ļoti līdzīgs ir gadījums ar kādu franču izcelsmes amerikāņu meiteni no diezgan bagātas kalnrūpniecības pilsētas. Kreiz, palikusi divatā ar zēnu, viņa izjuta paniskas bailes, kas robežojās ar «paralīzi». Izrādījās, identitātes konflikti un superego uzspiestās pavēles bija radījušas uzmācīgu pārliecību, ka ikvienam zēnam ir tiesības gaidīt no viņas pakļaušanos tādai seksuālai uzvedībai, kādu populārā valodā sauc par «francisku».

Atsvešināšanās no nacionālās un etniskās izcelsmes reti noved pie pilnīga personiskās identitātes nolieguma, lai gan ir sastopami gadījumi, kad jaunieši nikni uzstāj, lai viņus sauktu kādā īpašā vārdā vai iesaukā, tā mēģinādami rast patvērumu, paslēpjoties aiz jaunas «etiķetes». Tomēr dažkārt norisinās gluži sadzīviska savas izcelsmes rekonstrukcija. Kāda ar izdomu īpaši apveltīta vidusskolniece, kuras ģimene nāca no Centrāleiropas, slepeni sameklēja draugus skotu imigrantu vidē, rūpīgi izstudēja un bez sevišķām grūtībām piesavinājās viņu dialektu un sociālos paradumus. Ar vēstures grāmatu un tūristu ceļvežu palīdzību viņa rekonstruēja savu bērnību noteiktā vidē kādā patiesām eksistējošā Skotijas pilsētiņā, un izrādījās, ka vairākiem skotu izceļotājiem tas šķita pārlicinoši arī pēc ilgām sarunām. Viņa runāja par saviem Amerikā dzimušajiem vecākiem kā par «ļautiņiem, kas mani atveda šurp», stādījās priekšā kā Lorna un visos sikumos aprakstīja savu bērnību otrpus okeānam. Es iesaistījos viņas stāstā, teikdams, ka tani ir vairāk iekšējās patiesības nekā realitātes. Patiesām — izrādījās, ka iekšējā patiesība nāk no meitenes atmiņām par pirmo pieķeršanos kādai kaimiņienei, kas nāca no Britu salām un bija devusi meitenei vairāk mīlestības, nekā viņas vecāki to spēja vai gribēja. Spēks, kas stāv aiz izdomātās un gandrīz pārlicinošās

patiesības, ir nāves vēlējums vecākiem, kurš latentā formā vērojams itin visos smagas identitātes krīzes gadījumos. Meitenes maldu pa pusei apzinātais raksturs labi parādījās, kad beidzot jautāju, kā viņai izdevies salikt kopā visas Skotijas dzīves detaļas. «Lai Die's jūs svētī, ser,» viņa atbildēja skotu izloksnē. «Man taču vajadzēja pagātņi.» Nav nemaz vērts pieminēt, ka ar šādu valodas izjūtu, teatrālismu un personības siltumu «maldība» gan raksturā, gan gala iznākumā ir ļoti atšķirīga no īstas psihiskas slimības.

Visumā tomēr mūsu pacientu konflikti rod izsmalcinātākas izpausmes nekā atteikšanās no personiskās identitātes. Tā vietā viņi izvēlas *negatīvo identitāti*, t. i., identitāti, kas aplamā veidā balstīta uz tām identifikācijām un lomām, kuras kritiskos attīstības posmos viņiem tika norādītas kā visnevēlamākās, visbīstamākās un reizē arī vai vispatiesākās. Piemēram, kāda māte, kuras pirmdzimtais dēls bija nomiris, komplicētas vainas izjūtas dēļ nebija spējīga veltīt pārējiem — dzīvajiem — bērniem tādu gandrīz vai reliģisku pieķeršanos, ar kādu viņa pieminēja mirušo. Vienam no viņas dēliem tas radīja liktenīgu pārlicību, ka viņš tiks atzīts drīzāk tad, kad būs slims vai miris, nevis kamēr ir dzīvs un vesels. Kāda cita māte, kurā valdīja neapzinātas ambivalentas jūtas pret alkoholismā ieslīgušo brāli, atsaucās tikai uz tām sava dēla rakstura iezīmēm, kuras šķietami liecināja par mātesbrāļa likteņa atkārtosanos; rezultātā dēlam šī negatīvā identitāte šķita reālāka nekā viņa dabiskie mēģinājumi būt labam. Viņš centīgi pūlējās kļūt par dzērāju, taču, tā kā tam nebija pamatojuma viņa būtībā, iestājās stāvoklis, kad viņa tālākās izveles iespējas bija «paralizētas».

Citos gadījumos negatīvās identitātes izveidošanu diktē nepieciešamība atrast un aizstāvēt savu vietu pret pārmērīgiem ideāliem, ko uzspiež slimīgi godkārīgi vecāki vai īsteno augstākstāvošie. Abos gadījumos bērni ar katastrofisku skaidrību apzinās vecāku vājumu un neizteiktās vēlmes. Kāda pazīstama televīzijas šovu vadītāja meita aizbēga no koledžas un tika arestēta par prostitūciju dienvidu pilsētas nēģeru kvartālā, bet ietekmīga nēģeru sludinātāja meitu atrada Čikāgā pie narkomāniem. Šādos lomu spēlēšanas gadījumos ir ļoti svarīgi saskatīt izsmieklu un atriebīgo izlikšanos, jo nedz baltā meitene bija patiesi kļuvusi par prostitūtu, nedz melnā — par narkomāni (vismaz pagaidām). Tomēr viņas abas bija izvēlējušās sociāli marginālu ceļu, ļaujot policijai un psihiatrijai izlemt, kādu zīmogu viņām uzspiest. Līdzīgs ir kāda zēna gadījums, kuru no mazas pilsētiņas uz psihiatrisko slimnīcu atveda kā «ciema homoseksuālistu». Izmeklēšanā izrādījās, ka zēnam bija izdevies iegūt šo slavu bez īstas homoseksualitātes piekropšanas, izņemot gadījumu, kad viņu agrā bērnībā bija izvarojuši vecāki zēni.

Atriebīga negatīvās identitātes izvēlēšanās, protams, ir izmisīgs mēģinājums atgūt zināmu kontroli pār situāciju, kurā pieejamie pozitīvās identitātes elementi savstarpēji izslēdz cits citu. Šādas izvēles vēsture atklāj apstākļu kopumu, kuros pacientam ir vieglāk rast identitātes apziņu pilnīgā identifikācijā ar to, par ko viņš nekādā ziņā nedrīkst kļūt, nekā cīnīties par realitātes izjūtu pieņemamās lomās, kas nav sasniedzamas ar indivīda iekšējiem spēkiem. Kāda jauna vīrieša apgalvojums: «Es labāk izjūtu pilnīgu nedrošību nekā mazliet drošības,» — un jaunas sievietes izteikums: «Vismaz renstelē es esmu geniāla,» — apraksta atvieglojumu, kas seko pēc galīgas izšķiršanās par negatīvu identitāti. Protams, šādu atvieglojumu bieži vien meklē kolektīvi — jaunu homoseksuālistu, narkomānu un sociālu ciniķu klikēs un bandās.

Šeit jāpiemin arī dažas sabiedrības augstāko slāņu snobisma formas, jo tās ļauj atsevišķiem cilvēkiem noliegt identitātes sajukumu, tveroties pie tā, ko viņi paši nav sapelnījuši, — pie vecāku bagātības, izcelsmes un slavas —, vai pie tā, ko viņi nav radījuši, — pie mākslas formām un stiliem. Taču pastāv arī «zemāka par zemu» snobisms, kas balstās uz lepnumu par to, ka sasniegta «absolūtā nulle». Katrā gadījumā ir pietiekami daudz garīgi slimu un izmisušu jaunu cilvēku, kas, konfliktiem ieilgstot, aiz brīvas gribas izvēlas labāk būt absolūtas niecības, totāli slikti vai miruši nekā nepilnīgas personības. Vārds «totāls» šeit nav nejaušība — jau II nodaļā mēs aprakstījām cilvēka tieksmi uz totālu pārorientāciju gadījumos, kad kritiskā attīstības pakāpē viengabalainības integrācija šķiet neiespējama; tomēr absolūtu atrisinājumu psihotiskas lēkmes veidā mēs šeit nevaram apspriest.¹⁴

SPECIFISKI FAKTORI BĒRNĪBĀ UN ĢIMENĒ

Apspriežot pacientus, kuru patoloģijai piemīt būtiska līdzība, ir vērts uzdot sev jautājumu: kas ir kopīgs viņu vecākiem? Domāju, ka varam droši teikt — uzkrītoši daudzām mūsu pacientu mātēm piemīt vairākas kopīgas īpašības, kas nebūt nav atkarīgas no viņu sociālā stāvokļa. Pirmkārt, viņas skaidri apzinās sociālo kāpņu un sava statusa esamību, ir pretenciozas vai arī neatlaidīgas augšupvirzībā. Viņas jebkurā mirklī būtu gatavas atteikties no saprātīga sprieduma vai patiesām jūtām, lai saglabātu bagātības, stāvokļa un laimes fasādi; viņas parasti mēģina piespiest savus jūtīgos bērnus izrādīt dabisku un pareizu sabiedriskumu. Otrkārt, viņām piemīt īpaša caururbjoša visuresamības spēja; viņu balss, no kuras nav iespējams aizbēgt saprātīgā attālumā, gan ikdienā, gan klusākajos šņukstos ir asa, žēlabaina, kaprīza. Kādam pacientam bērībā nemitīgi atkārtojās sapnis, kurā pa istabu

šņikstēdamas apkārt lidoja šķēres; izrādījās, ka šķēres simbolizē viņa mātes balsi, kas grieza visu nost.¹⁵ Šīs mātes mīl, taču viņu mīlestība ir izmisīga un traucējoša. Viņas pašas ir tik ļoti izsalkušas pēc atzišanas un atzinības, ka apkrauj savus mazos bērnus ar komplicētām sūdzībām, it īpaši par viņu tēvu. Šādas mātes gandrīz lūdžas bērnus, lai tie attaisno viņu eksistenci ar savu dzīvi. Viņas ir ļoti greisirdīgas un jūtīgas pret citu cilvēku greisirdību. Mūsu pētījuma kontekstā ir ļoti jāuzsver mātes greisirdība pret jebkuru pazīmi, ka bērns varētu identificēties ar tēvu vai, vēl sliktāk, balstīt visu savu identitāti tēva identitātē. Jāpiebilst, ka, lai kādas šīs mātes būtu ar citiem, iepriekš minētās viņu īpašības sevišķi spilgti izpaužas attiecībās ar pašu bērniem — mūsu pacientiem. Aiz mātes nemitīgajām sūdzībām, ka tēvs nav spējis padarīt viņu par sievieti, slēpjas pavisam cita sūdzība, kuru dziļi nojauš gan māte, gan bērns, t. i., sūdzība par to, ka pacients nav spējis padarīt viņu par māti. Mēs nevaram neseicināt, ka šie pacienti savukārt jau no pašiem dzīves sākumiem ir dziļi aizvainojuši māti, mēģinot no viņas izvairīties it kā pilnīgi atšķirīgu temperamentu dēļ. Šīs atšķirības tomēr izrādās tikai būtiskas līdzības ekstremālas izpausmes — ar to es domāju, ka pacienta tendencei pārmērīgi noslēgties sevī vai rīkoties uz labu laimi un mātes izmisīgajai sociālajai uzmācībai ir kopīgs pamats: sociālā ievainojamība.

Tas, ko es šeit aprakstu, ir tik bieži sastopams piemērs — it īpaši vieglākās formās —, ka to nevar vainot bērna slimībā, turklāt ne visiem bērniem ģimenē izveidojas vienādi ļaundabīga reakcija. Tāpat jāatceras, ka mēs parasti sastopamies ar šīm mātēm tad, kad viņas jau ir aizsardzības pozīcijās. Tācu es domāju, ka šeit mēs bez šaubīšanās varam runāt par abpusēji negatīvu reakciju starp māti un bērnu; tas ir ļaundabīgs savstarpējas saprašanās pretstats.

Tēvi, lai gan parasti veiksmīgi un nereti izcili savā profesijā, mājās nestājas pretī sievietēm, jo ir no viņām pārmērīgi atkarīgi; līdz ar to viņos izveidojas dziļa greisirdība uz bērniem. Savu iniciatīvu un personības integritāti viņi pakļauj sievas «uzmācībai» vai arī vainas apziņā mēģina no viņas izvairīties; rezultātā māte attiecībās ar visiem vai dažiem bērniem vēl vairāk zēlojas, alkst atzišanas un «upurējas».

Par mūsu pacientu attiecībām ar brāļiem un māsām es varu teikt tikai to, ka tās šķiet simbiotiskākas nekā normālas māsu un brāļu attiecības. Agrīna identitātes «izsalkuma» pēc mūsu pacienti parasti pieķeras vienam brālim vai māsai tādā veidā, kas atgādina dvīņu uzvedību¹⁶, taču šinīs gadījumos ir tikai viens dvīnis, kas mēģina izturēties pret ne-dvīni kā pret savu dvīni. Viņi ir gatavi pakļauties totālai identifikācijai ar vismaz vienu brāli vai māsu, aizejot daudz tālāk par «identifikācijas altruismu», ko apraksta Anna Freida.¹⁷ Šķiet, ka mūsu

pacienti pakļauj savu identitāti brālim vai mānai cerībā apvienojoties iegūt lielāku un labāku identitāti. Uz kādu laiku tas var izdoties, taču vilšanās, kas seko mākslīgās savienības sabrukumam, tāpēc ir vēl jo traumējošāka. Niknums un «paralīze» seko viena vai abu «dviņu» pēkšņajai apjausmai, ka īstenībā identitātes pieticis tikai vienam, ka otram ir izdevies aizējot paņemt sev visu.

Mūsu pacientu agrīnā bērnība visumā ir diezgan mierīga. Bieži ir novērots viegls infantils autisms, taču parasti vecāki spēj to racionāli izskaidrot. Tomēr rodas vispārīgs iespaids, ka akūtā identitātes sajukuma ļaundabības pakāpe vēlīnā pusaudža vecumā ir atkarīga tieši no agrīnā autisma; infantilā autisma pieredze arī nosaka regresijas dziļumu un to, cik lielā mērā notiek atgriešanās pie senākām introjekcijām. Šķiet raksturīgi, ka daudziem mūsu pacientiem edipālajā periodā vai agrīnās pubertātes vecumā bijusi kāda fiziska trauma, kas parasti saistīta ar atšķirtību no mājām. Šī trauma var būt operācija, pārāk vēlu diagnosticēts fizisks defekts, nelaimes gadījums vai smags seksuāls pārdzīvojums.

Citādi agrīnā patoloģija sakrīt ar to, ko mēs uzskatām par tipisku atbilstošajai psihiatriskajai diagnozei. Acīmredzot identitātes sajukums nav klīniska diagnoze. Tomēr vienmēr atklāts paliek izšķirošais jautājums, vai, piemēram, paranoiskā tipa identitātes sajukums ir jāuzskata par paranoju, kas gadījuma pēc attīstījusies pacienta jaunībā, vai arī tā ir tikai dispozīcija uz paranoju, kas izpaužas akūta identitātes sajukuma dēļ un ir relatīvi pārejoša, ja izdodas tikt galā ar identitātes sajukumu. Šis «tehniskais» jautājums ir pārāk plašs, lai to varētu izskatīt šinī pētījumā. Taču acīmredzama kļūst arī cita ļoti svarīga problēma: pastāv briesmas, ko no socioloģiskā viedokļa aplūko Kajs T. Eriksons¹⁸, — ka šīs vecuma grupas indivīds izvēlēties tieši pacienta lomu kā jēgpilnāko pamatu identitātes veidošanā.

4. SABIEDRISKAIS ASPEKTS: NO INDIVIDUĀLA IDENTITĀTES SAJUKUMA LĪDZ SOCIĀLAJAI KĀRTĪBAI

I

Tagad, kad esam vispārīgi aplūkojuši akūta identitātes sajukuma situāciju, es gribētu atgriezties pie katra simptoma un saistīt tos ar divām šķietami attālām parādībām: ar indivīda bērnību un kultūras vēsturi. Tā kā mēs pieņemam, ka konflikti, ko sastopam slimību vēsturēs, daudz vieglākā formā raksturīgi visiem indivīdiem un šeit aprakstītā aina ir tikai normāla pusau-

dzības stāvokļa izkropļots atspoguļojums, mums ir jānoskaidro: pirmkārt, kā šis stāvoklis atdzīvina senus bērnības konfliktus, otrkārt, kādus ceļus dažādas kultūras piedāvā «normālajiem» jauniešiem, lai viņi spētu pārvarēt spēkus, kas ved atpakaļ uz infantilām regresijām, un atrast veidu, kā iekšēji mobilizēties uz nākotnē vērstiem plāniem.

Tātad vispirms par regresīvajiem pusaudzības aspektiem, kas velk atpakaļ uz bērnību. Es ceru, ka pārāk nesarežģīšu šo izklāstu, ja atgriezšos pie III nodaļā dotās tabulas, lai noteiktu regresīvo tendenci «atraššanās vietu» mūsu psihosociālās attīstības shēmā. Es zinu, ka daži lasītāji droši vien bija neizpratnē, ko darīt ar tabulas neaizpildītajām iedaļām. Citi varbūt labprātāk turpinātu lasīt, atstājot diagrammu tiem, kuri mīl klasificēšanu. Nākamā rindkopa domāta tiem, kuriem patiek diagrammas; tanī izskaidrošu, kā visa šī apakšnodaļa saistāma ar tabulu un ko nozīmē cipari iekavās. Pārējie var ignorēt gan nākamo rindkopu, gan skaitļus iekavās. Es ceru, ka viņiem viss kļūs skaidrs no teksta.

Trešajā nodaļā mēs visā pilnībā apskatījām tikai epigenētiskās tabulas (skat. 76. lpp.) diagonāli. Kā jau definējām, tā ataino psihosociālās vitalitātes galveno komponentu ontogēnētisko attīstību (I,1 — VIII,8). Mēs izskaidrojām arī vairākus vertikāles aspektus, kas ved no mazuļa vecuma līdz identitātei (I,5 — V,5). Šie aspekti ir tiešs iepriekšējo posmu ieguldījums identitātes attīstībā — primitīva *uztīcēšanās* savstarpējā atzišanās, rudimentāra *griba* būt pašam, *gatavība* kļūt par kaut ko un spēja tapšanas procesā *iemācīties* būt tam, kas esi. Taču tas arī nozīmē, ka ikviens no šiem posmiem rada specifisku atsvešinātības veidu identitātes sajukuma gadījumā. Pats pirmais posms, piemēram, izveido autisku nespēju nodibināt savstarpējas attiecības. Vissmagākās identitātes sajukuma formas varam attiecināt tieši uz šādiem agrīniem traucējumiem. Pretrunīgu introjēciju sajukums sagrauj nākamo introjēciju iespējas un to integrāciju pusaudža vecumā. Ņemot par pamatu tikko aprakstīto klīnisko ainu un eksperimentējot ar tabulu, mēs varam izvietot dažādos identitātes sajukuma simptomus uz horizontālās līnijas (V), saistot tos ar regresijas aizsākumiem (1, 2, 3, 4) indivīda bērnībā. Lasītājam tikai jāļauj acīm slidēt uz augšu vai leju pa vertikāli, lai atrastu simptomam atbilstošo pretstatu pāri.

Sāksim ar pirmo iepriekš aprakstīto patoloģijas veidu — neuztīcēšanos laikam un laika sajukumu (V,1). Ja ego zaudē laika perspektīvu un spēju orientēties laikā, tā ir skaidri izteikta regresija uz agrīno zīdaiņa vecumu, kad laiks vēl neeksistēja. Laika pieredze rodas no mazuļa pielāgošanās sākotnējam vajadzības, spriedzes, apmierinājuma aizkavēšanās un apmierinājuma cik-

lam. Spriedzei pieaugot, mazulis halucinātorā veidā gaida tuvojošos apmierinājumu; ja tas aizkavējas, seko bezspēcīga niknuma brīdis, kurā, šķiet, zudusi jebkura uzticēšanās; ikviena zīme par tuvojošos apmierinājumu piešķir laikam intensīvas cerības kvalitāti, bet vilcināšanās turpinājums rada divkārsu niknumu. Mūsu pacienti, kā redzējām, neuzticas laikam un nav pārliecināti, ka pastāv pietiekamas izredzes iegūt gana lielu apmierinājumu, lai vispār būtu vērts gribēt un darboties.

Tiem jaunajiem pacientiem, kuriem piemīt vislaundabīgākās regresijas, ir nepārprotami raksturīga pārņemība ar tādu kā vispārēju neuzticēšanos laikam: katra aizkavēšanās viņiem šķiet krāpšana, katra gaidīšana — nevarības pierādījums, katra cerība — briesmas, katrs plāns — katastrofa, katrs potenciāls apgādnieks — potenciāls nodevējs. Tāpēc viņiem šķiet nepieciešams apstādīnāt laiku; ja vajag, palīgā var ņemt arī kateleptiskas nekustības maģiskos paņēmienus. Šie ir reti un ekstrēmi gadījumi, taču kaut kas no tā latenti darbojas daudzos identitātes sajukuma gadījumos. Esmu pārliecināts, ka ikviens pusaudzis pazīst vismaz acumirkļīgus pārdzīvojumus, kad ir izjutis nesaskaņu ar laika jēdzienu. Savā normālajā un pārejošajā formā šī veida neuzticēšanās ātri vai pakāpeniski pārveidojas par uzskatu, kas pieļauj un prasa intensīvu, pat fanātisku darbošanos nākotnes labā vai arī strauju skrējieni cauri veselai rindai iespējamo nākotnes scenāriju. Vecākiem cilvēkiem šie modeļi bieži vien šķiet pretrunīgi, neloģiski un katrā ziņā gluži utopiski, t. i., balstīti uz pieņēmumiem, kuru piepildīšanās iespējama, tikai mainot vēsturisko pārmaiņu likumus. Taču jaunatne dažkārt pieķeras šķietami utopiskam pasaules tēlam, kas vismaz daļēji izrādās realizējams, ja palīgā nāk īstais lideris un vēsturiska veiksmē. Varam secināt, ka laika sajukums ir vairāk vai mazāk tipisks visiem pusaudžiem kādā pusaudzības posmā, bet patoloģiskas iezīmes tas iegūst tikai dažos gadījumos.

Kā šeit iesaistīts dažādu kultūru un laiku sociālais process? Es varu dot tikai dažas ierosinošas atbildes. Piemēram, romantiskajā periodā jaunatne (tāpat arī mākslinieki un rakstnieki) bija nodarbināta ar mirušās pagātnes drupām, kas šķita paliekošākas nekā tā laika tagadne. Šeit mums tomēr jāuzsver nevis pati pievēršanās attālai pagātnēi, bet gan pārmaiņas visā laika pārdzīvojuma raksturā. To pašu citos vēsturiskos apstākļos vai citā kultūrā var sasniegt dažādās vidēs, piemēram, redzot vīzijas apzīlinošajā prērijū saulē, visu nakti dejojot bungu ritmā, galējā pasivitātē peldot narkotiku izraisītā «absolūtajā laikā» vai trompešu pavadījumā soļojot uz Tūkstošgadīgo reihu. Patiesību sakot, jebkurai ideoloģijai obligāti piemīt temporālais jeb laika aspekts, kas ietver arī jaunatnei paredzēto mērķu un vērtību ideoloģisko

nozīmi katrā civilizācijā, lai tā būtu pārņemta ar glābšanu vai reformēšanu, piedzīvojumiem vai iekarojumiem, saprātu vai progresu, turklāt saskaņā ar tikko attīstījušos identitātes potenciālu. Viens no pamatu pamatiem, ko katra civilizācija sniedz jaunatnei, ir sensuāli pārliciecināšana *laika perspektīva*, kas iederas loģiski saskanīgā pasaules tēlā. Tieši tādēļ mūsdienās, kad nākotnes iespēju standartizācija ir sasniegusi kalngalus, tūkstošiem jauniešu izvēlas izturēties tā, it kā saistību izpildes atlikšana pati par sevi būtu īpašs dzīvesveids un kultūra. Jaunieši izvēlas aizmirst par savu nākotni, bet sabiedrība aizmirst, ka jauniešu izturēšanās īstenībā ir tikai moderns — tāpat izplatītāks un vairāk reklamēts — senas parādības izpausmes veids, kā to skaidri parāda atdzimšanas raksturs dažu mūsu jauniešu uzvedībā.

Kā identitātes sajukuma aspektu mēs diagnosticējam arī *pārliciecinātības apzināšanos jeb nepārliciecinātību**. Tā ir īpaša un sāpīga sevis apzināšanās forma, kas balstās uz pretrunām starp indivīda pašcieņu, patstāvīgas personības pārspīlēto paštēlu un indivīda tēlu apkārtējo acis. Mūsu pacientos pilnīga pašapziņas iznīcināšana asi kontrastē ar narcisisku un snobisku nīcinājumu pret apkārtējo cilvēku spriedumu. Atbilstoši, bet ne tik izteikti parādību mēs redzam pusaudžu jūtīgumā, kas mijas ar izaicinošu nekaunību, ja pusaudzis sastopas ar kritiku. Šie primitīvie aizsardzības mehānismi balsta indivīda nestabilo pašapziņu pret *šaubu* un *kauna* apziņu (II,2), ko mēs aplūkojam iepriekšējā nodaļā. Normāli šis stāvoklis ir pārejošs, taču dažu raksturu veidošanā tam ir pastāvīga nozīme, un tas ir īpaši raksturīgs daudziem radošiem cilvēkiem, kas — saskaņā ar pašu liecībām — piedzīvo atkārtotus pusaudzības periodus un līdz ar tiem — pilnu jūtīgas noslēgšanās un spēkpilnas pašizteikšanās ciklu.

Nepārliciecinātība jeb pārliciecinātība sevis apzināšanās (V,2) ir jauns izpausmes veids sākotnējām šaubām par vecāku un sevis paša uzticamību, taču pusaudža vecumā šādas šaubas izjūt attiecībā pret visas bērnības uzticamību un palāvību uz jauno, tikai nojaušamo sociālo universu. Pienākums ar brīvas gribas apziņu uzņemties autonomas identitātes saistības var radīt sāpīgu, visaptverošu apkaunojuma izjūtu, kuru var salīdzināt ar sākotnējo kaunu un niknumu par to, ka bērns nespēj neko noslēpt no visu zinošajiem un redzošajiem pieaugušajiem, taču tagad kauns saistīts ar indivīda publisko, sabiedrisko

* Oriģinālā Eriksons *self-consciousness* pretnostata *identity-consciousness* un *self-certainty*, kas tulkoti kā nepārliciecinātība jeb pārliciecinātība savas identitātes apzināšanās un pašpārliciecinātība. Grūti tulkojamais vārds *self-consciousness* apzīmē tādu nepārliciecinātības un neveiklības izjūtu, kas rodas no pārliciecinātības sevis apzināšanās. — Tulk.

personību, kas ir pieejama visai indivīda vecuma grupai un ko analizē grupas lideri. Normāli šo kaunu atsver *pašpārlicība* (V,2), kuru raksturo apziņa par neatkarību no ģimenes kā paštēlu avota un pārlicība par to, ko var gaidīt nākotnē.

Starp sabiedriskajām parādībām, kas atbilst šim otrajam konfliktam, jāmin vispārējā tendence pēc vienveidības apgērbā vai pēc īpašiem formas tērpiem, kas uz laiku spēj paslēpt nepilnīgu pārlicību par sevi aiz grupas pašpārlicības. Šādu pārlicību dod arī sen pazīstamās piespraudes un emblēmas, un nodevas investitūru, konfirmāciju un iniciāciju institūcijām; to patvaļīgi rada arī tie, kuri vēlas radikāli atšķirties, tomēr saglabājot noteiktu vienotību savā atšķirībā (stilīgie, bitņiki, u.c.). Šādu un arī nemanāmāku vienveidību uzspiež vispārēja attiecīgās vecuma grupas kauna apziņa, spriedumu izteikšana un pakļaušanās tiem un nežēlīgu ierobežotu grupu veidošanās, kuras atstāj autsaiderus sāpīgā, kaut dažkārt radošā izolācijā.

Pilnīga atdošanās *lomu fiksācijai* (V,3) pretstatā brīvai *eksperimentēšanai* ar pieejamām lomām ir acīmredzami saistīta ar agrīnākiem konfliktiem starp brīvu iniciatīvu un edipālo vainas apziņu infantilajā realitātē, fantāzijās un rotaļās. Gadījumos, kad mūsu pacienti regresē vēl tālāk par edipālo krīzi līdz vispārējai uzticēšanās krīzei, pašsakāvnieciskas lomas izvēle bieži vien ir vienīgais pieņemamais iniciatīvas izpausmes veids cīņā pret regresiju; pilnīgs ambīciju noliegums ir vienīgais iespējamais veids, kā tikt vaļā no vainas apziņas. Eksperimentēšana ar lomām, kas atbilst pusaudžu sociālās vides nerakstītajiem likumiem, ir jauniešu iniciatīvas izpausme, kas ir samērā brīva no vainas izjūtas, lai arī īstenībā vairāk vai mazāk saistīta ar tieksmi uz likumu pārkāpšanu; šai eksperimentēšanai tomēr piemīt sava iekšēja kārtība un disciplīna.

No sociālajām institūcijām, kas uzņemas ievirzīt un atbalstīt iniciatīvu un, izpērkot grēkus, nomierināt vainas apziņu, mums šeit atkal jāmin iniciācija un konfirmācija; mītiska bezlaicīguma atmosfērā tās cenšas apvienot upurēšanos un pakļāvību ar enerģisku tiecību pretī sankcionētiem darbības veidiem. Ja šī kombinācija ir veiksmīga, tā nodrošina jaunā cilvēka optimālu pakļaušanos un maksimālu brīvas izvēles un solidaritātes apziņu. Šī īpašā jaunatnes tieksme pēc brīvas izvēles apziņas sasniegšanas rituālas reglamentācijas rezultātā, protams, visplašāk tiek izmantota armijas dzīvē.

Ekstremāla *darba «paralīze»* (V,4) ir loģiskas sekas dziļai savu dotumu neadekvātuma apziņai. Protams, neadekvātuma apziņa parasti neatspoguļo patiesu potenciāla trūkumu; tā drīzāk izsaka ego ideāla nereālo prasību pēc visvarenības un visa zināšanas, atklāj sociālās vides nespēju piedāvāt nišu indivīda īstajiem talantiem vai arī atspoguļo paradoksālo faktu, ka indivīds jau

agrīnā skolas vecumā ticis izprovocēts uz īpašu pāragru attīstību, kas apsteigusi viņa identitātes attīstību. Visu šo iemeslu pēc indivīds var būt izslēgts no eksperimentālas sacensības darbā un rotaļās, kas varētu palīdzēt viņam iemācīties atrast un saglabāt savus sasniegumus un savu darba identitāti. Tas ir īpaši svarīgi brīdī, kad jauniešis sāk pievērsties likumpārkāpēju pasaulei; šie jaunieši, kuri vismaz kompānijā atraisa sevī to, ko citi apspiež vienatnē, ir mūsu pacientu «pozitīvais» pretmets. Dažas noziedzīgo bandu lietotās frāzes acīmredzami ir nīrgāšanās par strādāšanu un reizē sāncensība darbam, piemēram, «labi nostrādāts» vai «tīrs darbiņš», runājot par laupīšanu vai citām destruktīvām darbībām. Loģisks un acīmredzams ir secinājums, ka jauniešiem ir nepieciešams prast izjust prieku par *mācekļa posmu* (IV,4), lai nevajadzētu meklēt baudu destruktivitātē. Šizofrēniķus un noziedzniekus vieno neuzticēšanās sev — neticība, ka viņi jebkad spētu paveikt kaut ko vērtīgu. Šī apziņa, protams, ir īpaši spilgti izteikta tiem indivīdiem, kuri kāda iemesla pēc nejūt, ka piedalītos sava laika tehnoloģiskajā identitātē. Iemesls var būt gan tas, ka šo cilvēku dotības nerod kontaktu ar mašīnu laikmeta ražošanas mērķiem, gan tas, ka viņi pieder pie sociālas šķiras (un šeit ir runa tiklab par pašiem augstākajiem, kā par zemākajiem slāņiem), kas nepiedalās progresā gaitā.

Sociālās institūcijas atbalsta plaukstošās darba identitātes spēku un atšķirīgumu, piedāvājot tiem, kas vēl mācās un eksperimentē, mācekļa statusu — moratoriju, kuru raksturo skaidri definēti pienākumi, sankcionēta sāncensība un īpašas pilnvaras.

Šīs tātad ir identitātes krīzes regresīvās tendences, kas īpaši smagi izpaužas identitātes sajukuma simptomos un atsevišķos sociālos procesos, kuri ikdienas līmenī darbojas pret tām. Taču pastāv arī tādi identitātes veidošanās aspekti, kas sagatavo nākotnes attīstību. Pirmo no tiem varētu saukt par *dzimumatsķirību polarizāciju* (V,6), t. i., noteikta sievišķības un vīrišķības līdzsvara izveidošanu saistībā ar identitātes attīstību. Daži mūsu pacienti no šī stāvokļa, kas vājākā un pārejošākā formā pazīstams visiem pusaudžiem, cieš ilgstošāk un ļaundabīgāk; jaunais cilvēks nejūt skaidru piederību nedz vienam, nedz otram dzimumam, līdz ar to viņš var viegli kļūt par homoseksuālu aprindu upuri, jo dažiem šķiet panesamāk būt *kaut kam* vai pat *jebkam* nekā izdzīvot paildzinātu biseksuālu sajukumu. Daži izlemj askētiski novērsties no seksualitātes vispār, bet tas var beigties dramatiski — ar impulsu izlaušanos. *Biseksuālais sajukums* (V,6) pusaudža gados savienojas ar nepārlicinātību jeb pārlicēģu savas identitātes apzināšanos, iedibinot «pārnodarbinātību» ar problēmu, par kāda veida vīrieti, sievieti, starpposmu vai novirzi no

normas būtu iespējams kļūt. Pusaudzīm viņa totalistiskajā domāšanā var likties, ka tad, ja viņš nejūtas absolūti piederīgs vienam dzimumam, viņš vairāk, ja arī ne pilnīgi pieder pie otra dzimuma. Ja šādā brīdī notiek kaut kas tāds, kas uzspiež jaunietim sociālas novirzes zīmogu, viņā var rasties dziļa fiksācija, ko pastiprina negatīvās identitātes pārvērtēšana, un patiesa intimitāte tad šķiet bīstama. Dažādu kultūru un šķiru seksuālie tikumi rada milzīgas atšķirības psihosociālajā diferenciacijā starp vīrišķo un sievišķo, kā arī ģenitālās aktivitātes klātesamībā, veidos un katram vecumposmam raksturīgajā ģenitālajā uzvedībā. Šīs atšķirības var aizēnot kopējo likumsakarību, proti, ka psihosociālās intimitātes attīstība nav iespējama bez stabilas identitātes apziņas. Īpašu kultūras tradīciju un tikumu rosināti, jaunie cilvēki sajukumā var apstādināt savas identitātes attīstību, koncentrējoties uz agrīnu ģenitālu aktivitāti bez intimitātes; dažkārt jaunieši koncentrējas uz sociāliem, mākslinieciskiem vai intelektuāliem mērķiem, piešķirot ģenitālajam aspektam tik maz vērtības, ka neattīstās pilnvērtīga ģenitālā polarizācija ar pretējo dzimumu.

Sociālās institūcijas piedāvā ideoloģisku pamatojumu visai atšķirīgiem daļējiem seksuālajiem moratorijiem, piemēram, pilnīgu abstinenci ierobežotā laika posmā, neizvēlīgu un biežu ģenitālu aktivitāti bez personiskām saistībām vai seksuālas rotaļas bez ģenitālas saistības. Grupas vai indivīda «libido ekonomijas» ierobežojumi ir atkarīgi gan no indivīda bērnības, gan no identitātes, kāda iegūta par labu atzītās seksuālās uzvedības rezultātā.

Jaunieši sper svarīgu soli pretim pieaugušo un vecāku atbildīgajām lomām, iemācoties kļūt par *līderiem* vai *sekotājiem* (V,7) savā vecumgrupā un attīstot nereti pārsteidzoši labu izpratni par funkcijām, kādas uzņēmusies. Šāda izpratne var apsteigt indivīda vispārējo brieduma pakāpi, jo valdošās ideoloģijas struktūra ir orientēta uz līdera un sekotāju attiecību attīstīšanu. Līdzīgā veidā «kopējā lieta» ļauj cilvēkiem sekot citiem un paklausīt (līderi savukārt pakļaujas hierarhijā augstākstāvošiem līderiem), tā aizstājot infantīlā superego vecāku tēlus ar ideālu vadoņu tēlu hierarhiju; šis process ir tipisks gan noziedznieku bandām, gan jebkurai grupai ar augsti motivētām idejām. Ja jaunais cilvēks nevar nedz dot pavēles, nedz pakļauties tām, viņam jāsamierinās ar izolāciju, kas var novest pie ļaundabīgas noslēgšanās; ja jauniešis ir pietiekami veiksmīgs un talantīgs, vientulība viņam tomēr var palīdzēt atsaukties balsīm, kas (it kā jau pazītu viņu) pāri gadsimtiem uzrunā no grāmatām, gleznām un mūzikas.

Mēs esam nonākuši pie ideālu sistēmas, kuru katra sabiedrība piedāvā jaunajai paaudzei vairāk vai mazāk precīzi formulētas ideoloģijas formā. Varam secināt, ka ideoloģijas funkcija ir dot jaunatnei: 1) vienkāršotu nākotnes

perspektīvu, kas aptver visu paredzamo laiku un darbojas pret individuālu «laika sajukumu»; 2) spēcīgi izjustu atbilstību starp indivīda iekšējās dzīves labā un jaunā ideāliem un sociālās dzīves mērķiem un briesmām; 3) iespēju demonstrēt noteiktu izskata un uzvedības vienveidību, kas darbojas pret pārliecību savas identitātes apzināšanos un nepārliecinātību; 4) ierosmi uz kolektīvu eksperimentēšanu ar lomām un tehnikām, kas palīdz pārvarēt aizturi un personiskās vainas apziņu; 5) ievadijumu valdošās tehnoloģijas ētosā un līdz ar to — sankcionētā un ierobežotā sacensībā; 6) ģeogrāfiski vēsturisku pasaules tēlu kā pamatu jaunā indivīda plaukstošajai identitātei; 7) pamatojumu seksuālam dzīves veidam, kas atbilst pārliecinošu principu kopumam; 8) pakļaušanos lideriem, kas kā pārcilvēciskas būtnes vai «lielie brāļi» stāv pāri vecāku un bērnu attiecību ambivalencei. Bez *ideoloģiskas piederības*, lai arī tā izpaustos tikai netieši — dzīvesveidā — jaunatne cieš no *vērtību sajukuma* (V.8), kas var kļūt īpaši bīstams dažiem indivīdiem, taču lielākā mērogā neapšaubāmi ir bīstams visai sabiedrības struktūrai.

Tātad šīs patogrāfiskās skices noslēgumā esmu iezīmējis arī dažas parādības, kas iekļaujas sociālo zinātņu nozarē. Es varu to attaisnot tikai ar ticību, ka klīniskajā darbā, cenšoties atrast vispārīgas likumsakarības individuālās patoloģijās, ir iespējams nonākt pie tādiem sociālā procesa aspektiem, kas sociālajās zinātnēs savas specifikas pēc palikuši neievēroti. Psihosociālā slimības vēsturu vai biogrāfiju pētījumā tos nevar neievērot. Tādējādi mēs vēlreiz atgriezīamies pie Dž. B. Šova sniegtā formulējuma un ļaujam, lai tas mūs ved pie vairākiem noslēguma secinājumiem.

II

Dž. B. Šovs bija efektīgs cilvēks, kas ar nolūku strādāja pie Dž. B. Š. publiskās identitātes tikpat cītīgi kā pie savu lugu varoņiem. Paplašināsim jau iepriekš minēto Šova teicienu: klauns bieži ir ne tikai labākā, bet arī patiesākā «dzīves teātra» daļa. Tādēļ ir vērts atcerēties B. Šova vārdus, kas izvēlēti, lai raksturotu viņa jaunības dienu «atgriešanu»: «Astoņdesmito gadu sākumā es *tiku ievilkts* sociālistu kustības *atdzimšanā* — starp angļiem, kas ar *ārkārtīgu nopietnību* un *dedzīgu riebumu* vērsās pret *patiesiem* un *būtiskiem* ļaunumiem, kuri ietekmē *visu pasauli*.» Izceltie vārdi mani izraisa dažādas asociācijas, piemēram, «tiku ievilkts» atklāj ideoloģijas pārliecinošo spēku. «Atdzimšana» norāda uz tradicionālu spēku, kas piemīt atjaunošanās stadijai. «Ārkārtīga nopietnība» nelauj pat ciniķim šaubīties par nolūku patiesumu. «Dedzīgs riebums» piešķir noliegumam taisnīguma svētību. «Paties» projicē neskaidru

iekšēju jaunumu uz aprakstāmām sociālās realitātes šausmām. «Būtisks» sola dalību sabiedrības pamatstrukturās rekonstrukcijā. «Visa pasaule» piešķir konkrētu struktūru totāli definētam pasaules tēlam. Šeit mēs redzam grupas identitātes elementus, kas iesaista jaunā indivīda agresīvos un diskriminējošos spēkus ideoloģijas kalpībā, palīdz pabeigt indivīda identitāti un uzspiež tai savu zīmogu. Tādējādi identitāte un ideoloģija ir viena un tā paša procesa divi aspekti. Abi sniedz nepieciešamo priekšnosacījumu tālākai indivīda nobriešanai un līdz ar to nākamajai augstākajai identifikācijas formai, t.i., solidaritātei, kas savieno līdzīgas identitātes kopīgā dzīvē, darbā un radišanās.

Neatliekamā vajadzība apvienot vienā idejiskā sistēmā iracionālu naidu pret savu negatīvo identitāti un iracionālu naidīgas citādības noliegumu dažkārt jauniešos attīsta galēju apmātību un iekšēju konservatīvismu tieši tad, kad viņi šķiet absolūti anarhistiski un radikāli. Šī pati vajadzība liek viņiem iesaistīties nemītīgos disputos, meklējot tādu pasaules tēlu, kuru kopā saturētu «skaidra dzīves izpratne racionāli tveramas teorijas gaismā», kā to definējis B. Šovs, lai gan tas, kas šķiet racionāli izprotams, bieži vien ir tikai bērībā iegūta pagātnes loģika, kas izteikta šokējoši jaunos vārdos.

Ciktāl tas attiecas uz fabiāņu sociālismu, šķiet, ka B. Šovam ir taisnība, raksturojot ideoloģiju no intelektuālā spožuma aspekta. Vispārīgāk runājot, ideoloģiska sistēma ir savstarpēji saistītu tēlu, ideju un ideālu kopums, kas balstās skaidri formulētā dogmatismā, iekšēji nojaušamā *Weltanschauung* — pasaules skatījumā, augsti strukturētā pasaules tēlā, politiskajā ticībā, zinātniskajos uzskatos (it īpaši, ja tie attiecas uz cilvēku) vai dzīvesveidā, un sniedz ideoloģiskās sistēmas dalībniekiem loģiski sakarīgu, kaut arī sistemātiski vienkāršotu vispārēju orientāciju telpā un laikā, mērķos un līdzekļos.

Protams, pašam vārdam «ideoloģija» ir slikta skaņa. Jebkura propagandistiska un klaji izskaidrota ideoloģija jau pēc savas dabas ir pretrunā ar citām ideoloģijām un uzskata tās par nekonsekventām un liekulīgām; vispārēja ideoloģijas kritika raksturo tās pārliecinātos vienkāršojumus kā sistemātisku kolektīvas pseidoloģijas formu. Tomēr mums nav iemesla atstāt šo vārdu mūsdienu politiskajā kontekstā, kas ievērojami ierobežo tā nozīmi. Tas, ko mēs nosaucām par liekulību, ir tikai medaļas otra puse. Ideoloģiska vienkāršošana nav iespējama bez faktu tendenciozitātes, kas savukārt ir pretrunā citādi sasniegtajai intelekta attīstības pakāpei. Tāpat tiesa, ka vidusmēra pieaugušais un vidusmēra sabiedrība vispār, ja vien nav iesaistīta akūtā ideoloģiskā polarizācijā, parasti, līdzko beigusies «klaigāšana un šaudīšanās», savā dzīvē atstāj ideoloģijai nošķirtu nodalījumu, kur tā tiek uzglabāta periodiskiem rituāliem un racionalizācijām, taču lieki netraucē ikdienas darīšanās. Tomēr

fakts, ka ikviena ideoloģija ir vienkāršota nākotnes konceptualizācija un tādēļ var vēlāk kalpot par īstenībā notikušā racionalizāciju, neizslēdz iespēju, ka noteiktos indivīda attīstības posmos un noteiktos vēstures periodos ideoloģiskā polarizācija, kas ved uz kareivīgu konfliktu un radikāli atšķirīgām saistībām, ir neizbēgama iekšēja vajadzība. Jauniešiem ir nepieciešams balstīt savu noliegšanas vai akceptēšanas izvēli ideoloģiskās alternatīvās, kas ir vitāli saistītas ar identitātes veidošanās procesā eksistējošo alternatīvu rindu; radikālu pārmaiņu laikos šī pārsvarā pusaudžiem raksturīgā tieksme sāk dominēt pār visas sabiedrības kolektīvo domāšanu.

Tārad ideoloģija apvieno sevī atsevišķās grupas ideālu senākos un jaunākos aspektus, šādā veidā novirzot jaunatnes spēkpilno aizrautību, nevilto askētismu un dedzīgo sašutumu tieši uz konservatīvisma un radikālisma sociālās cīņas frontes līniju. Tieši uz šīs robežšķirtnes rosās fanātiski ideologi un psihopātiski vadoņi, taču tieši tur darbojas arī patiesi līderi un rada nozīmīgu saliedētību. Tomēr kā samaksu par apsolīto nākotni jebkura ideoloģija pieprasa bezkompromisa saistīšanos ar kādu absolūtu vērtību hierarhiju un iesīkstējušiem uzvedības principiem, kas var izpausties dažādi: kā totāla pakļaušanās tradīcijām, ja nākotnē paredzēts rekonstruēt senču pasauli; kā totāla rezignācija, ja nākotne paredzama pilnīgi «no citas pasaules»; kā totāla kareivīga disciplīna, ja nākotne rezervēta kādai bruņotai «supermenu» apvienībai; kā totāla iekšēja pārveide, ja nākotni uztver kā debesis zemes virsū; visbeidzot (pieminot tikai vienu no ideoloģijas komponentiem mūsu dienās), kā pilnīga pragmatiska pakļaušanās grupu darbam un ražošanas procesam, ja nākotni un pagātņi kopā satur nerimstoša ražošana. Tieši ar ideoloģijai raksturīgā totālisma palīdzību infantilais superego ir gatavs atkarot savu teritoriju no pusaudža identitātes; tieši tajos gadījumos, kad iepriekšējā identitāte jau novecojusi, bet jaunā vēl ir viegli ievainojama, veidojas īpašas krīzes, kas piespiež cilvēkus ar visnežēlīgākajiem līdzekļiem vest svētos karus pret tiem, kuri šķietami apšaubā vai apdraud viņu identitātes vēl nedrošo ideoloģisko pamatu.

Noslēgumā vēlreiz atcerēsimies svarīgo patiesību, ka mūsdienu tehnoloģiskie un ekonomiskie sasniegumi apdraud visas tradicionālās grupu identitātes un apvienības, kas izveidojušās agrārajā, feodālajā, aristokrātiskajā vai merkantilajā periodā. Kā to parādījuši daudzi rakstnieki, šādas vispārējās notikumu virzības rezultātā zūd kosmiskās vienotības apziņa, ticība Providences plānveidīgajām rūpēm par cilvēci un pārliecība, ka ražošanas — un arī iznīcināšanas — līdzekļiem ir dota svētība «no augšas». Lielā pasaulē daļā šāda virzība acīmredzami ved pie labprātīgas aizraušanās ar totālī-

tiskiem pasaules uzskatiem, kas pareģo kataklizmas un zelta laikmetus un balsta pašieceltus mirstīgus dievus. Mūsdienu tehnoloģiskā centralizācija var šādām mazām fanātisku ideologu grupām pieskirt varu pār totalitāras valsts mašīnēriju — arī pār nelielu un slepenu vai lielu un atklātu iznīcināšanas mašīnēriju.

Šeit būtu īstā vieta vēl kādam biogrāfiskam iestarpinājumam, proti, tāda cilvēka moratorija analīzei, kuru es nekādi nespēju ierindot blakus Bernardam Šovam, jo viņš droši vien ne reizi dzīvē nav no sirds smējies, nedz arī kādu no tiesas sasmīdinājis; es runāju par Ādolfu Hitleru. Viņa vienīgais zēnības gadu draugs atceras, ka jaunībā Hitlers uz diviem gadiem pazudis, bet pēc tam parādījies jau kā ideoloģisks fanātiķis.¹⁹

Šis pilnīgi ekstremālā izolācijā pavadītais anonīmais moratorijs sekoja pēc smagas vilšanās vēlinā pusaudža vecumā. Jaunībā Hitlers izmisīgi vēlējās kļūt par pilsētas plānotāju; viņš dienām ilgi staigāja pa savu dzimto pilsētu Lincū, sapņodams par tās pārbūvēšanu. Lai pārbūvētu, protams, viņam bija jābūt destruktīvam — jāiztēlojas veco ēku nojaukšana, taču viņš, bez šaubām, mēģināja būt arī «konstruktīvs» plašā, gandrīz maniākālā mērogā. Kad jaunais Ādolfs beidzot aizsūtīja uz konkursu plānu jauna opereteātra celtniecībai Lincā, bet komisija nepievērsa tam nekādu uzmanību, viņš sarāva saites ar sabiedrību un pazuda, lai atgrieztos jau kā atriebējs. Tad, pašās beigās, kad Hitlers, iznīcinājis lielāko daļu Eiropas, bija iedzīts sava bunkura stūrī, viņš rūpīgi izplānoja pašlikvidēšanos, tomēr neaizmirdams izdarīt pēdējos papildinājumus Lincas opereteātra plānam, pie kura celtniecības beidzot gandrīz bija verējis ķerties. Pat šādā cilvēkā ar pārmērīgām destruktīvām tendencēm saglabājas gluži absurda uzticība vēlīno pusaudža gadu saistībām.

Es šeit nemēģinu norādīt, ka tādu personību kā Hitlers būtu bijis iespējams «izārstēt», lai gan pastāv uzskats, ka atsevišķu simptomu ārstēšanai viņš patiesām ir meklējis psihoanalītiķa palīdzību. Es nebūt nevēlos arī sacīt, ka pat tāds cilvēks kā Hitlers būtu varējis uzspiest pasaulei savu neizmērojamās destruktivitātes un fantasmagoriskās konstruktivitātes sajaukumu bez liktenīgas viņa ļaunā ģēnija un vēsturiskās katastrofas sakritības. Kā jau minējam II nodaļā, Vācijas sakāve un Versaļas miera līgums izraisīja vispārēju traumatisku identitātes zudumu — it īpaši vācu jaunatnē —, tādējādi vēsturiskais identitātes sajukums radīja priekšnoteikumus, lai pāraugušu pusaudžu bandas vadībā noziedzība izplatītos nacionālā līmenī. Taču, aplūkojot šādas nacionālas katastrofas, mēs nedrīkstam pretīgumā aizvērt acis un neredzēt ikvienas nācijas konstruktīvās potences, kuras destruktīvā virzienā lielākoties pavērs aizmuguriska citu nāciju rīcība.

Otrajā nodaļā es norādīju uz tehnoloģisko sasniegumu lomu, kas padara totalitāros pasākumus tik šausminoši veiksmīgus. Tomēr man vēlreiz jāatzīst, ka mēs pagaidām ļoti maz zinām par to, kā cilvēks, apgūstot jaunās tehnoloģiskās iespējas, mainās savā iekšienē.

III

Visbeidzot es gribētu īsi apskatīt kādu jaunu nāciju. Jeruzalemē man reiz bija iespēja seminārā apspriest ar Izraēlas zinātniekiem un ārstiem jautājumu par to, kas tad ir «izraēlieša» identitāte, reizē pareģojot vienu mūsdienu ideoloģiskās orientācijas ekstrēmisma veidu.²⁰ Izraēla fascinē gan draugus, gan ienaidniekus. Šīs mazās valsts pārstāvju apziņā ietilpst ārkārtīgi daudz ideoloģisko fragmentu no Eiropas vēstures; Izraēlai pāris gadu desmitu laikā bija jāastopas ar neskaitāmām identitātes problēmām, kas aizņēmušas pusotru gadsimtu Amerikas vēsturē. No daudzu zemju apspiestās minoritātes uz robežšķirtnes, kas «nepieder» nevienam, ir izveidota nācija, no liberāliem, puritāniskiem un mesianiskiem ideāliem radot jaunu nacionālo identitāti. Ikviena diskusija par Izraēlas daudzajām un dažādajām problēmām ātrāk vai vēlāk noved pie pirmo cionistu izveidotās kibucu kustības izcilo panākumu un ārkārtējo ideoloģisko problēmu apspriešanas. Pateicoties ģeogrāfiski vēsturiskajam moratorijam, ko radīja Palestīnas īpašais starptautiskais un nacionālais stāvoklis vispirms Otomanu impērijā un vēlāk Lielbritānijas mandātā, Eiropas ideologiem izdevās nodibināt un nostiprināt nozīmīgu cionistiskās ideoloģijas placdarmu. Viņiem bija skaidrs, ka savās mājās, apstrādājot savu senču zemi, izraēlieši apvienojušies pārvarēs jaunos identitātes veidus, kas izveidojušies mūžīgajā klaiņošanā, tirdzniecībā un intelektualizēšanā, un spēs atgūt fizisko, garīgo un nacionālo viengabalainību. Nevienš nevar noliegt, ka kibucu kustība ir radījusi izturīga, iedvesmota un ar atbildības izjūtu apveltīta cilvēka tipu, lai gan atsevišķas izglītības sistēmas detaļas (piemēram, mazuļu audzināšana kopējās bērnu mājās un kopējas meiteņu un zēnu grupām vēl vidusskolas laikā) tiek kritiski vērtētas gan Izraēlā, gan ārzemēs. Taču nav jēgas izmantot pilsētas apstākļu mentālās higiēnas standartus «frontes līnijas» situācijai, kur cilvēks ir pakļauts visdažādākajām ietekmēm. Atršanās uz robežšķirtnes pati par sevi kā vēsturisks fakts rada pamatu topošā dzīvesveida racionalizācijas analīzei. Kibucu aizsācēji neapšaubāmi radīja vēsturisku ideālu jaunajai nācijai. Gluži vietā ir jautājums, kas nav svešs arī Amerikas apstākļiem, proti, kādas ir revolucionārās elites attiecības ar tiem, kuri ierodas vēlāk un bauda pionieru darba augļus.²¹ Izraēlā kibuciešu elite, kuras

loma bija līdzīga Amerikas pionieru lomai ASV, tagad jāstopas ar nesalīdzināmi lielāku iedzīvotāju daļu, kas pārstāv ideoloģiski nesavienojamu sajaukumu; tur ir ieceļotāji no Āfrikas un no Austrumiem, organizētais darbspēks, lielo pilsētu iedzīvotāji, reliģiskā ortodoksija, jaunās valsts birokrātija un, protams, vecais labais tirgotāju slānis. Tomēr visnelokāmākie kibucieši nav vairījušies nostāties starp divām pasaulēm, ar kurām cionisms saglabā spēcīgas vēsturiskas saites, — starp Amerikas un Lielbritānijas ebrejiem (kas atpirka lielu daļu kibucu zemes no arābu lielīpašniekiem) un padomju komunistiem, kuriem komunāli noskaņotie kibucieši²² jutās ideoloģiski tuvi, lai arī Maskava to noliedza kā kārtējo ideoloģisko novirzi.

Kibucu kustība tātad ir piemērs modernai ideoloģiskai realitātei, kas uzskietami utopisku ideālu pamata atbrīvoja pirms tam neapzinātu enerģiju jauniešos, kuri uzskatīja sevi par vienu tautu, un radīja grupas ideālu ar vispārīgu nozīmīgumu, lai arī nav iespējams paredzēt, kāds būs tā vēsturiskais liktenis mūsu industriālajā pasaulē. Izraēla neapšaubāmi ir valsts ar vienu no augstākajiem ideoloģijas apzināšanās līmeņiem. Nekad un nekur citur zemieki un strādnieki nav tik pamatīgi apsvēruši ikdienišķu lēmumu loģiku un jēgu. Es uzskatu, ka visvairāk par ideoloģijas nozīmi identitātes veidošanās procesā var uzzināt, salīdzinot šādas augsti institucionalizētas un verbālas ideoloģijas ar nereti nenoformulētajiem un pārejošajiem pielūgsmes un riebuma simptomiem, kas ir jaunu indivīdu vai jauniešu grupu dzīves visnozīmīgākā daļa, kuru apkārtējie pieaugušie nesaprot vai par kuru pat neinteresējas. Jebkurā gadījumā daudzie ekstremālas gaumes, uzskatu un lozungu apliecinājumi un pēkšņie impulsi pievērsties destruktīvai uzvedībai, kurus tik bieži novērojam mūsu jauniešiem, īstenībā ir vēsturiskās identitātes fragmentu izpausme, kas meklē atsevišķos fragmentus apvienojošu ideoloģiju.

Runājot par patogrāfiju, es norādīju uz totālo negatīvas identitātes izvēli gadījumos, kad indivīdi ar autiskām un regresīvām sliekšmēm izvēlas bēgšanu uz šāda veida patvērumu. Nebūtu nepieciešams pieminēt daudzu apdāvinātu, bet nestabilu jauniešu bēgšanu privātas utopijas pasaulē, ja nepastāvētu kāda vispārēja tendence, kurai viņi nespēj pakļauties, proti, pieaugošā prasība pēc pakļaušanās, vienveidības un standartizācijas, kas raksturo mūsu «individuālistiskās» civilizācijas pašreizējo stāvokli. Pie mums, Amerikā, prasība pēc vispārējas pakļaušanās un vienveidības nav pāraugusi skaidri formulētā totalitārā ideoloģijā; līdz šim tā nav pievērsusies politiskajai ideoloģijai, bet gan saistījusies ar baznīcu puritāniskajām dogmām un lietišķas uzvedības stereotipiem. Pētot identitātes sajukumu, mēs iemācāmies novērtēt mūsu jauniešu spēju pārvarēt industriālas demokrātijas identitātes sajukumu ar vienkāršu uzticēšanos,

rotājīgu disonansi, tehnisku virtuozitāti, citādi domājošo solidaritāti un — kas ir ļoti būtiski — ar nepatiku pret skaidri izteiktu ideoloģiskumu. Kāda tad īsti ir amerikāņu — pasaules vistehnoloģiskākās jaunatnes — iekšējā, neizteiktā ideoloģija? Uz šo izšķiroši svarīgo jautājumu es nevaru atbildēt šāda veida apcerējumā. Tāpat es neuzdrikstos garāmejojot novērtēt pārmaiņas, ko, iespējams, šī neizteiktajā ideoloģijā izraisījusi pasaules mēroga sacensība, kas padara militāro identitāti par daļu no jauna pieaugušā dzīves arī miera laikā.

Pagaidām ir vieglāk ieskicēt laundabīgo pavērsienu uz negatīvo grupas identitāti, kas dominē noteiktā jaunatnes daļā, īpaši lielajās pilsētās, kur ekonomiski, etniski un reliģiski marginālie apstākļi nedod pietiekamu pamatu pozitīvas identitātes veidošanai. Negatīvo grupas identitāti tur meklē spontāni veidojošās kliķes: vietējās bandas, narkomānu grupas, homoseksuāļu aprindas u.c. Klīniskais darbs sniegtu lielu ieguldījumu šīs problēmas risināšanā, taču nedrīkstam arī nekritiski pārnest klīniskas koncepcijas, attieksmi un metodes uz šīm sabiedriskajām problēmām. Šeit mums drīzāk jāatgriežas pie jau agrāk teiktā. Skolotājiem, tiesnešiem un psihietriem, kas nonāk saskarsmē ar jaunatni, ir nozīmīga loma stratēģiskajā «atzišanas» aktā, ar kura palīdzību sabiedrība identificē un apstiprina savus jaunus locekļus, tādējādi veicinot viņu identitātes veidošanos. Ja vienkāršības vai iesikstējušu psihiatrijas metožu un juridisku paņēmieni pēc jauno cilvēku, kas aiz personiskas vai sociālas marginalitātes ir gatavs izvēlēties negatīvu identitāti, diagnosticē kā noziedznieku, tiesību normām neatbilstošu, izcelsmes pēc pagrimšanai nolemtu vai psihiski slimu, ļoti iespējams, ka jaunietis tiešām izmantos visu savu enerģiju, lai kļūtu par to, ko no viņa sagaida pavirsā un bailpilnā sabiedrība.

Cerams, ka identitātes teorija ar laiku spēs dot lielāku ieguldījumu šīs problēmas risināšanā nekā vienkārši brīdināt. Tāpat es nevēlētos, lai pētījums aprobežotos ar šo grāmatu; ceru, ka sekos slimības vēsturu, biogrāfiju, vēstures un sapņu dzīves specifiski dinamiskā rakstura pētījumi.²³

5. VĒLREIZ BIOGRĀFISKAIS ASPEKTS: NAKTS PSIHOPATOLOĢIJA — SAJUKUMS ATGRIEŽAS

Šīs grāmatas sākumā es citēju Zigmundu Freidu un Viljamu Džeimssu, kuri, manuprāt, visspēcīgāk un poētiskāk formulējuši, ko nozīmē izjust vitālu identitātes apziņu. Viņi var mums palīdzēt ieskatīties arī «aiz identitātes». Ir sagādījis tā, ka katrs ir pierakstījis un darījis zināmu atklātībai sapni, kas

ilustrē viņu atgriešanos no identitātes apziņas sajukuma un vēlinās pusaudzības pie identitātes restaurācijas sapņu dzīvē. Sapņi, protams, visjutīgāk uzrāda indivīda nebeidzamās cīņas ar agrīnākām krīzēm, un indivīdos, kas veiksmīgi tikuši galā ar citām regresijām, identitātes krīze saglabājas kā konflikts, kas vēlreiz jāizdzīvo visās turpmākajās dzīves krīzēs, tikai sublimētā formā un simboliskās darbības, kuras savā visspilgtākajā izpausmē pieder ikdienišķai — vai iknaksnīgai — psihopatoloģijai. Šāda atkārtota krīzes izdzīvošana gan iespējama tikai tad, ja identitātes krīze reiz ir tikusi izdzīvota un tās pamatformula saglabājusies pietiekamā mērā, lai to varētu atjaunot. Freida sapnis ilustrē identitātes problēmu radošajā posmā, Džeimsa sapnis — vecuma izmisuma posmā.²⁴

I. FREIDA SAPNIS PAR IRMU

Kad biju citējis «pozitīvās» identitātes deklarāciju, kas piesaistīja Freidu jūdaismam (t. i., ar nedomātu inteligenci apveltīta cilvēka identitāte, kurš darbojas pašizvēlētā izolācijā no «viendabīgā vairākuma»), es norādīju, ka patstāv vēl kāds avots, kurā pavid atbilstošās negatīvās identitātes pazīmes, jo ikvienai pozitīvai identitātei kā ēna neizbēgami seko negatīvā identitāte. Šis avots ir analīze, kurā Freids iztirzā sapni par savu pacientu Irmu.²⁵ Sapni par Irmu Freids redzēja, kad tuvojās piektajam gadu desmitam, ko mēs varētu raksturot kā radošās darbības krīzes posmu; patiešām, kā esmu minējis citos darbos²⁶, sapnis par Irmu ir saistīts ar pusmūža problēmām — ar jautājumiem, vai ir iespējams turpināt rūpēties par visu, kas aizsākts, un vai dažkārt cilvēks nav pārāk bezrūpīgs, lai spētu piepildīt savus mērķus. No agrāk rakstītā es izmantošu tikai fragmentus, kas palīdz ilustrēt vēlreizējo identitātes krīzes izdzīvošanu radošās darbības krīzes ietvaros.

Vispirms ir svarīgi saistīt sapni par Irmu ar tā nosapņošanas laiku Freida dzīvē — laiku, kad dzima radošā doma par sapņu interpretāciju. Sapnis par Irmu ir nozīmīgs ne tikai tāpēc, ka tas ir pirmais, kuru Freids sīki analizē darbā «Sapņu interpretācija». Vēstulē savam draugam Flisam (*Wilhelm Flies*) Freids laujas fantāzijai par piemiņas plāksni, kas reiz varētu rotāt viņa vasaras mājas durvis. Tās uzraksts vēstītu visai pasaulei, ka «šīnī mājā 1895. gada 24. jūlijā Dr. Z. Freidam atklājās Sapņa Noslēpums».²⁷ Tas ir Irmas sapņa datums.

Mūsu priekšā tātad ir trīsdesmit deviņus gadus vecs Vīnes ārsts, neiroloģijas speciālists, ebrejs — pilsonis katoļu monarhijā, kas agrāk bijusi ģermāniskā Svētās Romas impērija un nu svārstās starp liberālismu un antisemitismu. Freida

ģimene bija augusi diezgan strauji; viņa sieva atkal bija stāvokli. Tiesi ap to laiku mūsu sapņotājs gribēja nostiprināt savu stāvokli un īstenībā arī ienākumus, iegūstot akadēmisku posteni. Šī vēlme bija kļuvusi problemātiska — un ne tikai tāpēc, ka Freids bija ebrejs; pavisam nesen kopējā publikācijā ar kādu vecāku kolēģi Dr. Breieru (*Josef Breuer*) Freids bija demonstrējis saistību ar tik nepopulārām un satraucošām teorijām, ka pat viņa līdzautors juta nepieciešamību norobežoties no gados jaunākā kolēģa. Šinī sacerējumā «Pētījums par histēriju» Freids bija uzsvēris seksualitātes lomu aizsardzības psihoneirožu etioloģijā, t.i., tādu nervu darbības traucējumu etioloģijā, kurus izraisa nepieciešamība aizsargāt apziņu pret atbaidošām un apspiestām — galvenokārt seksuālas dabas — domām. Jaunākais kolēģis juta augošu piesaisti šai teorijai; Freids sāka ar lepnumu un izmisumu nojaust, ka viņa liktenis ir veikt revolucionāru atklājumu, kāds tolaik nevienam pat sapņos nerādījās.

Freids tad jau bija sapratis, ka sapņi ir normāls histērijas lēkmes ekvivalents jeb viegla aizsardzības psihoneiroze. Psihiatrijas vēsturē normālparādību salīdzinājums ar anomālām parādībām nebija nekas jauns — senie grieķi orgasmu sauca par «mazo epilepsiju». Taču, ja histērijas simptomi, kaut arī tie būtu tikai sapņi, balstās uz iekšēju konfliktu un patvaļīgu, neapzinātu aizsardzību pret neapzinātām domām, kā var vainot pacientus par to, ka viņi nespēj viegli pieņemt, ilglaicīgi atcerēties vai pastāvīgi izmantot psihiatra piedāvātās interpretācijas? Drīz bija jāpieņāk brīdim, kad Freids saprata, ka nepieciešama vispārēja pāreja no fizioloģijas jēdzieniem uz tīri psiholoģiskiem un no ierastajiem medicīnas paņēmieniem uz empātisku un intuitīvu novērošanu un pat pašnovērošanu.

Tātad situācija ir šāda: akadēmiskā vidē, kur Freida iespējas ierobežo viņa etniskā izcelsme, vecumā, kad ar satraukumu jāvēro pirmās novecošanas un īstenībā arī slimības pazīmes un jāuzņemas atbildība par strauji augošu ģimeni, medicīnas zinātniekam jāpieņem lēmums, vai turpināt izmantot savas spējas tradicionālā praksē un pētījumos, vai arī uzņemties uzdevumu vispirms sevī pamatot un tad darīt zināmu pasaulei jaunu atskārsmi, proti, ka cilvēks acīmredzami neapzinās vislabāko un vissliktāko sevī. Drīz vien pēc sapņa par Irmu Freids ar neaizplīvurotām šausmām raksta Flisam, ka ir sapratis — mēģinot izskaidrot psihiskās aizsardzības mehānismus, viņš ir izskaidrojis kaut ko «no dabas būtības». Tātad šinī laikā Freids jau apzinājās, ka viņa priekšā ir uzdevums celt gaismā lielu atklājumu, un «celt gaismā» šeit nozīmē — iznēsāt un laist pasaulē. Varam teikt, ka Freidu mocīja jautājums, vai viņam vajadzētu izaugt līdz savas identitātes būtībai un kodolam — tai pašai būtībai, kuru viņš vēlāk definēja kā vientuļa pētnieka likteni, kad tas atsakās no

«viendabīgā vairākuma» atbalsta. Taču viņa nākotnes darbs jau bija tapšanas stāvoklī — *in statu nascendi* —, un viņš vairs nevarēja nopietni apšaubīt savas saistības — varbūt vienīgi sapņos.

Vakarā pirms nakts, kad Freids redzēja sapni par Irmu, notika kaut kas tāds, kas sāpīgi izgaismoja viņa iekšējās šaubas. Freids satika kādu kolēģi — Dr. Oto, kas tikko bija atgriezies no vasaras kūrorta, kur sastapis kopēju paziņu — Irmu, jaunu sievieti, bijušo Freida pacienti. Freidam bija izdevies izārstēt viņu no histēriskas trauksmes, taču bija saglabājušies daži somatiski simptomi, piemēram, bieža rīstīšanās. Pirms Irma devās vasaras atvaļinājumā, Freids bija piedāvājis viņai interpretāciju, kas varētu atrisināt viņas problēmas, taču paciente nebija spējusi to pieņemt. Freids acīmredzami bija saklausījis Oto balsi pārmetumu par to, ka pacientei gan bijis labāk, bet viņa nav bijusi pavisam vesela; aiz šī pārmetuma viņš saklausīja «psihiatru vadošās autoritātes» doktora M. stingro balsi. Atgriezies mājās, Freids tikšanās iespaidā uzrakstīja garu slimības aprakstu, ko adresēja doktoram M., izskaidrodams savus uzskatus par Irmas slimību.

Freids acīmredzot devās gulēt ar pārliecību, ka šis apraksts visu nokārtos — vismaz attiecībā uz viņa paša dvēseles mieru. Tomēr tieši tonakt viņa sapnī darbojās personas, kas saistītas ar šo atgadījumu, — Irma, Dr. M., Dr. Oto un vēl kāds ārsts, Dr. Leopolds.

«Liela zāle un mūsu viesi, viņu vidū arī Irma. Es viņu tūlīt aizvedu malā, lai atbildētu uz viņas vēstuli un pārņemtu, ka viņa vēl aizvien nav pieņēmusi risinājumu (interpretāciju). ... Viņa atbild: «Ja vien jūs zinātu, kādas man ir sāpes!»»

Bažu pārņemtais sapņotājs aizved pacienti stūrī, ieskatās viņai rīklē un patiešām atrod neizskaidrojamus somatiskus simptomus.

«Es ātri saucu Dr. M., kas atkārtu apskati un apstiprina manu diagnozi. ... Tagad viņai blakus stāv arī mans draugs Oto; Leopolds izklausījis Irmas aizsegtu krūškurvi un saka: «Lejā kreisajā pusē viņai ir pieslāpējums,» — un pievērs uzmanību arī infiltrētajai ādai uz kreisā pleca (to es varu sajūt [sapņotājs grib teikt, ka sajūt to uz sava ķermeņa] caur audumu). Dr. M. saka: «Nav šaubu, ka tā ir infekcija, taču tas nav svarīgi; sāksies dizentērija, un inde tiks iznīcināta.» ... Mēs nešaubīgi zinām arī to, kā infekcija ir sākusies. Mans draugs Oto pirms neilga laika, kad Irma jutusies slikti, injicējis viņai propil... propils... propionskābes... trimetilamīna preparātu (acu priekšā redzu šo recepti treknēm burtiem). ... Šādu preparātu nedrīkst lietot tik neapdomīgi. ... Iespējams, arī šļirce nav bijusi sterila.»

Ists ārsta sapnis, turklāt tas norisinās ārstu aprindās. Savā laikā Freids izmantoja šo sapni, lai izskaidrotu, kā sapni piepilda vēlmes. «Sapņa iznā-

kums ir tāds, ka nevis es esmu vainojams sāpēs, no kurām joprojām ciešs pacients, bet gan Oto. [...] Šis sapnis, kas nav nekas cits kā apzēlošanas lūgums, dzīvi atsauc atmiņā veidu, kā aizstāvējās kāds vīrs, kas bija aizņēmis no kaimiņa tējkannu un atdevis to sabojātu. Pirmkārt, viņš teica, es atdevu tējkannu bez bojājumiem; otrkārt, tai jau bija bojājumi, kad es to aizņēmos; treškārt, es vispār nekad neesmu to aizņēmis.»

Acīmredzot Dr. Oto piezīme iepriekšējā vakarā, kura šķietami norādīja, ka Freids varētu būt pavisām ārstis, atmodināja infantilu nevērtīguma izjūtu. Taču, kā mēs redzam, šī izjūta izraisīja šaubas par sapņotāja identitātes pamatprincipiem, proti, par to, vai viņš ir saņēmis «svētību» jeb atļauju domāt un darboties neatkarīgi. Irma nebija vienkārši pacients, viņa bija kā pārbaudes akmens. Histērijas interpretācija, ko Freids piedāvāja, nebija tikai viena no daudzajām diagnostikas kategorijām, tā kļuva par tiltu uz pilnīgi jaunu cilvēka tēlu. Augstāku svētību cilvēks parasti mēģina sasniegt rituālā, un es saredzu (šim nolūkam radikāli apstrādājot sapņa materiālu), ka sapnī par Irmu (un līdzvērtīgi «radošos» sapņos, kā Dekartā sapņu triloģijā) mēs varam atpazīt rituālas apvienošanās jeb sapņa — ceremonijas apveidus, kas satrauktajam sapņotājam dod svētību nodoties grēcīgi oriģinālām idejām; Freida sapnī šo atļauju dod tie paši kolēģi, par kuriem Freids citā sapņa līmenī zoboja, bet dzīvē — viņiem pretojas. Es vēlreiz parafrāzēju Freida sapni, iekavās minot elementus, kas, manuprāt, veido rituāla daļas.

Svinīgais gadījums (ceremoniāla pulcēšanās), spilgtā biedriskuma izjūta (draudze) un paša sapņotāja dominējošā pozīcija (mēs saņemam) sapņa sākumam piešķir ceremoniālu noskaņu, kas gan tūlīt zūd, jo vietā nāk rūpes par pacientu (izolācija, sevis vainošana). Priekšplānā izvirzās neatliekamības noskaņa. Sapņotājs tūlīt sauc Dr. M. (vēršanās pie augstākas autoritātes). Uz palīgā saucienu atbild ne tikai Dr. M., bet arī Dr. Leopolds un Dr. Oto (ordinēto kārtā). Turpinoties pacientes izmeklēšanai, sapņotājs pēkšņi jūt pacientes simptomu — jūt tā, it kā tas būtu viņa paša ķermenis. Ārstis un vīrietis šādi savienojas ar slimnieku un sievieti, kļūstot par cietēju un izmeklēšanas objektu (prostrācija* un pakļaušanās). Tātad nu sapņotājs ir tas, kurš pakļauts izmeklēšanai (pārbaudījums, grēksūdze). Dr. M. ar lielu pārliecību skaita bezjēdzīgu formulu (rituāla formula, latīņu, senebreju valoda), kas tomēr maģiskā veidā rada sapņotājā un citos sapņa varoņos pēkšņu pārliecību (atklāsme), ka viņi izprot gadījuma kauzalitāti (maģiska, dievišķa griba). Šī

* Prostrācija (no lat. *prostratio*) — nomāktība, pilnīgs nespēks un vienaldzība pret apkārti. — *Tulk.*

kopējā pārliecība atjauno intelektuālu (religiskums) biedriskumu (komūnija, iesaistīšanās draudzē), kas bija zudis līdz ar sapņotāja sievu un citiem svētku viesiem. Vienlaikus šī pārliecība atjauno sapņotāja piederību (brālība) hierarhiskai grupai, kurā dominē viena autoritāte (priesteris), kam sapņotājs iekšēji uzticas (ticība). Viņš bez kavēšanās gūst labumu no jauniegūtās žēlastības — acu priekšā viņam parādās formula (atklāsmē, parādība) trekniem burtiem (patiesība), un nu sapņotājs ir saņēmis atļauju jeb «svētību» visu vainu uzvelt doktoram Oto (neticīgais). Ar paštaisnu nicinājumu, kas ir katra ticīgā balva un ierocis, viņš tagad var nosaukt savu sākotnējo apsūdzētāju par paviršu, vieglprātīgu ārstu («netīrais»).

Freida sapnī atrodamās paralēles ar rituālu izraisa jautājumus, uz kuriem es šinī grāmatā nemēģināšu rast atbildes. Freids, protams, bija audzis kā ebreju kopienas loceklis katoliskā kultūrvidē; vai katoļu vide būtu spējusi tā ietekmēt šo minoritātes bērnu? Daudz kas liecina, ka tā patiešām ir. Freids raksta Flīsam, ka vienā no kritiskākajiem bērnības periodiem, t.i., kad viņam kā «jaunas mātes pirmdzimtajam dēlam» vajadzējis samierināties ar brāļa un māsas ierašanos pasaulē, kāda veca, mānīcīgi reliģioza čehiete vedusi viņu uz dažādām dzimtās pilsētiņas baznīcām.²⁸ Zēnu tas tik ļoti iespaidojis, ka viņš pēc tam mājās sprediķojis visai ģimenei un rādījis, kā izturas Dievs («*Wie Gott macht*»); acīmredzot tas attiecās uz priesteru izturēšanos, kas zēnam šķitis pats Dievs. Aprakstītā sapņa notikumu secība noteikti ir saistāma ar pamatrituālu, kas kolektīvā formā izpaužas gan ebreju, gan katoļu, gan citās reliģijās. Varam droši apgalvot, ka cilvēks, kas redzēja sapni par Irmu, gan noniecina, tomēr vismaz uz laiku meklē dalību «viendabīgā vairākuma» grupā, šinī gadījumā medicīnu vidū, kuri viņu apšaubā. Šis sapnis vienlaicīgi aizsargā Freidu no pārējo ārstu pārmetumiem, ļauj viņam kopā ar tiem iekļauties parodētā rituālā un sniedz apliecinājumu viņa ikdienas darbam, t.i., spēcīgajai tieksmei izmeklēt, atklāt un izprast. Šī tieksme tad arī ir mūsu sapņotāja identitātes pamatu pamats.

Freida jaunībā (kā viņš pats apraksta, klausoties Gētes «Odu dabai») «naturālisma» ideoloģija pārņēma jebkuras reliģiozitātes paliekas, kādas viņā islaicīgi bija atmodinājis jūdaisms vai — agrīnā bērnībā — visaptverošais katolicisms. Ja mēs šinī novecojoša vīrieša sapnī saskatām kaut ko no pubertātes rituāla, iespējams, mēs pieskaramies fenomenam, kuru Freids vairākkārt minējis vēstulēs, proti, atkārtotai pusaudzībai, kas raksturīga radošām personībām. Šķiet, ka radošs cilvēks vairāk nekā vienu reizi mūžā nonāk saskarsmē ar to, ko cilvēki pārsvarā «nokārto» reizi par visām reizēm jau vēlinā pusaudža vai agrīnā pieauguša cilvēka vecumā. Normāls, parasts indivīds

apvieno dažādos ego ideāla aizliegumus un iespējas vienkāršā, pieticīgā un funkcionālā vienībā, kas izpaužas kā labāk vai sliktāk konsolidētu metožu, tehniku un lomu kopums. Turpretī nemiera dzītajiem un it īpaši radošajiem indivīdiem nepieciešams atvieglināt pastāvīgi atjaunojošos edipālās vainas apziņu, vēl un vēlreiz apliecinot savas identitātes neatkārtojamību. Ja pozitīvā identitāte ir saistīta ar augstākiem ideāliem, kas, kā Freida gadījumā, ved uz jaunu dogmatiskas un rituālas asociācijas formu (uz psihoanalīzes tehniku, «psihoanalītisko kustību» un psihoanalītiķu iedibinātajām institūcijām), tad negatīvās identitātes saknes rodama bērnībā nicinātos un ienīstos tēlos. Rūpīgi pārļausot Freida sapņus, kļūst skaidrs, ka negatīvā identitāte, kas viņam bija jāpārdzīvo (vai jāizsapņo), bija tuva ebreju *Schlemihl* vai vācu *Dummkopf* tēlam*. Nedrīkstam nepieminēt, ka viens no ietekmīgākajiem un tālējōšākajiem Freida bērnības notikumiem (kā tas atspoguļots darbā «Sapņu interpretācija») bija tēva paziņojums — turklāt īpaši apkaunojošos apstākļos, proti, kad zēns urinēja nepiemērotā vietā —, ka «šis puika nekad neko nesusniegs». Tātad sapnī par Irmu pieaugušajam vīrietim, kas gatavojas vēl diezgan daudz sasniegt, bija jācīnās ar šo «lāstu» — iespējams, galvenokārt tāpēc, ka sasniegt kaut ko galu galā nozīmētu tēva pareģojuma sakāvi — tādu sakāvi, uz kuru dedzīgi cer daudzi tēvi, ar kaunināšanu izaicinādami savus mazos dēļenus.

II. VIĻJAMA DŽEIMSA PĒDĒJĀIS SAPNIS

Atgriezoties pie otra mūsu dižā liecinieka, citēsīm²⁹ vienu no visvērīgākajiem identitātes sajukuma aplūkojumiem sapņos — visvērīgāko tāpēc, ka sapņotājs spēj gan sapnī apliecināt savu kā zinātnieka pozitīvo identitāti, gan atcerēties un pierakstīt sapni nākamajā dienā. Arī Džeimsa sapņa datums ir svarīgs, jo iespējams, ka tas ir pēdējais sapnis, ko viņš ir pierakstījis, un tas noteikti ir pēdējais, kas darīts zināms atklātībai; pusgadu pēc šī sapņa Džeimss sešdesmit četrus gadus vecumā nomira. Tātad nav nekāds pārsteigums, ka šis nosapņotais identitātes sajukums ir daļa no iekšējās «vētras», zaudējot saistību ar šo pasauli; pakļaujoties dramaturģijas likumiem, Šekspīrs lugā «Karalis Līrs» šādu vētru projicē dabā, tomēr skaidri iezīmējot to kā iekšēju vētru. Džeimss piedzīvoja savu sapni laikposmā, kad meklēja veidu, kā izlauzties

* *Schlemihl* — neveiksminieks, nelaimes putns; *Dummkopf* — mulķis (vāc.) — Tulk.

no naturālpsiholoģijas važām, lai saprastu mistiskus stāvokļus, kad cilvēkam izdodas pārvarēt sev nospraustās robežas. Viņš tomēr izsakās, ka šis sapnis ir bijis «tiešs pretstats mistiskai apskaidrībai»; tādējādi varam secināt, ka Džeimsa sapnis ir rezultāts konfliktam starp cilvēka cerībām uz augstāku integritāti un viņa pēdējo, galējo izmisumu.

Istenībā Džeimss tik precīzi aprakstoši ilustrē šinī grāmatā izdarītos vispārinājumus, ka šķiet vietā piebilst — šis sapnis nonāca manā uzmanības lokā pavisam nesen. Tomēr nav šaubu, ka Džeimss no personiskās pieredzes zināja, ko nozīmē atrasties uz psihiskas saslimšanas robežas; tiesi tāpēc es atsaucos uz viņu, rakstot ievadu Hārvarda universitātes profesoru grāmatai par studentu emocionālajām problēmām³⁰. Acīmredzot viņš tomēr nekad nebija bijis tik tuvu īsti psihotiskai pieredzei kā šinī sapnī — manuprāt, tas ir saistīts ar «beidzamo jautājumu» dziļumu attiecīgajā dzīves posmā.

«Es izmisīgi ceru, ka man izdosies patiesīgi attēlot mulsinošo prāta sajukumu, kādā mani iesvieda visneparastākais pārdzīvojums visā dzīvē. Vairākas dienas pēc šī notikuma es to pilnībā aprakstīju un vēlāk pievienoju vēl dažas pārdomas. Ja arī tas neizgaismo misticisma apstākļus, tomēr šķiet, ka šis notikums ir publicēšanas vērts — vienkārši kā ieguldījums zinātniskajā literatūrā par patoloģisku prāta stāvokli. Tādēļ es sniedzu jums šī notikuma aprakstu sākotnējā variantā; mainīti ir tikai daži vārdi, lai padarītu izklāstu skaidrāku.»

Tā kā es nevēlos ar komentāriem pārtraukt Džeimsa apraksta plūdumu, lūgšu lasītāju pievērst uzmanību skaidrībai, ar kādu šinī sapnī parādās akūta identitātes sajukuma pazīmes: laika un telpas pārrāvumi; mijkrēslis starp nomodu un miegu; ego robežu zudums un līdz ar to sajūta, it kā nevis sapņotājs aktīvi «redz» sapni, bet sapnis notiek ar viņu; arī daudzi citi kritēriji, kurus vērts lasītājs noteikti pamanīs pats.

«Stenforda universitātē Sanfrancisko, 1906. g. 14. februārī. Aizvakarrīt ap pusastoņiem es pamodos savā gultā no kāda mierīga, neskaidra sapņa un, atgūstoties no miega, mani pēkšņi pārņēma atmiņas par kādu pilnīgi atšķirīgu sapni, kas šķita it kā ietiecamiem pirmajā sapnī; otrais sapnis bija traģisks — par lauvām — un ļoti detalizēts. Nospriedu, ka noteikti esmu sapņojis divus sapņus pēc kārtas, tomēr acīmredzamā divu sapņu sajaukšanās man šķita ļoti divaina, jo neko tādu es agrāk nebiju piedzīvojis.

Nākamajā naktī (no 12. uz 13. februāri) es pēkšņi sapņa vidū pamodos no pirmā miega, kas, liekas, bija bijis īpaši smags; tad mani apmulsināja divi citi sapņi, kas it kā ietiecās starp pirmā sapņa daļām un kuru izcelsmi es nespēju aptvert. No kurienes šie sapņi? — es sev jautāju. Tie bija man tuvu

un pavisam svaigi, it kā es tos būtu tikko sapņojis, un tomēr tie bija ļoti tālu prom no pirmā sapņa. Arī visu trīs sapņu saturam nebija nekā kopīga. Pirmais norisinājās ar kādu cilvēku Londonā koknījiskā atmosfērā. Abi pārējie sapņi notika Amerikā. Viens saistījās ar pielaikošanu (vai tas bija sapnis, no kura es atmodos?), otrs bija kā murgs un saistījās ar karavīriem. Katram sapnim piemita pilnīgi atšķirīga emocionālā atmosfēra, kas nodrošināja tā individualitāti un atrautību no pārējiem. Man šķita, ka es esmu nosapņojis visus trīs sapņus, un tomēr, sapņiem acumirkli ietiecoties citam citā un atkal attālinoties, man tikpat skaidri likās, ka tie nav sapņoti secībā cits pēc cita vienā un tanī pašā naktī. Bet kad tad? Arī iepriekšējā naktī ne. Kad tad, un kurš bija sapnis, no kura es pamodos? Es to vairs nevarēju pateikt; visi sapņi man šķita vienlīdz tuvu, un tomēr tie pilnīgi atgrūda cits citu. Līdz ar to šķita, ka es piederu trim atšķirīgām sapņu sistēmām reizē, no kurām neviena nebija saistāma nedz ar pārējām, nedz arī ar manu nomoda dzīvi. Mani pārņēma ar ziņkāri jaukts sajukums un izbailes, un es mēģināju sevi uzmodināt pilnīgi, bet šķita, ka esmu jau nomodā. Visbeidzot mani pāršalca auksts izbaļu vilnis: *vai es esmu iekļuvis citu cilvēku sapņos?* Vai šis ir «telepātisks» atgadījums? Varbūt dubultas vai trīskāršas personības invāzija? Vai varbūt trombs smadzenēs un sākums vispārējam prāta «sajukumam» un dezorientācijai, kura attīstīsies kas zina cik tālu?

Man neapšaubāmi zuda kontrole pār savu «patību», un es iepazinos ar tādiem garīgiem traucējumiem, kādus pirms tam nebiju piedzīvojis; šo izjūtu visdrīzāk varētu salīdzināt ar reibinošo, grimstošo satraukumu, kādu izjūt cilvēks, kas dziļi mežā aptver, ka ir no tiesas «pazudis». Lielākajai daļai cilvēcisko raīžu ir saredzams «galamērķis». Lielākajai daļai bailu piemīt noteikts virziens un virzība uz kulmināciju. Ļaunuma uzbrukumus lielākoties iespējams pārvarēt, nostiprinot pret tiem sevi visu: savus principus, drošsirdību, gribasspēku un lepnumu. Taču šinī notikumā visu no paša centra pārņēma difūzija, zem kājām zuda pamats un atbalsta punkti sabruka jo ātrāk, tiklīdz man atbalsts bija vajadzīgs. Vienlaicīgi mani pārmaiņus mocīja spilgti dažādo sapņu iespaidi (vai atmiņas). Kā sapņi tie bija? No kurienes? Ja nespēju tos ar kaut ko saistīt, mani aizskalos okeānā bez horizonta un robežām, kurā es pazudīšu. Šī doma mani izraisīja tīrās un līdz ar tām bailes atkal aizmigt un nokļūt noslēpumainā procesa varā. Tas bija sācies iepriekšējā naktī, taču tad tika sperts tikai pirmais solis un sajukums mani izraisīja vienīgi ziņkāri. Šonakt bija sperts nākamais solis — un kurp gan mani aizvestu trešais solis?»

Un nu pievērsīsimies tam Džeimsa izklāsta aspektam, kurš, līdzīgi kā Freida sapnī, apstiprina sapņotāja profesionālo identitāti. Kad, nonācis tuvu

«pacienta» lomai un sajutis dzīves «galamērķa» tuvošanos, Džeimss uzņemas psihologa prerogatīvas uz «objektīvu» empātiju un sistemātisku līdzjušanu, turklāt apraksta to vārdos, ar kuriem mēs būtu priecīgi noslēgt identitātes sajukuma aprakstu šinī grāmatā: «Vienlaicīgi es izjutu žēlumu pret cilvēkiem, kas pamazām ieslīgst plānprātībā, un pret tiem, kuri cieš no dubultas personības invāzijām. Mēs pret viņiem izturamies vienkārši ar ziņkārību, bet viņiem šinī šausmīgajā plūsmā ārpus savas pierastās patības nav vajadzīgs nekas cits kā vien atbalsta punkts, pie kā turēties. Mums vajadzētu viņus vēl un vēlreiz pārliecināt, ka cīnīsities kopā ar viņiem; līdz pašām beigām mums vajadzētu atzīt viņu īsto patību. Mums vajadzētu darīt viņiem zināmu, ka esam kopā ar viņiem, nevis (kā tas viņiem droši vien bieži šķiet) pārstāvam apkārtējo pasauli, kas nedara neko citu, kā vien apstiprina un paziņo visai sabiedrībai par šo cilvēku leļupslīdi.

Acīmredzot es ne druscīņas nebiju zaudējis spriešanas spējas; tikko šādā veidā objektīvi apskatīju savu situāciju, mans satraukums zuda. Taču sapņu un atmiņu stāvoklis atgriezās, tad pazuda, un es atkal atjēdzos. Pēc tam sajukums atsākās vēlreiz, nesdams līdzī bailes, ka tas varētu attīstīties tālāk.

Tad es paskatījos pulkstenī. Bija pusnakts, pusviens! Radās jaunas pārdomas. Ejot gulēt, es parasti iekritu ļoti dziļā miegā, no kura nekad pats no sevis neatmostos līdz diviem trijiem naktī. Tātad atšķirībā no šīs nakts es nekad nepamostos no pusnakts sapņiem, un manā apziņā par tiem nav atmiņu. Šonakt man bija šķītis, ka pamostos no ļoti dziļa miega. Sapņa stāvoklī darbojas sapņu atmiņas; kādēļ gan nevarēja būt tā, ka abi viens otram sekojošie sapņi (lai kuri divi no trim bija viens otram sekojuši) bija atmiņas no *iepriekšējo nakšu pusnakts sapņiem*, kas ieslīdēja zūdošajā šīs nakts sapnī atmiņas mošanās brīdī? Īsi sakot, varbūt man bija izdevies «izspiegot» savu pusnakts dzīves slāni, kas parasti nebija pieejams.

Šī doma bija liels atvieglojums; es atkal jutu, ka man pilnā mērā pieder mans *anima rationalis*, .. tāpēc šķiet, ka manā gadījumā vienkārši uz laiku pazeminājās sliekšnis starp racionālu un slimīgu stāvokli; varbūt līdzīgs sajukums ir ļoti tuvu iespējamības robežai mūsos visos.»

Tāpat kā mums bieži šķiet, ka Freida sapņi bija redzēti (it īpaši tas attiecas uz sapni par Irmu), lai atklātu sapņa dabu, Džeimss nobeidz sava sapņa izklāstu, sakot, ka šis «tiešais pretstats mistiskai apskaidrībai» ir bijis caurausts ar «apziņu, ka tiek atklāta patiesība»; viņš atzīst, ka tieši šī apziņa ir bijusi «visaugstākajā pakāpē mistiska». Savā dedzībā pēc transcendences un tuvībā tai Džeimss nobeigumā izjūt, ka šis sapnis tiešām ir sapņots — to sapņojis cits «es», kāds noslēpumains svešinieks.

V. TEORĒTISKA INTERLŪDIJA

Šīnī nodaļā man vairāki jautājumi, kuru formulēšanai bija nepieciešams vesels gadu desmits, jāuzdod savu kolēģu un to cilvēka uzvedību studējošo vārdā, kurus patiesi interesē mūsu kliniskie un teorētiskie pētījumi. Mūsdienās tā jau ir neiedomājami liela ļaužu grupa, tomēr jāatzīst, ka varbūt ne visiem lasītājiem šī nodaļa šķitīs pietiekami atbilstoša viņu interesēm un pieredzei.

1. EGO UN APKĀRTĒJĀ VIDE

Līdz šim terminu «identitāte» esmu gandrīz tiši (kā man gribētos domāt) izmēģinājis dažādās šī vārda nozīmēs. Vienreiz šķita, ka attiecinu to uz apzinātu individuālās neatkarības apziņu, otrreiz — ka ar to apzīmēju neapzinātu tieksmi pēc pieredzes kontinuitātes, trešoreiz attiecināju to uz solidaritāti ar grupas ideāliem. Dažbrīd varēja likties, ka naivi lietoju šo terminu kā sarunvalodas vārdu tikai runāšanas dēļ vien, kamēr citkārt tas bija saistīts ar jau pastāvošiem psihoanalīzes un socioloģijas terminiem. Ne vienu reizi vien šis termins ielavījās tekstā drīzāk kā ieradums, nevis kā izskaidrojums. Man vēlreiz jāatgriežas pie ego jēdziena, jo, pirmoreiz to pieminot (II nodaļā «Klinicista piezīmes»), es savu izpētes objektu nosaucu par ego identitāti.

Pašā neskaidrākajā nozīmē identitātei, protams, ir daudz kopīga ar to, ko pētnieki sauc par patību, lai tā izpaustos kā paškonceptija¹, kā pašsistēma², kā Šildera (*Schilder*)³ un Federna (*Federn*)⁴ aprakstītā svārstīgā pašpiederze vai kā citādi. Psihoanalītiskajā ego psiholoģijā šo jomu visprecīzāk aprakstījis Heincs Hartmans (*Heinz Hartmann*); aplūkojot tā sauk-

to ego libido kateksi* narcisisma gadījumos, viņš secina, ka visdrīzāk kateksēta tiek patība [nevis ego]. Tādēļ Hartmans iesaka terminu «patības tēls», kas tiktu atšķirts no «objekta tēla».⁵ Mazāk sistemātiskā veidā šādu patības tēlu paredzēja arī Freids, nereti atsaucoties uz ego «attieksmi pret patību» un uz svārstīgajām kateksēm, ar kurām apveltīti patības labīlie, svārstīgie «pašcieņas» stāvokļi.⁶

Šeit mums pirmām kārtām jāpievērš uzmanība patības tēla ģenētiskajai kontinuitātei, kas noteikti nav attiecināma ne uz ko citu kā vien uz ego. Neviens cita iekšēja struktūra nebūtu spējīga uz selektīvu nozīmīgāko bērnības identifikāciju atlasī un paštēlu pakāpenisku integrāciju, kas vainagojas ar identitātes apziņas izveidošanos. Tieši šī iemesla pēc es sākotnēji identitāti nosaucu par ego identitāti. Jāatzīst tomēr, ka, izvēloties ego ideālam analogu terminu, es nonāku pie jautājuma par ego ideāla un ego identitātes attiecībām.

Freids apkārtējās vides ietekmju internalizāciju** attiecināja uz superego jeb ego ideāla funkcijām; superego pārstāv pavēles un aizliegumus, kas nāk no apkārtējās vides un tai raksturīgajām tradīcijām. Salīdzināsim divus Freida spriedumus, kas abi ir būtiski svarīgi mūsu tematam.

«Bērna superego patiesībā nav būvēts uz vecāku modeļa pamata, bet gan uz vecāku superego pamata; tas pārņem to pašu saturu un kļūst par to tradīciju un vērtību tālāknesēju, kuras šādā veidā tikušas nodotas no paaudzes paaudzē. Var viegli iedomāties, cik lielu palīdzību superego jēdziens sniedz cilvēka sociālās uzvedības izpētē, piemēram, mazgadīgo noziedzības problēmu izpratnē; iespējams, ka, pateicoties šim jēdzienam, radīsies arī praktiski ieteikumi audzināšanas jomā. [...] Cilvēce nekad nedzīvo pilnīgi tagadnē. Dažādās superego ideoloģijas paldzina pagātņi — rasēm un tautām raksturīgās tradīcijas, kas tikai pamazām pakļaujas tagadnes un jaunu vēsmu ietekmei; tik ilgi, kamēr šīs tradīcijas «strādā» caur superego, tām ir svarīga loma cilvēka dzīvē.»⁷

*Katekse (no grieķu val. *kathexis* — īpašums, turējums) — angļu neoloģisms, ko ieviesusi Freida tulkotāji, atveidojot vācisko «*Besetzung*» (burtiski nozīmē — aizņemšana, pārņemšana); pārnēstā nozīmē to latviski varētu atveidot arī ar vārdiem «apsēstība» vai «apsēšana», apspēlējot latviešu un vācu valodas vārda saknes nozīmes. Freids ar «*Besetzung*» apzīmē psihiskās enerģijas koncentrēšanos uz objekta, personas, patības vai garīgas struktūras psihisko tēlu jeb reprezentāciju. Kā kateksēi analogiskus procesus var minēt elektriskā lādiņa kustību un karaspēka vienību pārdislocēšanos. Kateksēt nozīmē koncentrēt psihisko enerģiju; dekateksēt nozīmē pretējo darbību; hiperkateksēt nozīmē aizsargājoties koncentrēt enerģiju uz vienu procesu, lai panāktu kada cita procesa apspiešanu. — *Tulk.*

** Internalizācija (angl. *internalization*) — process, kurā ārējās pasaules objekti iegūst pašstāvīgu garīgu tēlu jeb pārstāvību, t. i., uztvērumi tiek pārvērsti tēlos, kas veido daļu no mūsu garīgā satura un struktūras. — *Tulk.*

Jāuzsver, ka Freids runā par «superego ideoloģijām», tā pieskīrot super-ego idejisku saturu; reizē viņš atsaucas uz superego kā uz «tālāknesēju», t.i., daļu no psihs sistēmas, caur kuru darbojas šādi tradicionāli ideāli. Varētu domāt, ka ar superego ideoloģijām Freids mēģina definēt kaut ko pirms-racionālu, kas saistīts ar superego tuvību arhaiskajam slānim, reizē pierakstot šīm ideoloģijām arī maģisku, iekšēju pievilcības spēku. Taču Freids acimredzami nelieto terminu «ideoloģija» tā šauri politiskajā nozīmē; es savukārt esmu mēģinājis tuvoties ideoloģiskajam aspektam kā psiholoģiskam faktam un vajadzībai, kas ir saistīta (lai arī ne izskaidrojama) ar politiskām parādībām.

Otrā spriedumā, kuru vēlos šeit aplūkot, Freids atzīst arī ego ideāla sociālo pusi: «Ego ideālam ir liela nozīme grupu psiholoģijas izpratnē. Blakus tā individuālajam aspektam pastāv arī sociālais aspekts; tas ir arī ģimenes, šķiras vai nācijas kopīgais ideāls.»⁸

Šķiet, ka līdz ar to terminus «superego» un «ego ideāls» var izšķirt pēc to atšķirīgajām attiecībām ar grupas ontogēnētisko jeb individuālo un filogēnētisko jeb kopienas vēsturi. Superego ir arhaiskāka, pilnīgāk internalizēta un vairāk neapzināta izpausme cilvēka iedzimtajai sliekšmei uz primitīvas, kategoriskas sirdsapziņas izveidošanu. Savienībā ar agrinājām introjkcijām superego saglabājas kā iekšēja struktūra, kas pakļauta «aklas» morāles negrozāmajam atreibīgumam un soditkārei. Ego ideāls savukārt šķiet vieglāk pielāgojams un ir apzinātāk saistīts ar konkrētā vēsturiskā perioda ideāliem, ko indivīds uzsūc savā bērnībā. Ego ideāls ir tuvāks ego realitātes pārbaudes funkcijai — jo ideāli var mainīties.

Ego identitāte, kā es to sākotnēji nosaucu, salīdzinājumā ir vēl tuvāka mainīgajai sociālajai realitātei, jo jaunības ideoloģiskajā gaisotnē tā pārbauda, atlasa un integrē dažādos indivīda paštēlus, kuru izcelsme meklējama bērnības psihosociālajās krīzēs. Ja ego ideāls pārstāv patības ideālos mērķus, pēc kuriem jātiecas, bet kurus nav iespējams sasniegt visā pilnībā, tad ego identitāti raksturo sasniegta, bet vienmēr atjaunojama un papildināma patības realitātes apziņa sociālās realitātes ietvaros.

Tomēr, lietojot vārdu «patība» Hartmana «patības tēla» nozīmē, mēs pakļaujam šo terminoloģiju radikālai pārskatīšanai. Ego, ja ar to izprot centrālu, daļēji neapzinātu un organizējošu struktūru, katrā dzīves posmā ir saistīts ar mainīgu patību, kuru nepieciešams sintezēt ar jau pamestām un vēl sagaidāmām patībām. Šis norādījums vedina domāt par atbilstību ķermeņa ego, kas ir cilvēka ķermeniskajā pieredzē veidojusies patības daļa, tā drīzāk būtu saucama par *ķermeņa patību*. Tā ir saistīta ar ego ideālu kā ideju,

tēlu un apveidu kopumu, kas kalpo pastāvīgam salīdzinājumam ar ideālo patību. Šis norādījums attiecas arī uz to, ko es nosaucu par ego identitāti, t.i., uz to psihes daļu, kuru veido lomu tēli. Visbeidzot izveidojas *pašidentitāte*; tā rodas no īslaicīgam sajukumam pakļautu patību veiksmīgas reintegrācijas vienotā lomu kopumā, kas reizē nodrošina arī sociālo atzīšanu. Līdz ar to var teikt, ka identitātes struktūrā ietilpst gan patības aspekts, gan ego aspekts.

Ego identitāte tātad ir sintēzes funkcijas rezultāts, kas veidojas vienā no ego «frontēm» — sociālās realitātes vidē, kura tiek nodota indivīdam bērnības krīžu procesā. Identitāte šinī sakarībā var pretendēt uz pusaudža ego visvarīgākā sasnieguma statusu, jo tā palīdz gan uzturēt pēcpubertātes vecuma id, gan sabalansēt jaunradušos superego, gan remdēt nereti pārmērīgi dīzeno ego ideālu — turklāt veic šos uzdevumus ar skatu uz paredzamu nākotni, kurai struktūru piešķir ideoloģisks pasaules tēls. Tātad par ego identitāti var runāt, aplūkojot ego sintezējošo spēju kā galveno ego psihosociālo funkciju, bet par pašidentitāti spriežam, kad runa ir par indivīda paštēliem un lomu tēliem.

Šeit varētu būt īstā vieta, lai īsi iztīrītu termina «identitātes difūzija» aizvietojumumu ar terminu «identitātes sajukums». Man ir vairākkārt norādīts uz nepareizajām asociācijām, kādas rodas, lietojot pirmo terminu; to īpaši uzsvēruši mani draugi antropologi. Viņiem vārda «difūzija» primārā un galvenā nozīme ir saistīta tikai un vienīgi ar telpas jēdzienu; difūzija viņu izpratnē ir elementu izplatīšanās virzienā no to rašanās centra. Piemēram, kultūras difūzijā tehnoloģisks objekts, mākslas forma vai lingvistiska vienība migrācijas vai pakāpeniskas pārvietošanas ceļā var nokļūt no vienas kultūras pavisam citā — attālā — kultūrā. Šādā termina «difūzija» lietojumā nav ne mazākās norādes uz sajukumu vai nekārtību. Termins «identitātes difūzija» turpretim norāda uz paštēla dalīšanos, centra zudumu un dispersiju jeb izkliedētību. Iespējams, ka identitātes sajukuma fenomena aprakstīšanai derīgs būtu bijis arī vārds «dispersija», lai gan dispersija jeb izkliedētība tāpat liktu domāt, ka identitāte ir pārnesama no viena elementa uz daudziem, nevis vienkārši iekšēji sabruk; sajukums savukārt ir varbūt pārāk radikāls apzīmējums šim fenomenam, jo indivīds var nokļūt vieglā identitātes difūzijas stāvoklī, nemaz neizjutot vispārēju sajukumu.

Taču, tā kā sajukums acīmredzami ir vistrāpīgākais vārds mūsu aprakstītā stāvokļa subjektīvo un objektīvo aspektu atklāšanai, pietiks, ja vienu spektra galējību saucim par vieglu sajukumu un otru — par smagu vai laundabīgu sajukumu.

2. SAJUKUMS, TRANSFERENCE UN REZISTENCE

Ir pienācis laiks pievērsties apskatāmajam jautājumam no tradicionālās klīniskās pētniecības viedokļa.

Uzsākot psihoterapiju, daļa pacientu pārdzīvo īpaši ļaundabīgu slimības fāzi. Protams, mūsu diagnostiskajiem lēmumiem jābalstās uz regresijas dziļumu un redzamajām briesmām, taču ir svarīgi jau no paša sākuma atzīt mehānismu, kas darbojas šādos «pavērsienos uz sliktu»; es to sauktu par tieksmi sasniegt viszemāko regresijas līmeni. Pacients it kā tīši pakļaujas regresijas tieksmei, meklējot tās galējo līmeni, kas reizē ir arī vienīgais stingrais pamats progresijas atjaunošanai. Šķiet, ka, apzināti meklējot regresijas «apakšējo robežu», līdz bīstamai galējībai tiek novesta Ernsta Krisa (*Ernst Kris*) definētā «regresija kā ego atbalsts». Fakts, ka mūsu pacientu atveseļošanās dažkārt sakrīt ar agrāk aplēptas mākslinieciskas apdāvinātības atklāšanu, rosina ieskatīties šinī jautājumā dziļāk.

Apzinātības un tīšuma elements, kas šādos gadījumos pievienojas «īstajai» regresijai, bieži vien izpaužas kā visaptverošs cinisms, kas raksturīgs šādiem pacientiem viņu sākotnējā kontaktā ar psihoterapeitu; divainās sadomazohistiskā apmierinājuma gaisotnes dēļ nereti ir grūti saskatīt un pieņemt, ka sevis noniecināšana un gatavība «ļaut, lai ego nomirst», ir pacientā iesakņojusās ar postošu patiesumu. Kāds pacients teicis: «Ir briesmīgi, ka cilvēki nemāk gūt panākumus. Taču vēl sliktāk ir tas, ka viņi nemāk izgāzties. Es esmu nolēmis izgāzties ar panākumiem.» Šis gandrīz nāvējošais patiesums jākonstatē pacienta lēmumā par to, ka neuzticēšanās ir vienīgais, kam var uzticēties; no tumša nostūra prātā (un nereti arī no tā, ko saskata ar acs kaktiņu) pacients tomēr gaida kvalitatīvi jaunu pieredzi, kas būtu pietiekami vienkārša un nepārprotama, lai varētu palīdzēt atjaunot pirmos eksperimentus savstarpējas uzticēšanās spējā. Psihoterapeitam, kam preti stājas šķietami izsmējīgs un izaicinošs jauns cilvēks, īstenībā ir jāuzņemas uzdevums (nevis poza) kļūt par māti, kas ievada mazuli dzīvē, pierādot viņam, ka dzīvei var uzticēties. Ārstēšanas būtība slēpjas pacienta vajadzībā ieskicēt jaunus savas personības apveidus un pārbūvēt savas identitātes pamatu. Sākumā kontūras pārveidojas strauji un asi; mūsu acu priekšā ar spēcīgiem rāvieniem mainās pacienta ego robežas. Pacienta kustīgums var pēkšņi piedzīvot kataleptisku palēninājumu; uzmanība un mundrums var pārvērsties miegainībā; vazomotorā sistēma var reaģēt tik spēcīgi, ka rodas ģībšanas sajūta; realitātes apziņa var padoties depersonalizācijas izjūtām; pašpārliecības paliekas var izzust un pārvērsties fiziskās klātbūtnes apziņas zudumā.

Piesardzīga, taču neatlaidīga izmeklēšana atklās varbūtību, ka jau pirms «lēkmes» pacientā pastāvējuši vairāki pretrunīgi impulsi. Sākotnēji rodas pēkšņs, spēcīgs impulss pilnīgi iznīcināt psihoterapeitu; šo impulsu pavada kanibāliska vēlme «aprīt» psihoterapeita būtību un identitāti. Vienlaicīgi vai pārmaiņus ar šo tieksmi ir iespējamas arī bailes un vēlšanās «tikt aprītam» — tādā veidā identitāti varētu iegūt, iekļaujoties psihoterapeita personībā. Protams, nereti abas šīs tendences ilgstoši izpaužas tikai somatiskā veidā vai vispār neparādās kā viena fenomena divi aspekti; apslēptu izpausmi tās rod tikai līdz ar psihoterapijas seansu uzsākšanu. Šāda slēpta izpausme var manifestēties kā impulsīva stāšanās gadījuma dzimumsakaros bez seksuāla apmierinājuma vai bez piedalīšanās apziņas; kā rituāli pārmērīga masturbācija vai ēšana; kā pārmērīga nodošanās alkoholem vai mežonīgi ātrai braukšanai; kā destruktīvi lasīšanas vai mūzikas klausīšanās maratoni, aizmirstot par ēdienu un miegu.

Šeit mēs novērojam visspilgtāko tā sauktās identitātes rezistences formu. Tā piemīt ne tikai nupat aprakstītajiem pacientiem, bet ir visai izplatīts rezistences veids, kas tomēr nereti psihoterapijā paliek neievērots. Identitātes rezistenci tās vieglākajā un biežāk sastopamajā formā var definēt kā pacienta bailes, ka psihoanalītiķis, savas personības, izcelsmes vai dzīves filozofijas vadīts, varētu aiz pavisamības vai ar nodomu iznīcināt pacienta identitātes vārģo kodolu un tā vietā uztiēpt savējo. Nebaidīšos teikt, ka daži no tik bieži apspriestajiem neatrisinātajiem transferences neurožu gadījumiem ir tiešā saistībā ar identitātes rezistences nesistemātisku analīzi vai pilnīgu ignorēšanu psihoterapijas kursā. Šādos gadījumos analizējamais neļauj psihoanalītiķa vērtību sistēmai izdarīt ne mazāko spiedienu uz savu identitāti, taču ir gatavs pakļauties jebkurā citā jautājumā; iespējams arī, ka pacients no psihoanalītiķa identitātes pieņem sevī vairāk, nekā spēj ar to tikt galā; var gadīties, ka psihoanalīze uz visu mūžu atstāj pacientā izjūtu, ka psihoanalītiķis viņam palicis parādā kaut ko ārkārtīgi būtisku.

Akūta identitātes sajukuma gadījumā identitātes rezistence kļūst par psihoterapeitiskās situācijas pamatproblēmu. Dažādajiem psihoanalītiskās tehnikas variantiem ir viens kopīgs nosacījums: dominējošā rezistence ir jāpieņem par vēlamās psihoanalītiskās tehnikas ceļrādi, un interpretācija jāpiešķir pacienta spējai to izmantot. Iepriekš minētajos gadījumos pacients sabotē sadarbību, līdz viņam izdodas atrisināt vairākus savstarpēji pretrunīgus pamatjautājumus. Pacients uzstāj, lai psihoterapeits uzskatītu viņa negatīvo identitāti par īstu un nepieciešamu — tāda tā arī ir vai, precīzāk, bija —, un reizē vēlas, lai ārsts tomēr neseicinātu, ka negatīvā identitāte ir «viss, uz ko viņš spējīgs». Ja psihoterapeitam izdodas izpildīt abas šīs prasības, viņam vēl

daudzu smagu krīžu laikā pacietīgi jāpierāda, ka spēj uzturēt sevi sapratni un pieķeršanos pacientam, nedz iznīcinot pacientu, nedz piedāvājot sevi par totēmiskas maltītes* upuri. Tikai tad it kā negribīgi sāk parādīties labāk pazīstami transferences veidi.

Par identitātes sajukuma fenomenoloģiju mums nav nekā vairāk kā vien atsevišķi māģieni, ko nojausām no izteiktākajām transferencēm un rezistencēm. Individuāla ārstēšana gan ir tikai viens aspekts mūsu apskatītajos gadījumos. Šo pacientu transferences ir neskaidras un izplūdušas, un pstvīgi draud briesmas, ka tās tiks izspēlētas.** Šo iemeslu dēļ dažiem mūsu pacientiem nepieciešama ārstēšana slimnīcas apstākļos, kur viņus var novērot un ierobežot, tiklīdz terapeitiskās attiecības pārkāpj pieļaujamās robežas; slimnīcas apstākļos pacienta pirmos soļus pēc jauniegūtajām bipolārajām attiecībām ar psihoterapeitu atbalsta arī līdzjūtīgas, bet reizē stingras medmāsas, apkārtējie pacienti un kompetenti instruktori, kas piedāvā pietiekami plašu nodarbību un jaunrades pasākumu izvēli.

Slimnīcas apstākļos ir iespējams izsekot pacienta progresam no «vien-esības» stāvokļa (kā to definēja kāda paciente) līdz mēģinājumam ekspluatēt un pat izaicināt slimnīcas vidi, līdz pieaugoši spējai to izmantot, līdz augoši gatavībai pamest šāda veida institucionalizētu moratoriju un atgriezties sabiedrībā, ieņemot savu veco vietu vai atrodot jaunu. Slimnīcas vide ļauj pētniekam novērot un piedalīties ne tikai atsevišķu slimnieku ārstēšanā, bet arī «terapeitiskajā plānā» kopumā; tas savukārt atbilst visām prasībām, lai sniegtu palīdzību pacientiem, kuru dzīvē ir viena un tā pati problēma — šinī gadījumā tas ir identitātes sajukums. Slimnīcas videi aizvien vairāk piemērojoties identitātes sajukuma radītajām specifiskajām grūtībām, šī plaši izplatītā problēma gūst lielāku uzmanību. Tādā veidā slimnīca kļūst par plānveidīgi institucionalizētu «pasauli pasaulē»; tā sniedz indivīdam atbalstu, atjaunojot viņa ego svarīgākās funkcijas, kuras indivīds sācis veidot, bet tad zaudējis kontroli.

* Atsauce uz Freida teoriju par totēmu kā simbolu pirmtēvam, ko nogalina un apēd paša dēli, saceloties pret tēva varu pirmatnējā barā. Apēšanas aktā viņi identificējas ar tēvu un pārņem daļu tā spēka (skat.: Z. Freids. Totēms un tabu. Rīga, Mīnerva, 1995). Eriksons šeit pielīdzina psihoterapeita un pacienta attiecības tēva un dēla attiecībām. — *Tulk.*

** Izspēlēšana (angl. *acting out*) — darbība, kurā pacients iesaistās, aizstājot pagātnes notikumu atcerēšanos. Šā jēdziena būtība ir domas aizstāšana ar darbību. Izspēlēšanas gadījumi norāda, ka iemiesotais impulss nav spējis gūt verbālu izteiksmi, ir bijis pārāk spēcīgs, lai tiktu pilnīgi izteikts verbāli, vai arī pacients nav spējīgs uz inhibīciju — impulsa apvaldīšanu. Izspēlēšana ir raksturīga psihopātijai un uzvedības traucējumiem un ir nevēlama parādība psihoanalīzes praksē. — *Tulk.*

Saikne ar psihoterapeitu ir pamats jaunu, godīgu savstarpējo attiecību iedibināšanai, kuras pavērs pacienta skatienu uz tik neskaidri nojaušamo un tik stūrgalvīgi noliegto nākotni. Tieši slimnīcas vidē notiek pacienta pirmie atjaunotas sociālas eksperimentēšanas mēģinājumi, tāpēc īpaši svarīga ir dažādu jaunrades pasākumu programma (nevis darba terapija); šāda programma ļauj katram pacientam attīstīt dotības profesionālu instruktoru vadībā, kuri paši ir pilnīgi nodevušies savai darbības jomai, tomēr neuzspiež pacientam priekšlaicīgus lēmumus par profesijas izvēli. Ir būtiski svarīgi, lai pacients pēc iespējas drīzāk pakļautos sabiedrības struktūrai raksturīgajām privilēģijām un pienākumiem, kuru mērķis ir vienlīdz apmierināt arī pārējo pacientu vajadzības un — aiz sakritības — slimnīcas darbinieku vajadzības. Ir tikai loģiski, ka tādu sabiedrības struktūru kā, piemēram, slimnīcas vidi raksturo ne tikai to cilvēku identitātes vajadzības, kuri nonākuši pacientu lomā, bet arī to vajadzības, kuri izvēlējušies kļūt par savu brāļu un māsu sargātājiem. Notiek daudz diskusiju par to, kā profesionālajā hierarhijā tiek sadalītas šo sargātāju funkcijas, balvas un stāvokļi un kā paveras durvis dažādām pret- un pār-transferencēm, kuras patiešām vērs slimnīcu par mājas un ģimenes līdzinieci. No mūsdienu viedokļa šādi pētījumi reizē atklāj arī briesmas, ka pacients varētu izvēlēties tieši pacienta lomu kā pamatu jaunveidojamai identitātei, jo šī loma var izrādīties saturīgāka nekā jebkura agrāk pieredzēta potenciāla identitāte.

3. ES, PATĪBA UN EGO

Lai noskaidrotu un izskaitļotu cilvēka attieksmi pret sevi pašu, filozofi un psihologi ir radījuši terminus «es» un «patība», no sarunvalodas vārdu krājuma izveidojot mākslīgas vienības.

Neviens, kas ir strādājis ar autiskiem bērniem, nekad neaizmirsīs šo bērnu izmisīgo cenšanos aptvert vārdu «es» un «tu» nozīmi; tā ir neizbēgami lemta neveiksmei, jo valoda paredz loģiski saskaņota un racionāli pieredzēta «es» pastāvēšanu. Līdzīgi, strādājot ar mūsu jaunajiem pacientiem, terapeitam jāpiedzīvo sāpīga atziņa, ka jaunais cilvēks nespēj apjaust, kas ir «es» un «tu», lai gan kognitīvi to zina, un baidās, ka dzīve beigsies, pirms viņam izdosies šo apjautu pieredzēt — un pieredzēt mīlestībā. Neviena cita liksta tik labi neparāda, ka ego psiholoģija viena nevar visā pilnībā aptvert būtiskākās cilvēka problēmas, kas līdz šim bijušas atstātas poēzijas un metafizikas ziņā.

Kad cilvēka es pārdomās pievēršas savam ķermenim, personībai un dažādajām lomām, kurām tas ir piesaistīts uz visu mūžu, nezinot, kas viņš bijis pirms dzimšanas un kas būs pēc nāves, cilvēks īstenībā pievēršas dažādajām patībām, no kurām sastāv viņa lielā, kopējā patība. Starp šīm patībām norisinās pastāvīgas un nereti pārsteidzošas pārejas — iedomājieties kaila ķermeņa patību tumsā, kas tiek pēkšņi izgaismota; apgērta cilvēka patību draugu lokā, par sevi augstākstāvošu personu vai savu padoto sabiedrībā; miegainu, tikko pamodušos patību, spirtu, možu sportista patību vai tāda cilvēka patību, kuru nomocījusi vemšana un ģiboņi; seksuāli uzbudināta ķermeņa patību vai saniknotu patību; zinošu un par sevi pārliecinātu patību vai nevarīgu patību; patību, sēžot zirga mugurā vai zobārsta krēslā; važās sakalta un mocībām pakļauta cilvēka patību! Visi šie cilvēki par sevi saka — es. Ir nepieciešama patiesām veselīga personība, lai es spētu jebkurā no šiem stāvokļiem apliecināt piederību loģiski saskaņotai un vienotai patībai.

Dažādo patību pretpols ir «citi» jeb «apkārtējie» — gan labāki, gan sliktāki par es, ar viņiem es nemitīgi salīdzina savas patības. Tieši šī iemesla dēļ es gribētu sekot H. Hartmana padomam, kas iesaka psihoanalītiķiem nelietot terminu «ego», runājot par patību kā es objektu; līdzīgi, runājot par patības ideālu, būtu pareizāk lietot terminu «ideāla patība», nevis «ego ideāls»; tāpat būtu ieteicams lietot terminu «patības identitāte», nevis «ego identitāte», ja runājam par to, kā es uztver savu dažādo patību ilgstamību laikā un vielisko viendabību. Piemēram, ja es apbrīno savas ķermeniskās patības tēlu (kā to darija Narciss), tas nemil vis savu ego (jo tad Narciss nebūtu zaudējis līdzsvaru), bet gan tikai vienu no savām patībām — ķermeņa patības spoguļtēlu jeb autoerotisku acu uztvērumu.

Tikai pēc tam, kad esam nošķīruši es un tā patības no ego, mēs varam saredzēt īsto jomu, kas piemīt ego, kopš šis jēdziens līdz ar Freidu no neiroloģijas ienācis psihiatrijā un psiholoģijā; ego uzdevums ir kalpot par iekšēju struktūru, kas nodrošina loģiski saskaņotu, vienotu individa pastāvēšanu, nemitīgi caurskatot un sintezējot visus iespaidus, emocijas, atmiņas un impulsus, kas mēģina iespieties mūsu domās un likt mums darboties; šie impulsi mūs saplosītu, ja nepastāvētu lēni augošā un uzticamā ego «atskaites sistēma», kas tos sakārto un pārvalda.

Mums jābūt izlēmīgiem līdz galam un jāpasaka, ka es ir visā pilnībā apzināts un ka mēs sevi patiesi apzināties tikai tiktāl, ciktāl mēs par sevi sakām es — un darām to patiesi. (Arī piedzēries cilvēks saka — es, taču paša redzētāis viņu atspēko, un vēlāk viņš vairs neatceras, ko teicis reibuma izraisītā pārliecībā). Patības pārsvarā ir pirms-apzinātas un var kļūt apzinātas tikai tad, ja es padara

tās apzinātas un ego šim procesam nestājas pretī. Tomēr jāuzsver, ka ego ir neapzināts. Mēs varam apjaust ego darbību, bet ne pašu ego. Ja kaut kādā mērā ziedojam jēdzienu — «neapzināts ego», kas darbojas tāpat kā sirds un smadzenes (kuru darbību mēs nevaram izskaitļot vai apzināti plānot) —, mēs atmetam gan psihoanalīzi kā instrumentu, gan visu skaistumu (ja lietojam Akvīnas Toma izteiksmes veidu), ko iespējams saskatīt tikai ar neapzināta ego acīm. Taču, ja ignorējam apzināta es pastāvēšanu (kā tas līdz šim noticis psihoanalīzes teorijā), mēs iznīcinām cilvēka sevis apzināšanās pamatu — tieši to, kas galu galā padara iespējamu jebkādu pašanalīzi.

Ir pienācis laiks uzdot jautājumu, kuri jēdzieni tiek pretstatīti terminam «ego». Pirmkārt, protams, tie ir id un superego; pēc tam, kā apgalvo teorija, arī vide. Pirmie divi termini angļu valodā izklausās diezgan neveikli* un nerada tādu akadēmiski mītisku iespaidu kā vāciskie «*das Es*» un «*das über-Ich*», it kā tie apzīmētu nevis vienkārši lietas, bet gan dēmoniskus, pirmatnējus spēkus. Izskatoties pēc iespējas vienkāršāk, ego vispārējais uzdevums ir pārvērst pasīvo aktīvajā, t.i., caurskatīt id un superego uztieptās pavēles tā, lai tās kļūtu par gribas aktiem. Tieši tas norisinās uz iekšējās robežšķirtnes, kur tam, ko mēs saucam par id, jāklūst pazīstamam, pieradinātam un pēc iespējas patīkamākam; nomācošai, iznīcinošai sirdsapziņas nastai uz šīs robežas jāpārvēršas par paciešamu, pat patīkamu «tūru» sirdsapziņu. Tas ir skaidri pierādīts psihoanalīzes procesā, kad novērojam, kā «paralizēts» ego kļūst pasīvs; varētu teikt, ka šādos gadījumos «iemieg» ego aizsardzības un adaptācijas funkcijas. Tomēr id un superego var kļūt arī par patiesiem ego sabiedrotajiem, kā tas redzams seksuālas aizmiršanās un paštaisnas rīcības gadījumos.

Tātad, kā jau agrāk norādīts, tieši vide ir tā, kurai kā vienam no ego sabiedrotajiem nepiemīt sava specifika. Tāpat mēs jau norādījām, ka šis trūkums ir sekas patiešām novecojušajam naturālistu ieradumam runāt par «organismu» un «tā vidi». Ekoloģija un etoloģija ir neatgriezeniski aizgājušas tālāk par šo vienkāršojumu. Vienas un tās pašas sugas un dažādu sugu pārstāvji vienmēr ir daļa cits cita vidē — to vislabāk raksturo vāciskais termins «*Umwelt*». Pieņemot, ka cilvēka vide ir sociāla vide, līdzīgā veidā individuāla *ego apkārtnē pasaule* jeb vide sastāv no *citiem ego* — to cilvēku ego, kuri ir nozīmīgi indivīdam. Šie ego man, atsevišķam indivīdam, ir nozīmīgi tāpēc, ka daudzajos gan virspusējās, gan izsmalcinātas komunikācijas līmeņos visa

* Diemžēl to pašu var teikt par šiem terminiem latviešu valodā. Šinī tulkojumā psihoanalīzes pamattermini tulkoti kā id, ego un superego. Pastāv arī citi tulkojuma varianti, piemēram, Tas, Es un Virs-Es, taču šādā tulkojumā zūd atšķirība starp ego un es. — *Tulk.*

mana būtība sajūt šo ego «viesmību» jeb labvēlību pret to, kā ir sakārtota mana iekšējā pasaule un kā tanī tiek iekļauti viņi; līdz ar to arī es izjūtu labvēlību pret to, kā ir sakārtota viņu pasaule un kā tanī esmu iekļauts es. Veidojas savstarpēja atzišana, kas nodrošina manas būtības aktivizēšanos, tāpat kā es nodrošinu viņu būtības aktivizēšanos. Tieši ar šādu aprakstu es gribētu ieskicēt termina «savstarpēja kopība» robežlinijas — šajā terminā ietverts mīlestības noslēpums. Taču savstarpējs noliegums reizē ir arī cita indivīda atteikšanās ieņemt savu vietu manā individuālajā kārtībā vai ļaut man ieņemt vietu viņa pasaules kārtībā. Absolūti nekas dabā nelīdzinās naidam, kādu rada savstarpējs noliegums, un nekas nav līdzīgs ambivalencei, kas rada mūsu neskaidribu par savstarpējo attiecību patieso nozīmi; niknuma, baiļu un diskomforta sajaukums, kādu ambivalentās situācijās izrāda dzīvnieki, un milzīgā uzmanības izrādišana sasveicināšanās ceremonijās — kā cilvēku, tā dzīvnieku pasaulē — sniedz priekšstatu par ambivalences filoģenētiskajiem pirmsākumiem. Jebkurā gadījumā jāsaaka, ka ego līmeņa komunikācija ir vissarežģītākā no cilvēka dzīves grūtībām, jo tur katrs ego pārbauda visu informāciju, kas iegūta jutekliskā, lingvistiskā un subliminālā ceļā, lai tā apstiprinātu vai noliegtu viņa identitāti. Tātad varam teikt, ka grupas ego ir pastāvīga cenšanās kopīgiem spēkiem ievirzīt šos procesus psihosociālā savstarpējās kopības un savstarpēju noliegumu «teritorijā»; es jau norādīju no tā izrietošos neizbēgamos sarežģījumus, jo šīs teritorijas robeža sadala katru atsevišķo ego divās daļās — pozitīvajā un negatīvajā identitātē. Arī tad iekšējais konflikts (un ārējā ambivalence) izraisa cilvēkos specifisku trauksmi; mūsu savstarpēji saistītajā ierindā identitāte, t.i., psihosociālā identitāte, pastāv tikai tad, ja mēs citu un sevi pašu atzīstam vai noliedzam skaidri, bez pārmērīgas ambivalences.

Es savukārt nav nekas cits kā verbāls apliecinājums, kas palīdz indivīdam izjust, ka viņš ir apjēgsmes centrs pieredzes pasaulē, kurā viņam piemīt loģiski sakarīga identitāte, ka viņš ir pie pilna prāta un spēj izteikt, ko redz un domā. Šīs pieredzes subjektīvo «oreolu» nav iespējams kvantitatīvi izmērīt, jo tas nav nekas cits kā apziņa, ka «es esmu dzīvs» — ka «es esmu dzīve». Līdz ar to, stingri ņemot, es pretpols un līdzinieks var būt tikai dievība, kas aizdevusi šo oreolu mirstīgajiem un ir apveltīta ar mūžīgu, numinozu dievišķīgumu; to apstiprina visi es, kas atzīst dievišķo dāvanu. Tieši tādēļ Dievs, kad Mozus viņam jautāja, kā lai sauc to, kas viņu ir sūtījis, atbildēja: «ES ESMU, KAS ES ESMU.»* Tad viņš Mozum pavēlēja pateikt pārējiem: «ES ESMU — tas mani sūtījis pie jums.»** Patiešām, tikai tādām ļaužu kopumam, kuru

* Vecā Derība, Otrā Mozus grāmata, 3-14. — Tulk.

** Turpat. — Tulk.

saista viena ticība, piemīt kopējs es, kas ļauj «brāļiem un māsām Dievā» uzrunāt citam citu ar tu savstarpējā līdzjūtībā un kopīgā godbijībā. Hindu sasveicināšanās žests, kad viņi ieskatās viens otram acīs, paceļot rokas pie sejas un saliekot delnas kopā, un sveiciens «Es redzu Dievu tevī» izsaka pašu jautājuma būtību. Tāpat arī milētājs acu uzmetienā saskata numinozu dievišķīgumu mīļotās sejā, vienlaicīgi zinot, ka visa viņa dzīve ir atkarīga no tā, vai arī viņš tiks par tādu atzīts. Tiem dažiem, kuri pilnībā pavērsēju pret dievību, jāizvairās no jebkuras citas mīlestības, izņemot brālību, jo, «kas man grib nākt pakal, tas lai aizliedz pats sevi»*...

4. DAŽĀDO EGO KOPĪBA

Tā sauktā psihoanalīzes bioloģiskā pamatorientācija, šķiet, pamazām (gluži vienkārši aiz ieraduma) ir kļuvusi par zināma veida pseidobioloģiju, it īpaši attiecībā uz cilvēka vides konceptualizāciju. Psihoanalītiskajā literatūrā termini «ārpasaule» un «vide» bieži tiek lietoti, lai norādītu uz kādu neizpētītu jomu, ko nosauc par ārēju tikai tāpēc, ka tā nav indivīda somatiskās pieredzes, psihs sistēmas vai patības (šī vārda plašākajā nozīmē) iekšienē. Šāda neskaidra un reizē visvarena «ārpusība» nenovēršami rada virkni ideoloģisku un nebioloģisku asociāciju, piemēram, domu par organisma un vides antagonismu. Dažkārt «ārpasaule» tiek uztverta kā «realitātes» sazvērētība pret infantilā organisma vēlmju pasauli, dažkārt — kā vienaldzīgs vai aizkaitināts konstatējums, ka eksistē arī citi cilvēki. Pat atzinumā, ka pastāv vismaz daļēji labvēlīga mātes rūpju ietekme, tomēr saglabājas stūrgalvīgā tendence uzskatīt mātes un bērna attiecības par bioloģisku vienību, kas ir vairāk vai mazāk izolēta no kultūras apstākļiem; tie savukārt atkal kļūst par «vidi», kas neskaidri atbalsta, akli uzspiež un pauž tikai vispārpieņemtas konvencijas. Tādā veidā mūs soli pa solim aizvien vairāk apgrūtina atliekas no pretostatījumiem, kas reiz bija nepieciešami un auglīgi, jo tolaik bija svarīgi pierādīt, ka moralizējošas un liekulīgas sociālās prasības salauz vai ekspluatē gan pieauguša cilvēka, gan bērna instinktualitāti, un konceptualizēt noteiktu iekšējo antagonismu starp indivīda un sabiedrības interesēm. Tomēr ir pilnīgi bezjēdzīgi secināt, ka individuāls ego varētu eksistēt bez specifiski «cilvēciskas» vides jeb sociālās organizācijas vai arī par spīti tai. Šāda pieņēmuma pseidobioloģiskā orientācija draud izolēt psihoanalīzes teoriju no modernās bioloģijas bagātīgā ekoloģisko atziņu klāsta.

* Jaunā Deriba, Marka 8-34. — *Tulk.*

Un vēlreiz ceļu jauniem apsvērumiem mums paver Hartmans⁹. Viņa apgalvojums, ka cilvēka mazulis piedzimst, jau iepriekš pielāgots «paredzamajai vidusmēra videi», vedina gan uz tīri bioloģisku, gan arī uz neizbēgami sociālu izpratni. Jāatzīst, ka pat vislabākās mātes un bērna attiecības nevarētu pašas no sevis radīt smalko, komplicēto vidi, kas ļauj cilvēka bērnam ne tikai izdzīvot, bet arī attīstīt izaugsmes un neatkārtotamības potences. Cilvēka ekoloģijai nepieciešama pastāvīga dabiska, vēsturiska un tehnoloģiska pielāgošanās; tas nozīmē, ka tikai pastāvīga, lai arī gandrīz nemanāma tradīciju pārstrukturēšana var nodrošināt jaunajai paaudzei to, ko varētu saukt par vides «vidusmēra paredzamību». Mūsdienās, kad pasauli pārņēmušas straujas tehnoloģiskas pārmaiņas, paredzamas vidusmēra kontinuitātes formu iedibināšana un saglabāšana bērnu audzināšanas un izglītības jomā ir cilvēces izdzīvošanas jautājums.

Cilvēka mazuļa iepriekšējā sagatavotība, t. i., gatavība uz pakāpenisku epigenētisku izaugsmi cauri psihosociālu krīžu virknei, nevarētu būt iespējama, orientējoties tikai uz vienu pamatvidi; ir jāatzīst, ka pastāv secīga to virkne, jo katrā attīstības procesa pakāpē bērns var pretendēt uz nākamo «paredzamo vidusmēra vidi». Citiem vārdiem sakot, cilvēka videi kā veselumam jānodrošina vairāk vai mazāk pārtrauktas un tomēr kulturāli un psihiski saistītas attīstības pakāpes, no kurām katra paplašinās līdz ar dzīves uzdevumu rādīša paplašināšanos. Līdz ar to tā sauktā «cilvēka bioloģiskā adaptācija» saskaras ar jautājumu par dzīves ciklu sabiedrības mainīgās vēstures ietvaros. Varam secināt, ka psihoanalītiskās socioloģijas uzdevums būtu konceptualizēt cilvēka vidi kā paaudžu neatlaidīgu tieksmi pievienoties organizatoriskajiem centieniem sakārtot integrētā virknē paredzamās vidusmēra vides.

Pētījumā, kas veltīts kultūras un personības attiecību teoriju pārskatam, Hartmans, Kriss un Lēvenšteins (*R.M. Löwenstein*) raksta: «Kultūras apstākļus var un vajag pētīt, paturot prātā jautājumu par to, kādas ego funkciju iespējas šie apstākļi no konfliktiem brīvās sfērās iedrošina un kādas — nomāc.»¹⁰ Attiecībā uz iespēju tos pētīt indivīda psihoanalīzē šie pētnieki tomēr nav visai optimistiski. Viņi apgalvo: «Arī psihoanalītiķi apzinās kultūras apstākļu izraisītās atšķirības uzvedībā; viņi neignorē vidusmēra saprāta balsi, kas vienmēr uzsver šīs atšķirības, tomēr parasti, darba procesā virzoties no perifērijas uz centru, t. i., no manifestētas uzvedības uz datiem, no kuriem daļa ir pieejama tikai psihoanalītiskai izmeklēšanai, to nozīme aizvien samazinās.»

Es gribētu teikt (ceru, ka šīs grāmatas materiāls palīdzēs to pierādīt), ka, risinot būtiskākās ego attīstības problēmas, kas patiešām ir pieejamas «tikai psihoanalītiskai izmeklēšanai», ir nepieciešams, lai psihoanalītiķa izpratne par kultūras atšķirībām ievērojami pārsniegtu «vidusmēra saprāta balsi», kas auto-

riem šķiet pilnīgi pietiekama konkrētajā nozarē, lai gan citās jomās viņi katrā ziņā ieteiktu daudz «analītiskāku» saprāta balsi. Kā jau minējam, sabiedrībā organizēto vērtību un institucionālo centienu attiecības ar ego sintēzes raksturu ir daudz sistemātiskākas; vismaz no psihosociālā viedokļa sociālos un kultūras pamatprocesus var aplūkot tikai kā pieaugušu indivīdu ego kopīgas pūles ar vienotas organizācijas palīdzību attīstīt un uzturēt no konfliktiem brīvas enerģijas maksimumu savstarpēji atbalstošā psihosociālā līdzsvarā. Tikai šāda organizācija var sniegt pastāvīgu atbalstu augošu un izaugušu būtņu ego katrā to attīstības pakāpē. Kā jau norādīts III nodaļā, vecākajai paaudzei ir nepieciešama jaunākā paaudze, tāpat kā jaunākā ir atkarīga no vecākās paaudzes ego spēka; šķiet, ka tieši vecākās un jaunākās paaudzes tieksmju un ego interešu savstarpējība visa attīstības cikla gaitā ir sfēra, kurā par svarīgu indivīda un grupas ego attīstības kopīgu sasniegumu kļūst noteiktas universālas pamatvērtības visā to kompensējošajā un aizsargājošajā spēkā. Īstenībā, kā to parāda klīniskās slimības vēstures, šīs vērtības sniedz ļoti svarīgu atbalstu jaunāko paaudžu ego attīstībā, jo piešķir vecāku uzvedībai specifisku pārindividuālu konsekvenci, lai gan katrai vērtību sistēmai un personības tipam ir raksturīgs atšķirīgs konsekvences veids — arī konsekventie veidi, kā būt nekonsekventam.

Tāpat vides «vidusmēra paredzamību» pārradīt ar ceremoniālu un atkārtotu saistību uzņemšanos vai sistemātiskas pārformulēšanas palīdzību var tikai tādi sabiedrības procesi, kas pārstāv daudzkārtēju savstarpēju kopību. Abos gadījumos pasiecelti vai izvēlēti lideri un elites grupas izjūt aicinājumu atkal un atkal demonstrēt pārliecinošu, harismātisku un vispārinātu ģeneratīvātāti, t. i., pārpersonisku interesi sabiedrības institūciju uzturēšanā un atjaunināšanā. Mums zināmajā vēsturē vairāki šādi lideri ir pazīstami ar apzīmējumu «Lielais»; šķiet, ka viņi ir spējuši no visdziļākajiem personības konfliktiem rast enerģiju, kas atbilst attiecīgajā laikposmā valdošā pasaules tēla vēlreizējas sintēzes specifiskajām vajadzībām. Lai kā arī būtu, nav šaubu, ka tikai pastāvīga un atkārtota saistību uzņemšanās ļauj institūcijām saņemt aktīvu, iedvesmojošu ieguldījumu no jaunajiem sabiedrības locekļiem. Lūk, kā to varētu definēt teorētiskā līmenī: sabiedrība no tās jauno locekļu vairākuma bērnības krīzēm savai grupas identitātei var iegūt maksimāli daudz nekonzfliktuālas enerģijas, tikai saglabājot jēgpilnu atbilstību starp sabiedrības vērtībām un galvenajām ego attīstības krīzēm.

Varam secināt, ka funkcionējošs ego, lai arī sargā un nodrošina individualitāti, nebūt nav izolēts, jo dažādos ego saista kopība, kas veidojas, tiem savstarpēji aktivizējoties. Tāpat ego procesā un sociālajā procesā ir kaut kas identisks.¹¹

5. TEORIJA UN IDEOLOĢIJA

Pētot ego attiecības ar mainīgo vēsturisko realitāti, psihoanalīze tuvojas jaunai neapzināto rezistenču jomai. Psihoanalītisko pētījumu daba nosaka, ka šādas rezistences vispirms ir jāatrod un jānovērtē pašos pētniekos un novērotājos un viņu *konceptualizēšanas paradumos*, tikai tad iespējams saprast un ārstēt novērojamo slimnieku rezistences. Pētot cilvēka instinktualitāti, psihoanalītiķis zina, ka viņa tieksme pētit pēc savas iedabas ir daļēji instinktīva. Tāpat psihoanalītiķis zina, ka uz pacienta transferenci viņš atbild ar daļēju kontrtransferenci, t. i., savu specifisku iemeslu pēc viņš var pakļauties pacienta ambivalentajai vēlmei apmierināt infantilas tieksmes tieši psihoterapijas situācijā, kurai būtu pacients jāārstē. Psihoanalītiķis to visu atzīst, tomēr metodiski cenšas sasniegt iespējami lielāku brīvību, lai neizbēgamo rezistenču iznīcināšanas mēģinājumi lieki nepatērētu enerģiju, ko var izmantot radošam darbam.

Tātad ir tikai normāli, ka psihoanalītiķim vispirms jāapzinās vēsturiskie determinanti, kas veidojuši viņu pašu, un tikai tad viņš var cerēt pilnveidot savu talantu — spēju saprast to, kas ir atšķirīgs.

Vienmēr, kad psihoanalīzes praksē radies konceptuāli jauns virziens, šī progresa iezīme ir bijusi jauna veida «veselais saprāts», ko apgaismojis jauns pavērsiens pašanalīzē. Ja mēs visā nopietnībā uzskatām, ka psihosociālais skatījums var kļūt par daļu no psihoanalīzes darbības jomas, mums jāņem vērā arī iespēja, ka agrāk psihosociālu atskārsmjū ceļu aizšķērsoja dažādas specifiskas rezistences, kuru veidu var noteikt, tikai pētot katru atsevišķo atskārsmi. Šinī gadījumā mums būtu jāpēta veselas zinātnieku paaudzes profesionālās identitātes attiecības ar tā laika ideoloģiskajiem virzieniem.

Jautājumam par sociālu apsvērumu «pieļaušanu» oficiālajā psihoanalīzes teorijā ir vētrains vēsture jau kopš Alfrēda Ādlera (*Alfred Adler*)* darbu publicēšanas; nav iespējams neievērot, ka šim jautājumam piemīt gan ideoloģisks, gan metodoloģisks aspekts. Šķiet, ka tika apšaubīts Freida izlolotais pieņēmums, ka psihoanalīzei, tāpat kā pārējām zinātnēm, pamatā var būt tikai dabaszinātniskais pasaules skatījums (*Weltanschauung*), jo daudzi apdāvināti jaunākās paaudzes psihoanalītiķi uzskatīja, ka psihoanalīzei kā sabiedrības kritikai vajadzētu apvienoties ar revolucionāro orientāciju, kas Eiropā bija solidarizējusi oriģinālākos prātus. Šo uzskatu balsta ļoti krasā Marksa un Freida polarizācija, ko radīja abu šo uzskatu iekšējais antagonisms: it kā tās

* Alfrēds Ādlers (1870-1937) — austriešu psihologs un psihoanalītiķis, viens no pirmajiem Freida sekotājiem. — *Tulk.*

būtu divas savstarpēji pilnīgi izslēdzošas ideoloģijas — un tādas tās sākumā patiešām bija; to pierāda pilnīgais savstarpējais noliegums, kas robežojās ar acīmredzami kopīgu interešu un ideju dogmatisku ignorēšanu.

Līdz ar to šķiet, ka no laika perspektīvas viskarstāk apstrīdētās un stūrgalvīgākās atbildes uz jautājumu par to, kas psihoanalīze ir vai nav, īstenībā sakņojas citā ļoti svarīgā jautājumā, proti, par ko psihoanalīzei ir jābūt vai jākļūst katra atsevišķa psihoanalītiķa gadījumā, jo noteikts pasaules tēls vai skatījums uz to viņa cilvēka, profesionāļa un pilsoņa identitātē ir kļuvis par nepieciešamību.

Līdz šim psihoanalīze ir piedāvājusi plašas profesionālo identitāšu iespējas. Tā ir devusi jaunas funkcijas un vērienu tādām atšķirīgām jomām kā dabas filozofija un Talmuda interpretācija, medicīna un misionārisms, literatūra un teoriju veidošana, sociālā reforma un naudas pelnīšana. Psihoanalīze kā kustība ir ietvērusi sevi virkni pasaulesuzskatu un utopiju, kas radušās dažādās valstīs un dažādos psihoanalīzes vēstures posmos. Es uzskatu, ka šis rezultāts ir bijis nenovēršams, jo psihoanalītiķim kā cilvēkam, kam ne tikai jāspēj efektīvi mijiedarboties ar citiem, bet arī jāarstē un jāmāca, ik pa laikam ir nepieciešams no daļējām zināšanām noteiktā attīstības pakāpē izveidot totalistisku pasaules redzējumu. Līdzīgi arī Freida skolnieki savu identitāti vislabāk spēja apliecināt, aizgūstot atsevišķas Freida tēzes, kas solīja konkrētu psihoanalītisku ideoloģiju un līdz ar to — stabilu profesionālo orientāciju. Tādā pašā veidā par dogmatisku pamatu atsevišķu psihologu profesionālajai un pētnieciskajai orientācijai ir kalpojušas dažu pārejošu vai eksperimentālu Freida tēžu antitēzes. Tādējādi ikviena «jauna» skola noved pie neatgriezeniskas sistematizācijas, kas paceļ sevi pāri argumentiem un pašanalīzei.

Atskatoties uz savām agrīnajām psihoanalītiķa imigranta dienām Amerikā*, es ar nokavēšanos sāku apzināties vēl kādu ideoloģisku faktoru psihoanalīzes diasporas vēsturē. Tas bija savdabīgs moratorijs, kura laikā man pacienti piedeva nepilnīgu angļu valodas zināšanu, nemaz nerunājot par to, ka neuztvēru visas sarunvalodas nianšes, kas vienīgās precīzi atklāj pacienta dzīves vidi; man bija ļauts stingri turēties pie tiem iespējami neapzinātajiem aspektiem, kurus psihoanalīzes teorijā pazīnu kā kopīgus visiem cilvēkiem jebkuros apstākļos. Tagad saprotu, ka pacienti (un tie, kas lāvās eksperimentiem, kamēr es vēl mācījos) kopā ar mani «ielaidās savvērestībā» tāpēc, ka es pārstāvēju integrētu uzskatu sistēmu, kas solīja iespēju aizstāt viņu vecāku

* Eriks Eriksons uz Ameriku emigrēja 1933. gadā trīsdesmit viena gada vecumā. — Tulk.

Ir paveicams vēl kāds uzdevums jomā, kas var attīstīties tālāk tikai tad, ja tiks apzināta tās vēsture. Ikviena psiholoģijas termins, kas saistīts ar galvenajiem cilvēka esības aspektiem, sākotnēji ir ticis pieņemts ar dažādām ideoloģiskām blakusnozīmēm, sākot ar «gadsimtiem vecajām superego ideoloģijām», kā tās nosauca Freids, un beidzot ar moderno ideoloģiju ietekmi. Šīs blakusnozīmes, protams, ātri zūd, tiklīdz termins kļūst ierasts un ritualizēts, it īpaši ja tas pārņemts citās valodās. Aplūkosim, piemēram, terminu «superego». Vācu valodas vārda «über» lietojums nozīmes ziņā (piemēram, «(über allen Wipfeln...)*») var būtiski atšķirties no atbilstošā angļu valodas vārda «super» lietojuma (piemēram, «superjet**»). Protams, speciālisti šaurā lokā var vienoties par vienu jēdziena nozīmi, īpaši par tādiem jēdzieniem kā id un ego. Taču plašākā psiholoģijas laukā atsevišķi speciālisti un to grupas katram terminam pieraksta jaunas nozīmes — saskaņā ar savu pagātņi un tagadni. Kā atkārtoti esmu norādījis, pašam fundamentālākajam no psiholoģijas terminiem — «Trieb» (tulkojumā «dziņa», «instinkts») — un no tā atvasinātajam īpašības vārdam «triebhaft» («instinktīvs», «dziņām pakļauts») sākotnējā lietojumā piemita dabas filozofijas dziļciltīgais un reizē pirmatnējais spēks («die süßen Triebe» — «saldās dziņas», rakstīja vācu dzejnieki, kamēr nopietni fiziologi sprieda par «cieņas spēkiem»); līdz ar to Freidam vajadzēja būt ārkārtīgi uzmanīgam, pirms viņš Instinktu Olimpā ieviesa vēl vienu «pamatelementu». Citi (amerikāņu) psihologi sastādīja instinktu sarakstu (turklāt, kā jau angļu valodā, vārds «instinkti» bija rakstīts ar mazo burtu — atšķirībā no vācu valodas vārda «Triebe»); viņiem svarīgi bija pierādījumi, nevis mitoloģisks poētiskums.

Līdzīgā veidā vāciskais termins «die Realität» tāpēc vien, ka tika lietots ar artikulu, bija gandrīz vai personificēts spēks, ko varētu salīdzināt ar Ananki** jeb Likteni; tas prasīja vairāk nekā atsevišķus realitātes pielāgojumus saprāta robežās. Realitāte kā tāda ir viens no visbīstamākajiem terminiem, jo ar to var apzīmēt pasaules tēlu, ko par reālu atzīst visi, kas, sevi noliedzot, kopīgiem spēkiem lieto saprātu, lai iedibinātu šo vienprātīgi atzīto un izdzīvoto pasaules modeli, kamēr citiem (un to nav mazums) realitāte nozīmē visa tā kopsommu, kas šinī pasaulē pasākams, nejutot sevi pārāk grēcīgu esam

* Pāri visām galotnēm — slavēna J. V. Gētes dzejas rinda. — *Tulk.*

** Virsskaņas reaktīvā lidmašīna (angl.) — *Tulk.*

*** Ananke — sengrieķu literatūrā Nepieciešamības jeb Likteņa personifikācija. — *Tulk.*

un nenonākot nenovēršamos konfliktos ar likumiem un noteikumiem, ja visvairāk ir ticis pakļauts termins «ego», jo dažu uztverē šis termins nekad nezaudēs egoisma pieskaņu, citiem tas vienmēr saistīsies ar centrēšanos sevī, kamēr jo daudzi ego saistīs ar domu par slēgtu sistēmu, kam raksturīgas iekšējās transformācijas. Visbeidzot, jāatceras arī termins «mehānisms». Ja Anna Freida raksta: «Visā bērnības laikā darbojas nobriešanas process, kura mērķis ir reizē ar pieaugošām zināšanām un piemērošanos realitātei uzlabot ego funkcijas un izteikt tās aizvien objektīvāk un objektīvāk, un neatkarīgāk no emocijām, līdz tās kļūst tik precīzas un uzticamas kā mehānisks aparāts,» — tad viņa apraksta tendenci, kas ego ir kopīga ar nervu sistēmu un smadzenēm (ar kuru palīdzību cilvēks var radīt mašīnas)¹², taču viņa nekādā gadījumā nemēģina ieteikt mehānisku pielāgošanos par cilvēka dzīves mērķi. Īstenībā Annas Freidas termins «aizsargmehānismi», lai gan atspoguļo ļoti nepieciešamu dzīves *daļu*, tomēr ataino cilvēku kā noplicinātu un stereotipizētu būtni, pār kuru *dominē* aizsargmehānismi. Taču, ja cilvēks pārlicīgi identificējas ar mašīnām, viņš vēlas kļūt vieglāk vadāms (un padarīt citus vieglāk vadāmus), atrodot mehāniskas pielāgošanās metodes. Visā visumā es nebūt nenoliedzu, ka, loģiski domājot, par terminu nozīmi var vienoties, un arī neiesaku (nedod Dievs!) sociālajās zinātnēs izvairīties no daudznozīmīgiem terminiem; tomēr es gribētu uzsvērt to, ka vissvarīgāko terminu mainīgo nozīmju apzināšanās ir viena no pašanalītiskas psihosociālās orientācijas prasībām.

Tātad, runājot par zinātniskiem pierādījumiem un zinātnes progresu jomā, kas vistiešākajā veidā attiecas uz neatliekamām cilvēka vajadzībām, ir nepieciešams ņemt vērā ne tikai metodoloģiskos, praktiskos un ētiskos faktorus, bet arī vajadzību pēc profesionālas identitātes. Šī iemesla pēc psihoanalītiķu apmācīšanās būtu jāietver dažādie profesionālās identitātes veidošanās varianti, bet teorētiskajā apmācībā būtu jāizgaismo ideoloģiskais pamats, kāpēc psihoanalīzes pakāpeniskajā attīstības gaitā ir pastāvējuši atšķirīgi uzskati par to, kas ir patiesākais, pareizākais un praktiskākais. Varētu likties, ka būtu vietā analizēt kādu citu universālu rezistenci, kas ir analogiska id un superego rezistencēm, t. i., identitātes rezistenci; tomēr šis nodaļas noslēgumā es gribētu atkārtoti uzsvērt, ka viss, kas saistās ar identitāti, ir ciešākā saistībā ar vēsturisko laiku nekā citi ego «lidzspēlētāji» — id un superego. Šāda veida rezistencei var stāties pretī, ne tikai liekot papildu uzsvāru uz individuālu analīzi, bet arī — un vairāk par visu — kopīgiem spēkiem izmantojot psihoanalīzi pašai psihoanalīzei¹³.

Gribu piebilst, ka ļoti labi, pat pārāk labi apzinos — dodoties jaunā virzienā, pastāv briesmas ieturēt vienpusīgu, neobjektīvu kursu, uz laiku ignorējot labi pazīstamus ceļus un alternatīvus virzienus, kas norādīti citu mūsu nozares pionieru darbos. Taču vissvarīgāk ir uzdot teorētisku jautājumu: vai jaunais virziens vedīs uz jauniem novērojumiem?

Jāsaka gan, ka šāds termina lietojums, lai konceptualizētu īpašību, kas rodas individuālās izaugsmes un sociālo struktūru mijiedarbībā, daudzu lasītāju prātā atsauc naturālisma maldus, t. i., naivo mēģinājumu pierakstīt evolūcijai «nodomu» attīstīt cilvēkā it kā greznojošus tikumus. Tomēr jaunāki vides konceptualizējumi (piemēram, etologu izveidotais jēdziens «*Umwelt*») netieši norāda uz optimālām attiecībām starp iedzimtajām potencēm un vides struktūru. Lai gan cilvēks ir spējīgs piemēroties lielai vides dažādībai vai, pareizāk sakot, ir gatavs piemērot sevi paša izgudrojumu radītajai videi, viņš tomēr reizē paliek saistīts ar savu vienīgo specifisko dzīves ciklu, kas iekļaujas viņa pārveidotajā vidē, — un tas nozīmē, ka cilvēkam piemīt aizvien atjaunojamas un vitālas adaptācijas potenciāls. Šāds iekārtojums nozīmē, ka cilvēks var padarīt sevi slimu un eksistēt tādā veidā, kādu neviena cita dzīva būtne neuzskatītu par dzīvi; taču reizē viņam piemīt arī diagnozes noteikšanas un ārstēšanas, kritikas un pārmaiņu spēja, kas savukārt balstās uz spēka revitalizāciju, vērtību atjaunošanu un radošo spēku restaurāciju. Tieši šīnī nozīmē es izvīrēju dzīves cikla generacionālo principu, kas uztur spēkā iepriekš minēto tikumu jeb labumu virkni — no *cerības* dzīves pirmajā posmā līdz *gudrībai* vecumā. Domājot par jaunību un jaunatnes kaislīgo, kļūdu pilno meklējumu mērķi, esmu nonācis pie secinājuma, ka *uzticība* ir tas vitālais spēks, kuram īpaši nepieciešama iespēja attīstīties un darboties un kura dēļ vērts pat mirt. Kad esmu izvīrījis šādu apgalvojumu, varu tikai atkārtot šīnī grāmatā sniegtās variācijas par jaunatnes tēmu, lai apstiprinātu, ka uzticība tiešām ir visaptveroši raksturīgais jaunības spēks.

Lai gan negrastos šeit pārskatīt visus dzīves posmus un katram raksturīgo spēku un vājumu — tie abi attīstās sarežģītajā adaptācijas procesā —, mēs tomēr vēlreiz atskatīsimies uz skolas vecumu — cilvēka dzīves posmu tieši pirms jaunības; tikai tad pievērsīsimies pašai jaunībai.

Starp bērnību un jaunību iespraucas skolas laiks, kad bērns, kura dzīvē līdz tam dominējušas rotaļas, grib un spēj pielāgot sevi tādu iemaņu gūšanai, kuras sagatavo apkārtējās kultūras darbarīku, ieroču, simbolu un koncepciju izmantošanai. Tāpat bērns dedzīgi realizē patiesas lomas (iepriekš tās tika izspēlētas vien fantāzijās), kas nākotnē sola atzīšanu attiecīgās kultūras tehnoloģiskajās specialitātēs. Tāpēc es gribētu apgalvot, ka skolas vecuma posma specifiskais spēks ir *kompetence*. Tomēr jāpiebilst, ka pakāpeniskā cilvēka evolūcijas sasniegumu apgūšana bērnībā atstāj infantilās pieredzes zīmogu uz visizcilākajiem indivīda sasniegumiem. Tāpat kā rotaļu vecums visiem mazā cilvēka metodiskajiem centieniem piešķir grandiozas ilūzijas kvalitāti, skolas vecums rada tieksmi pakļauties visam, kas «darbojas».

Skolā bērns apgūst un padara par savām sabiedrībā akceptētās darbošanās metodes, taču vienlaicīgi šīs metodes pieradina viņu pašu. Par bērniem domājošo prieku un vērtību kļūst uzskats, ka labs ir tikai tas, kas «darbojas», ka apkārtne viņu pieņem tikai tad, ja viņa pārziņā esošās lietas «darbojas», un ka labi ir vadīt citus un pašam būt vadāmam. Un, tā kā tehnoloģiskā specializācija ir neatraujama cilvēku bara, cilts vai kultūras sistēmas un pasaules tēla daļa, cilvēka lepnums par darbarikiem, kas «iedarbojas» uz materiāliem un dzīvniekiem, ietver sevī arī prieku par ieročiem, kas darbojas gan pret cilvēkiem pašiem, gan pret citu dzīvo radību. Protams, ir nepieciešama noteikta norišu kombinācija, lai cilvēkā atmosfērā dzīvnieku pasaulei neraksturīgs auksts aprēķins un neizmērojama nežēlība. No šādām norisēm mūs visvairāk interesē (jo izvirzās priekšplānā tieši jaunībā) cilvēka vajadzība apvienot tehnoloģisko lepnumu ar identitātes apziņu; šo divējādo savas personas esamības apziņu cilvēks lēni un pamazām uzkrāj no infantilās pieredzes un kopības, ko izjūt, sastopoties ar apkārtējo sabiedrību, kuras loks viņam aizvien paplašinās.

Šī vajadzība ir evolūcijas nepieciešamība, ko mums būtu vēl jāmēģina izprast un ietekmēt ar plānošanu, jo cilvēki, vairs nebūdami tikai dabiska suga, bet vēl nebūdami arī vienota, saliedēta cilvece, izjūt nepieciešamību piederēt pie kādas speciālas grupas (cilts, nācijas, šķiras, kastas, ģimenes, profesijas utt.), kuras «simbolisku» valkā ar lepnumu un pašpārliecību un ir gatavi aizsargāt (tāpat kā gatavi aizsargāt savas grupas ekonomiskās prasības) pret svešām, naidīgām, mazāk «cilvēcīgām» grupām. Tādējādi pat visaugstākajā racionalitātes un civilizācijas pakāpē cilvēki var sistemātiski lietot visas savas prasmes un metodes pret citiem cilvēkiem ne tikai ar attaisnojumu, bet pat ar pārliecību, ka tā ir viņu vienīgā morāli pareizā izvēle.

Tomēr mūsu nodoms nav iedziļināties jautājumā par to, cik viegli var samaitāt un padarīt perversu cilvēka morāli, bet gan noskaidrot, kas ir tie pamata tikumi, kuriem šinī psihosociālās evolūcijas pakāpē nepieciešama saskaņota uzmanība un ētisks atbalsts, jo gan morālistiem, gan morāles pretiniekiem piemīt tendence nepamanīt stipros ētiskos pamatus, kādi pastāv cilvēka dabā. Kā jau norādījām, uzticība ir tas pusaudža ego spēka tikums (jeb īpašība, vērtība), kurš pieder pie cilvēka evolucionārā mantojuma, taču tas, tāpat kā visi pamata tikumi, var rasties tikai noteiktā dzīves posmā mijiedarbībā ar citiem indivīdiem un sociālajiem spēkiem patiesi funkcionālā sabiedrībā.

Pierādījumi, ka jaunieši dzīvē tiecas atrast to (cilvēku, lietu, ideju), kam varētu būt uzticīgi, ir atrodami viņu dažādajos sabiedrības vairāk vai mazāk sankcionētajos centienos un meklējumos. Šī tieksme bieži slēpjas aiz mul-

sinoša nepastāvīgas aizraušanās un pēkšņas perversitātes apvienojuma, kas dažkārt ir aizrautīgi perverss, bet citkārt — perversi aizrautīgs. Tomēr šķietamajā jaunatnes nepastāvīgumā var novērot tieksanos pēc kaut kā pastāvīga apkārtējā mainībā, lai tas izpaustos zinātniski tehniskas metodes precizitātē, neviltotā paklausībā, vēsturisko un literāro faktu patiesīgumā, spēles noteikumu taisnīgumā, mākslas izstrādājumu autentiskumā, reprodukciju ticamībā, patiesīgā pārlicībā vai saistību uzticamībā. Šos meklējumus ir viegli pārprast, un bieži vien arī pats indivīds tos tik tikko nojauš, jo jaunatnei, kas vienmēr gatava īstenot gan daudzveidīgus principus, gan principiālu daudzveidību, ir jāpārbauda galējības, pirms tā izvēlas savā dzīvē noteiktu virzienu. Šīs galējības — it īpaši ideoloģiska sajukuma un plaši izplatītas identitātes marginalitātes laikos — var ietvert sevī ne tikai dumpīgas, bet arī pašdestruktīvas, noziedzīgas un anomālas tendences. Tomēr šādas tendences var būt raksturīgas arī moratorijam — aizkavēšanās periodam, kurā tiek pārbaudīti kādas patiesības paši pamati, pirms indivīds ar visiem ķermeņa un prāta spēkiem stājas saistībās ar noteiktu eksistējošās vai topošās kārtības segmentu. Termini «lojāls» un «legāls» ir psiholoģiski saistīti, jo juridiskas saistības ir vien nedroša nasta, ja tās nebalstās suverēnas izvēles un lojalitātes apziņā. Šādas apziņas izveidošana ir kopējs indivīda dzīves harmonijas un vēsturiskā procesa ētiskās potences uzdevums.

2

Ļausim, lai cilvēka krīzes pamatdabu mums atklāj slavena traģēdija. Tā gan ir kāda prinča krīze, taču neaizmirsīsim, ka vēsturē un debesīs valdošās ģimenes agrāk personificēja visas cilvēces lepnos sasniegumus un traģiskās neveiksmes. Daži apgalvo, ka princim Hamletam esot bijis mazliet pāri divdesmit, citi — ka viņš bijis tuvu trīsdesmitajam gadam. Pieņemsim, ka viņš bija sasniedzis trešā gadu desmita vidu — jaunietis, kas nav vairs gluži jauns un gatavojas atteikties no moratorija. Mēs viņu sastopam traģiska konflikta brīdī, kad viņš nespēj sekot vienotam darbības principam, ko vienlaicīgi pieprasa viņa vecums, dzimums, stāvoklis un vēsturiskā atbildība; šis princips ir karaliskā atriebība.

Drāmas lietpratējiem psihologa mēģinājums izskaidrot Šekspīra atstāto ieskatu vienā cilvēka vecumposmā noteikti šķitīs visādā ziņā peļams pasākums. Parasti ikviens mēģina interpretēt Šekspīru ar kādas dominējošās, kaut arī diezgan naivas koncepcijas palīdzību. Taču es negrasos atrisināt Hamleta neizdibināmās dabas miklu — kaut vai tāpēc vien, ka tieši Hamleta neizdibināmību

es uzskatu par viņa dabu. Man pietiek ar paša Šekspīra brīdinājumu, kas liek Polonijam runāt kā psihiatra karikatūrai:

«Un liekas man, ja vien šīs smadzenes
Valsts gudrībā pa īsto sliedi skrien
Kā citkārt, tad man atrast izdevies,
Kāds cēlonis ir prinča neprātam.»*

Hamleta lēmums izlikties par ārprātīgu ir noslēpums, kurā no paša sākuma dalās arī skatītājs, tomēr nezaudējot izjūtu, ka Hamlets kuru katru mirkli patiesām ieslīgs ārprāta stāvoklī, ko tikai spēlē. «Viņa ārprāts,» raksta slavenais dzejnieks un kritiķis T. S. Eliots, «ir mazāk nekā ārprāts, bet vairāk nekā izlikšanās.»

Ja Hamleta ārprāts ir kas vairāk nekā tikai izlikšanās, šķiet, ka to pastiprina vismaz pieci dažādi apstākļi: viņam raksturīgā melanholijs, introvertā personība, dāniskums, akūtais sēru stāvoklis un mīlestība. Šie apstākļi padara pilnīgi iespējamu regresiju uz Edipa kompleksu; kā uzskata Ernests Džounss (*Ernest Jones*), Edipa komplekss ir centrālā tēma ne tikai šinī, bet arī citās ievērojamās traģēdijās². Tas nozīmētu, ka Hamlets nespēj piedot savas mātes neseno nelikumīgo nodevību tāpēc, ka vēl kā bērns nav spējis viņai piedot gluži likumīgo «nodevību» ar paša Hamleta tēvu; vienlaicīgi Hamlets nespēj atriebties par tēva slepkavību, jo kā bērns viņš fantāzijas tēvu ir nodevis un vēlējis, lai tēva nebūtu. Tā Hamlets atliek un atliek tēvabrāļa sodīšanu, līdz kopā ar vainīgo iznīcina arī nevainīgo, taču tikai īsta atriebība spētu atbrīvot mīlotā tēva garu,

«Kas nosodīts klist naktī pasaulē,
Bet dienā uguns svelmē mocīties.»

Tomēr nevienam skatītājam vai lasītājam neiet secen izjūta, ka Hamlets ir cilvēks ar augstāku, prasīgāku sirdsapziņu un īstenībā ir pacēlies pāri sava laika tiesiskajām koncepcijām, kas ļautu viņam atriebties, neizjūtot ne mazākos sirdsapziņas pārmetumus.

Neizbēgams ir arī mūsu nākamais secinājums, proti, ka Hamletam piemīt kaut kas no dramaturga un aktiera personības, jo, kamēr citi vada ļaudis un vēstures gaitu, viņš domīgi pārbīda pa skatuvi lugas personāžus (luga lugā);

* Šeit un turpmāk fragmenti no V. Šekspīra traģēdijas «Hamlets» ir sniegti Kārļa Egles atdzejojumā. — *Tulk.*

isi sakot, kamēr citi darbojas, viņš spēlē darbošanos. Patiešām, no vēsturiskā viedokļa Hamletu var uzskatīt par neveiksmīgu līderi un nerealizējušos dumpinieku. Hamlets ir kļuvis par sava laika «slimīgo jauno intelektuāli», jo — vai tad viņš nebija tikko atgriezies no studijām humānisma slimības perēkli Vitenbergā, ko var pielīdzināt sofistu laiku Atēnām un mūsdienās eksistenciālisma un psihoanalīzes vai pat «vēl kā sliktāka» centriem?

Lugā darbojas pieci jauni vīrieši, kas visi ir Hamleta vecumā un kam piemīt nelokāma (vai pat pārāk nelokāma) apzinīgu dēlu, galminieku un nākamo līderu identitāte. Taču viņi tiek ievilkti neuzticības morālajā purvā, kas iesūcas kaulos visiem, kuri devuši uzticības zvērestu «satrunējušajai» Dānijai; Hamlets cer uzvarēt šo intrīgu samezģlojumu ar savu paša intrīgu — lugu lugā.

Līdz ar to Hamleta pasaulē notiek realitātes un uzticības izkļiedšanās. Tikai ar lugas lugā un ārprātā ārprātā palīdzību Hamlets, šis aktieris aktieri, atklāj savu patiesi cildeno identitāti starp liekuļotajām identitātēm — un reizē arī patieso, visam pāri stāvošo uzticību liktenīgajā izkļīšanās spēlē.

Hamleta atsvešināšanās ir identitātes sajukums. Slavenā monologa tēma ir atsvešināšanās no eksistences. Hamlets ir atsvešināts no sevis kā no cilvēka un kā no vīrieša: «Mani neieliksmo vīrietis un sievietē arī ne.» Viņš ir atsvešināts arī no mīlestības un nākamās paaudzes radīšanas: «Es saku, beigās visām precībām.» Viņš ir atsvešināts no savas zemes paražām, «lai gan šeit piedzimis, ar to sen apradis». Līdzīgi mūsdienu «atsvešinātajai» paaudzei, Hamlets ir atsvešinājies no sava laika standartizētā cilvēka tēla — to viņš apraksta kā tādu, kas «piesavinās tikai sava laika runas veidu un stāju».

Tomēr visam cauri laužas Hamleta neviltotie un traģiskam galam nolemtie uzticības meklējumi. Lūk, vēsturiskā Hamleta būtība — senatnīgais modelis, kas gadsimtiem bija tautas mākslas varonis, pirms Hamleta tēlu modernizēja un padarīja nemirstīgu Šekspīrs:

«Viņš negribēja, ka par viņu domā, it kā viņš melotu par itin visām lietām, un vēlas, lai viņu uzskatītu par svešinieku visādai nepatiesībai; līdzīgi viņš sajauc atklātību un viltību tādā veidā, ka, lai arī viņa vārdos netrūka patiesības, tomēr tur nebija nekā, kas nodotu patiesību un atklātu, cik tālu iet viņa izmanība.»³

Fakts, ka šī lugas centrālā tēma atklājas vecā, panaivā Polonija vēlējumā dēlam, labi saskan ar vispārējo patiesības izkļiedšanos «Hamletā»:

Polonijs: «Un galvenais: sev paliec uzticīgs.
Tad nespēsi tu neīsts būt pret citiem.»

Šī centrālā tēma izskan arī Hamleta kvēlākajos izteikumos, kas samazina viņa ārprāta lomu, padarot to tikai par pielikumu prinča cildenumam. Viņš izjūt pretīgumu pret vispārpieņemtu liekulību un izlikšanos un aizstāv jūtu patiesīgumu:

«Tik liekas, kundze! Nē, tā ir, ne liekas.
 Ne tumšais apmetnis vien, mīļā māte,
 Ne sēru tērps, kā parasts, svinīgs, melns,
 Ne nopūta, kas izlaužas no krūts,
 Ne valgmes straume, kas no acīm plūst,
 Ne grūtsirdības noēnotais vaigs
 Ar visiem skumju vaibstiem, veidiem, zīmēm
 Tev nepateiks, kas notiek manā sirdī.
 Tas ārējs viss, ko izrādīt var katrs.
 Kas manī ir, tas vairāk, nekā rādāms.
 Viss cits tik sēru tērps un sēru rota.»

Hamlets meklē to, ko patiesi un pilnīgi var saprast tikai elite, — viņš meklē «godīgu dzeju», godīgu izpausmes veidu:

«Reiz dzirdēju tevi vienu [monologu] skandējam, bet uz skatuves tas nekad nav dzirdēts un, ja arī, tad ne vairāk kā vienu reizi, jo, atceros, pūlim tas nepatika... Bet, kā man šķita un arī citiem, kuru spriedums tādās lietās pārāks par manējo, lugai bija lieliska uzbūve un darbība viscaur noskaņota, rakstīta ar māksliniecisku izpratni. Atceros, kāds izteicās, ka neesot šais rindiņās sājuma, kas padarītu vielu pikantāku, ne izteiksmē izsmalcinātības, tā esot godīga dzeja.»

Hamlets fanātiski prasa formas tīrību un attēlojuma ticamību:

«.. jūsu izpratne lai ir jūsu skolotājs. Piemērojiet darbību vārdam un vārdu darbībai; sevišķi uzmaniet, ka nepārkāpjat dabiskuma robežu, jo viss, kas pārspilēts, ir pretrunā ar izrādes nolūku, kas bijis vienmēr un ir arī tagad — būt dabai par spoguļi, lai rādītu tikumam viņa īsto seju, augstprātībai tās veidu un laikmetam tā atveidu.»

Visbeidzot, jāatgādina arī dedzīgā (pat pārlieku dedzīgā) atziņa par sava drauga rakstura patiesīgumu:

«Kopš ļaudis pazīstu, tik tevi, draugs,
 Sirds izraudzījusies, tik tevi vien.
 Tu piederi pie tiem, kas pacieš visu
 Un izliekas, ka necieš it nekā.
 Ar tādu pašu patecību saņem

No likteņa kā belzienus, tā balvas.
 Un laimīgs tas, kam prāts ar asinīm
 Tik labi jaukti, ka tie nekalpo
 Par stabuli Fortūnai, kura var
 Pēc patikas to spēlēt. Rādi man
 To vīru, kas nav savas kaisles vergs,
 To uzņemšu sirds dziļākajās dziļēs,
 Un to es ieslēgšu sirds dziļumā,
 Kā esmu tevi uzņēmis. Bet pietiks.»

Šāds, lūk, ir Hamlets Hamletā. Kā tas piedienas aktierim aktierī, intelektuālim, jauneklīm un neirotiķim, Hamleta lielākie varoņdarbi ir viņa vārdi; viņš skaidri izsaka to, ko nevar izdzīvot, un viņa uzticība ir liktenīga tiem, kurus viņš mīl, jo beigu beigās Hamlets panāk tieši to, no kā sākumā mēģinājis izvairīties. Viņam izdodas realizēt tikai to, ko mēs sauktu par negatīvo identitāti, kļūstot tieši par to, ko viņa paša ētikas izjūta noliedz, — par ārprātīgu atriebēju. Tādējādi iekšējās patiesības un vēsturiskās realitātes sazvērestība traģēdijas varonim liedz to pozitīvo identitāti, kurai viņš šķiet īpaši izraudzīts. Protams, skatītājs visu laiku Hamleta patiesīgumā jauš nāves elementu. Beigās Hamlets mirdams nobalso par savu laikabiedru uz vēstures skatuves — jauno, uzvaras vainagoto Fortinbrasu, kas savukārt liek, «Lai aiznes Hamletu kā kareivi, /Jo viņam karalisks bij diženums, /Kas atklātos, ja karalis viņš kļūtu».

Šī neatkārtojamā jauneklā galu izziņo ceremoniālas fanfaras — skaļas un tukšas. Vienaudži atzīst Hamletu ar visām viņa karaliskā dzimuma regālijām. Taču skatītājs jūt, ka tiek apglabāts izcils cilvēks, kas ir ne tikai karalisks, bet arī pacēlies pāri karaliskām ārišķībām.

3

Mēs jau apgalvojām, ka svarīgu vietu cilvēku vajadzībā pēc personīgās un kolektīvās identitātes ieņem nepieciešamība būt īpašiem — ja tā var teikt, piederēt pie «pseidosugas». «Pseido» norāda uz neīstumu; varētu rasties iespaids, ka es uzsveru novirzi no faktiem un tieksmi visu mitoloģizēt. Mums vajadzētu apzināties, ka cilvēks ir melīgs dzīvnieks tieši tāpēc, ka mēģina būt vienīgais patiesais; cilvēka garīgajā pasaulē ietilpst spēja gan izkropļot, gan uzlabot pieredzi. Lai uzturētu vērtību nemainīgumu, cilvēkam tās jāabsolutizē; lai uzturētu stilu, cilvēkam jātic, ka viņš ir Visuma kronis. Tātad tiktāl,

ciktāl katra cilts, nācija, kultūra un reliģija izgudro vēsturisku un morālu pamatojumu savai no Dieva dotajai unikalitātei, tā neatkarīgi no sasniegumiem veido «pseudosugu». Kultūras identitātes un civilizētas pilnības augstākajos sasniegumos cilvēks rod arī pārejošu piepildījumu, jo tiek īpaši izcelts tas, kas viņš varētu būt. Mūsu laikmeta utopija pareģo, ka cilvēki kļūs par vienu sugu vienotā pasaulē, kurā universāla tehnoloģiska identitāte aizstās iluzorās pseudoidentitātes un starpnacionāla ētika aizstās visas morāles sistēmas un tām raksturīgos aizspriedumus un spaidus. Pagaidām ideoloģiskās sistēmas sacenšas, kura spēs piedāvāt ne tikai vispraktiskāko, bet arī universāli vispārliciecināmo politiskās un privātās morāles modeli nākotnes pasaulei; būt universāli pārliciecināms pirmām kārtām nozīmē iegūt jaunatnes uzticību.

Jaunībā ego spēks rodas no indivīda un sabiedrības savstarpējas atzišanas, sabiedrībai atzīstot indivīdu par jaunas enerģijas nesēju un indivīdam savukārt atzīstot sabiedrību par dzīvīgu veidojumu, kas iedvesmo un saņem pretī indivīda lojalitāti, uztur un piesaista uzticību, ceļ godā un pieprasa palāvību uz sevi. Šeit es gribētu atgriezties pie tiem aizsākumiem, kas apvieno drudzainu aizrautību un disciplinētu enerģiju, iracionalitāti un drosmīgu uzdrīkstēšanās spēju, veidojot viskarstāk apspriestās un vismīklainākās dzīves cikla parādības. Jāpiemetina, ka mīkla slēpjas pašā fenomena būtībā, jo personības vienībai jābūt neatkārtojamai, lai personība būtu viengabalaina, un katras jaunas paaudzes darbībai jābūt neparedzamai, lai tā piepildītu savu misiju.

Jaunatnei ir trīs enerģijas avoti. No tiem fizisko augšanu var visvieglāk izmērīt un sistemātiski izmantot, lai gan tās saistība ar agresīvajām dziņām nav izpētīta; mēs zinām tikai to, ka, liekot šķēršļus fiziskās enerģijas lietojumam patiesi nozīmīgā darbībā, rodas apspiests niknums, kas var kļūt destruktīvs vai pašdestruktīvs. Ar izziņu un sapratni saistītos jauneklīgos spēkus var pētīt eksperimentāli un novērot to izpausmi mācekļa posmā un studiju gados, taču daudz mazāk ir zināms par to attiecībām ar ideoloģisko iztēli. Visbeidzot, ilgi aizkavēts ģenitālais nobriedums ir neapraktāmas enerģijas un reizē iekšējas frustrācijas un drudzainas aizrautības avots.

Nobriestot fiziskajai spējai vairoties, jaunais cilvēks vēl nav spējīgs nedz nodibināt tādas pastāvīgas mīlestības saites, kādas viens otram var piedāvāt tikai divi cilvēki ar pietiekami izveidojušos identitāti, nedz pietiekami pastāvīgi rūpēties par kādu, lai spētu būt viens no vecākiem šī vārda pilnā nozīmē. Šīnī ziņā, protams, pastāv liela atšķirība gan starp dzimumiem, gan starp atsevišķiem indivīdiem; tāpat arī katra sabiedrība nodrošina dažādas iespējas un nosacījumus, kuru robežās indivīdiem jāaizsargā savs potenciāls — un jāgādā

par potenci. Šķiet, ka psihosociālais moratorijs ir ietverts cilvēka attīstības kalendārā. Tāpat kā citas latentas parādības, arī pieaudzības aizkavēšanās tajā var tikt pagarināta un pastiprināta līdz bīstamai, pat liktenīgai robežai, tādējādi kalpojot par pamatu atsevišķiem īpaši izciliem cilvēces sasniegumiem un reizē izskaidrojot atsevišķas īpaši vājas vietas šinīs sasniegumos. Lai kāds arī būtu daļējais apmierinājums un daļējā atturēšanās pirmslaulību seksuālajā dzīvē dažādās kultūrās — aktīvas ģenitālās darbības sniegtā bauda bez saistību uzņemšanās, erotiski stāvokļi bez ģenitālā papildījuma vai disciplinēts un dievbijīgi dedzīgs ģenitālo darbību aizkavējums —, ego attīstības process izmanto pusaudzības psihoseksuālos spēkus stila un identitātes apziņas nostiprināšanai. Arī šinī ziņā cilvēks nekad neklūst par dzīvnieku; pat tad, kad sabiedrība veicina ģenitālo tuvību starp dzimumiem, tas notiek stilizēti. Tomēr, runājot bioloģijas valodā, dzimumakts ir radišanas jeb vairošanās akts, un ikvienā seksuālā situācijā, kas agrāk vai vēlāk nesola vairošanās papildījumu un rūpes par pēcnācējiem, pastāv psihobioloģiskas neapmierinātības elements. Citādā ziņā veselīgi cilvēki var kādu laiku paciest šo neapmierinātību, tāpat kā citas daļējas abstinences, ja apstākļi visumā ir labvēlīgi identitātes veidošanās procesam. Bez šaubām, sievietes dzīvē šai neapmierinātībai ir daudz lielāka loma, jo sievietes fizioloģiskā un emocionālā attieksme pret dzimumaktu kā pirmo soli uz pēcnācēja radišanu ir daudz dziļāka; regulārs ķermenisks un emocionāls atgādinājums par to ir arī sievietes ikmēneša cikls, par ko runāsim sīkāk nākamajā nodaļā.

Dažādie šķēršļi galīgam pusaudža ģenitālā brieduma papildījumam rada tālejošas sekas un līdz ar to — problēmas nākotnes plānošanā. Vislabāk no tiem mēs pazīstam regresiju uz agrīnās psihoseksuālās attīstības posmu pirms emocionāli klusākajiem pirmajiem skolas gadiem, t.i., uz infantili ģenitālo un lokomotoro posmu, kam raksturīga tieksme uz autoerotiskām manipulācijām, grandiozām fantāzijām un enerģiskām rotaļām.⁴ Taču jaunībā autoerotismu, grandiozitāti un rotaļīgumu neizmērojami pastiprina ģenitālā potence un lokomotorais nobriedums un neizmērojami sarežģī apstākļi, ko mēs pagaidām nosauksim par jauneklīgā prāta vēsturiskās perspektīvas apziņu.

Visizplatītākā jaunatnes neapmierināto meklējumu un dabiskās spēku pārplūsmas izteiksme ir tieksme pēc kustības, lai tā izpaustos kā vispārēja «skriešana kaut kam pakā» un «mētāšanās apkārt» vai arī kā enerģisks darbs, sports, aizrautīga dejojšana, laiska klaiņošana *Wanderschaft* garā un saprātīga vai neapdomīga auļošana ātros zirgos un braukšana varenās mašīnās. Šī tieksme rod izpausmi, piedaloties katram laikam raksturīgajās kustībās (vietējos nemieros un dumpjos vai lielo ideoloģisko spēku parādēs un kampaņās), ja

vien tās atbilst jaunatnes vajadzībai tikt aiz-kustinātai un just, ka tā virza kaut ko uz priekšu, pretī nākotnei. Ir skaidrs, ka ikviena sabiedrība piedāvā dažādas ritualizētas ideoloģisku perspektīvu un enerģisku kustību (deju, sporta veidu, parāžu, demonstrāciju un dumpju) kombinācijas, lai ievirzītu jaunatni tiekties uz sabiedrības vēsturisko mērķu sasniegšanu; gadījumos, kad sabiedrībai tas neizdodas, jaunatne pēc šī modeļa atrod kombinācijas mazās grupās, kas nodarbojas ar nopietnām spēlēm, labi domātām muļķībām, nežēligām nerātībām un noziedzīgu karošanu. Jāsecina, ka nevienā dzīves cikla posmā sevis atrašanas solījums nav tik cieši saistīts ar sevis pazaudēšanas draudu.

Saistībā ar kustību mums jāmin divi lieli industriāli sasniegumi: iekšdedzes dzinējs un kino. Motors ir mūsu tehnoloģijas sirds un simbols; tā apguve lielai modernās jaunatnes daļai ir mērķis un piepildījums. Tomēr mums jāsaprot, ka gan automašīnas, gan kino piedāvā saviem piekritējiem — nenobriedušiem jauniešiem — pasīvu kustību un apreibinošu intensīvas aktivitātes ilūziju. Sabiedrība mēdz uzsvērt, ka jauniešu vidū ir īpaši daudz automašīnu zādzību un nelaimes gadījumu ar auto (laikam gan būs nepieciešams ilgs laiks, lai saprastu, ka zagšana ir piesavināšanās ar mērķi iegūt īpašumu, kamēr jauniešu izdarītās automašīnu zādzības drīzāk ir «auto intoksikācijas» meklējumi. Un tomēr, lai arī jaunatne, valdīdama pār motoru un mašīnu, nemitīgi paplašina savu visvarenības apziņu, vajadzība pēc aktīvas kustības bieži vien paliek nepiepildīta.

Filmas mierīgi sēdošam vērotājam piedāvā joņojošu emociju gūzmu un ātru, nevaldāmu kustību mākslīgi paplašinātā vizuālā laukā, kas pieblīvēts ar vardarbības un seksuālas iegūšanas tuvplāniem, — un tas viss nāk bez mazākās fiziskās piepūles, iztēles vai intelekta līdzdalības. Uz plaši izplatīto nelīdzsvarotību pusaudžu dzīvē es šeit norādu tādēļ, ka, pēc manām domām, tā izskaidro pusaudzības modernās izpausmes un atklāj to, ko nepieciešams iemācīties pārvaldīt. Šādu pārvaldīšanu varam saskatīt dejošanas stilā, kas apvieno motorisku pulsāciju ar ritmisku aizmiršanos un rituālu godīgumu. Abu dejotāju izolācija, ko īpaši izceļ acumirkliģi gaistošās melodijas, ļaujot partneriem uz mirkli satīties, lai tad atkal atgūtu neatkarību, vairāk atklāj pusaudžu vajadzības nekā neīstā intimitāte, kad partneri ir kā salīpuši kopā, tomēr skatās tukšumā viens otram garām.

Briesmas tikt vienlaicīgi pārņemtām no iekšējā impulsa un nerimtīgā motorizācijas pulsa ir vismaz daļēji līdzsvarotas tanī jaunatnes daļā, kura aktīvi iekļaujas tehnikas attīstībā, apgūst un spēj identificēties ar aizrautīgu izgudrošanu, ražošanu uzlabošanu un rūpēm par mašīnēriju, tādējādi pārvaldot savas enerģijas neierobežotās iespējas. Ja jaunatnei ir liegta šāda tehnoloģiska

pieredze, tā «eksplode» dumpīgā kustībā; tā jaunatnes daļa, kuru neinteresē tehnika, jutīsies atsvešināta no modernās pasaules, līdz tehnoloģija un humanitārais intelekts sasniegs konvergenci.

Izziņas spējas, kas attīstās otrā gadu desmita otrajā pusē, ir spēkpilns ieročis jaunatnes uzdevumu veikšanai. Piažē (*Piaget*) pusaudža gados iegūtās kognitīvās spējas sauc par sasniegumiem «formālajās operācijās»⁵. Tas nozīmē, ka jauniešiem, tās apguvis, var operēt ar hipotētiskiem pieņēmumiem un paredzēt iespējamās izmaiņas un potenciālās attiecības — turklāt domāt par visu to abstrakti, neatkarīgi no pārbaudes ar realitāti, kas bija nepieciešama pirms tam. Kā raksta Džeroms S. Bruners (*Jerome S. Bruner*), bērns šinī vecumā spēj «sistemātiski iztēloties pilnu alternatīvo iespēju amplitūdu konkrētām laika sprīdīm»⁶. Šādas kognitīvās orientācijas formas nevis kontrastē ar jaunā cilvēka vajadzību izveidot identitātes apziņu, bet papildina to, jo no visām iespējamām attiecībām jauniešiem ir jāizvēlas aizvien šaurāks personisko, profesionālo, seksuālo un ideoloģisko saistību loks.

Arī šeit mēs daudzveidību un uzticību redzam kā divus pretpolus, kas piešķir viens otram nozīmīgumu un uztur viens otru pie dzīvības. Uzticība bez daudzveidības kļūst par apmātību un garlaiko; daudzveidība bez uzticības savukārt ir vien tukšs relativisms.

4

Tātad identitātes apziņa kļūst nepieciešamāka (un arī problemātiskāka), tiklīdz sastopamies ar plašāku iespējamo identitāšu loku. Iepriekšējā nodaļā es norādīju, cik ļoti komplicēta ir identitātes vienība; šī nodaļa sniedz vispārējās jēgas skaidrojumu apziņai, ka cilvēks ir viņš pats, t.i., viņam piemīt vienota personība, ar ko var lepoties vai kas ir vismaz pieņemama kā neatgriezenisks vēsturisks fakts.

Tādējādi mēs kā šī vecumposma galvenās briesmas esam aprakstījuši identitātes sajukumu, kas var izpausties kā pārlieku ieildzis moratorijs (lielisks piemērs tam ir Hamlets), kā atkārtoti impulsīvi mēģinājumi beigt moratoriju, izdarot pēkšņu izvēli, t. i., spēlējoties ar vēsturiskām iespējamībām, un tad noliedzot neatgriezenisku saistību uzņemšanos, un dažkārt arī kā smaga, regresīva patoloģija, ko aprakstijām iepriekšējā nodaļā. Līdz ar to varam teikt, ka šim un ikvienam citam vecumposmam visbūtiskāk nepieciešama ir pārliecība, ka visu pārvalda aktīvs un selektīvs ego, turklāt varu tam piešķir noteikta sociāla struktūra, kas katrai vecuma grupai garantē sabiedrībā to vietu, kura tai nepieciešama un kurā tā ir nepieciešama.

Vēstulē rakstniekam un ārstam Oliveram Vendelam Holmsam (*Oliver Wendell Holmes*) Viljams Džeimss raksta par vēlēšanos «pārkristīt sevi» viņu draudzībā; šis izteikums labi raksturo jaunatnes radikālākā virziena sociālo apziņu un sociālās vajadzības. Sākot no otrā gadu desmita vidus, jaunieša spējas domāt un iztēloties sniedzas tālāk par cilvēkiem un personībām, ko iespējams tieši iepazīt. Jaunatne mīl un nīst to, ko cilvēki pārstāv vai aizstāv, un izvēlas saskarsmi ar noteiktiem cilvēkiem tādu jautājumu dēļ, kuri bieži vien paceļas pāri atsevišķajiem tu un es. Mēs jau apskatījām Hamleta jūtu izpausmi pret draugu Horāciju, kas gan apraujas pavisam štrupi: «Bet pietiks. /Jau tā par daudz.» Tātad indivīds vēlas pārdzīmt jaunai realitātei kopā ar tiem, kurus viņš izvēlas par saviem jaunajiem priekštečiem un īstajiem laikabiedriem.

Šajā savstarpējā atlasē, ko bieži vien interpretē kā sacelšanos pret vecāku radīto vidi vai vismaz saista ar atraušanos no tās, izpaužas patiesi jauna tās perspektīvas apziņa, kuru es jau paguvu raksturot kā vēsturisku, lietojot šo seno un pārlietu specializēto vārdu vienā no tām nekonkrētajām nozīmēm, kuras kļūst nepieciešamas, kad vēlamies konkretizēt jaunas vārdu nozīmes. Ar nosaukumu «vēsturiskā perspektīva» es apzīmēju ko tādu, kas cilvēkā attīstās tikai pusaudža gados. To var aprakstīt kā nozīmīgu notikumu neatgriezeniskuma apziņu un svarīgu nepieciešamību ātri un pilnīgi saprast, kuri realitātes un iztēles notikumi determinē citus un kādēļ. Kā jau redzējām, tādi psihologi kā Piažē atzīst — jaunatnei piemīt spēja novērtēt to, ka ikvienu procesu var izprast, domās izsekojot to no beigām un atgriežoties pie sākuma. Tomēr nav nekādas pretrunas apgalvojumā, ka tas, kurš saprot šādu atgriezeniskumu iztēlē, arī realitātē apzinās, ka no visiem iespējamiem — «domājamiem» — notikumiem būs daži tādi, kas noteiks un sašaurinās cits citu ar vēsturisku nolemtību, lai tā būtu pelnīta vai nepelnīta, tīša vai netīša.

Tieši tādēļ jaunatne ir tik jūtīga pret jebkuru norādījumu, ka tās likteni varētu būt bezcerīgi izlēmis tas, kas norisinājies agrāk vēstures vai dzīves ritumā. Psihosociālā aspektā neatgriezeniskas bērnības identifikācijas šādā gadījumā atņemtu indivīdam viņa paša identitāti, bet vēsturiskā aspektā ārēji spēki neļautu grupām īstenot to vēsturisko identitāti. Šo iemeslu pēc jaunatne bieži atgrūž un noraida vecākus un autoritatīvas personas, cenšoties padarīt tās nenozīmīgas, jo meklē tādus indivīdus un kustības, kas šķietami vai īstenībā apgalvo, ka spēj paredzēt nenovēršamo, aizsteidzoties priekšā nākotnei — un līdz ar to padarot nākotni atgriezenisku. Tieši tā izskaidrojama jaunatnes sliksme akceptēt mitoloģijas un ideoloģijas, kas pareģo pasaules un vēstures virzību; saprātīgākā un praktiskākā jaunatnes daļa ar prieku akceptē noteiktu pasaules uzbūves modeli, lai tad varētu veltīt sevi atsevišķu detaļu izstrā-

dāšanai — pēc tam, kad tā ir izpratusi (vai ir noticējusi pietiekami pārliecinotam skaidrojumam), ko tā «aizstāv» un kur tā «stāv». Tādējādi vēsture apstiprina ideoloģijas «patiesumu» — uz laiku; ja ideoloģijai izdodas iedvesmot jaunatni, jaunatne patiešām īsteno ideoloģijas pareģoto vēstures gaitu.

Norādot uz to, ko jaunatne uzskata par aizstāvēšanas vērtu, es nevēlējos pārlieku uzsvērt, ka jaunatnes pielūgtie un apbrīnotie indivīdi un viņu nozīmīgums tās acīs būtu ideoloģiski ļoti uzkrītošs. Sev nozīmīgu indivīdu izvēle var norisināties gan praktisku nodarbību — mācību un darba — ietvaros, gan reliģiskās un ideoloģiskās grupās; savu varoņu izvēles dzinuli savukārt svārstās no banāla izdevīguma un naidīguma līdz pat bīstamai spēlei uz veselā saprāta un likumības robežas. Tomēr visos šādos gadījumos ir raksturīgs savstarpējs novērtējums un savstarpēja vēlēšanās tikt atzītiem kā indivīdiem, kas var sasniegt vairāk, nekā šķiet pirmajā acu uzmetienā, un kuru potenciāls ir nepieciešams esošajā vai topošajā pasaules kārtībā. Pieaugušo pasaules pārstāvji, kas tiek iesaistīti šādā pasākumā, var būt tehniskas precizitātes aizstāvji, zinātniskas pētniecības piekropēji, pārliecināti patiesības attēlotāji, taisnīguma principu ievērotāji, mākslinieciska patiesuma aizstāvji vai personīga patiesīguma nesēji. Šie cilvēki kļūst par elites pārstāvjiem jauno acīs pilnīgi neatkarīgi no tā, vai viņus par tādiem uzskata ģimene, sabiedrība un policija. Autoritātes izvēle var kļūt bīstama, taču daži jaunieši bīstamība ir eksperimenta neatņemama sastāvdaļa. Pamatelementi vienmēr ir bīstami, turklāt, ja jaunatne nespētu pārliecīgi nodoties bīstamām lietām, tā nespētu nodoties arī patiesu vērtību saglabāšanai, kas ir viens no pamatmehānismiem psihosociālās evolūcijas virzībā. Tikai tad, kad cilvēkā atklājas uzticības joma, var teikt, ka jaunais cilvēks ir izaudzis — kā jauns putns, kas var paļauties pats uz saviem spārniem un ieņemt pieaugušā vietu pasaules ekosistēmā.

Lai izskaidrotu, kāpēc pusaudzības laikā uzticības manifestācijas jomā nemitīgi mijas absolūts konformisms un galēji anomāla aizrautība, pakļāvība un dumpība, mums jāatceras cilvēka nepieciešamība reaģēt (un jaunībā — reaģēt īpaši spēcīgi) uz apstākļu daudzveidību. Ņemot par pamatu psihosociālo evolūciju, mēs varam atrast savu nozīmi gan idiosinkrātiskam individuālistam, gan dumpiniekam, gan konformistam, tikai katram citos vēsturiskos apstākļos. Veselīgā individuālistā un anomālā aizrautībā ietilpst arī neapmierinātība un sašutums, kas palīdz atjaunot eksistences viengabalainību, jo citādi nebūtu iespējama psihosociālā evolūcija. Tādējādi cilvēka pielāgošanās procesam ir nepieciešami arī savi uzticami dumpinieki, kuri atsakās pielāgoties tam, ko ar apoloģētisku un fatalistisku pieskaņu nevieta saucam par «cilvēka stāvokli».

Anomāla aizrautība un identitātes veidošanās izcilu indivīdu gadījumā bieži ir saistīta ar neirotiskiem un psihotiskiem simptomiem vai vismaz ar paildzinātu relatīvas izolācijas moratoriju, kurā tiek izciestas visas pusaudzības atsvešināšanās formas. Grāmatā «Lutera jaunīb» es mēģināju ielikt diža cilvēka jaunības ciešanas viņa diženuma un vēsturiskās lomas kontekstā.⁷ Tomēr jāsaka, ka šāds apcerējums diemžēl nedod atbildi uz jautājumu, kas ir pats būtiskākais daudziem jauniešiem, proti, kāda ir īpašas apdāvinātības saistība ar neirozēm. Varu teikt tikai to, ka bieži pastāv iekšēja saistība starp indivīda talanta oriģinalitāti un viņa personisko konfliktu dziļumu. Tomēr biogrāfijas, kas apraksta tādu cilvēku veidošanos, kuri jau pazīstami kā diženi un oriģināli, nesniedz īpaši lielu palīdzību un var pat apmulšināt tos, kuriem šodien piemīt oriģināla apdāvinātība un dziļi konflikti. Lai kā arī būtu, mūsu laikam ir raksturīga psihiatriska apgaismība un arī patiesām psihiatriskās sevis apzināšanās veids, kas pievienojas visiem citiem identitātes sajukumu veicinošajiem faktoriem. Tādēļ nav lielas jēgas uzdot jautājumu (kā to pa pusei zobgalīgi manas grāmatas apskatā dara Sv. Paula katedrāles rektors), vai jaunā Lutera ģēnijs būtu pārdzīvojis modernās psihiatrijas ārstēšanas kursu. Tāpat mūsu laikabiedriem nepalīdzēs savas nedrošības salīdzināšana ar tām šaubām, kuras bija raksturīgas pirmsterapijas laikmetam. Varbūt tas izklausās bezsirdīgi, taču tagad oriģinalitātei un kreativitātei būs jāuzņemas risks pārbaudīt mūsdienu galvenās vērtības — arī risks izmantot psihoterapiju vai atteikties no tās. Pagaidām varu ieteikt katram sevi pārbaudīt, godīgi atbildot uz jautājumu, vai neiroze un visi citi sarežģījumi, kas pakļaujas kontrolei, indivīdam vienkārši piemīt, vai arī indivīds ir tiem pakļauts; otrajā gadījumā nevarētu būt nedz pazemojoši, nedz bīstami pieņemt palīdzību, lai no pasīvā stāvokļa atgrieztos sākotnējā — aktīvajā. Oriģinalitāte parūpēsies pati par sevi, turklāt tā nevar kalpot par īstu identitātes balstu, ja ir atkarīga no tā, ka tiek noliegta nepieciešamība pēc palīdzības.

5

Vēlreiz atgriežoties pie psihoterapijas vēstures, ir interesanti atcerēties, ka klasiskajā jaunības neirozes gadījumā — pirmajā publicētajā Freida psihoterapeitiskajā saskarsmē ar astoņpadsmitgadīgo Doru, kas cieta no «*petite hysterie* — mazās histērijas ar visparastākajiem tās simptomiem», — Freida terapijas kursa beigās bija nesaprašanās, «kāda veida palīdzību» meitene no viņa gaida. Viņš bija sniedzis meitenei viņas neirotisko traucējumu struktūras interpretāciju, kas vēlāk kļuva par centrālo tēmu Freida klasiskajā sacerējumā par

psihoseksuālajiem histērijas veidošanās faktoriem⁸. Tomēr Freida kliniskās piezīmes pāri gadu desmitiem ir saglabājušas pārsteidzošu svaigumu, un mūsdienās šī slimības vēsture skaidri parāda, ka meitenes stāsts uzticības aspektā ir psihosociāli centrēts. Bez īpaša pārspilējuma var teikt, ka viņas sociālo vēsturi raksturo trīs tēmas: *seksuālā neuzticība* no dažu meiteņi svarīgāko pieaugušo puses; *nodevība* no tēva puses, kad viņš noliedza sava drauga mēģinājumus meiteni pavest (tas pāatrināja meitenes saslimšanu); visbeidzot, dīvaina visu apkārtējo pieaugušo tieksme padarīt meiteni par savu *uzticības personu* ikvienā jautājumā, tomēr nepalīdzot viņai iegūt pietiekami stingru pārliecību par sevi, lai viņa spētu atzīt patiesības, kas būtiski saistītas ar viņas slimību.

Freids, būdams psihoanalītiķis, ar gandrīz vai ķirurģisku precizitāti koncentrējās uz citiem jautājumiem un atklāja meitenes simptomu un dzīves gājuma simbolisko jēgu, taču, kā vienmēr, viņš pierakstīja arī to, kas atradās viņa interešu perifērijā. Starp vairākiem jautājumiem, kas zināmā mērā mulsināja, Freids atzīmējis arī to, ka pacienti «ārkārtīgi sanikņoja doma, it kā viņa būtu vienkārši izfantazējusi» apstākļus, kas padarījuši viņu slimu; tāpat viņa «nemitīgi mēģināja pārliecināties, vai esmu ar viņu pilnīgi atklāts» vai arī nodevīgs — kā viņas tēvs. Kad meitene galu galā beidza psihoanalīzes kursu un atstāja psihoanalītiķi, «lai konfrontētu apkārtējos pieaugušos ar noslēpumiem, ko viņa zināja», Freids šādu agresīvu patiesīgumu uzskatīja par atreibības aktu pret pieaugušajiem un arī pret sevi; citu Freida interpretāciju kontekstā paliek spēkā arī šāda daļēja interpretācija. Tomēr, kā mēs tagad redzam, neatlaidīgā prasība pēc vēsturiskās patiesības ir kas vairāk nekā tikai iekšējās patiesības noliegšana, it īpaši saistībā ar pusaudžiem. Pusaudzim vissvarīgākais ir jautājums par to, kas neatgriezeniski apliecina viņa patiesīgumu vai melīgumu, slimību vai dumpību. Arī nākamais jautājums — vai viņam bijusi taisnība, izjūtot riebumu pret apstākļiem, kas noveduši viņu līdz slimībai, — pusaudzim ir tikpat svarīgs kā jebkurš psihoanalītiķa ieskats slimības dziļākajā nozīmē. Citiem vārdiem, pusaudzis uzstāj, lai viņa slimība tiktu atzīta, pārdefinējot vēsturisko patiesību, kas norāda uz tālākvirzību — uz jaunu, pārveidotu apstākļu iespējamību, kuri neatbilstu samaitātās vides noteikumiem, jo tā vēlas viņu pielāgot vai (kā izteicās Doras tēvs, atvezdamas viņu pie psihiatra) «vest pie prāta».

Bez šaubām, Dora bija histēriķe un viņas simptomu neapzinātā simboliskā jēga bija psihoseksuāla; tomēr viņas slimības un ar to saistīto notikumu seksuālās dabas dēļ mēs nedrīkstam neievērot to, ka visos minētajos seksuālās dabas notikumos kopīgā tēma bija neuzticība un ka arī citu veidu neuzticība ģimenē un sabiedrībā izraisa visdažādākās pusaudžu saslimšanas visos laikmetos un zemēs.

Patiesību sakot, spēja veidot sistemātisku simptomu kopumu rodas tikai līdz ar pusaudža vecuma iestāšanos; tikai tad, kad nostiprinājusies prāta vēsturiskā funkcija, apspiestie un izlaistie aspekti psihē kļūst pietiekami nozīmīgi, lai izraisītu pastāvīgu simptomu veidošanos un identificējamus rakstura deformācijas. Regresijas dziļums nosaka patoloģijas smagumu un līdz ar to arī nepieciešamo terapiju. Patogrāfiskā aina, kas ieskicēta IV nodaļā kā visu jauniešu psihisko traucējumu modelis, ir skaidri saredzama arī Doras vispārējā stāvoklī, lai gan histērijā kā augstākajā no visām neirozēm atsevišķie komponenti izpaužas mazāk ļaundabīgā un drīzāk pat teatrālā formā. Kā jau rakstīju, šai patogrāfiskajai ainai ir raksturīga atteikšanās atzīt laika plūdumu un vēlreizēja vecāku radītās vides pārbaude; arī Dora cieta no «*taedium vitae*», kas varbūt nebija gluži paties». Šāds palēninājums padara slimības noteikto moratoriju par pašmērķi. Kā apgalvojām, nāve un pašnāvība šādā periodā var kļūt par neīstu «profesiju», un, lai arī ne pilnīgi patiesa, tā dažkārt neparedzami noved pie pašnāvības. Arī Doras vecāki atrada «vēstuli, kurā viņa no tiem atvadījās, jo nevarot vairs ilgāk izturēt dzīvi. Viņas tēvs .. uzskatīja, ka meitenei nav nopietna nolūka izdarīt pašnāvību.» Šāds galīgs lēmums var iznīcināt jauno būtņi, vēl pirms tā uzņemas pieaugušo dzīves saistības. Šim gadījumam raksturīga arī sociālā izolācija, kas izslēdz jebkādas solidaritātes apziņas veidošanos un var novest pie snobiskas noslēgšanās; Dora «mēģināja izvairīties no sociālu sakaru uzturēšanas» un izturējās «atturīgi» un «nedraudzīgi». Spēcīgais nolieguma uzliesmojums, kas iespējams identitātes veidošanās sākumposmā, neirotisku traucējumu gadījumos vērsas pret pašu individu; arī «Dora nebija apmierināta nedz ar sevi, nedz ar savu ģimeni».

Indivīds, kas noliedzis pats sevi, savukārt nespēj sniegt lojalitāti un uzticību citiem un, protams, baidās no saplūšanas ar otru cilvēku mīlestībā un dzimumattiecībās. Darba inhibīcija, kas bieži vien raksturīga šai patogrāfiskajai ainai (arī Dora cieta no «spēku izsūkuma un nespējas koncentrēties»), īstenībā ir karjeras inhibīcija, jo indivīds jūt aizdomas, ka jebkuras prasmes vai metodes lietojums uzspiedīs viņam attiecīgajai darbībai raksturīgo lomu un statusu; līdz ar to īsts moratorijs kļūst neiespējams. Ikvienu atsevišķu identitātes fragmenta veidošanās notiek pārāk apzināti, un tas tiek nekavējoties pārbaudīts; arī Dora acīmredzami pati iznīcināja savu vēlmi būt intelektuālai sievietei un sacensties ar savu veiksmīgo brāli. Šāda pārmērīga sevis apzināšanās jeb biklums ir dīvains sajaukums, kurā apvienojas snobiska augst

* *Taedium vitae* (latīņu val.) — dzīves apnikums. — *Tulk.*

prātība — pārliecība, ka indivīds ir pārāk labs savai apkārtni, savam laikam, apkārtējiem cilvēkiem un šai dzīvei vispār, un vienlīdz dziļa apziņa, ka viņš vispār nav nekas.

6

Mēs esam ieskicējuši pašus acīmredzamākos pusaudžu psihopatoloģijas sociālos simptomus; viens no mūsu nolūkiem bija norādīt, ka neirotisko simptomu neapzinātā nozīme un sarežģītā struktūra ir saistīta ar tik atklātu izturēšanās ainu, ka dažkārt mums jādomā, ka pacienti varbūt melo, kad stāsta acīmredzamu patiesību, un runā taisnību, kad acīmredzami izvairās no patiesības. Atbilde šeit ir vienkārša: mums jāklausa uz to, ko viņi patiešām saka, nevis jāmeklē viņu stāsta simboliskā nozīme vien.

Šī skice reizē var kalpot arī izolētā pusaudža — cietēja salīdzināšanai ar tiem jauniešiem, kuri mēģina rast risinājumu savām šaubām par vecāku paauzdi, apvienojoties anomālās kliķēs un bandās. Freids konstatēja, ka «psihoneirozes ir perversiju apvērsums»⁹ — tas nozīmē, ka neirotiķi cieš no to tieksmju apspiešanas, kuras perversi cilvēki cenšas izdzīvot. Šo pašu modeli varam izmantot, analizējot faktu, ka izolēti cietēji ar atraušanos no sabiedrības mēģina atrisināt to pašu, ko bandu un kliķu dalībnieki cenšas risināt kopīgā konspirācijā.

Pievērsoties šai pusaudžu patoloģijas formai, jāpiebilst, ka vēsturiskā laika neatgriezeniskuma noliegums parādās, kliķei vai bandai iecerot sevi par «tautu» vai «šķiru» ar savām atšķirīgām tradīcijām un morāli. Grupu pseidovēsturiskais raksturs izpaužas tādos bandu nosaukumos kā «Navaho indiāņi», «Svētie» un «Edvardieši»; uz viņu provokācijām sabiedrība atbild ar bezspēcīgu niknumu, kad norisinās kāda noziedzīga, slepkavīga pārmērība no jauniešu puses, un fobiski pārspīlētām bažām, kam seko nikna «slepeno biedrību» apspiešana, tiklīdz tās kļuvušas par tukšu modes lietu bez jebkāda organizēta mērķa. Šīs grupas demonstrē nepieejamu un iekšēju negrozāmas pareizības apziņu, kas sniedz pamatojumu grupas solidaritātei un ir katra grupas locekļa psihiska nepieciešamība; to vislabāk var saprast, pavirši salīdzinot izolēta pusaudža ciešanas ar īslaicīgajiem grupas locekļu ieguvumiem, ko viņi sasniedz ar to vien, ka tikuši iekļauti pseidosabiedrībā. Laika apziņas difūzija, kas pavada izolētā pusaudža nespēju iztēloties savu karjeru, bandas locekļu gadījumā tiek «ārstēta» ar īpašu pievēršanos dažādiem «darbiņiem», piemēram, zagšanai, demolēšanai, kautiņiem, slepkavošanai, narkotiku lietošanai un dažādām perversijām; tas viss tiek iecerēts acumirkli un acumirkli arī «nostrādāts». Šāda «profesionālā orientācija»

parūpējas arī par darba inhibīcijas ārstēšanu, jo bandas locekļi vienmēr «strādā» vai «ir aizņemti» — pat tad, ja vienkārši slaištās. Bieži vien viņu spēju ignorēt jebkuru apkaunojošu apvainojumu uzskata par personības pilnīgas bojāejas pazīmi, tomēr īstenībā tā ir «firmas zīme» jeb tās grupas simbols, pie kuras jaunietis (lielākoties ekonomiskā un etniskā aspektā) labāk turas ar zobiem un nagiem, nevis pakļaujas sabiedrībai, kas tik dedzīgi vēlas apzīmogot viņu par noziedznieku un tad rehabilitēt kā izbijušo noziedznieku.

Salīdzinājumā ar izolētā pusaudža izmocīto biseksualitāti vai nenobriedušo nepieciešamību pēc mīlestības bandas loceklis, pievienodamies grupai, ir izdarījis skaidru izvēli; zēni izvēlas atriebīgu vīrestību, bet meitenes — sievietību bez sentimentalitātes. Abos gadījumos nereti tiek noliegtas tādas genitalitātes funkcijas kā mīlestība un nākamās paaudzes radīšana un no pārpalikuma tiek izveidota pusizvirtusi pseidokultūra. Līdzīgi bandas loceklis atzīst autoritāti tikai tādā formā, kādā tā tiek atzīta bandā, un noliedz oficiālās pasaules autoritātes; izolētais pusaudzis savukārt noliedz eksistenci kā tādu — un līdz ar to arī sevi pašu.

Šo salīdzinājumu atkārtošana ir attaisnojama ar to, ka tajos varam saskatīt uzticības kopsaucēju — izolētā cietēja veltīgo tieksanos būt uzticīgam sev pašam un grupas locekļa enerģisko mēģinājumu būt uzticīgam grupai, tās simbolikai un uzvedības kodeksam. Es nemēģinu noliegt, ka izolētais cietējs ir slims, kā to rāda fiziskie un psihiskie simptomi, vai ka bandas loceklis ir ceļā uz noziedzību, kā to liecina viņa aizvien grūtāk labojamā darbība un izvēle. Tomēr gan teorijai, gan terapijai trūkst pareizā iedarbīguma, ja netiek izprasta nepieciešamība pēc uzticības (sniegšanas un saņemšanas), it īpaši ja psihoterapijas vai labošanas iestāžu pārstāvji jauno cilvēku konfrontē ar radikālām diagnozēm, kas ik uz soļa apstiprina, ka viņam ir lemts uz visu mūžu kļūt vai nu par slimnieku, vai par noziedznieku.

Ja jauniešus iedzen viņu stāvokļa ekstremālajā formā, galu galā viņi var rast noziedzībā vai atrautībā no pasaules stiprāku identitātes apziņu nekā jebkurā citā identitātes apziņas formā, kuru piedāvā sabiedrība. Vienlaicīgi jāatzīst, ka mēs nenovērtējam šo jauno cilvēku slēpto jutīgumu pret sabiedrības vērtējumu. Folkners raksta: «Dažkārt man šķiet, ka neviens no mums nav gluži traks un neviens nav gluži pie pilna prāta, līdz lielais vairums mūs par tādiem nosauk.» Ja mūsu «lielais vairums» nosaka jauniešiem tādas diagnozes kā noziedznieks un psihiski slimais, lai veiksmīgi tiktu ar viņiem galā, tad nav jābrīnās, ka dažkārt tas ir pēdējais piliens negatīvas identitātes izveidošanās procesā. Lielai jauniešu daļai šodien sabiedrība piedāvā tikai viena veida «atzīšanu». Gluži dabiski, ka bandas kļūst par šādi «atzīto» apakšsabiedrībām.

Doras gadījumā es mēģināju uzrādīt fenomenoloģiju vajadzībai pēc uzticības. Runājot par mazgadīgajiem noziedzniekiem, es gribētu citēt vienu no retajiem avīžu rakstiem, kurā pietiekami labi atklājas visi šīs problēmas elementi. Kopā ar Kaju T. Eriksonu mēs šo piemēru izmantojām kā ievadu mūsu rakstam «Mazgadīgā noziedznieka iesvētīšana»¹⁰.

*Piespriež ceļu labošanas darbus
par runāšanu pretī tiesnesim*

Vilmingtona, Ziemeļdakota. Kāds «nekauna» ar apspīlētām biksēm un ezīti apgrieztiem matiem šodien sāk izciest sešu mēnešu sodu ceļu labošanas darbos par to, ka runāja pretī «taisnajai tiesai».

Tiesneša Edvina Džeja Robertsas tiesa 20 gadu vecajam Maiklam A. Džounsam no Vilmingtonas piesprieda soda naudu 25 dolāru apmērā un tiesas izdevumu segšanu par pārgalvīgu automašīnas vadišanu. Taču ar to vien nepietika.

«Es labi saprotu, kā tas bija ar jūsu stilīgajām biksēm un ezīti,» teica tiesnesis Robertss, novērtēdams soda naudu. «Tā tikai turpiniet, un pēc pieciem gadiem jūs būsiet cietumā.»

Kad Džounss devās samaksāt soda naudu, viņš dzirdēja, kā pāraudzināšanas iestādes ierēdnis Gideons Smits tiesnesim stāsta, cik lielas grūtības viņam sagādājis jaunais, stilīgais likumpārkāpējs.

«Tikai atcerieties, ka es neesmu zaglis,» Džounss pārtrauca tiesnesi.

Tad nodunēja tiesneša balss: «Mainīt sodu uz sešiem mēnešiem ceļu labošanas darbos!»

Šo stāstu es citēju, lai interpretētu gadījumu (nedz tiesnesis, nedz gadījums neatšķiras no daudziem citiem), kad tiesnesis uzskatīja par publisku tiesas apvainojumu to, kas īstenībā varēja būt arī izmisīgs «vēsturisks» noliegums — mēģinājums pierādīt, ka īsti antisociāla identitāte jaunietī vēl nav izveidojusies un ka pastāv pietiekami daudz apjēgas un potenciālas uzticības, lai izveidotu kaut ko pozitīvu, ja kādam būtu vēlēšanās to darīt.¹¹ Taču viss izvērtās tā, ka tiesneša un jaunā cilvēka rīcība visdrīzāk tikai apstiprināja neatgriezeniskumu un apzīmogoja nolemtību. Visdrīzāk — jo es nezīnu, kas notika šinī gadījumā; tomēr mēs zinām, ka starp tiem jauniešiem, kurus identitātes veidošanās laikā sabiedrība ir piespiedusi identificēties ar rūdītiem noziedzniekiem, pastāv īpaši augsts noziedzības līmenis.

Apskatot jaunatnes psihopatoloģiju, mums tātad jāpārdomā tie paši jautājumi, kurus atzinām par svarīgākajiem arī šī dzīves posma attīstības aspektā. Ja atskatāmies vēsturē, nevar neievērot, ka dažkārt visu veidu politiskā pagrīde izmanto ne tikai jaunās paaudzes tieksmi pēc uzticības, bet arī niknumu, kas

uzkrājies tajos jauniešos, kuriem ir pilnīgi atņemta iespēja šo tieksmi apmierināt. Sociāla atjaunināšanās var šādi izmantot un kompensēt sociālo patoloģiju, tāpat kā atsevišķu indivīdu īpašā apdāvinātība ir saistīta ar neurozi un to kompensē. Tomēr jāatceras, ka pusaudzības kā pārejas posma aizrautību, drosmi un spēku var izmantot arī demagogi un ka jebkura veida ideoloģiskajā ideālismā saglabājas jaunības elements, kas, vēsturiskajai realitātei mainoties, var kļūt par izlikšanos.

Tāpat uzticību kā disciplinētas aizrautības spēku jaunatne var sasniegt, iesaistoties visdažādākajās nodarbēs, ja vien tās atklāj kāda modernās pasaules aspekta būtību — tās pasaules būtību, kurai jaunieši grasās pievienoties kā tradīcijas aizstāvji un atbalstītāji, kā tehnoloģijas izgudrotāji un lietotāji, kā ētikas atjaunotāji un izveidotāji, kā dumpinieki, kas iznīcina visu novecojušo, un kā fanātiķi, kas novirzījušies no normas, uzņemoties saistības vienā vienīgā virzienā. Vismaz tāds mums šķiet jaunatnes potenciāls psihosociālajā evolūcijā; ja arī iepriekš minētais kādam izklausītos pēc tukšas racionalizācijas, kas attaisno pompozu jaunatnes pašapmānu, pašpiedošanu, kas maskējas ar aizrautības vārdu, vai paštaisnu aklas iznīcināšanas tieksmi, tad vismaz kļūst saprotama milzīgā spēku izšķiešana, kas pavada šo, tāpat kā ikvienu citu cilvēka pielāgošanās procesu. Kā jau norādīts, mūsu izpratni par šiem izšķērdīgajiem procesiem tikai daļēji padziļina kliniska pusaudzības fenomenu reducēšana uz to infantilajiem priekšgājējiem un uz tieksmju un sirdsapziņas dihotomiju. Mums jāiemācās saprast pusaudzības lomu arī sabiedrībā un vēsturē, jo pusaudžu attīstība satur jaunu procesu kopumu, identificējoties gan ar nozīmīgām personām, gan ar ideoloģiskiem spēkiem, kas savukārt pārņem jaunā cilvēka prāta stiprās un (kā mums šeit īpaši jāuzsver) vājās puses.

Jaunībā cilvēka dzīves gājums krustojas ar vēstures ritumu; šinī krustpunktā tiek atzīta indivīda identitāte un atjaunots sabiedrības dzīvesveids. Taču šis process reizē paredz arī liktenīgu pusaudzim raksturīgā domāšanas veida un jauneklīga entuziasma saglabāšanos cilvēka vēsturiskajā un ideoloģiskajā perspektīvā, tāpat arī pārrāvumu starp pieauguša cilvēka saprātu un jauneklīgi ideālistisku pārliecību, kas ir īpaši labi pamanāms politiķu un garīdznieku retorikā.

Kā norādīts II nodaļā, jau bērnībā indivīda būtībā iekļūst vēstures procesi. Pagātne saglabājas kā ļaunā un labā prototipi, kas veido vecāku tēlus un piešķir krāsu pasakām, ģimenes folklorai, mānticībai, plāpām un mutvārdu apmācības pirmajiem soļiem. Vēsturnieki to visumā nevērtē augstu;

viņi atbild tikai par autonomu vēsturisku ideju sacensību un nerūpējas par to, ka šīs idejas iesniedzas dziļi katras paaudzes dzīvē un atjaunojas katru dienu ar jauno sabiedrības indivīdu vēsturiskās apziņas rašanos un veidošanos; šis process norisinās ar reliģijas, politikas, mākslas, zinātnes, teātra, kino un literatūras mitoloģijas veidotāju palīdzību, kas vairāk vai mazāk apzināti un ar lielāku vai mazāku atbildības izjūtu sniedz ieguldījumu vēstures loģikas izveidē, kādu to uztver jaunā paaudze. Mūsdienās vismaz Amerikas Savienotajās Valstīs mums pie minētajiem faktoriem jāpieskaita arī psihiatrija un sociālās zinātnes; visas pasaules mērogā jāpiemin arī prese, kas dara zināmu atklātībai visu nozīmīgāko, pievienojot tam tūlītējai reportāžai raksturīgus izkropļojumus un redakcijas viedokli.

Kā jau rakstīju, lai iekļūtu vēsturē, katrai jauniešu paaudzei jāatrod tāda identitāte, kas būtu saskaņā ar šīs paaudzes bērnību un vēsturiskajā procesā nojaušamām ideoloģiskām iespējām. Taču, tuvojoties jaunībai, pamazām sāk mainīties bērna loma paaudžu attiecībās; vairs nav tikai tā, ka vecākie māca jaunajiem dzīves jēgu. Jaunie ar savu reakciju un darbību liek vecajiem pārdomāt, vai viņu sniegtais dzīves modelis ir dzīvotspējīgs un daudzsoļš; jaunajiem piemīt vara atzīt tos, kuri atzīst viņus, vara atjaunot un reģenerēt, vara noliegt to, kas ir satrunējis, vara dumpoties un pārveidot pasauli.

Mums jārunā arī par jaunatnes līderiem, kas šādā vai tādā veidā tiek identificēti ar visu jaunatni. Es jau minēju Hamletu kā neveiksmīgu ideoloģisko vadoni. Viņa drāma apvieno sevī visus elementus, no kuriem veidojas veiksmīgi ideoloģiskie vadoni — tie parasti ir cilvēki pēc pusaudža vecuma, kas savas magnētiskās pievilcības polaritātes izveido tieši no paildzinātās pusaudzības pretrunām. Tā kā viņi ir indivīdi ar neparasti dziļiem konfliktiem, viņiem nereti piemīt arī ārkātīga apdāvinātība un veiksmē, piedāvājot visas paaudzes krīzei savas personiskās krīzes risinājumu; viņi vienmēr jūtas «iemilējušies liela mēroga darbībā», kā to definējis prezidents Vudro Vilsons, un vienmēr uzskata, ka viņu dzīvei jāiegūst nozīme visu pārējo dzīvē, vienmēr ir pārliecināti, ka viņu jaunības pārdzīvojums bijis lāsts, kritiens, zemesrīce, zibens spēriens, t. i., atklāsme, kurā jādalās ar visu savu paaudzi un vēl ar daudzām nākamajām paaudzēm. Šo cilvēku pazemīgās pretenzijas uz to, ka viņi tikuši izvēlēti pret pašu gribu, nebūt neaizkavē viņu tieksmi pēc universālas varas. «Pēc piecdesmit gadiem,» savā iekšējā monologā dienasgrāmatā raksta Sērens Kirkegors, «visa pasaule lasīs manu dienasgrāmatu.» Iespējams, viņš nojauta (un varbūt bez īpaša triumfa), ka paredzamais masu ideoloģiju strupceļš sagatavos vietu eksistenciālismam — vienlīdz dziļas izolācijas ideoloģijai. Mums jāizpēta jautājums (to skaru arī apcerējumā par Lutera

jaunības gadiem), ko ideoloģiskie vadoņi īsti «nodara» vēsturei — vai viņi vispirms tiecas pēc varas un tad jūt sirdsapziņas pārmetumus, vai arī vispirms jūt garīgas mokas un tad tiecas pēc vispārējas ietekmes. Viņu atbildes bieži ar vienu visaptverošu identitāti ietver sevī visu, kas kritiskos laikposmos sāp cilvēkam un jo īpaši — jaunam cilvēkam: jaunu izgudrojumu un ieroču radītās briesmas, laikposmam raksturīgo bērnības traumu atstāto trauksmi un eksistenciālas bailes no ego ierobežotības, kas īpaši palielinās tanīs vēstures periodos, kad norisinās pāridentitāšu disintegrēšanās.

Patiesām, ja padomājam dziļāk, vai tad nav nepieciešama īpaša, neparasta savas misijas apziņa, lai uzdrošinātos un vēlētos sniegt šādas visaptverošas atbildes? Vai tad nav iespējams un arī pierādāms, ka starp viskaislīgākajiem ideoloģiem saskatāmi nepārveidoti pusaudži, kas savās idejās ielauz gan lepnumu par pašu ego pārejošo atveseļošanos un par īslaicīgo uzvaru pār eksistences un vēstures spēkiem, gan reizē arī savas visdziļākās izolācijas patoloģiju, mūžīgi pusaudzīgā ego aizsargāšanos un bailes no pieaudzības miera? «Nodzīvot ilgāk par četrdesmit,» saka Dostojevska varonis, «ir slikta gaume.» Būtu vērts veikt gan vēsturisku, gan psiholoģisku pētījumu par to, kā daži ietekmīgi vadoņi ir atteikušies no vecāku lomas savā dzīvē un pusmūža gadus krituši izmisumā par savas valdīšanas iznākumu.

Ir skaidrs, ka šodien visu jauniešu ideoloģiskās vajadzības, izņemot humānisma tradīcijās augušo intelektuālo jaunatni, tiek aizvien lielākā mērā apmierinātas ar ideoloģijas pakļaušanu tehnoloģiskajai pāridentitātei, kurā satiekas tādi antipodi kā amerikāņu sapnis un marksistu revolūcija. Ja šo ideoloģiju sacensību spēš apturēt, pirms tā noved pie savstarpējas iznīcināšanas, var gadīties, ka jaunā cilvēce, redzēdama, ka tai ir iespējams gan celt, gan iznīcināt milzīgos apmēros, vērsīs savu saprātu (gan sievišķīgo, gan vīrišķīgo) uz paaudžu sasniegumu ētisko pusi — pāri lietām, varām un idejām. Arī pagātnē ētiskas korektīvas bija daļa no ideoloģijas, taču nākotnē ētikai būs jāpāraug pāri ideoloģijas un tehnoloģijas savienībai, jo tad pats svarīgākais jautājums būs — kā lai cilvēks paaudžu mantojuma un ētisku iemeslu dēļ *ierobežo* tehnoloģiskās ekspansijas lietojumu, pat ja ar to uz laiku samazinātu prestižu un peļņu?

Morāle agrāk vai vēlāk noveco, bet ētiskums — nekad. Šķiet, ka tieši uz to norāda nepieciešamība pēc identitātes un uzticības, kas atdzimst katrā jaunā paaudzē. Morāle tās moralizējošajā nozīmē ir balstīta māņticībā un iracionālos iekšējos mehānismos, kas īstenībā nemitīgi iedragā paaudžu ētikas izpratni; tomēr vecā morāle ir atmetama tikai tad, kad pārsvaru ņem jauna un universālai tuvāka ētika. Šo gudrību novadīt līdz cilvēkam mēģina daudzu reliģiju teksti. Cilvēks ir stingri turējies pie ritualizētajiem tekstiem, lai arī tos nekad

nav skaidri sapratis un savā darbībā pilnīgi ignorējis vai sagrozījis. Tomēr senajās gudrībās ir daudz kā tāda, kas tagad varētu kļūt par zināšanām.

Netālā nākotnē, pievienojoties topošajai visas cilvēces identitātei, tautas ar dažādās ciltīs un nacionalitātēs sakņotu pagātņi kopīgu valodu sākotnēji varēs rast tikai ar zinātnes un tehnoloģijas starpniecību. Tas savukārt varēs palīdzēt izgaismot šo tautu tradicionālajai morālei piemītošo māņticību un varbūt pat ļaus tām attīstīties straujāk, izejot cauri periodam, kad vēsturiskās identitātes vājuma vietā stājas nepamatoti augstprātīga neonacionālisma identitāte. Taču šīm tautām jāskatās tālāk pāri galvenajām ideoloģijām, kas tām tiek piedāvātas kā ceremoniālas maskas — iebiedēšanai un pievilināšanai. Svarīgākais ir nevis jautājums par jaunas ideoloģijas, bet gan par jaunas universālas ētikas radīšanu, kas izaugtu universālā tehnoloģiskā civilizācijā. To var izveidot tikai tādi vīrieši un sievietes, kas nav nedz ideoloģiski noskaņoti jaunieši, nedz moralizējoši veci, bet ir cilvēki, kuri zina, ka no paaudzes paaudzē istā pārbaude tam, ko mēs radām, ir rūpes, uz kādām tas mūs iedvesmo. Ja mums uz šīs zemes vēl ir kāda iespēja, tā pastāv pasaulē, kas ir prasīgāka, apgūstamāka un godājamāka nekā visi senie un jaunie mīti; mūsu nākotnes izredzes nodrošina tikai tāda vēsturiskā realitāte, par kādu mēs beidzot rūpējamies arī ētiskā nozīmē.

VII. SIEVIETE UN IEKŠĒJĀ TELPA

1

Pastāv daudz ekonomisku un praktisku iemeslu, kuru dēļ ir īpaši svarīgi apzināties sievietes vietu mūsdienu pasaulē. Eksistē arī netveramāki, grūtāk apjaušami iemesli. Kodolbriesmu visuresamība, izlaušanās kosmosā un pieaugošie globālie sakari pilnīgi pārvērs ģeogrāfiskās telpas un vēsturiskā laika apziņu; līdz ar to rodas nepieciešamība no jauna definēt abu dzimumu identitāti jaunā tipa cilvēka tēla ietvaros. Es nevaru šeit iedziļināties sievietes un vīrieša pretnostatījumā un apvienībā — dzimumu kara un miera periodu vēsturē. Šī vēsture vēl jāuzraksta un īstenībā vispirms jāatklāj. Taču ir skaidrs, ka briesmas, vīrieša radītajai tehnoloģijai saindējot augli sievietes klēpī, varētu panākt, ka ir pielikts punkts vienai no galvenajām vīriešu nodarbēm, proti, konfliktu «risināšanai» ar periodiskiem, aizvien lielākiem un «labākiem» kariem. Rodas jautājums, vai pasaulē, kurā pastāv tāds iznīcināšanas potenciāls, mēs varam iztikt bez sievietes — mūsu sugas mātes — pārstāvniecības lēmējorganizācijās un sabiedrisko domu veidojošajās institūcijās.

Nav šaubu, ka kodollaikmetam raksturīgās briesmas ir izsmēlušas vīrišķīgā stila vadības iztēli un spēju pielāgoties. Dominējošā vīrišķīgā identitāte ir balstīta uz pieķeršanos «tam, kas darbojas» un ko iespējams izgatavot, — neatkarīgi no tā, vai tas palīdz celt vai iznīcināt. Tieši šī iemesla pēc acimredzamā nepieciešamība upurēt dažus iespējamus tehnoloģisko sasniegumu un politiskās hegemonijas triumfa mirkļus cilvēces izdzīvošanas vārdā nav nekas tāds, kas varētu vairot vīrišķīgo identitātes apziņu. Tiesa, Amerikas prezidents jutās spiests pateikt, turklāt izjusti pateikt, ka «bērni nav statistika», tomēr šīs uzrunas izmisīgā aktualitāte vien skaidri norāda uz jauna veida politiskas un tehnoloģiskas ētikas nepieciešamību. Varbūt, ja sievietes apņemtos pub-

liski aizstāvēt tos ideālus, kurus viņas evolūcijas un vēstures gaitā ir īstenojušas privātā kārtā (kā realitātes izjūtu mājsaimniecībā, atbildību par jauno paaudzi, izdomas bagātību miera uzturēšanā un nodošanos dziedēšanai), viņām varētu izdoties pievienot politikai (šī vārda visplašākajā nozīmē) ētiski ierobežojošu un patiesi pārnacionālu varu.

Domāju, ka uz to gan atklāti, gan klusībā pie sevis cer daudzi vīrieši un sievietes. Tomēr viņu cerība ir pretrunā ar galvenajām mūsu tehnoloģiskās civilizācijas attīstības tendencēm un arī ar dziļām iekšējām rezistencēm. Pašradītais jeb *self-made* vīrietis, «pieskīrot» sievietei relatīvu emancipāciju, vienlīdzības sasniegšanai varēja piedāvāt tikai vienu modeli — savu pašradīto tēlu; šķiet, ka liela daļa no šādi iegūtās brīvības tiek patērēta, lai varētu vienlīdzīgi piedalīties karjeras sacensībā, standartizētā patērēšanā un nogurdinošās nepilnās ģimenes radišanā. Varam secināt, ka sieviete lielā mērā ir saglabājusi savu vietu tipoloģijās un kosmoloģijās, kuras attīstīt un kurām kalpot agrāk bija tikai un vienīgi vīriešu privilēģija. Citiem vārdiem sakot, pat vislielākā vienlīdzība nav novedusi pie līdzvērtības un vienādas tiesības nav nodrošinājušas līdzvērtīgu pārstāvniecību tanī nozīmē, ka sieviete nespēj nedz sabiedriski ietekmēt jautājumus, kas viņai ir būtiski svarīgi, nedz arī pilnā mērā piedalīties varas spēlē. Ņemot vērā milzīgo vienpusību, kas draud padarīt cilvēku par triumfējošas tehnoloģijas vergu, abu dzimumu diskusija par to, vai un kā sieviete var kļūt par «pilnvērtīgu cilvēku», ir patiesām kosmiska parodija: beidzot atkal jāizjūt nostalgija pēc dieviem ar labu humora izjūtu. Pats jautājums par to, ko nozīmē būt «pilnvērtīgam cilvēkam» un kuram ir tiesības pieskirt citiem šo apzīmējumu, norāda, ka diskusija par cilvēka potenci vīrišķīgajiem un sievišķīgajiem aspektiem noved pie pašām svarīgākajām, fundamentālākajām problēmām.

Apskatot šīs problēmas, mēs nedrīkstam izvairīties no dažām emocionālām reakcijām un rezistencēm, kas aizkavē saskaņotu diskusiju. Mēs visi esam novērojuši, ka šķiet gandrīz neiespējami runāt par sievietes dabu vai audzināšanu, neizraisot lozungu skandēšanu par un pret tik neseno emancipācijas kustību. Emancipācijas pretinieku moralizējošā deģme ir zaudējusi saikni ar jauno realitāti, bet feministes ar aizdomām vēro ikvienu vīrieša mēģinājumu palīdzēt definēt sievietes savdabību un neatkārtojamību, baidoties, ka patiesībā tiek norādīts uz iedzimtu sievietes nevienlīdzību. Tomēr vēl aizvien daudzām sievietēm ir apbrīnojami grūti izteikt skaidri to, ko viņas jūt visdziļāk, un atrast īstos vārdus tam, kas katrā mirklī ir visbūtiskākais, nepasakot pārāk daudz vai pārāk maz un nerunājot izaicinoši vai sevi atvainojoši. Dažām sievietēm, kam piemīt lieliskas novērošanas un analīzes spējas, šķiet, nav drosmes

atzīt savu dabisko intelektu, it kā viņas baidītos no tālākas konfrontācijas, kurā izrādītos, ka viņām tomēr nepiemīt «īsts» intelekts. Daudzos gadījumos šīs bailes nav zudušas arī tad, kad ir gūtas sekmes akadēmiskā sacensībā. Sievietes vēl aizvien jūt kārdinājumu ātri atgriezties savā «sievietes vietā», tiklīdz viņas nejūtas droši. Tāpat pastāv problēmas arī vadošo sieviešu savstarpējās attiecībās un viņu attiecībās ar padotajām. Cik varu spriest, vadītājas bieži izvēlas pārāk mainīgu, moralizējošu vai asu vadišanas metodi (it kā apstiprinot pieņēmumu, ka domāt ir spējīgas tikai īpašas, ārkārtīgi «cietas» un vīrišķīgas sievietes), nevis atklāj to, kas svarīgs vairumam sieviešu, kuras vēl nav gatavas darbībai, taču vēlas stāvēt aiz savas vadītājas; tikai tā sievietes varētu pilnīgāk izmantot savu līdzvērtību visai pasaulei nozīmīgās lietās.

Daudzu vīriešu nevēlēšanās ar pilnu atbildības izjūtu atsaukties uz feministu kustības izvirzītajiem jautājumiem un dažu vīriešu ārkārtīgi satrauktā reakcija savukārt rosina domāt par skaidrojumu vairākos līmeņos. Bez šaubām, vīriešos pastāv godīga vēlēšanās par jebkuru cenu saglabāt seksuālo polaritāti, vitālu spriedzi un būtisku atšķirību starp vīrieti un sievieti; vīrieši baidās, ka tas viss varētu zust, iestājoties pārāk lielai līdzībai, vienlīdzībai un līdzvērtībai vai vismaz pārāk daudz par to diskutējot. Tālāk par šo līmeni vīriešu psihiskās aizsardzības mehānismam (un šeit mums jārunā arī par pašiem izglītotākajiem) ir daudz dažādu aspektu. Kad vīrietis iekāro sievieti, viņš vēlas modināt iekāri; šādā situācijā viņš ar sievieti nedz izjūt empātiju, nedz arī vēlas to modināt. Kad vīrietis neiekāro, viņam ir grūti izjust empātiju ar sievieti, īpaši tad, ja empātija liek saredzēt otrā cilvēkā sevi un sevi — otru, jo vīrieti pārņem šausmas, ka izplūdušās robežlīnijas starp viņu un sievieti nogalinās gan citādības prieku, gan iejūtību kā līdzīgam pret līdzīgu. Tāpat ir tikai loģiski, ka vīrietim nav viegli atzīt vienlīdzību ar to, pār kuru viņš ir dominējis, ja sabiedrībā dominējošā identitāte ir balstīta uz dominēšanu pār citiem. Un, visbeidzot, ir grūti būt taisnīgam, kad jūties apdraudēts, iedzīts strupceļā un atmaskots.

Visam iepriekšminētajam ir mūžveci psihiski iemesli. Pastāv vairākas ne-parastas tēmas, uz kurām visnotaļ racionāli vīrieši neprot reaģēt citādi, kā vien tās ignorējot vai izturoties pret tām kā pret anomāliju. Viena no šādām tēmām, kas satrauc katru vīrieti gan bērnībā, gan jaunībā, gan vēlākos gados, ir fizioloģiskās izmaiņas un emocionālie pārdzīvojumi, kas saistīti ar ikdienišķo brīnumu — grūtniecību un dzemdībām. Aprakstot dažādas kultūras un vēsturiskus periodus, vīrietis šos procesus atzīst tikai kā varbūt nepieciešamu blakuslietu. Cilvēka izdzīvošana parasti tiek attēlota kā vīrieša plānu un darbu panākums, aizmirstot, ka sieviete ir saturējusi kopā pašu būtiskāko,

kas nepieciešams pasaules pārveidei un jaunas pārveidotāju paaudzes audzināšanai, kamēr vīrietis ir izmēģinājis savus plānus, no kuriem daudzi izgāzušies ar lielu blīksķi. Acīmredzot varam pareģot, ka izveidosies jauns līdzsvars starp vīrišķo un sievišķo, tēvišķo un mātišķo, turklāt ne tikai dzimumu savstarpējās attiecībās, bet arī apziņā, kas paplašināsies līdz ar zinātnes, tehnoloģijas un patiesas pašizpētes attīstību. Tomēr pašreizējā situācijā mums vēl aizvien jau pašā diskusijas sākumā ir jāatzīst, ka mēģinājumi salīdzināt uzskatus par sensenām pretišķībām un neskaidrībām starp sievieti un vīrieti pagaidām tikai sarežģīs, nevis atvieglēs stāvokli.

2

Ir vēl kāds vispārējs apsvēruma, kas jāaplūko, pirms uzsākam diskusiju par tik nepilnīgi formulētu tēmu, kas turklāt vienmēr saglabā spriegu nozīmīgumu. Ikviens cilvēks, kas gatavojas strādāt, sāk no esošās situācijas noskaidrošanas, proti, uzzināšanas, kas darīts un kas vēl nav padarīts jomā, kurā viņš gatavojas iesaistīties. Taču, lai ko viņš arī uzsāktu, kāds viņam var pateikt to, ko Vermončas fermeris teica garāmbraucējam, kas prasīja ceļu: «Nu, ziniet, ja es gribētu nokļūt tur, kur jūs, es nu gan nesāktu no šejienes.»

Bet es esmu šajā punktā, un no tā man ir jāsāk. Priekšvārdā vienai no savām grāmatām es pievērsos jaunatnes problēmām «Daidalā»¹ un norādīju, ka šis izcilais simpozījs visā pilnībā neiztirzā jaunas sievietes identitātes problēmas, lai arī Bruno Bettelheims (*Bruno Bettelheim*) apņēmīgi aizsāk šo tēmu. Tas, manuprāt, ir liels trūkums. Ikviens, kas studē cilvēka attīstību un praktizē psihoanalīzi, zina, ka pilnīgai sievietes identitātes izveidei izšķiroša ir pārēja no jaunības uz briedumu, kad jaunā sieviete, lai kāda arī būtu viņas karjera, atsakās no vecāku rūpēm par sevi, nododas mīlestībai pret «svešinieku» un uzņemas rūpes par viņu abu pēcnācējiem.

Kā jau minēju, garīgā un emocionālā spēja sniegt un saņemt uzticību izēmē pusaudzības beigās, bet pieaugušā vecums sākas ar spēju sniegt un saņemt mīlestību un rūpes. Paaudžu spēks (t.i., pamats, uz kura tālāk veidojas dažādu kultūru atšķirīgās vērtību sistēmas) ir atkarīgs no procesa, kurā divi pretēja dzimuma jaunieši atrod katrs savu identitāti, sakausē tās kopā mīlestībā, intimitātē un laulībā, atjaunina savas kultūras tradīcijas un kopīgi rada un izaudzina nākamo paaudzi. Lai kādas seksuālās atšķirības un noslieces būtu izveidojušās agrīnajā indivīda dzīvē, šīnī posmā tās iegūst neatgriezenisku polarizāciju, jo tām jāklūst par daļu no pieaudzībai raksturīgā ražošanas un radīšanas procesa. Taču kādas ir sievietes identitātes veidošanās procesa atšķirības, ja

paturam prātā, ka sievietes somatiskā konstrukcija satur «iekšēju telpu» viņas izvēlētā vīrieša pēcnācēja iznēsāšanai un līdz ar to arī bioloģiskas, psiholoģiskas un ētiskas saistības rūpēties par jaundzimušo? Vai tādā gadījumā spēja uzņemties šādas saistības (lai arī tās būtu apvienotas ar profesionālu karjeru vai vispār neīstenotos reālā mātes lomā) nav sievietes uzticības centrālā problēma?

Tomēr ne jau «tur» sākas sievietes psihoanalītiskā psiholoģija. Saskaņā ar tās izcelsmes orientāciju, t.i., centieniem atvasināt katras lietas nozīmi no tās izcelsmes, sievietes psihoanalītiskā psiholoģija sākas ar pašu agrināko diferenciācijas pieredzi, kas lielākoties rekonstruēta, pētot mūsu pacientes, kuras nonākušas nesaskaņā ar savu sievišķību un no tās izrietošo pastāvīgo nevienlīdzību. Tā kā psihoanalīzes metodi var izveidot tikai darbā ar akūti slimiem indivīdiem — pieaugušajiem un bērniem —, tālākos pētījumus var uzsākt, tikai balstoties uz kliniskiem novērojumiem; tādā veidā var noteikt, ko mazā meitene, kas sāk apzināties dzimumu atšķirības, zina kā novērojamu faktu: ko viņa izpēta ar redzes vai taustes palīdzību; ko jūt kā spēcīgu baudu vai nepatīkamu spriedzi; ko nojauš un secina ar sev piemītošajām izziņas un iztēles spējām. Domāju, ka būs taisnīgi teikt — psihoanalītiķu viedokli par sievieti ir ļoti ietekmējis tas, ka sākotnējos novērojumus veica ārsti, kuru uzdevums bija saprast ciešanas un sniegt zāles; viņi varēja vien mēģināt izprast sievietes psihi ar vīrieša empātiju un kā zāles sniegt vien apgaismības filozofijas uztipto «realitātes akceptēšanu». Nav šaubu, ka no šāda vēsturiska skatpunkta viņi mazu meiteņu rekonstruētajās dzīvēs saskatīja pirmām kārtām mēģinājumu novērot to, kas bija saredzams un aptaustāms (tātad to, kas piemita galvenokārt zēniem un gandrīz nemaz — meitenēm); uz šiem novērojumiem viņi balstīja «infantilās seksualitātes teoriju» ar tās visaptverošajām sekām.

Visacīmredzamākais fakts saskaņā ar šo uzskatu, proti, ka abu dzimumu bērni agrāk vai vēlāk «uzzina» par dzimumlocekļa trūkumu vienam no dzimumiem un par ievainojumam līdzīgo atvērumu tā vietā, ir novedis pie plašiem vispārinājumiem par sievietes dabu un audzināšanu. Modificējot šo uzskatu, tomēr nešķiet saprātīgi pieņemt, ka novērojumi un empātija varētu tik ļoti koncentrēties uz to, kā nav, protams, izņemot akūtu vai pārejošu traucējumu periodus. Gandrīz visos apstākļos, izņemot ārkārtīgi ierobežotu pilsētas vidi, mazā meitene nevar neievērot sieviešu kārtas dzīvnieku, vecāku meiteņu un sieviešu sniegtos pierādījumus, ka sievietes «iekšējā telpa» ar radošām un arīdzan bīstamām potencēm patiešām pastāv. Šeit es domāju ne tikai par grūtniecību un dzemdībām, bet arī par zīdīšanas periodu un visiem sievietes ķermeņa apaļīgajiem izliekumiem, kas rosina domāt par pilnīgumu, siltumu un devību. Tā, piemēram, būtu vērts jautāt, vai grūtniecības un mens-

truāciju simptomu novērošana satrauc meitenes tikpat lielā mērā kā atsevišķus zēnus; varbūt viņas šādus novērojumus uzsūc rudimentārā sievietes identitātē, protams, ja vien netiek «pasargātas» no iespējas saprast šo dabisko parādību vispārējo izplatību un nozīmi. Bez šaubām, dažādos bērnības posmos novērojumi tiek interpretēti ar katram posmam pieejamiem izziņas līdzekļiem, uztverti analogijā ar katrā posmā dominējošiem orgāniem un apveltīti ar katrā posmā valdošiem impulsiem. Sapņi, mīti un kultī liecina par to, ka vagīna abiem dzimumiem asociējas ne tikai ar asiņojošu ievainojumu, bet arī ar rijīgu muti un izvadošu slēdzējmuskuli. Es tomēr uzskatu, ka kopējā pieredze, esot un kļūstot par vīrieti vai sievieti, nevar būt pilnīgi atkarīga no bailpilnām analogijām un fantāzijām. Sensorajai realitātei un loģiskiem secinājumiem veidolu piešķir kinestētiskā pieredze un jēgpilnu atmiņu rinda, un šīnī kopējā ainā, manuprāt, radošas ķermeņa «iekšējās telpas» eksistencei, kura ir droši izvietota sievišķīgo formu centrā, ir daudz lielāka nozīme nekā iztrūkstošam ārējam orgānam.

Es gribētu sākt no šejienes, jo uzskatu, ka dzimumatsķirību formulējumos nākotnē ir jāiekļauj arī pēc Freida veiktie atklājumi, lai nepadotos pirms Freida valdošajiem aizliegumiem un apspiešanai.

3

Gribu jums piedāvāt kāda pētījuma aprakstu, kas bez vārdiem — ar bērnu rotaļu attēlojumu vien — izsaka manu viedokli. Pētījuma ietvaros divreiz gadā Kalifornijas universitātē ieradās zēni un meitenes vecumā no desmit līdz divpadsmit gadiem; viņus izmērija, intervēja un testēja. Fakts, ka divu gadu desmitu garumā uz pētījumu regulāri nāca bērni (un viņu vecāki) — turklāt atklāti, bez īpašas minstināšanās — un, lietojot pētījuma vadītājas iemīlotāko vārdu, ar *aizrautību* izklāstīja savas domas, liecina par pašas Džīnas Volkeres Makfārleinas sievišķīgo gēniju. Tātad bērni bija pārliecināti, ka viņus kā augošus individuus pietiekami novērtē, un vēlējās palīdzēt atklāt to, kas (kā viņiem bija pārliecināši pierādīts) būtu noderīgs un varētu palīdzēt citiem. Tā kā pirms pievienošanās Kalifornijas universitātes pētījumam es biju nodarbojies ar rotaļu uzvedības interpretāciju (bērnu neverbālā darbība man palīdzēja saprast to, ko paši mazākie pacienti nevarēja izteikt vārdiem), tika izlemts, ka no katra bērna es iegūšu noteiktu skaitu rotaļu konstrukciju un salīdzināšu to formas un kontekstu ar pārējiem datiem par katru bērnu. Divu gadu laikā es trīs reizes satikos ar 150 zēniem un 150 meitenēm un katram atsevišķi piedāvāju uzdevumu ar rotallietu palīdzību uz galda izveidot kādu

ainiņu. Rotallietas bija parastas — ģimene, cilvēki raksturīgos apģērbos (policists un lidotājs formas tērpā, indiānis, mūks, u. c.), mājas un meža dzīvnieki, mēbeles, automašīnas, kā arī liels daudzums rotaļu klucīšu. Bērniem lūdza iztēloties, ka galds ir kinostudija, rotallietas — aktieri un butaforijas, bet viņi paši — filmas režisori. Viņu uzdevums bija izkārtot rotallietas «aizraujošā ainā no izdomātas filmas» un tad izstāstīt tās saturu. Stāstījumu mēs ierakstījām, ainu nofotografējām un katru bērnu uzslavējām. Ir būtiski ievērot, ka nedz ainai, nedz stāstījumam netika dota interpretācija.²

Pēc tam novērotājs salīdzināja katra indivīda konstrukcijas ar apmēram desmit gadu garumā uzkrātajiem biogrāfiskajiem datiem, lai redzētu, vai ar to palīdzību iespējams noteikt bērna iekšējās attīstības faktoros. Saistība tika atrasta, taču šoreiz mani interesē kaut kas cits. Eksperiments deva iespēju salīdzināt arī rotaļu konstrukcijas.

Daži bērni pie uzdevuma ķērās ar mazliet nievājošu attieksmi, jo uzdevums nelikās atbilstošs jau agrīno tīņa vecumu sasniegušam jaunam cilvēkam, tomēr lielum lielo vairumu zēnu un meiteņu saistīja un aizrāva iespēja palīdzēt un iepriecināt ar savu veikumu. Un, tiklīdz bērni ļāvās iesaistīties, viņus pārņēma un sāka vadīt uzdevumam raksturīgās iekšējās likumības.

Drīz vien kļuva redzams, ka no šīm likumībām galvenais bija telpiskais princips. Tikai puse no rotaļu ainām bija aizraujošas, un tikai dažām bija kāda saistība ar filmām. Stāstījumi pēc ainas izveidošanas pārsvarā bija pavisam īsi un nekādā ziņā nebija salīdzināmi ar tematisko bagātību šo pašu bērnu verbālajos testos. Taču rūpība un, gribētos teikt, estētiskā atbildība, ar kādu bērni izvēlējās klucīšus un rotallietas un tad izkārtoja tos saskaņā ar acīmredzami dziļi iesakņojušos telpas dimensijas izjūtu, bija apbrīnojama. Pēkšņa apjauta, ka «tagad ir pareizi», radīja viņos pabeigtības apziņu; it kā atmostoties no neverbālas pieredzes, viņi vērsās pie manis ar vārdiem «Es esmu gatavs», gribēdami teikt, ka ir gatavi izstāstīt, ko īsti ir izveidojuši.

Mani visvairāk interesēja nevis iztēles ainu tēmas, bet gan telpiskais izkārtojums saistībā ar dzīves cikla posmiem, it īpaši ar pubertātes vecuma neirostiskās spriedzes formām. Sākotnēji es nekoncentrēju uzmanību uz dzimumatšķirībām. Pievērsu uzmanību tam, kā bērnu konstrukcijas savā tapšanas gaitā virzījās uz priekšu pretī galda malai vai sienai aiz tā; kā tās pacēlās grīlīgos augstumos vai palika pie pašas galda virsmas; kā tās izpletās pa visu pieejamo laukumu vai palika ierobežotā laukuma daļā. Visu psiholoģijas «projektīvo» tehniku neslēptais noslēpums ir tas, ka tieši šādi sīkumi raksturo uzdevuma veicēju. Tomēr arī to mēs šeit nevaram apspriest. Es drīz vien sapratu, ka, vērtējot bērnu rotaļu konstrukcijas, man jāņem vērā tas, ka zēni

un meitenes telpu izmanto atšķirīgi; daži izkārtojuma veidi uzkrītoši bieži atkārtojas viena dzimuma konstrukcijās, bet ārkārtīgi reti — otra dzimuma pārstāvju veidotajās ainās.

Atšķirības pašas par sevi bija tik vienkāršas, ka šķita pašsaprotamas. Kopš mūsu pētījuma laikiem vēsture ir devusi šīm atšķirībām nosaukumu: meitenes uzsver *iekšējo* telpu, zēni — *ārējo* telpu.

Drīz vien es spēju raksturot šo atšķirību tik vienkāršos izkārtojuma veidos, ka citi novērotāji, nezinādami izkārtojuma autoru dzimumu (nedz arī manas domas par šo atšķirību iespējamo nozīmi), varēja sašķirot fotogrāfijas pēc galvenajiem izkārtojuma veidiem; šajā pārbaudes eksperimentā mēs ieguvām statistiski nozīmīgus datus. Rezultāti rādīja, ka ievērojami vairāk nekā divas trešdaļas no vīrišķīgā izkārtojuma (šo nosaukumu neatkarīgajiem novērtētājiem es darīju zināmu tikai pēc galaslēdziena) konstrukcijām tiešām bija veidojuši zēni, bet vairāk nekā divas trešdaļas no sievišķīgā izkārtojuma konstrukcijām bija meiteņu veidotas. (Es šeit izlaidīšu tādus profesionālus smalkumus kā netipisku izkārtojumu raksturojumu, kuros tomēr nešauboties varēja pazīt zēna vai meitenes rokrakstu). Tātad tipiskais: meitenes attēloja mājas *iekšieni*, kuru apzīmēja mēbeļu izvietojums bez sienām vai vienkāršs klucīšu nožogojums. Cilvēki un dzīvnieki pārsvarā atradās nožogojuma vai mājas *iekšienē* un bija ieņēmuši *statisku* (sēdošu vai stāvošu) pozu. Nožogojumi meiteņu konstrukcijās sastāvēja no zemām sienām tikai viena klucīša augstumā; šad tad gadījās pa kādām *rūpīgi izveidotām durvīm*. Vairākums ainu ar vai bez sienām bija izteikti *mierīgas*. Nereti tā bija maza meitene, kas spēlēja klavieres. Tomēr dažos gadījumos mājas mierā *ielauzās* dzīvnieki vai bīstami vīri. Tomēr doma par šiem *uzmācīgajiem* radījumiem neveda pie aizsargmūru celšanas vai durvju noslēgšanas. Drīzāk šī uzmanība tika uzskatīta par joku vai patīkamu satraukumu.

Zēnu konstrukcijas pārsvarā bija mājas ar rūpīgi izveidotām sienām un fasādēm ar *izvirzījumiem* — konusiem vai cilindriem, kas kalpoja kā rotājumi vai lielgabali. Tika būvēti *augsti torņi* un veidoti *ārskati*. Zēnu konstrukcijās vairums cilvēku un dzīvnieku atradās *ārpus* ēkām un nožogojumiem; pa ielām un krustojumiem *kustējās* dzīvnieki un *tehniskas ierīces*. Zēni attēloja satiksmes negadījumus ar automašīnām, taču netrūka arī policistu vadītas vai apstādīnātas satiksmes straumes. Zēnu konstrukcijās dominēja ne tikai *augstas struktūras* — tanīs tika apspēlētas arī *sabrukuma* vai kritiena briesmas; arī drupas varēja atrast tikai un vienīgi zēnu konstrukcijās.

Tātad vīrišķīgo telpu raksturoja augstums, kritiens, spēcīga kustība, tās vadišana vai apstādīnāšana, turpretī sievišķīgo telpu — pilnīgi atklāti vai

vienkārši iezogoti mierīgi un statistiski iekšskati, kuros iespējams ielauzties. Dažiem tas var būt pārsteigums, kamēr citiem — pašsaprotama lieta, ka dzimumatšķirības rotaļu telpas organizācijā ir tik izteikti paralēlas sievietes un vīrieša dzimumorgānu morfoloģijai: vīrietim ārējs, erekstējams un pēc dabas «uzmācīgs» orgāns, kas kalpo kustīgo spermas daļiņu vadīšanai un virzīšanai; sievietei — iekšēji orgāni ar īpašu pieeju, kas ved uz statistiski gaidošajām olšūnām. Rodas jautājums: kas šeit ir pārsteidzošs un kas — vienkārši acīmredzams? Un ko tas mums izskaidro par abiem dzimumiem?

4

Šos datus es darīju zināmus atklātībai pirms pusotra gadu desmita, taču vēl joprojām neviena no parastajām interpretācijām nav devusi pieņemamu skaidrojumu. No dažiem darbiniekiem mūsu jomā, protams, esmu saņēmis izsmieklus, jo tiek pieņemts, ka es kā psihoanalītiķis noteikti mēģināšu skaidrot iegūtos datus ar vecajiem, sliktajiem psihoanalīzes simboliem. Patiesām, Freids savulaik izteicās, ka «sapņos māja ir vienīgais cilvēka ķermeņa (kā veseluma) simbols, kas regulāri atkārtojas». Jāsaka gan, ka no viena simbola regulāras atkārtotās sapņos līdz realitātē radītai rotaļu konstrukcijai metodoloģiskā ziņā ir milzīgs attālums. Tomēr tīri psihoanalītiskais vai somatiskais skaidrojums apgalvo, ka bērnu konstrukcijas atspoguļo pirmspusaudža vecumam raksturīgo pastiprināto uzmanību pret saviem dzimumorgāniem.

Taču tīri sociālais skaidrojums noliedz to, ka bērnu konstrukcijās būtu jāskatās kaut kas simbolisks vai — vēl jo vairāk — somatisks. Par pašsaprotamu tiek pieņemts tas, ka meitenēm patik uzturēties iekšā, mājās, kamēr zēni vairāk mīl būt ārā, plašumā, vai arī vismaz tas, ka meitenes apzinās savu nākotnes lomu uzturēties mājās un nodoties mierīgai, sievišķīgai mīlestībai uz ģimeni un bērniem, kamēr zēni jūt acinājumu mesties piedzīvojumos ārpus mājas un nodoties «augstiem», vīrišķīgiem centieniem.

Sava taisnība ir gan vienam, gan otram viedoklim — līdz noteiktai robežai. Nav šaubu, ka sociālā loma, kas saistīta ar indivīda ķermeņa uzbūvi, tematiski parādās ikvienā indivīda izpausmē, lai tā būtu rotaļa vai mākslasdarbs. Tāpat nav šaubu, ka pastiprināta uzmanība pret kādu ķermeņa daļu vai īpašu spriedze tajā var rast atspoguļojumu rotaļu konstrukcijā — tieši uz to balstās rotaļu terapija. Tādējādi abu viedokļu — anatomiskā un sociālā — pārstāvjiem ir taisnība, kad tie pamatoti uzsver, ka viņu skaidrojums nedrīkst tikt ignorēts. Taču tas nenozīmē, ka šo viedokļu pareizība vairs nav jāpie-rāda.

Interpretācija tīri sociālās lomas aspektā nesniedz atbildi uz daudziem jautājumiem. Ja reiz zēni galvenokārt domāja par savām pašreizējām vai nākotnē paredzamajām lomām, kāpēc tad viena no viņu iemīļotākajām lomām ir policists un viena no biežāk sastopamajām ainām — apstādīnāta automašīnu straume? Ja zēnu konstrukcijās noteicošā ir enerģiska darbošanās ārpus mājas, kāpēc viņi neattēloja nodarbošanos ar dažādiem sporta veidiem? (Toties to darīja kāda puiciska meitene.) Kāpēc meiteņu mīlestība uz mājas dzīvi nelika viņām celt augstas sienas un noslēgtas durvis, lai radītu intimitāti un drošību? Vai tiešām klavierspēle ģimenes vidū attēloja to, ko šīs meitenes (no kurām daža laba aizrautīgi nodarbojās ar jāsanas sportu un visas nākotnē gatavojās mācīties braukt ar mašīnu) gribēja visvairāk, — vai arī viņas domāja, ka jāizliekas, it kā tas būtu viņu mērķis? Tādējādi konstrukcijās izlasāmā zēnu piesardzība ārā un meiteņu labā uzvedība mājās, reaģējot uz aicinājumu izveidot aizraujošu filmas ainu, rosina domāt par kādiem dinamiskiem aspektiem un akūtiem konfliktiem, kurus neizskaidro teorija par pakļaušanos apzinātām, kultūras dotām lomām.

Es gribētu izvirzīt daudz aptverošāku interpretāciju, pēc kuras pastāv būtiska atšķirība starp to, kā viena un otra dzimuma pārstāvji izjūt cilvēka ķermeņa uzbūves pamatprincipus. Uzsvars šinī skaidrojumā tiek likts uz noslieci jeb dispozīciju, nevis uz kategorisku spēju vai nespēju izjust ķermeni noteiktā veidā, jo abu dzimumu pārstāvji ar pietiekamu brieduma un intelekta līmeni viegli iemācās atdarināt un izprast otra dzimuma telpas izjūtas veidu. Es gribētu uzsvērt, ka šinī interpretācijā neviens no dzimumiem netiek «nolemts» kādam noteiktam telpas izjūtas veidam; tomēr apstākļos, kad nav nepieciešamības atdarināt vai sacensties, pats no sevis parādās katram dzimumam raksturīgais telpas izjūtas veids. Šīs parādības iemesli mums jāaplūko sīkāk. Telpas izjūtas atšķirības izsaka divus telpas sakārtojuma principus, kas atbilst vīrieša un sievietes ķermeņa konstrukcijas principiem. Šie principi īpaši izpaužas pirmspubertātes vecumā un varbūt arī dažos citos dzīves posmos, taču dzimumu lomu izveidošana saglabā to vispārējo nozīmīgumu katras kultūras telplaikā. Protams, manu interpretāciju nevar pierādīt vienīgais šeit aplūkotais pētījums. Mums jāuzdod jautājums, vai šis skaidrojums ir saskaņā ar citā vidē un citās vecumgrupās izdarīto telpas izjūtas pētījumu rezultātiem; tāpat jājautā, vai tas sniedz pārliecinošāku ieskatu citās dzimumu atšķirībās, kas saistītas ar vīrieša un sievietes ķermeņa uzbūvi un funkcijām. Tomēr manu skaidrojumu nenoliedz tas, ka, pētot vīrieša un sievietes uzvedību ar citiem paņēmieniem, dzimumu atšķirības var neparādīties vispār vai parādīties ārkārtīgi niecīgas to iezīmes tanīs prāta jomās, kuras

nodrošina verbālu un kognitīvu saskaņu Visuma matemātiskās dabas jau-tājumos un verbālu saskaņu kultūras tradīciju jomā. Varbūt šādas saskaņas būtiskākā funkcija ir tieši dzimumu atšķirīgās pieredzes korekcija; līdzīgā veidā tā labo intuitīvos spriedumus, kas atšķir dažādu šķiru pārstāvjus.

Kalifornijas eksperimenta bērni un viņu rotaļu konstrukcijas vedina mūs iztīrīt virkni telpiskas dabas apsvērumu, it īpaši attiecībā uz sievietes attīstību un pasaules redzējumu. Par vīriešiem mēs šeit plašāk nerunāsim; viņu sa-sniegumi ģeogrāfiskās telpas iekarojumos zinātnes jomā un ideju izplatīšanā ir pietiekami daiļrunīgi un apstiprina tradicionālās vīrišķīgās vērtības. Tomēr ir vērts uz mirkli pakavēties pie Kalifornijas zēnu rotaļu konstrukcijām, jo vai tad pasaules mērogā tas nav ārkārtīgi apdāvinātu, tomēr bērnišķīgu vīriešu kolektīvs, kurš aizrautīgi spēlējas ar vēsturi un tehnoloģiju, izmantojot vīrišķīgu darbības modeli, kas ir tikpat pārsteidzoši vienkāršs (kaut arī tehnoloģiski sarežģīts) kā pirmspusaudža vecuma zēna spēļu konstrukcijas? Vai tad mēs neredzam, ka cilvēka apgūtās telpas paplašināšanās dominē rotaļu vides tēmas: augstums, ātrums, izlaušanās; sadursme, sprādziens un — kosmosa policija? Tanī pašā laikā sievietes savu identitāti balsta uz rūpēm un gādību, par ko vedina domāt pats sievietes ķermenis un kas ir nepieciešamas pēcnācējam. Līdzīgā kārtā sievietes, šķiet, uzskata par pašsaprotamu to, ka ārpusaules telpa pieder vīriešiem.

5

Pirms turpinu, man jāpārskata ceļš, kā nonācu pie apgalvojuma grāmatas ievadā, ka mani novērojumi «tiek uztverti kā savdabīgs negaidīta pārsteiguma un sengaidīta pierādījuma sajaukums». Tie palīdzēja izskaidrot iepriekš aprakstītās šaubas saistībā ar psihoanalītiskajām teorijām par sievieti. Daudzi sākotnējie psihoanalīzes secinājumi par sievieti pilnībā balstījās uz teoriju par tā saukto ģenitālo traumu, t. i., mazas meitenes pēkšņo apjēgsmi, ka viņai nav un nekad nebūs dzimumlocekļa. Pavērosim — pieņēmums, ka sievietē dominē skaudība; uzskats, ka meitene novēršas no mātes un pievēršas tēvam tāpēc, ka saprot — māte ne vien piekrāpusi meiteni, atstādama viņu bez dzimumlocekļa, bet arī pati tikusi līdzīgā veidā piekrāpta; visbeidzot, sievietei piedēvētā tieksme atteikties no agresivitātes (vīrišķīgas) par labu «pasīvi mazohistiskai» uzve-dībai — visi šie secinājumi izriet no «traumas» koncepcijas un ir iekļauti para-stajos psihoanalīzes skaidrojumos par sievieti. Jā, šīs īpašības kaut kādā līmenī raksturīgas visām sievietēm; to pastāvēšana ir vēl un vēlreiz pierādīta sieviešu psihoterapijas gaitā. Taču mums jāpatur prātā, ka ar noteiktas metodes

palīdzību nereti atklājas patiesības, kas īpaši skaidri izpaužas šīs metodes radītajos apstākļos; tieši tā ar brīvās asociācijas palīdzību tika radīts slēpta aizvainojuma un apspiestu traumu uzskaitījums. Šīs patiesības iegūst vienpusības nokrāsu, ja tās aplūkojam sievietes attīstības normatīvās teorijas ietvaros, kur tās jau no agrīna vecuma ir pakļautas radošajam aizsākumam sievietē. Līdz ar to teorētiskais uzsvars tiek likts nevis uz ārējā orgāna zudumu, bet gan uz vitālu iekšējās potences apziņu; nevis uz naidīgu nicinājumu pret māti, bet uz solidaritāti ar māti un citām sievietēm; nevis uz pasīvu atsacīšanos no vīrišķīgas darbības, bet uz mērķtiecīgu un gudru nodošanos tādām nodarbēm, kas ir atbilstošas cilvēkam, kuram ir olnīcas, dzemde un vagīna; nevis uz mazohistisku baudu par sev nodarītām sāpēm, bet uz spēju izturēt un pieņemt sāpes kā jēgpilnu cilvēka — un jo īpaši sievietes — dzīves daļu. Tieši tādu «pilnvērtīgi sievišķīgo» sievieti, apraksta Helēne Doiča (*Helene Deutsch*) un citi izcili autori. Psihoanalīzes terminoloģija tomēr nespēja pacelties pāri teminam «mazohisms» — terminam, kas zīmīgā kārtā atvasināts no kāda vīrieša — austriešu rakstnieka L. Mazoha — vārda: viņš aprakstījis perversu seksuālo baudu un apmierinājumu, ko izraisa indivīdam nodarītās sāpes (pretējā tieksme — nodarīt kādam sāpes — ir nosaukta marķīza De Sada vārdā).

Pilnībā aptverot visu iepriekš minēto, daudzi agrāk nesaistīti fakti atrod savu vietu. Tomēr praktizējoša psihoanalītiķa pienākums ir kaut vai garām-ējot uzdot jautājumu, kāda gan domāšana bija nepieciešama, lai rastos šāda terminoloģija, un kā to spēja akceptēt arī izcilas sievietes psihoanalītiķes. Man šķiet, ka šis domāšanas veids ir attiecināms ne tikai uz psihoanalīzes aizsākumiem psihiatrijā, bet arī uz visu analītiski atomistisko metodi, kuru tā izmanto. Zinātnē cilvēka spēja domāt atomistiski atbilst matērijas būtībai un tādējādi ved uz matērijas apgūšanu. Taču, piemērojot atomistisko domāšanu cilvēkam, mēs viņu skaldām nesaistītos fragmentos, nevis vienotās sastāvdaļās. Cilvēks ar psihisku patoloģiju īstenībā jau ir fragmentēts, tāpēc ar atomistisko metodi psihiatrijā var kļūdīties, fragmentus noturot par sastāvdaļām jeb atomiem. Kā mierinājumu sev (un kā argumentu pret citiem) mēs, psihoanalītiķi, bieži atkārtojam, ka cilvēka dabu vislabāk pētīt daļēja sabrukuma vai vismaz krasa konflikta stāvoklī, jo, kā mēs sakām, konflikts izceļ robežlinijas un parāda, kādi spēki saduras uz šīm robežām. Kā teicis pats Freids, kristāla struktūru mēs redzam tikai tad, kad tas ir pārsīklets. Taču kristāls atšķiras no organisma vai personības ar to, ka viens ir nedzīvs priekšmets, bet otrs — organisks veselums, kuru saskaldot, cieš tā daļas. Patoloģiskos gadījumos ego, ja to uztveram kā iekšējās kontinuitātes nodrošinājumu, zaudē spēju darboties, t.i., spēju organizēt savu personību, iegūt

pieredzi un stāties savstarpēji rosinošā saistībā ar citu cilvēku ego. Līdz šai robežai tiesām ir vieglāk pētīt konflikta un izolācijas stāvokli esoša ego iracionālos aizsardzības mehānismus nekā tādu ego, kas atrodas aktīvā mijiedarbībā ar citiem cilvēkiem. Tomēr es uzskatu, ka nav iespējams visā pilnībā izprast normāla ego funkcijas, pētot tikai disfunkcionālu ego, tāpat kā nevar novērtēt vitāla ego konfliktus, pētot tikai neirotiskus konfliktus.

Postfreidisku pozīciju šinī jautājumā varētu raksturot šādi: kompleksi un konflikti, ko cilvēka dabā psihoanalīze «atmaskoja» savā agrīnajā posmā, patiesām pastāv; tie cenšas pārņemt cilvēku savā varā krīžu — arī attīstības krīžu — laikā. Taču viengabalainības un atjaunotnes pieredze un dažādās iespējas, kas paveras pēc krīzes pārvarēšanas, turpmākajā dzīvē var izrādīties būtiskākas par pašu traumu un aizsardzības mehānismiem. Es gribētu sniegt piemēru, īsi atsaucoties uz bieži atkārtoto apgalvojumu, ka mazas meitenes noteiktā vecumā pievēršas tēvam, lai arī visos iepriekšējos dzīves posmos bijušas saistītas galvenokārt ar māti. Patiesībā Freids apgalvoja vienīgi to, ka teorētiski libido novēršas no viena objekta*, lai pievērstos citam; bija laiks, kad šī teorija no zinātnes viedokļa šķita ļoti apmierinoša, jo atbilda vienkāršajam un mērāmajam enerģijas pārnesšanas principam. Tomēr, ja apskatām šo jautājumu attīstības kontekstā, meitene pievēršas tēvam tad, kad viņa ir jau gluži cits cilvēks salīdzinājumā ar to bērnu, kurš bija atkarīgs galvenokārt no mātes. No attiecībām ar māti meitene ir apguvusi, ko nozīmē attiecība pret objektu**. Meitenes attiecības ar tēvu ir pavisam citādas; tās kļūst īpašu nozīmīgas, kad meitene ir iemācījusies uzticēties mātei un vairs nejūt nepieciešamību pārbaudīt pamatattiecības ar citiem cilvēkiem. Viņa ir gatava izveidot jauna veida mīlestību pret cilvēku, kas izturas vai kam vajadzētu spēt izturēties pret meiteni kā pret topošu sievieti. Šim procesam kopumā ir daudz vairāk aspektu, nekā var ietilpināt vienā vienīgā apgalvojumā, ka meitene ar savu libido mātes vietā pievēršas tēvam. Patiesību sakot, šo pārnesumu var rekonstruēt kā izolētu mehānismu tikai tajos gadījumos, kad ego nav spējis visā pilnībā pārorganizēt pieredzi atbilstoši iegūtajam emocionālajam, fiziskajam un kognitīvajam briedumam, tikai šādos gadījumos varam

* Psihoanalīzē ar terminu «objekts» parasti apzīmē cilvēkus, ķermeņa daļas vai to simbolus, uz kuriem tiek virzītas subjekta darbības vai vēlmes, kas kalpo instinktīva apmierinājuma iegūšanai. Šo psihoanalīzes terminu nevajadzētu jaukt ar vārda «objekts» lietojumu, apzīmējot lietas pretstatā personām. — *Tulk.*

** Psihoanalīzē attiecība pret objektu ir subjekta attiecība *pret* objektu atšķirībā no attiecībām *starp* subjektu un objektu. Psihoanalīze nodarbojas ar indivīda psihi, tāpēc objekti un attiecības tiek apskatītas galvenokārt no subjekta viedokļa. — *Tulk.*

teikt, ka meitene pievēršas tēvam tāpēc, ka ir vilusies mātē, jo tā ir atstājusi meiteni bez dzimumlocekļa. Agrākajām vilšanās reizēm un jaunajām cerībām, protams, ir sava nozīme laikā, kad veidojas jaunas attiecības un intereses, taču veselīgu pārmaiņu gadījumā jaunās iespējas būs svarīgākas par pieķeršanos seniem sarūgtinājumiem. Nav šaubu, ka jaunās attiecības sagatavo arī jaunus sarūgtinājumus, jo iekšēji radošā telpa, kas, mūsaprāt, rudimentārā formā pastāv sievietē jau no mazotnes, izraisa meitenē fantāzijas, kuras nenovēršami noved pie aspīšanas un frustrācijas, apzinoties, piemēram, ka meita nevar dzemdēt sava tēva bērnus. Tāpat nav šaubu, ka šīs radošās «iekšējās telpas» pastāvēšana jau agrīnā vecumā vieš sievietē īpašu vientulības apziņu un bailes «palikt tukšai», netikt piepildītai, izkalst un zaudēt «dārgumus». Tam, tāpat kā mazās Elektras centieniem un sarūgtinājumiem, ir būtiskas sekas atsevišķa indivīda dzīvē un visas cilvēces pastāvēšanā. Tiesi tāpēc šķiet īpaši svarīgi, lai šīs izjūtas netiktu pārprastas, izskaidrojot tās tikai un vienīgi ar meitenes sarūgtinājumu, ka viņa nav piedzimusi par zēnu vai arī ir tikusi sakropļota.

Beidzot kļūst skaidrs, kāpēc bērnu rotaļu konstrukcijas bija negaidītas, tomēr iepriekš paredzamas. Negaidīti bija tas, ka dzimumu atšķirības dominēja visā telpā, tādējādi pārsniedzot simboliska dzimumorgānu attēlojuma līmeni. Iepriekš paredzami pētījuma rezultāti bija tāpēc, ka tie sniedza neverbālu un neklinisku apstiprinājumu uzskatam par «iekšējās telpas» nozīmīgumu visa sievietes dzīves cikla ritumā. Bez šī pieņēmuma mūsu pētījumā piedalījušos meiteņu dzīves gājumiem, tāpat arī visu vecumu sieviešu slimības vēsturēm nav izskaidrojuma. Kā jau minēju, klīniskie novērojumi rāda, ka «iekšējās telpas» izjūta sievietē ir gan izmisuma, gan iespējama piepildījuma kodols. Sievieteī ēlles moka ir tukšuma apziņa, kuru dažkārt iepazīst arī vīrieši, kas dzīvo iekšēju — gara dzīvi (par to — vēlāk); sievietēm tās ir ierastas izjūtas. Tikt atstātai sievietei nozīmē palikt tukšai, bez dzīvības sulas, bez sirds siltuma, bez iekšējās uguns. Daudziem vīriešiem ir pārsteigums, ka sievieti tas var ievainot līdz pašiem būtības dziļumiem; apjēga par sievietes izjūtām izraisa viņos gan empātiskas šausmas, gan atteikšanos tās saprast. Kaut kas no šīm izjūtām sievieti var pārņemt katrā menstruāciju reizē — kā kļiedziens uz debesīm, apraudot neradīto bērnu. Iestājoties klimaktērijam, tādas izjūtas kļūst par pastāvīgu traumu. No klīniskā viedokļa šis tukšums ir tik acīmredzams, ka noteikti vajadzēja būt kādam īpašam iemeslam, lai ārsti paaudžu paaudzēs nepievērstu tam uzmanību. Iespējams, ka, līdzīgi primitīvajiem cilvēkiem, kas paniski baidījās ar to (sievietes fizioloģiskajām īpatnībām — *red.*) saskarties un attīrījās ar maģisku rituālu palīdzību, apgaismības laika cilvēks, tehnoloģiska lepnuma pārņemts, šīs izjūtas varēja izskaidrot tikai kā sievietes cietējas vēlēšanos iegūt to,

kas piemīt vīrietim, t.i., ārējo «ekipējumu» un pieeju ārējai telpai. Vēlreiz jāatkārto, ka sievietēm šāda skaudība patiešām piemīt un dažās kultūrās izpaužas īpaši smagā formā; taču šis parādības skaidrojums no vīrieša viedokļa, tāpat arī ieteikums paciest to kā neizbēgamību un kompensēt ar dubultu prieku par sievietei piemītošo «ekipējumu» (kas gan bez šaubīšanās tiek uzskatīts par otršķirīgu) nav palīdzējis sievietei atrast savu vietu mūsdienu pasaulē, jo sievišķība līdz ar to ir pārvērtusies par vispārēju kompensācijas neurozi, kurai raksturīga izmīsiņa vēlēšanās «tikt atjaunotai».

Es gribētu izteikt divējus secinājumus. Man jāatzīst, ka psihoanalīze līdz šim nav pievērsusi pietiekamu uzmanību dzimumu morfoloģijai raksturīgajiem vairošanās jeb radīšanas modeļiem; vēl es gribētu formulēt pieņēmumu, ka šie modeļi lielākā vai mazākā mērā caurstrāvo ikvienu iedvesmas vai sajūsmības stāvokli; ja šie modeļi ir pienācīgi integrēti personībā, tie piešķir indivīdam īpašu spēku un izpaužas visā cilvēka dzīves pieredzē.

Varētu šķist, ka, piešķirot radīšanas aspektam galveno vietu, arī es atkārtotu psihoanalīzes teorijas nereti apmātīgo koncentrēšanos uz seksuāliem simboliem, ignorējot to, ka sievietei, tāpat kā vīrietim, piemīt «vispārcilvēcisks» organisms, kas piemērots visdažādākajām nodarbēm, kurām nav nekādas saistības ar seksuālo jomu. Taču pretstatā seksuālajai aspīšanai un seksuālajai monomānijai, kuras *atrauj* seksualitāti no cilvēka dzīves kopplāna, mūs vairāk interesē, kā dzimumu atšķirības, ko nav iespējams ignorēt, tiek *integrētas* šinī kopplānā. Dzimumu atšķirības, protams, nodrošina dzīvesveidu polarizāciju un maksimāli palielina savstarpējo baudu (kas tagad kā nekad agrāk var tikt nošķirta no vairošanās funkcijas), taču galvenais — tās saglabā radīšanas morfoloģiju. Šķiet, ka arī pašlaik notiekošie un visai drosmīgie medicīniskie cilvēka seksuālās reakcijas pētījumi, kas ietiecas sievietes «ieksējā telpā», parāda, ka ikvienas seksuālas darbības radītajā uzbudinājumā aktīvi piedalās visi vairošanās orgāni.

6

Ja iekšējā telpa ir tik izplatīta konstrukcija, tā noteikti ir atrodama arī sociālās organizācijas evolūcijas aizsākumos. Arī šinī ziņā mēs varam balstīties uz vizuāliem datiem.

Nesen Āfrikā uzņemtas Vošbērna un Devora (*Washburn, DeVore*) filmas spilgti parāda paviānu bara organizācijas morfoloģiju. Visa grupa, kas, meklējot barību, klejo noteiktā teritorijā, ir organizēta tā, lai grūsnās vai nesen dzemdējušās mātītes ar mazuliem atrastos drošā iekšējā telpā, ko no ārpu-

ses aizsargā tēviņi, kuri savukārt novēro tuvāko un tālāko apkārtni, vadot grupu uz barošanās vietām un izvairoties no iespējamām briesmām. Mierīgā laikā spēcīgākie tēviņi aizsargā grūsnās un nesē dzemdējušās mātītes ar mazuliem arī no vājāku un tāpēc izmisīgi uzmācīgu tēviņu tuvošanās mēģinājumiem. Tiklīdz tiek pamanītas briesmas, paviānu bars apstājas, izveidojot drošu iekšējo telpu un cīnīties spējīgu ārējo loku. Centrā sēž grūsnās mātītes un jaunās mātes ar mazuliem. Pašā perifērijā atrodas tie tēviņi, kuri vislabāk spēj cīnīties vai atbaidīt plēsīgos zvērus.

Mani dziļi iespaidoja ne tikai šo filmu estētiskā vērtība un dzīvnieku atjautība, bet arī analogija starp paviānu organizāciju un Kalifornijas pētījuma rotaļu konstrukcijām. Paviānu bara organizācijas novērojumi ļauj mums izdarīt nākamo secinājumu. Lai kādas arī būtu morfoloģiskās atšķirības paviānu mātītes un tēviņa skeleta struktūrā, pozās un izturēšanās veidā, tie ir piemēroti katrs savam uzdevumam, veidojot un aizsargājot koncentriskos apļus — no auglīgā mātītes klēpja līdz aizsargājamās teritorijas ārējai robežai. Tādējādi morfoloģiskās iezīmes saderas ar dzīves nepieciešamību un tiek tālāk attīstītas, iedibinot sociālās organizācijas aizsākumus. Tāpat jāuzsver, ka pat paši agresīvākie un niknākie paviānu tēviņi ir pietiekami bruņiniecišķi, tāpēc mātītēm nav nepieciešama vienlīdz attīstīta muskulatūra un cīņas spējas. Tātad gan cilvēku, gan dzīvnieku pasaulē sievietes vai mātītes «vājumu» nenosaka ar atsevišķu muskuļu, spēju vai īpašību salīdzinājumu, bet gan ar visu organisma daļu funkcionālo saderību, kas tālāk iederas vispārējā ekoloģijā, kur sievišķajam un vīrišķajam ir atšķirīgas funkcijas.

Cilvēku sabiedrība un tehnoloģija ir kļuvusi stiprāka par dabiskajiem evolucionārajiem veidojumiem, taču tā ne tikai nodrošina kultūras adaptāciju, bet arī izraisa vispārēju fizisku un garīgu nepiemērotību. Tomēr, kad runājam par sievietes bioloģiski determinētajām stiprajām un vājajām pusēm, mums jāpieņem, ka pamatā visām atšķirībām ir dzimumatšķirību bioloģiskais minimums. Šīn aspektā neizbēgams kritērijs ir sievietes radošā «iekšējā telpa» neatkarīgi no tā, vai apstākļi ļauj sievietei pilnībā vai daļēji veidot dzīvi ap šo kodolu. Lai kā arī būtu, ir iespējams pierādīt, ka garajā iedzimto sievietes un vīrieša atšķirību sarakstā daudzām atšķirībām piemīt nozīmīga loma cilvēka ekoloģijā, kas, tāpat kā visu pārējo zīdītāju ekoloģija, balstās uz to, ka embrijam noteikts laikposms ir jāpavada dzemdē, ka mazulis pēc tam ir jāzīda vai vismaz jāaprūpē un ka šai lomai vislabāk der vispirms māte (un šī loma savukārt der sievietes atdinātajam mātišķumam) un vēlāk arī citas sievietes kā papildinājums mātei. Šim nolūkam ir nepieciešamas gadiem ilgas sievietes saistības un rūpes. Tāpēc ir tikai dabiski, ka meitenes, kas nākotnē būs spējīgas kļūt par mātēm,

dzimstot ir izturīgākas un saglabā sīkstumu arī vēlāk; sievietēm gan biežāk jāpārcieš sīkas kaites, taču viņas labāk panes daudzas smagas slimības, kas nogalina vīriešus (piemēram, sirdskaites), un dzīvo ilgāk. Tāpat ir likumsakarīgi, ka meitenes agrāk nekā zēni spēj koncentrēt uzmanību uz detaļām laikā un telpā un arī pēc tam spēj smalkāk izšķirt redzes, taustes un dzirdes kairinājumus, uz kuriem atbild straujāk, personiskāk un ar lielāku iejūtību. Sieviete ir vieglāk aizkustināt un ievainot, bet viņa arī ātrāk atgūstas un ir atkal gatava atsaukties. Nebūt nav nelogiski spriest, ka viss iepriekš minētais ir būtiski svarīgs bioloģiskā uzdevuma veikšanai, atsaucoties uz diferencētajām citu — un jo īpaši uz vārgāku — radijumu vajadzībām. Šādā kontekstā šķiet, ka sievietes nespēja izmantot lielos muskuļus ar tādu spēku, ātrumu un koordināciju, kāda piemīt vīrietim, nebūt nenostāda viņu nožēlojami nevienlīdzīgā stāvoklī. Jāpiemin arī tas, ka meitenes vieglāk iemācās ierobežot savu darbību un pakļaut to kontrolei nekā zēni un vīrieši, kuru impulsivitāte bieži beidzas ar pārkāpumiem vai pat noziedzīgu darbību. Šīs un daudzas citas atšķirības var secināt arī no mūsu pētījumā iegūtajām rotaļu konstrukcijām.

Ir skaidrs, ka tas īpašību kopums, kuru mēs šeit aprakstām kā raksturīgu sievietei, zināmā mērā piemīt arī vīriešiem un īpaši skaidri izpaužas sevišķi apdāvinātiem vai sevišķi vājiem indivīdiem. Atsevišķiem mākslinieciskiem un radošiem vīriešiem raksturīgā iekšējā dzīve noteikti kompensē to, ka bioloģiski viņi ir vīrieši, palīdzot attīstīt jūtīgumu un tieksanos uz lietu iekšieni (vāciski — *Innigkeit*), ko parasti uzskata par sievietei raksturīgu īpašību. Šiem vīriešiem piemīt tieksme uz garastāvokļa maiņām, taču viņi ir spējīgi arī uz disciplinētu radošu darbību un ideju iznēsāšanu līdz to piepildījumam. Taču būtiski ir tas, ka sievietē šis īpašību kopums pastāv kā ideālais stāvoklis, kas ikvienā kultūrā tiek uzturēts un attīstīts sieviešu vairākumā gan sabiedrības izdzīvošanas, gan individuāla piepildījuma vārdā. Tādēļ, apspriežot dzimumu atšķirības, nav īpašas jēgas pieminēt neparastu vīriešu un sieviešu sasniegumus un/vai novirzes, neiedziļinoties katras personības daudzpusībā un sarežģītā dzīves gājuma konfliktos. Turklāt ir jāuzsver (un jo īpaši mūsu postpuritānisma civilizācijā, kad vēl arvien tiek sludināta predestinācija, nežēlīgi apzīmogojot cilvēkus ar piederību noteiktam tipam), ka šie dzīves posmi augošanai un nobriedušam indivīdam sniedz pietiekami plašas iespējas brīvi variēt savu dzīvi šķietamas dzimuma viendabības ietvaros.

Tā, piemēram, arī sievietes dzīvē ir pusaudzības posms, ko es nosaucu par psihosociālo moratoriju, — sabiedrības sankcionēts aizkavējuma posms pirms pieauguša cilvēka dzīves uzsākšanas. Tādējādi sieviete pusaudzībā un jaunībā atšķirībā no mazas meitenes un nobriedušas sievietes dzīves posma var justies

diezgan neatkarīga no savas iekšējās telpas «tirānijas». Viņa var pat uzdrošināties doties «ārējā» telpā ar vismaz hermafrodītisku, ja ne pilnīgi «vīrišķīgu» ziņkārību un izlēmību. Varētu teikt, ka jaunās sievietes izturēšanās veidam telpā pievienojas cita — dinamiskā jeb virzības dimensija, ko daudzās sabiedrībās apspiež ar jaunavām paredzēta uzvedības kodeksa palīdzību. Tomēr sabiedrībās, kur tikumi to pieļauj, jauna meitene izmēģina veselu virkni iespējamo identifikāciju ar falliski dinamisko vīrieti, eksperimentējot reizē ar vīrieša valdzinātājas un vīrieša pretstata lomu. Šī šķietamā pretruna pakāpeniski pārveidojas polaritātē starp dzimumiem un individuālā katra dzimuma un personības stilā. Tomēr «iekšējā telpa» neapšaubāmi saglabā galveno vietu sievietes subjektīvajā pieredzē, lai arī atklāti izpaužas tikai pastāvīgajā un selektīvajā valdzinājumā. Neatkarīgi no tā, vai jauna sieviete valdzina ar magnētisku noslēgtību sevi vai ar izaicinošu atklātību, vai arī ar žilbinošām pārejām no viena uz otru, viņa selektīvi virzās pretī tam, kurš tiecas pēc viņas.

Jaunas sievietes bieži vaicā, vai viņām vispār iespējama identitāte, pirms viņas iepazīst cilvēku, ar ko apprecēsies un kam radīs mājas. Pieņemot, ka sievietes identitātē nepieciešama brīva telpa, lai piemērotos tā cilvēka īpatnībām, ar kuru viņa dzīvos kopā, un bērniem, kurus viņa audzinās, es tomēr domāju, ka katras sievietes individuālais valdzinājums un selektivitāte, ar kādu viņa meklē to vīrieti (vai vīriešus), kuru viņa gribētu redzēt meklējam sevi, jau nosaka viņas identitāti. Tas, protams, ir tikai sievietes identitātes psihoseksuālais aspekts, un iespējams, ka sieviete atliek tā piepildījumu uz diezgan ilgu laiku, priekšplānā izvīzot savu darbību profesionālā vai sabiedriskā jomā un attīstot sevi kā personību vēsturiskā laikposma iespēju robežās. Neparastā piemiņa un izcilība, kādu jaunas sievietes parāda visdažādākajās nodarbēs, kas ir acimredzami atrautas no viņu nākotnes lomas bērnu radīšanā, ir viens no tiem estētiskajiem fenomeniem, kuri gandrīz pārsniedz dabas noliktos mērķus un nodomus, tādējādi simbolizējot tīras esamības pašpietiekamību. Tieši tāpēc jauna sieviete visu laiku mākslā ir kalpojusi kā ideālu un ideju vizuāls attēlojums un kā radošā cilvēka Mūza, Anima un Mūžīgā Mīkla. Līdz ar to negribas atzīt «iekšējās telpas» klātesamību moratorija laikā; šim posmam, kas, šķiet, ir tik vērtīgs pats par sevi, patiesībā ir pārejoša vērtība. Īstam moratorijam ir beigu termiņš un noslēgums. Kad jaunā sieviete ar sava valdzinājuma un pieredzes palīdzību ir izvēlējusies to, kurš tiek ielaists «iekšējā telpā» — «uz visiem laikiem» —, sākas nobriedušas sievietes dzīves posms.

Tādējādi atšķirības starp sievietes un vīrieša funkcijām un pieredzi var palīdzēt izprast tikai vispārēja pieeja, kas ietver somatiskās, vēsturiskās un individuālās pieredzes aspektus, nevis bezjēdzīgs, no konteksta izrauts

salīdzinājums. Sieviete nebūt nav pasīvāka par vīrieti tāpēc vien, ka, pirmkārt, viņas galvenā bioloģiskā funkcija ļauj un pat liek viņai būt aktīvai tādā veidā, kas saskaņots ar ķermeņa iekšējiem procesiem, otrkārt, sievietei piemīt īpaša spēja izveidot intimitāti un uzturēt jūtu intensitāti, treškārt, sieviete var izvēlēties uzturēties aizsargātā iekšējā lokā, kurā uzplaukst viņas mātišķums. Lidzīgā kārtā sieviete nav mazohistiskāka par vīrieti tāpēc vien, ka viņai jāsamierinās ar nelielām periodiskām neērtībām un dzemdību sāpēm, kuras Bībele izskaidro kā mūžīgu sodu par Ievas noziedzīgo rīcību un kuras pat tik mūsdienīga autore kā Simona de Bovuāra (*Simone de Beauvoir*)* interpretē kā «naidīgu elementu [sievietes] pašas ķermenī». Ja aplūkojam šīs sāpes kontekstā ar sievietes seksuālo un mātes lomu, kļūst skaidrs, ka sāpju pieredze padara sievieti par cietēju daudz dziļākā šī vārda nozīmē, nevis vienkārši par mazohisti, kam nepieciešams regulāri izjust lielākas vai mazākas sāpes. Drīzāk varētu teikt, ka sieviete uzņemas saprast un atvieglot ciešanas un spēj iemācīt arī citiem iecietību, kas nepieciešama, lai izturētu nenovēršamas sāpes. Sieviete kļūst par mazohisti tikai tad, ja izmanto sāpes perversā vai atriebīgā nolūkā, līdz ar to drīzāk attālinoties no sievišķības, nevis tai tuvojoties. Lidzīgā kārtā sievieti var nosaukt par patoloģiski pasīvu tikai tad, ja viņa ir pārliecīgi pasīva tajā darbības un personības integrācijas jomā, kura saistīta ar viņas tieksmi uz sievietei raksturīgām nodarbēm.

Tomēr vienam no argumentiem ir grūti stāties pretī. Visos laikos (vai vismaz patriarhālās sistēmās) sieviete ir pakļāvusies dažādām lomām, kurās tiek izmantotas mazohistiskas īpašības; sieviete ir pieļāvusi, ka viņu iesloga, saista, paverdzina, padara par infantilu, prostituē un ekspluatē, saņemot tikai otršķirīgu guvumu no šīs anomālās varas. Pietiekami labi to varētu izskaidrot tikai jauna veida kultūrbioloģiska vēsture, kas vispirms atspēkotu aizspriedumaino uzskatu, ka sievietei jābūt un viņa arī būs tāda, kāda viņa ir šodien vai ir bijusi agrāk noteiktos vēsturiskos apstākļos (tieši to vienmēr atspēkot esmu centies arī es).

7

Vai es tādā gadījumā apgalvoju, ka «mūsu anatomija ir mūsu liktenis»? Jā, tā ir mūsu liktenis — ciktāl tā nosaka ne tikai cilvēka fizioloģisko funkciju diapazonu, veidu un robežas, bet zināmā mērā arī personības iezīmes. Sievietes ķermeņa uzbūvē dabiski atspoguļojas viņas spēja uzņemties saistības. Kādā

* Simona de Bovuāra (1908-1986) — franču rakstniece eksistenciāliste. — *Tulk.*

citā darbā es nosaucu agrīnajā vecumā un bērnu rotaļās dominējošo modalitāti par «uzņemšanu».⁴ Varam pieminēt sievietes spēju visdažādākajās dzīves jomās aktīvi *iekļaut, pieņemt, paturēt* — gan *pieturēties*, gan *noturēt*. Aizsargājot sieviete var būt ārkārtīgi selektīva, taču var būt arī tā, ka viņa mēģina pārlicīgi aizsargāt visus bez jebkādas atlases. Tā kā sievietes uzdevums ir aizsargāt, viņai ir arī jāpaļaujas uz aizsardzību — un dažkārt viņa to pieprasa pārlicīgi. Arī sievietei piemīt ārējs, «uzmācīgs» orgāns — tas ir krūtsgals, ar kuru viņa zīda mazuli, un dažkārt sievietes vēlme sniegt palīdzību kļūst patiešām uzmačīga un despotiska. Tieši par šādiem pārspīlējumiem un novirzēm parasti domā daudzi vīrieši un arī sievietes, diskutējot par tikai sievietei piemītošo potenciālu.

Kā jau norādīts, nav lielas jēgas prātot, vai sievietēm šīs īpašības piemīt lielākā mērā nekā vīriešiem; svarīgāk ir noskaidrot, cik ietilpīgs ir sievišķības jēdziens un kā sieviete izmanto katra dzīves posma potenciālu un vēsturiskās un ekonomiskās iespējas. Līdz šim esmu tikai vairākkārt atkārtojis fizioloģijas ābeci, kas nebūtu nedz jānoliedz, nedz pārmērīgi jāizceļ. Cilvēciskai būtnei piemīt ne tikai ķermenis, bet arī nedalāma personība un piederība noteiktai grupai. Šinī nozīmē Napoleona aforisms, ka vēsture ir liktenis, un Freida apgalvojums, ar kuru viņš gribēja oponent Napoleonam, ka liktenis ir balstīts uz anatomiju, ir vienlīdz patiesi (gribētos piebilst, ka nereti ir noderīgi zināt, kādam izteikumam Freids gribējis oponent ar šo savu ārkārtīgi vienpusīgo aforismu). Citiem vārdiem sakot, mūsu likteni nosaka gan anatomija, gan vēsture, gan personība.

Protams, arī vīrieši piedalās rūpēs, kuras mēs aprakstījām kā sievietēm piemītošas; gan viens, gan otrs dzimums var pāraugt sevi un izjust pretējā dzimuma problēmas, piedaloties to risināšanā. Tāpat kā sieviete neko nezaudē no savas sievišķības, uzturot sevi kompensējošu un pilnīgi attaisnojamo vīrišķību, arī īsts vīrietis var izpaust kaut ko no mātišķuma — ja vien to pieļauj viņa laika un kultūras tikumi un uzvedības normas.

Meklējot tādu novērojumu, kas saistītu bioloģiju un vēsturi, nāk prātā kāds ekstremāls gadījums vēsturē, kad sievietes pacēla nākamās paaudzes radīšanas funkciju līdz dzīvesveida limenim laikā, kad vīrieši šķita pilnīgi sakauti.

Piedaloties konferencēs Karību salās un pētot tur valdošo ģimenes struktūru, es šo stāstu dzirdēju divkārt. Baznīcas tēviem ir bijis iemesls nopelt Karību ģimenes dzīvi, savukārt antropologiem tā šķitusi izpētes vērtā; tā tikusi interpretēta gan kā tīri afrikānisks fenomens, gan kā verdzības laika mantojums no milzīgās plantācijas «Amerika», kas pletās no Brazīlijas ziemeļaustrumu krasta līdz Karību jūras puslokam un mūsdienu ASV dienvidaustrumiem.

Plantāciju — īstu lauksaimniecības rūpnīcu — īpašnieki un vadītāji bija muižnieki, kuru kulturālā un ekonomiskā identitāte sakņojās pārreģionālā augstākajā šķirā. Plantācijas apstrādāja vergi — vīriesi, kas bija tikai darbarīki un tika likti lietā, kad un kur radās nepieciešamība; šiem cilvēkiem parasti vajadzēja atsācīties no domas par savas ģimenes vai apkārtnes sabiedrības pārvaldīšanu. Līdz ar to rūpes par šo vīriešu pēcnācējiem pilnā mērā gūlās uz sieviešu pleciem, kuras no vīriešiem nesaņēma nedz aizsardzību, nedz iztikas līdzekļus, nedz citu identitāti kā vien pakļautas sugas apziņu. Pētījumos šāda ģimenes struktūra ir izskaidrota aprakstoši — kā «seksuālie pakalpojumi» starp cilvēkiem, kuru attiecībās nav vairāk noteiktības kā starp «miļākajiem»; kā «maksimāla nestabilitāte» jaunu meiteņu seksuālajā dzīvē, kuras bieži vien atstāja rūpes par pēcnācējiem mātes ziņā; kā «standartizēts kopdzīves veids», kuru noteica mātes un vecsmātes, — minimāli nepieciešamais kritērijs, lai sauktu indivīdu grupu par vienu ģimeni. Šeit mēs sastopamies ar tā saucamo «vienas saimniecības grupu» — vienkopus dzīvojošu saimi, kas dalās kopējā uzturā un tiek pārvaldīta «matriarhāli», lai gan vārds «matriarhāls» neizsaka grandiozo visvarenās vecsmātes tēla nozīmi — tās, kura iedrošina meitas uzticēt viņai savus bērnus vai vismaz palikt dzīvot pie mātes, kamēr cits pēc cita dzimst mazbērni. Līdz ar to visu sabiedrības dzīvi caurstrāvoja mātišķība; baznīcas tēvi tur nesaskatīja ne mazākās tikumības pazīmes, un paviršs vērotājs neredzēja nenieka no tradīcijām, taču īstenībā mātēm un vecāmmātēm nācās kļūt par tēviem un vectēviem — tādā nozīmē, ka viņām vienīgajām bija pastāvīgā ietekme sabiedrībā, kas radīja improvizētus likumus, kuri noteica bērnu tēvu ekonomiskos pienākumus. Sievietes uzturēja arī asinsgrēka aizlieguma likumu. Vissvarīgākais, manuprāt, bija tas, ka sievietes izveidoja un uzturēja vienīgās pāridentitātes pamatu, kāda bija iespējama pēc vīriešu paverdzināšanas, t. i., cilvēka mazuļa vērtību neatkarīgi no tā, kas ir šī mazuļa vecāki.

Mēs labi zinām, ka daudzus baltos kundziņus bērībā baroja un aprūpēja melnādainās sievietes neierobežotais mātišķums, lai tā būtu Dienvidu mammīte ASV, kreoliešu *das* vai brazīliešu *babas*. Šo aprūrojamo rūpēšanas rasisti saista ar verdzības stāvokli, moralizētāji izskaidro ar afrikānisko juteklibu, bet tie baltie, kuri bēg no «kontinentālās» sievietības, idealizē šo fenomenu, saucot to par īsto sievišķību. Tomēr nav grūti ievērot, ka šī mātišķuma pamatā ir milzīgs pārbaudījums cilvēka spējai pielāgoties; Karību reģionam (kas pašlaik meklē reģiona kultūras vienotībai atbilstošu politisku un ekonomisku vienotību) tas ir gan devis pozitīvu sievietes — mātes identitāti, gan radījis negatīvas vīrišķīgās identitātes draudus, jo identitātes balstīšana vien-

kārsā piedzimšanas faktā neapšaubāmi ir mazinājusi daudzu vīriešu ekonomiskos centienus.

Ši jautājuma vēsturisko nozīmību pierāda Dienvidamerikas atbrīvotāja Simona Bolivara dzīve. Viņš piedzima Venecuēlas piekrastes reģionā — vienā no lielā Karību pusloka robežpunktiem. Kad Bolivars 1827. gadā, atbrīvojis Karakasu, ar triumfu ieradās pilsētā, viņš pūli ieraudzīja melno Hipolitu, savu pirmo zīdītāju. Bolivars nokāpa no zirga un apkampa veco nēģerieti, kas raudāja aiz prieka. Pēc diviem gadiem viņš rakstīja mātai: «Es pievienoju vēstuli mātei Hipolītai un lūdzu tev dot viņai visu, ko viņa vēlas, un izturēties pret viņu tā, it kā viņa būtu mana istā māte. Viņas piens deva man dzīvības spēku, un es nepazīnu arī cita tēva kā vien viņu.» (Tulkojums no spāņu valodas nav mans. — E. E.). Lai kādi arī būtu personiskie iemesli Bolivara mikstsirdībai pret Hipolitu (piemēram, tas, ka viņš deviņu gadu vecumā zaudēja māti), biogrāfisko datu nozīme šeit lieliski saderas ar to vēsturiskajām sekām, jo Bolivars varēja izspēlēt šo attiecību kārti kā propagandu uz rasi un izcelsmi balstītās ideoloģijas ietvaros, vairojot savu slavu visā kontinentā, kuru viņš atbrīvoja... no saviem senčiem.

Dienvidamerikas kontinents tomēr šobrīd mūs neinteresē. Matriarhālā orientācija Karību reģionā lielā mērā izskaidro cilvēku nelīdzsvarotību starp ārkārtīgu uzticēšanos un iniciatīvas trūkumu, ko viegli var izmantot gan vietējie diktatori, gan ārvalstu kapitālisti; par to ir nobažījušies gan agrākie koloniālie kungi, gan progresīvākie dažādu vietējo grupu līderi. Zinot to, mēs saprotam, ka bārdaino vīru un zēnu grupa, kas pārņēmusi varu kādā Karību salā, pārstāv jauna vīriešu tēlu — tāda, kas neatlaidīgi tiecas pierādīt, ka Karību salu vīrietis var veiksmīgi darboties gan ražošanā, gan nākamās paaudzes radīšanā, nepārņemot «kontinentālajam» stilam raksturīgo vadoņa un īpašnieka lomu.

Krāšņā salu reģiona pārtapšana par sievietes izveidotu iekšēju telpu ir gan drīz klīniskais piemērs, ko var piesardzīgi attiecināt arī uz citiem gadījumiem. Tomēr šis ir tikai viens stāsts no visas neoficiālās vēstures, kas vēl jāuzraksta par dažādiem laikiem un vietām; tā būs teritoriju, domīniju un impēriju vēsture un stāsts par sievietes nemanāmo radošumu, saglabājot un atjaunojot to, ko oficiālā vēsture ir sapostījusi. Mēģinājumi precīzi atainot ikdienas atmosfēru noteiktā reģionā un laika periodā un citas pārmaiņas mūsdienu historiogrāfijā pierāda, ka pastiprinās apzināta nepieciešamība uzrakstīt visaptverošu, integrētu vēsturi.

Priekšplānā izvirzās jautājums, vai datus, uz kuriem balstīt pieņēmumus par dzimumu atšķirībām, var smelties kādā atsevišķā jomā. Runājot par

anatomiskiem, vēsturiskiem un psiholoģiskiem faktiem, tomēr jāapzinās, ka fakti, ko apstiprina pētniecības metodes katrā jomā, tieši pašā pētniecības procesā zaudē tik svarīgo savstarpējo saistību. Cilvēks vienlaicīgi ir daļa no somatiskas, personiskas un sociālas kārtības. Lai nejauktu ar atbilstošajām zinātnes nozarēm, es tās nosaukšu par Somu, Psihi un Polisu; kā atsevišķa sfēra katra no tām var palīdzēt izveidot jaunas pētniecības nozares, piemēram, jau eksistējošo psihosomatisko jomu un vēl radāmo psihopolitisko jomu. Ikvienu no šīm sfērām nodrošina noteikta veseluma pastāvēšanu un piedāvā virkni iespējamo izvēļu, taču cilvēks dzīvo visās trīs sistēmās vienlaicīgi, tāpēc viņam jāpanāk to savstarpēja papildināšanās un jānovērs mūžīgās pretrunas to starpā.

Soma ir princips, pēc kura organisms vada savu dzīves ciklu. Sievišķīgā Soma nesastāv tikai no tā, kas atrodas sievietes ķermenī, un no tā, kā mainās viņas izskats, sekojot modes untumiem; sieviete ir evolūcijas vidutēja gan ģenētiskā, gan sociogēnētiskā ziņā, katrā bērnā iedibinot somatisko (juteklisko un sensoro) pamatu viņa fiziskajai, individuālajai un kultūras identitātei. Kad bērns ir ticis ieņemts, sākas šī unikālā sievietes misija, taču nevienai sievietei nav jādzīvo tikai un vienīgi šinī paplašinātajā somatiskajā sfērā. Mūsdienu pasaulē sievietei ir lielākas iespējas apzināti un ar atbildības izjūtu izvēlēties un plānot savus somatiskos uzdevumus, kā arī atteikties no tiem. Līdzīgi sievietei ir jāizvēlas, vai uzņemties pilsoņa, profesionāļa un, protams, indivīda pienākumus vai arī atstāt tos novārtā.

Psihes darbības jomā valdošais princips ir jau aplūkotais ego. Tieši ego sakārto indivīda pieredzi, jo nodrošina personības nedalāmību. Ego struktūra ir kā vidutājs starp somatisko un personisko pieredzi un politisko realitāti šī vārda visplašākajā nozīmē. Šī uzdevuma veikšanai ego izmanto abiem dzimumiem raksturīgos psihiskos mehānismus, tādējādi nodrošinot savstarpējo saziņu, saprašanos un sabiedrības sociālo organizāciju. Mūsdienām raksturīgais karojošais individuālisms un egalitārisms ir tiktāl palielinājuši ego — šī individualitātes kodola — nozīmi, ka tam šķietami nav nekādas somatiskas vai sociālas piesaistes. Taču ir tikai loģiski, ka ego darbīgajam spēkam — un jo īpaši individuālajai identitātei — ir nepieciešams somatiskās attīstības un sociālās organizācijas atbalsts. Tā kā sieviete, lai kas viņa būtu, vienmēr ir un paliek sieviete, veidojas unikāla viņas individualitātes, somatiskās dzīves un sociālo iespēju saistība, kas ir pietiekami interesanta, lai to pētītu un mēģinātu definēt.

Pilsonisko jomu es nosaucu par Polisu, lai uzsvērtu, ka tā aizpilda visu, ko mēs atzīstam par savu «pilsētu». Mūsdienu sakaru līdzekļi šo jomu ievērojami paplašina — varbūt pat līdz visas pasaules mērogam. Sievietes intelektuālā orientācija, darbaspējas un vadītprasme īpaši neatšķiras no līdzīgām

vīrieša īpašībām. Taču arī šinī jomā sievietes ietekme nebūs īstenota visā pilnībā, ja tanī bez liekas sevis atvainošanas netiks atspoguļota viņas «iekšējās telpas» realitāte un psihes iespējas un vajadzības. Mēs nevaram paredzēt, kā mainīsies uzdevumi, lomas, iespējas un darba raksturs, kad sievietes vairs netiks vienkārši pielāgotas vīriešu darbiem politikas un ekonomikas jomās, bet iemācīsies pielāgot šos darbus sev. Šāds revolucionārs pagrieziena var novest pat pie uzskata, ka arī tā sauktie vīriešu darbi spiež vīrieti piemēroties cilvēkam nepiemērotiem apstākļiem.

Nedrīkst rasties šaubas par to, ka ne jau tādēļ es piešķiru lielu nozīmi sievietes spējai radīt nākamo paaudzi, lai vēlreiz no vīrieša viedokļa nolemtu visas sievietes mūžīgai mātes lomai un noliegtu viņu individualitātes līdzvērtību un pilsonisko vienlīdzību. Tā kā sieviete vienmēr un visur ir sieviete, viņas tālākās nākotnes plāni var būt saistīti tikai ar tādu darbības veidu, kas ir saskaņā ar sievietes dabiskajām nosliecēm. Patiesi emancipēta sieviete, pēc manām domām, nevar samierināties ar to, ka viņas līdzvērtība tiktu noteikta salīdzinājumā ar vīrietim raksturīgām aktīvākajām tieksmēm, jo ir pilnīgi skaidrs, ka sievietes kompetence un veikums gandrīz visās jomās ir līdzvērtīgs vīrieša sasniegumiem. Patiesa vienlīdzība nav nekas cits kā ikvienas personības tiesības būt radošai savā neatkarītajā veidā.

Pierādāmās dzimumatšķirības (izņemot tās, kuras ir fiziski neatraujami saistītas ar seksualitāti un vairošanos) pārsvarā tikai lielos vilcienos iedibina katram dzimumam raksturīgo attieksmju un īpašību amplitūdu, kas viena dzimuma cilvēkiem pa lielāka daļa «nāk no dabas», t. i., nāk līdzī kā tieksmes un noslieces. No tām daudzas, protams, var gan iemācīties, gan atnest — ar lielākām vai mazākām pūlēm vai īpašām dotībām. Nevar noliegt, ka līdz ar pieaugošām iespējām, ko sievietei sniedz tehnoloģija un apgaismība, kļūst izšķirošs jautājums, cik daudzas un kuras no savām iedzimtajām sliekšņiem rītdienas sieviete uzskatīs par dabiskām, saglabās un attīstīs; «dabisks» šeit nozīmē tikai to, ko iespējams integrēt un ilgstoši uzturēt visās trīs minētajās pamatjomās.

Kā «ķermenis» sieviete savas dzīves posmus izdzīvo ciešā saistībā ar tiem cilvēkiem, kuru ķermeniskā eksistence ir atkarīga no viņas un reizē arī ietekmē viņu; šī savstarpējā atkarība aizvien biežāk veidojas pēc sievietes pašas izvēles. Kā profesijas pārstāve noteiktā jomā, piemēram, nozarē, kurā valda matemātikas likumi, sieviete, tāpat kā vīrietis, ir atbildīga par pierādījumu kritērijiem, kas vienādā mērā attiecas uz abiem dzimumiem vai, precīzāk, ir pārseksuāli. Kā indivīds sieviete izmanto savas bioloģiski nosacītās tieksmes un tehnoloģijas un politikas nosacītās iespējas, lai pieņemtu tos lēmumus, kuri piešķirs viņas dzīvei iespējami lielāku nozīmību un ilgstamību, ļaujot

veikt gan mātes, gan pilsoņa uzdevumus. Nav tikai skaidrs, kāda ir šo trīs dzīves «plānu» savstarpējā sasaiste; tur vienmēr pastāv konfliktu un spriedzes atmosfēra, taču reizē arī vienotība, tiecoties uz mērķi.

Nodaļas noslēgumā pievērsīšos pašu nesenāko sievietes iekarojumu apskatam. Inženiera un zinātnieka darba raksturs nemaz nav atkarīgs no īpatnībām, kas saistītas ar šo nozaru darbinieku dzimumu; arī sievietes un mātes intimāko uzdevumu perifērijā ietilpst zinātnes pamatatziņu sniegšana jaunajai paaudzei. Esmu gandrīz pārliecināts, ka sievietes radīti datori neatspoguļotu specifisku «sievietes loģiku» (lai gan par to varētu šaubīties, jo sieviete taču nemaz nav centusies radīt datoru); lai tas būtu labi vai slikti, bet datori ir pārseksuāli. Tomēr, ja runājam par to, ko un kad uzticēt vai neuzticēt šiem monstriem un kad ļaut vai neļaut tiem pieņemt svarīgus lēmumus, — es uzskatu, ka labi apmācītas sievietes varētu radīt kvalitatīvi jaunu pieeju zinātniskās domas izmantošanā, veicot cilvēcei derīgus uzdevumus.

Taču es gribētu iet vēl tālāk. Vai mēs zinām — un vai vispār ir iespējams paredzēt —, kas notiks ar zinātni vai jebkuru citu dzīves jomu, kad tajā beidzot pilnīgi iekļausies sievietes un kad viņas nevis tiks pārstāvētas ar atsevišķām izcilām īpatnēm vien, bet ieņems pienācīgu vietu visā zinātnieku elites struktūrā? Un vai zinātnieka iedvesma tiešām ir tik bezpersoniska un zinātnisko metožu nosacīta, ka personībai radošajā procesā nav nekādas nozīmes? Ja mēs pieņemam, ka sieviete ir un paliek sieviete arī tad, kad kļūst par izcilu zinātnieci un kolēģi, un jo īpaši tad, kad pāraug sevis atvairošanas un pretenziju izvirzīšanas stadijā, — kādēļ gan lai mēs noliegtu, ka zinātnē pastāv jomas (dažās nozarēs tā ir perifērija, kamēr citās — pati būtība), kurās sievietei raksturīgā pieeja un radošums ved ja ne uz gluži jaunu pierādījuma likumu atklāšanu, tad vismaz uz jaunu pētniecības jomu un jauna zinātnes lietojuma izveidošanu. Šādu iespējamību varēs apstiprināt vai noliegt tikai tad, kad sievietes būs pilnīgi pārstāvētas visās zinātnes nozarēs. Kad sievietēm vairs nebūs jāuztraucas par savu jauno lomu un uzdevumiem zinātnē, viņas varēs droši doties tālāk nezināmajā.

Galvenais, ko es gribu šeit uzsvērt, — tiklīdz tiek salauzti ierobežojumi ap sievieti, varam gaidīt, ka tālāk attīstīsies tieši tas, kas sievietē ir bioloģiski un anatomiski nosacīts. Iespējams, ka sieviete līdzsvaros vīrieša nekritisko tieksmi ar nacionālas un tehnoloģiskas ekspansijas palīdzību dominēt ārējā telpā (maksājot par to ar visas sugas iznīcināšanas briesmām), uzsverot nepieciešamību rūpēties un uzņemties atbildību par katru cilvēkbērnu, kas ienāk līdzsvarotā un izplānotā pasaulē. Abu dzimumu kopīga pielāgošanās mainīgajiem apstākļiem nebūs viegla, taču grūtības nav tik lielas, lai attaisnotu tādu aizspriedumu saglabāšanu, kuri pusei no cilvēces liedz dalību plānošanā

un lēmumu pieņemšanā; jo īpaši svarīgi tas ir mūsdienās, kad otra puse cilvēces ar konkurējošas politiskās eskalācijas un tehnoloģiskā progresa paātrinājuma palīdzību ir novedusi mūs un mūsu bērnus milzīga bezdibeņa malā, kur mēs, par spīti vispārējai pārticībai, dzīvojam.

Pielāgošanās spējas īpaši attīstās tajos vēstures periodos, kad emancipēta individuālā enerģija apvienojas ar jaunas tehniskās un sociālās iekārtas piedāvātajām iespējām. Katra jauna paaudze savu vitalitāti pilnīgo, ar tehnoloģijas attīstības un vēstures redzējuma palīdzību sasniedzot jauna veida brīvības. Līdz ar to tiek stiprināta personības sintēze un cilvēces vienotības apziņa; to labvēlīgi izjūt arī bērni, kaut gan sievietes emancipācija izvirza prasību pārveidot tradicionālo mātes lomu. Sabiedrībā, kas ir pārlicināta par savām vērtībām, sociālā jaunrade un jaunas zināšanas var palīdzēt plānot nepieciešamās pārmaiņas. Taču, ja sabiedrībā šādas vērtības nepastāv, lielu palīdzību nevar sniegt arī sociālās uzvedības zinātne.

Tāpēc mums atliek cerēt, ka sievietes radošajai būtībai ir tādas iezīmes, par kurām tikai jānoskaidro, vai tās ir saistāmas ar vīrišķīgumu (arī ar sievietes vīrišķīgumu), lai sieviete ieņemtu pienācīgu vietu izšķirīgi svarīgu procesu pārvaldē, kuri līdz šim ir visā pilnībā atstāti apdāvinātu un iedvesmas bagātu vīriešu rokās; diemžēl nereti šo vīriešu māka valdīt izvērtusies par nežēlīgu savas varas vairošanu. Nav šaubu, ka pašlaik cilvēce ir atkarīga no dažādiem sociāliem jaunievedumiem un institūcijām, kas spēj par to rūpēties, to uzturēt, pačiest, pieņemt, saprast un saglabāt.

Pēdējā sarunā Pauls Tilihs (*Paul Tillich*)* izteica bažas, ka, viņaprāt, kliniski rūpēties par pielāgoties spējīga ego izveidošanu nozīmē atbalstīt tik «pielāgotas» cilvēces radīšanu, ka tā vairs nespēj pievērsties «galējiem» jautājumiem. Es viņam piekritu, ka psihoanalīzei draud briesmas kļūt par daļu no eksistences noplicināšanas un vienveidīgošanas mēģinājuma, taču pēc savas izcelsmes un būtības psihoanalīzes nolūks ir *atbrīvot* cilvēku, lai viņš būtu spējīgs nodoties «galējiem» jautājumiem, kuriem pievērsās tikai tajos retajos brīžos, kad izzūd neirotiska nožēla un aizvainojums un cilvēks pāraug nepieciešamību pielāgoties. Domāju, ka Tilihs man piekrita. Jāpiebilst, ka «galējais» pārāk bieži tiek iztēlots kā bezgalība, kas sākas tur, kur beidzas vīrišķīgie ārējās telpas iekarojumi, un kā *vēl* varenākas un vēl zinošākas Būtnes valstība, kuras priekšā cilvēkam pazemīgi jākrīt ceļos. Taču «galējais» ne vienmēr ir «augstākais»; to var atrast arī «tuvākajā», un «tuvākais» lielā mērā vienmēr bijusi sievietes un uz iekšu vērsta dvēseles valstība.

* Pauls Tilihs (1886-1965) — ievērojams amerikāņu teologs, dzimis Vācijā. — *Tulk.*

VIII. RASE UN PAPLAŠINĀTĀ IDENTITĀTE

1

Identitātes koncepcija vai vismaz termins «identitāte» caurstrāvo gandrīz visu, kas Amerikā sarakstīts par melnādainās rases revolūciju. Arī citās valstīs ar jēdziena «identitāte» palīdzību apzīmē to rasu un nāciju psihisko kodolu, kuras ar revolūcijas palīdzību cenšas atbrīvoties no koloniālās domāšanas paliekām. Lai kāds arī būtu termina saturs katrā konkrētā gadījumā, šajā vēstures krustpunktā tas šķiet nozīmīgs daudzām ievērojamām personībām. Piemēram, kad Dž. Neru* teica, ka «Gandijs Indijai ir devis identitāti», viņš acīmredzot runāja par nevardarbīgās pretošanās attīstību politiskajā un reliģiskajā jomā; ar šo pretošanos Gandijs mēģināja apvienot indiešus, reizē pastāvēdams uz Indijas pilnīgu autonomiju britu impērijas sastāvā. Taču ko Neru apzīmēja ar vārdu «identitāte»?

Kad Roberta Penna Vorena (*Robert Penn Warren*)** melnādainais varonis grāmatā «Kurš iestājas par nēģeri?» pirmoreiz piemin vārdu «identitāte», autors reaģē ar izsaukšanos: «Es dzirdu vārdu «identitāte». Tā ir atbilde. Tas izskan vēl un vēlreiz. Ap šo vārdu pulcējas vesels loks savstarpēji saistītu jautājumu, kas pārklājas un iekļaujas cits citā. Atsvešināts no pasaules, kurā viņš ir piedzimis, un no zemes, kurā viņš ir pilsonis, tomēr dzīvojam blakus šīs pasaules un zemes vērtībām, — kā lai nēģeris definē sevi?»¹

Mēs, protams, nevaram pateikt, cik bieži — vai cik reti — termina «identitāte» lietojums vairāk vai mazāk atbilst nozīmei, kuru mēs tam piešķiram

* Džavaharlals Neru (1889-1964) — viens no Indijas neatkarības kustības vadītājiem, Indijas premjerministrs (1947-1964). — *Tulk.*

** Roberts Penns Vorens (1905-1989) — amerikāņu rakstnieks un dzejnieks. — *Tulk.*

šīnī grāmatā. Šķiet, ka gadījumos, kad identitāte tiek saistīta ar terminu «krīze», tā visdrīzāk ir vienkārši nozīmju sakritība. Tikko minētajos gadījumos īstenībā tiek runāts par nacionālu vai rasisku krīzi, kas noved kādu cilvēku grupu pie sava veida *apziņas revolūcijas*. Indijā un arī citur šī revolūcija norisinājās līdz ar atmodu no kolonizācijas «četrkārtīgā posta», kā to nosaucis Gandijs: politiskā, ekonomiskā, kultūras un garīgā posta.

Šo iemeslu pēc būtu vērts vēlreiz pievērsties dažām identitātes problēmām, apskatot tās saistībā ar pēkšņi radušos nacionālo apziņu Amerikas Savienoto Valstu melnādaino iedzīvotāju vidū.

Atkal atgriežoties pie biogrāfijām, man jāatgādina — šīs grāmatas sākumā es jau minēju, ka no melnajiem amerikāņu rakstniekiem mēs nevaram gaidīt tādus pozitīvus identitātes apliecinājumus kā Viljama Džeimsa jūsmīgā liecība un Zigmunda Freida svinīgais formulējums — tie apstiprināja viņu iekšējās saskaņas un kaut daļējas ārējās harmonijas apziņu; nēģeru raksniekiem, ja viņi grib būt tikpat patiesi, ar līdzīgu dedzību jāmēģina formulēt naidpilno iznākumu procesā, ko mēs saucam par psihosociālo identitātes veidošanos. Patiesām, līdzīgi melnādaino autoru identitātes apliecinājumi ir izteikti tik negatīvos toņos, ka sākotnēji šķiet — tie atklāj pilnīgu identitātes trūkumu vai absolūtu negatīvās identitātes elementu pārsvaru. Atcerēsimies kaut vai Duboisa (*Edward Du Bois*)* nu jau par klasiku kļuvušo nēģera nedzirdamības formulējumu. Duboisa bērnība Masačūsetsas štata Berkšīrā gan bija tik «integrēta» un pilnvērtīga, cik vien Amerikas melnādainā bērnība vispār tāda varēja būt, tomēr viņš sniedz šādu liecību.

«Nav viegli pilnībā atklāt kastu segregācijas psihisko nozīmi. Ir tā, it kā mēs no tumšas alas, pār kuru draudīgi liecas milzīgs kalns, skatītos uz ārpasauli un mēģinātu to uzrunāt — uzrunāt laipni un lūdzoši, rādot, cik ļoti šīs ieslodzītās dvēseles cieš bez dabiskām kustībām, izteiksmes un attīstības; to atbrīvošana no cietuma būtu ne tikai laipnība un līdzjūtība, bet patiesā palīdzība visai pasaulei. Mēs par to runājam tekoši, skaidri un loģiski, bet tad ievērojam, ka garāmejošais pūlis pat nepagriež galvu uz mūsu pusi; tikai daži ziņkārīgie uzmet pa skatienam un atkal novēršas. Pamazām cietumnieki aptver, ka garāmejošie cilvēki viņus nedzird, jo starp viņiem un pasauli atrodas bieža, neredzama, taču līdz izmisumam taustāma stikla siena. Cietumnieki sāk uztraukties; viņi paceļ balsis un žestikulē. Daži no garāmejošajiem ziņkārībā apstājas, taču žesti viņiem liekas tik bezjēdzīgi, ka viņi tikai pasmejas un iet

* Edvards Duboiss (1868-1963) — amerikāņu vēsturnieks, izglītības darbinieks un viens no melnādaino iedzīvotāju pilsoņtiesību kustības līderiem. — *Tulk.*

tālāk. Pasaule vēl arvien neko nedzird vai, ja arī ko sadzird, tad pavisam neskaidri, un to, ko dzird, nesaprot. Tad ieslodzītie cilvēki var zaudēt savaldīšanos, sākt kliegt un mesties pret barjeru, apjukumā neaptverot, ka viņi kliež vakuumā un netiek sadzirdēti un ka viņu grimases tiem, kuri skatās no ārpusēs, var šķist pat uzjautriņošas. Dažkārt viņiem asiņainiem un izkropļotiem tomēr izdodas izlauzties cauri sienai; tad viņi nonāk eksistenciālās bailēs un šausmās sastinguša, nepielūdzama un nepārvarami nomācoša pūļa priekšā.»²

No Duboisa «nedzirdamā nēģera» ir tikai viens solis līdz Boldvina un Elisona darbiem, kuru nosaukumi vien jau rosina domāt par *neredzamību*, *bezvārdību* un *bezsejainību*.^{*} Taču es negribētu šīs tēmas interpretēt vienkārši kā žēlabaini izpaustu melnā amerikāņa apziņu, ka viņš ir «tukša vieta» — lai gan šī sociālā loma patiešām ir melno amerikāņu mantojums. Drīzāk man gribētos šo radošo cilvēku izmisīgi apņēmīgo nodošanos «neredzamības ideoloģijai» interpretēt kā īpaši darbīgu un spēcīgu prasību, lai viņus sadzirdētu, saskatītu un atzītu kā individuus, kam piemīt *izvēles iespēja*, nevis kā cilvēku masu, ko raksturo viena vienīga virpusīga un acīmredzama iezīme, t. i., ādas krāsa. Melnādainie rakstnieki vēl un vēlreiz aizstāv latenti eksistējošo, itin kā nedzirdamo identitāti pret stereotipiem, kas to tikai apslēpj. Šie rakstnieki ir iesaistīti cīņā par «pakļautas» — tā to nosaucis Vens Vudvords (*Vann Woodward*) — identitātes atgūšanu: saviem ļaudīm un pirmām kārtām, kā tas rakstniekiem pieklājas, sev pašiem. Termins «pakļautā identitāte» man liekas pievilcīgs tāpēc, ka tas neapzīmē pilnīgu identitātes neesamību — kā tajos mūsdienu autoru darbos, kuros identitāte ir meklējama, atrodama, piešķirama, radāma vai safabricējama —, bet gan kaut ko tādu, kas ir atgūstams. To gribu īpaši uzsvērt, jo, metot tiltu no pagātnes uz nākotni, tas, kas pastāv latenti, var kļūt saskatāms.

Vispārējā nodošanās identitātes problēmām tāpēc var būt izskaidrojama ne tikai kā atsvešinātības simptoms, bet arī kā korigējoša tendence vēsturiskās evolūcijas gaitā. Varbūt tieši šī iemesla pēc identitātes sajukumu visveiksmīgāk savā daiļradē izpauduši revolucionārie rakstnieki un nacionālo vai etnisko minoritāšu pārstāvji (piemēram, visā pasaulē izklidusie īri un Amerikas ebreju un nēģeru rakstnieki). Mākslas radīšana pārsniedz žēlabu un realitātes atspoguļojuma līmeni, iekļaujot sevī arī morālu lēmumu par to, ka ir jāpacieš sāpīga identitātes apzināšanās, lai cilvēka apziņā rastos dzīves apstākļu

— * E. Eriksons šeit norāda uz R. Elisona romānu «Neredzmais cilvēks» (*Invisible Man*) un Dž. Boldvina romānu «Neviens nezina manu vārdu» (*Nobody Knows My Name*). — Tulk.

kritika, kuru pavada atskārsme par to, kas ir nepieciešams, lai cilvēks pats spētu izdziedēt sevi no tā, kas viņu apdraud vai saskeļ visdziļāk, — no cilvēku dalījuma «*pseidosugās*», par kurām runājām jau iepriekš.

Melnādaino rakstnieku daiļradē parādās agrāk neapzināti un neverbalizēti fakti, kas pārvēršas par simboliem procesā, kurš atgādina psihoanalīzes gaitu; tomēr «slimību» šeit pārspēj cilvēka sacelšanās un iekšējā pārveidošanās, intensīvi saskaroties ar vēsturisko realitāti. Un vai šie rakstnieki galu galā nesludina arī ciešanu pilnās identitātes pārākumu pār drošo un no īstenības atrauto identitāti vidēji pārticīgā piepilsētas ģimenes mājā?

Uz spēles šeit ir ne vairāk, ne mazāk kā apziņa par vienotas cilvēku sugas esamību un saistībām. Diženi reliģiskie vadoņi ir mēģinājusi salauzt dažādās rezistences, kuras kavē šo apziņu, taču viņu dibinātās reliģijas vēlāk ir nevis noliegušas dziļi iesakņojušos uzskatu, ka augstāka vara ir piešķīrusi vienai ciltij, rasei, kastai vai pat reliģijai «dabisku» pārākumu pār citām, bet pievienojušās tam. Kā jau norādījām, šis uzskats ir daļa no psihosociālās evolūcijas, kuras rezultātā izveidojušās cilvēku «pseidosugas». Šis paradības saknes ir meklējamas cilšu dzīvesveidā un cilvēka evolūcijas ceļa īpatnībās. Viena no šīm īpatnībām ir paildzinātā bērnība, kuras laikā mazulis, kam daba likusi piedzimt kā videi vislabāk pielāgoties spējīgam un ļoti «vispārīgam» dzīvniekam, kļūst par «specializētu» noteiktas cilvēku grupas locekli, iekļaujoties sarežģītajā grupas struktūrā un sociālajā vidē. Šinī procesā cilvēks iegūst pārliecību, ka tikai viņa «sugu» ir izplānojusi un īpašā, kosmiskā notikumā radījusi visgudra dievība un ka tieši viņa «sugai» ir uzticēts sargāt vienīgo pareizo cilvēces iekārtojuma veidu, nodrošinot vadoņus un eliti. Saliktena pirmā daļa «pseido-» liek domāt par pseudoloģiju — melošanas veidu, kad cilvēks vismaz pārejoši tic tam, ko saka; patiesām, evolūcijas gaitā cilvēks ir nonācis pie tādas apstākļu sakritības, kurā ir grūti saglabāt to saprāta skaidrības un cilvēcības apziņas mazumiņu, uz kādu viņš ir spējīgs — iepreti ilūziju un aizspriedumu varai, kas vairs nepelna mitoloģijas vārdu. Ar apstākļu sakritību es, protams, domāju bīstamo tehnoloģiskās specializācijas (ieskaitot bruņošanās tehnoloģiju), morālās paštaisnības un *identitātes teritoriālās apziņas* kombināciju, kas padara «*hominem hominis lupum*» — cilvēku cilvēkam par vilku; patiesību sakot, cilvēki šinī ziņā ievērojami pārspēj paša «zvēriskākās» attiecības vilku barā.³ Nāvējošu ieroču, morālās liekulības un identitātes baiļu varā cilvēks ne tikai ātri zaudē «savas sugas» apziņu, bet spēj arī vērsties pret citām cilvēku «apakšsugām» ar tādu nežēlību, kāda dzīvnieku «sociālajā» vidē parasti nav vērojama. Tehnoloģijas uzplaukums šo problēmu vēl saasina — un nav sagadišanās, ka tas notiek tieši tagad, kad plašāka un vispusīgāka cilvēka identitāte kļūst par izdzīvošanas nepieciešamību.

Visspilgtākais piemērs noziedzīgai masu pseidoloģijai, kas apsēdusi modernu nāciju, ir nacionālsociālistiskā Vācija.

Ikvienu indivīda identitāte, protams, ir piesaistīta kādai «pseidosugai», taču mēs arī saprotam, ka Otrais pasaules karš ir laupījis nevainību ikvienam mēģinājumam apmierināt savas «pseidosugas» iegribas uz citu rēķina un ka nākamais pasaules karš novedīs pie cilvēka ģeniālās pielāgotiesspējas pašsakāves. Mēs saskatām to, ko noliedz un izliekas neredzam «viendabīgais vairākums», taču mums arī jāsaprot, ka cilvēce spēs apzināties savu sugas vienotību un aizstāt «pseidosugu» identitātes ar plašāku identitātes jēdzienu tikai tad, kad tā atmetīs aizspriedumus, kas līdz šim būtiski ietekmējuši gandrīz visu identitāšu veidošanos; te nepietiks ar tehnoloģiski jaunas un vienotas pasaules radīšanu. Kā jau redzējam, katru *pozitīvu identitāti* nosaka arī *negatīvie* tēli, un mums būtu jāieskatās nepatīkamā patiesībā — mūsu «Dieva dāvatā» identitāte nereti pārtiek no citu grupu degradēšanas.

2

Vēloties pierādīt melnādaino rakstnieku uzsvērtā negativisma un sajukuma konstruktīvo lomu, es jau gribēju citēt R. Elisonu, kas apgalvo, ka viņa darbi ir radušies kā mēģinājums pārāugt dzīves īstenību, tāpat «kā blūzi pārāuga smagos apstākļus, no kuriem tie radās», taču aprāvos; tagad es citēju Elisonu, lai parādītu grūtības, kas rodas, mēģinot atvieglināt sāpīgo sevis apziņu, kuru esam nosaukuši par pārliecīgu identitātes apzināšanos. Viss tēlu kopums — un jo īpaši tādas šķietami nevainīgas parādības kā blūzi, kas kādreiz kalpoja par pamatu melnās un baltās Amerikas pasaulu saskarsmei, — pašlaik kaleidoskopiskā ātrumā mūsu acu priekšā zaudē vērtību vai iegūst citu nozīmi. Kādreiz blūzi bija pozitīvas identitātes un neatkārtojamas apliecinājums, lai arī tie radās apspiestības un bezcerīguma apstākļos. Mūsdienās neviens rakstnieks nevar izvairīties no agrāko tēlu lietošanas, kuri tagad ir ieguvuši diskriminācijas nokrāsu, it kā pamācot nēģeri, lai viņš labāk paliek pie saviem blūziem vai citiem pielāgošanās veidiem, kas radušies pēcvērdzības periodā, no kura mēs visi nākam. Agrāk raksturīgais pusapzinātais vainas un baiļu sajaukums no balto puses un līdzīgi pusapzinātais naida un baiļu sajaukums no melno puses ir pārvērties daudz labāk apzinātā, taču nebūt ne praktiskākā nožēlas un neuzticēšanās sajaukumā. Pašlaik mums nav citas izvēles kā vien dzīvot ar šiem stereotipiem un emocijām; daži no tiem izzudīs savstarpējā konfrontācijā, citus aizmēzis vēstures gaita. Pagaidām būtu vērts aplūkot šo problēmu, iztīrējot jēdzienu «pārliecīga identitātes apzināšanās», lai identitātes kaleidoskopiskumā saredzētu gan iekšēju likumību, gan mulsinošas pārmaiņas.

Pārliecīgu identitātes apzināšanos var pārvarēt tikai ar darbībā iegūtu identitātes apziņu. Tikai tas, kurš zina, uz kuriem iet viņš un kas iet kopā ar viņu, var lepoties ar nepārprotamu, lai arī ne vienmēr viegli definējamu ārējo un iekšējo vienotību. Un tieši tad, kad indivīds ir «atradis sevi» visās savās ārējās izpausmēs, viņš atkal «zaudē» sevi jaunos uzdevumos un saistībās, tā pārāugot pārliecīgas identitātes apzināšanās briesmas. Tā notiek ikvienas revolūcijas sākumā, un tā notika arī ar tiem jauniešiem, kuri iesaistījās melnādaino iedzīvotāju revolūcijā, atrodot veselas paaudzes identitāti lēmumā zaudēt sevi un pilnīgi nodoties cīņai. Pārliecīga identitātes apzināšanās līdz ar to «izšķīst» realitātē. Šo stāvokli spilgti un aizkustinoši apraksta Hovards Zins (*Howard Zinn*)⁴. Pēc tam, protams, šiem sākotnēji anonīmajiem varoņiem bija jāpiedzīvo īpaši saasināta identitātes apzināšanās, kas it kā atspēlējās par viņu naivumu uz vēstures skatuves, un pašlaik nevainīgā dzīves viengabalainība ir tikusi upurēta revolucionāram apzinīgumam.

Ir viegli saprotams, ka šāda «psiholoģizēšana» sabiedrībai ne vienmēr šķiet vēlama, un tāpēc teorētiķa nolemtība laikā, kad nepieciešama darbība, ne vienmēr ir apskauzama. Šāda veida rezistenču klātbūtni lieliski parāda pretrunīgās atsauksmes par Patrika Moīnihana izsmelošo un sākotnēji slepeno ziņojumu prezidentam Džonsonam — tajā bija pierādītas tēva trūkuma ļaundabīgās sekas daudzās zemāko slāņu melno amerikāņu ģimenēs. Mēs varam apstrīdēt ziņojumā izmantoto pētījuma metožu precizitāti, taču nevar apšaubīt Patrika Moīnihana labos nolūkus. Tomēr kritiskā laikposmā ikviens skaidrojums, kas norāda uz neatgriezeniskām pagātnes sekām, var tikt uztverts un varbūt pat iedarboties kā mēģinājums atzīt nākotnes fatālo nolemtību; tieši tā darbojas arī rasu aizspriedumi.

Nedrīkst palaist garām neievērotu to, ka šeit ir apskatīti tikai saasinātākie rezistenču gadījumi, bet īstenībā visos cilvēkos mājo līdzīgas rezistences pret identitātes problēmu neapzinātāko aspektu pēkšņu apzināšanos. Pat tie, kas visdedzīgāk iestājas par apgaismību un pārstāv neierobežotas izpētes ideoloģiju, nevar izvairīties no dažiem jautājumiem, piemēram: ja pašā sevis apzināšanās un vērtību noteikšanas procesā darbojas neapzināti determinanti, vai determinisms nenoved mūs tik tālu, ka cilvēka brīvā griba un morālā izvēle šķiet iluzoriska? Ja atzīstam, ka indivīda identitāte ir saistīta ar apkārtējās sabiedrības identitāti, vai mēs nenonākam pie slēpti marksistiskiem uzskatiem, kas padara cilvēka apziņu par aklu vēstures dialektikas funkciju? Visbeidzot, ja patiešām iespējams pierādīt, ka šādi neapzināti determinanti pastāv, vai atziņa par to pastāvēšanu mums ir derīga un laba?

Nav šaubu, ka filozofi zina atbildes uz šiem jautājumiem. Tomēr mums ir jāsaprot, ka neviens nevar izbēgt no līdzīgām šaubām, kas īstenībā ir vien daļa no vispārējās tendences pārskatīt pamatfaktoros, kas veido cilvēka motivāciju, kurā ietilpst gan Darvina atklājums par mūsu evolucionāro izcelšanos no dzīvnieku pasaules, gan Marksa pētījums par cilvēka šķirisko piesaisti, gan Freida veiktā sistemātiskā neapzinātās pasaules izpēte.

3

Pavisam nesen kādā diskusijā par melnādaino iedzīvotāju tradicionālo ģimeni kāds izglītots un ietekmīgs Amerikas ebrejs skeptiskā piezīmē atklāja savus etniskos aizspriedumus: «Instinktīva apjauta liek ikvienai ebreju mātei rūpēties par to, lai viņas bērni mācītos, jo izglītība un prāts viņiem būs kā caurlaide uz nākotni. Kāpēc par to nerūpējas melnādainās mātes? Kāpēc viņām nepiemīt tāda instinktīva apjauta?» Es atbildēju, ka, ņemot vērā Amerikas melnādaino iedzīvotāju vēsturi, līdzīga instinktīva apjauta varbūt liek melnādainajām mātēm atturēt savus bērnus — jo īpaši apdāvinātos un zinātkāros — no veltīgas piedalīšanās bīstamā sacensībā; izdzīvošanas vārdā mātes mēģina noturēt bērnus tur, kur viņiem vietu ir ierādījis vienaldzīgais un nīstamais «viendabīgais vairākums».

Jau vārds «mātes» vien iezīmē vienu no problēmām, ar kurām jāstopas, iztirzājot melnādaino iedzīvotāju identitāti. Ebreju māte, ko pieminēja mans sarunu biedrs, zināja, ka vīrs viņu atbalsta, precīzāk — viņa rīkojās vīra vārdā; to nevar apgalvot par daudzām melnādainajām sievietēm. Viņas drīzāk kultivē «pakļautības» identitāti, kas paaudžu paaudzēs ir tikusi varmācīgi uzspiesta melnādainajiem vīriešiem. Kā norāda arī melnādaino rakstnieku darbi, šī identitāte daudziem krāsainajiem vīriešiem liek atspoguļot negatīvo «atzīšanu», kāda viņus pavada visur sabiedrībā — kā nebeidzama greizo spoguļu rinda. Neskaitāmas atmaskojošas liecības pierāda, ka melnā — un jo īpaši vīrieša — pozitīvā identitāte ir tikusi sistemātiski grauta: vispirms visā neiedomājami necilvēciskajā verdzības sistēmā Ziemeļamerikā un pēc tam paverdzinātības stāvokļa turpinājumā Dienvidu plantācijās un Ziemeļu rūpniecības centros.

Negatīvās identitātes jēdziens palīdz izskaidrot virkni komplikāciju, kam pievērsisim lielāku uzmanību.

Ikviena cilvēka psihosociālā identitāte sastāv no pozitīvu un negatīvu elementu hierarhijas, jo visā bērnības attīstības posmā mazais cilvēks sastopas tiklab ar pozitīviem, kā ar negatīviem prototipiem. Kā jau teicām, prototipi ir kultūrvides nosacīti. Piemēram, ebreju vidē, kur tiek īpaši izcelti intelek-

tuālie sasniegumi, netrūkst arī tādas negatīvās lomas kā «*Schlemihl*». Īoti bieži mazo cilvēku brīdina nekļūt par to, par ko viņš nav izrādījis ne mazāko vēlēšanos kļūt, taču viņam jāiemēcās pazīt to, no kā reiz varbūt būs jāizvairās. Tādējādi pozitīvā identitāte ne tuvu nav statiska iezīmju vai lomu kombinācija un vienmēr atrodas konfliktā ar to pagātnes daļu, kura ir jāiznīcina, un to iespējamo nākotni, no kuras jāizsargājas.

Indivīdi, kas pieder pie apspiestas un ekspluatētas minoritātes, apzinās kultūrā valdošos ideālus, taču viņiem ir atņemta iespēja tos sasniegt, tāpēc minoritātes pārstāvju identitāte nereti veidojas, apvienojot valdošā vairākuma negatīvo minoritātes tēlu ar pašu grupā pastāvošo negatīvo identitāti. Šeit nevar neatcerēties nozīmes nianšu daudzveidību, vienam melnādainajam uzrunājot otru par «nolādēto nēģeri».

Iemesli, kāpēc cilvēki ļaunas ekspluatācijai (un kārdinājumam ekspluatēt citus), ir meklējami evolūcijas gaitā un «pseidosugu» attīstības procesā. Pastāv neapstridami pierādījumi minoritāšu grupu mazvērtības izjūtai un slimīgam naidam pret sevi pašu. Nav šaubu, ka netaisnais un velnišķīgi iedarbīgais veids, kā melnos vergus Amerikā turēja apstākļos, kas apspieda jebkuru godkāri un tiekšanos uz mērķiem, vēl aizvien ietekmē šo minoritāti kā vispārēja un dziļi iesakņojusies inhibīcija — nespēja vai negriba izmantot vienlīdzību pat tad, kad tā tiek «pieskirta». Literatūrā var atrast neskaitāmus pierādījumus, kā melnādainie minoritātes pārstāvji rod patvērumu mūzikā vai tīri garīgā pasaulē vai izpauž savu dumpīgumu uzvedības kompromisos, kas tagad tiek uzskatīti jau par karikatūrām, piemēram, stūrgalvīgā lēnprātībā, pārspīlētā bērnišķīgumā vai neistā padēvīgumā. Un tomēr — vai nav tā, ka mēs par melnādaino minoritāti runājam tik virspusējā un ierobežotā aspektā, ka tās negatīvā identitāte tiek definēta tikai saistībā ar pielāgošanos, ieņemot aizsardzības pozīcijas pret valdošo balto vairākumu? Vai mēs zinām (un vai vispār varam zināt) pietiekami daudz par pozitīvo un negatīvo elementu attiecībām atsevišķā personībā vai visas melnādaino minoritātes iekšienē? Atbilde uz šo jautājumu atklātu, cik negatīvs īstenībā ir negatīvais un cik pozitīvs — pozitīvais.

Nedrīkst aizmirst, ka apspiedēji ir ieinteresēti apspiestās grupas negatīvās identitātes uzturēšanā, jo tā ir pašu apspiedēju neapzinātās negatīvās identitātes projekcija, kuras klātbūtne ļauj apspiedējiem justies ne tikai pārkāpiem, bet arī viengabalainākiem. Diskusija par «pseidosugām» varbūt ir palīdzējusi teorētiski saprast šo parādību, taču vēstures gaita pašlaik pieprasa tūlītēju rīcību — piemērojot teoriju sev un pārbaudot pašam savu attieksmi.

Tā, piemēram, nākas domāt par to, ka vairākums, pēkšņi apzinoties savu sašķeltību attiecībā pret minoritāti, kuras sašķeltību tas izraisījis, neapvaldītā

dedzībā atgūt morālo stāju un skatīties «patiesībai acīs» neatgriezeniski *nostiprina* minoritātes negatīvo paštēlu, turklāt paveic to, gandrīz mazohistiski nožēlojot grēkus, ko tas izdarījis pret minoritāti. Kā ārstam man varbūt piedos, ka apšaubu pārmērīgas morālās dedzības atjaunošo vērtību. Daži no modē nākušajiem izteicieniem, piemēram, «no kultūras atrautie»*, izklausās diezgan ironiski (lai gan var tikai apbrīnot darbu, kas tiek veikts šī lozunga ēnā), ja apzināmies, ka tā sauktā vidusšķiras kultūra, no kuras ir atrauti trūcīgo rajonu bērni, vienlaicīgi atrauj baltās vidusšķiras bērniem pieredzi, kas varētu pasargāt no neirotiskiem traucējumiem. Vēsturiskajā faktā, ka daudzi baltie jaunieši, kas jūtas «atrauti» tieši savas ģimenes kultūras dēļ, atrod identitāti, dzīvojot un strādājot kopā ar tiem, kuri ir it kā «atrauti no kultūras», slēpjās kas vairāk nekā vien poētisks taisnīgums. Šādas sastapšanās (tām līdzīga ir Miera korpusā iegūstamā pieredze), protams, ir nozīmīgs solis pretī vispārīgākas identitātes radīšanai; es nezīnu neko, kas līdzinātos cilvēciskās pieredzes tiešamībai stāstos par pārmaiņām mūsdienu Dienvidu štatos, — izņemot varbūt tikai to, ko uzzināju, pētot, kā Indijas revolūcijas vadoni «atklāja» milzīgās vienkāršo indiešu masas.

4

Tātad, arī grēkus nožēlojot, ir jāuzmanās, lai neapzināti neturpinātu darboties ierastā modeļa ietvaros. Šķiet, ka slēpta aizspriedumainība ielavās pat sistēmā, pēc kuras mērām postījumus. Tāpat mums jāatceras, ka diagnoze nosaka arī prognozi.

Tomass Petigrūvs (*Thomas Pettigrew*) lieliskajā apcerējumā «Melnā amerikāņa profils» (*A Profile of the Negro American*) identitātes jēdzienu piemin tikai garāmejojot. Viņš sniedz neapšaubāmus un tādēļ vēl jo vairāk šokējošus pierādījumus par melnā amerikāņa dezorganizēto ģimenes dzīvi un neizmantotajām prāta spējām. Es izvēlos vienu no apšaubāmākajiem un varbūt pat uzjautrinošākajiem Petigrūva piemēriem tikai tādēļ, lai izskaidrotu atsevišķu pārbaudāmu īpašību saistību ar veselas cilvēku grupas vēsturi.

Petigrūvs raksta par zēniem, kas «ģimenēs bez tēva izveido sevī vīrieša paštēlu tikai vēlinā bērnības posmā un ar sarežģījumiem; sākotnēji viņi paštēlu rada, par pamatu ņemot māti — vienīgo pieejamo vecāku modeli. Vairāki pētījumi norāda, ka zemāko šķiru melnajiem vīriešiem piemīt dzimumidentitātes problēmas.»

* Oriģinālā «*culturally deprived*», kas burtiski nozīmē — kultūras trūkumcietēji. — *Tulk.*

Tālāk Petigrūvs apraksta pētījumu: «Iegūtie rezultāti, ar objektīvu metodi novērtējot divas ārkārtīgi atšķirīgas grupas — Alabamas cietumniekus un Viskonsinas darba veterānus, kas sirga ar tuberkulozi, — liecināja, ka melnādainajiem vīriešiem sievišķības rādītājs bija augstāks nekā baltajiem. [...] Šis rādītājs ir daļa no Minesotas daudzpakāpju testa (MMPI) — labi pazīstama psiholoģiska testa, kurā respondentam ir jānovērtē sava attieksme pret vairāk nekā 500 vienkāršiem apgalvojumiem. Melnādainie respondenti biežāk nekā baltie pozitīvi novērtēja tādus «sievišķīgus» variantus kā «es gribētu nodarboties ar dziedāšanu» un «es domāju, ka esmu jūtīgāks nekā vairums cilvēku.»⁵

Petigrūvs apdomīgi liek vārdu «sievišķīgs» pēdīnās. Pieņemsim, ka Minesotas tests patiešām ir objektīva metode tādu atšķirīgu grupu novērtēšanai kā Alabamas cietumnieki un tuberkulozes slimnieki un ka gadījuma neprecizitātes galā statistiski izlīdzinās. Tad vispārējie secinājumi tiešām norāda uz nozīmīgām atšķirībām starp melnajiem un baltajiem cilvēkiem un viņu sievišķības un vīrišķības rādītājiem. Tomēr tas, ka tests par sievišķības pazīmi atzīst vēlēšanos nodarboties ar dziedāšanu un spēcīgākas jūtas nekā vairumam cilvēku, norāda, ka testa jautājumi un izdarītie secinājumi stāsta par pašu testu un tā veidotājiem vismaz tikpat daudz kā par respondentiem. Protams, šo testu izveidoja un standartizēja, balstoties uz respondentu vairākumu, no kuriem tikai «sievišķīgie» atzītu, ka vēlas nodarboties ar dziedāšanu vai jūt spēcīgāk nekā citi. Taču — kāpēc gan lai zemāko šķiru melnādainais, ieslodzīts cietumā vai tuberkulozes palātā, neatzītu, ka vēlas būt līdzīgs tādiem vīrišķīgiem dziedātājiem kā, piemēram, Harijam Belafontem vai Sidnejam Puatjē un ka ir jūtīgāks (jo viņš patiešām zina, ko tas nozīmē) nekā pārējie viņa apkārtnē? Būt dziedātājam un just spēcīgāk ir vispāratzīti vīrišķības ideāla aspekti Dienvidu štatu nēģeru kopienās (gluži tāpat kā Neapolē Itālijā), lai arī sabiedrības vairākumam, kas atzīst citādu vīrišķības ideālu, tie šķistu nepieņemami. Īstenībā gan Hārlemā, gan Neapolē uzsvars uz māksliniecisko pašizpaušmi un spēcīgām jūtām ir tik tuvu pozitīvās identitātes kodolam, ka šī uzsvara zaudēšana vai devalvēšana, «integrējoties» vairākuma sabiedrībā, var novest individu līdz sevis pazaudēšanai pielāgojamu un mainīgu lomu vidū. Savukārt viendabīgā baltā vairākuma gadījumā spēcīgu jūtu noliegums robežojas ar neirotikām negatīvās identitātes problēmām un ievērojami pastiprina aizspriedumaino noraidījumu pret melnās kopienas spēcīgāko emocionalitāti. Līdzīgos testos, kas sniedz «objektīvus» pierādījumus par rasu atšķirībām, īstenībā pašos izpaužas rasisma simptomi. Ja to neņem vērā, šādi testi demonstrē tikai attālumu starp melnā cilvēka sadalīto,

«neintegrēto» paštēlu un baltā cilvēka tā saukto «integrēto» pasauli; tieši to testa rezultātos izlasīs gan melnais, gan baltais lasītājs.

Citviet savā pētījumā to atzīst arī pats Petigrūvs, iztēlojot sevī testējama nēģeru bērna vietā: «Galu galā prāta spēju tests ir baltās vidusskiras izgudrots instruments, ko izmanto baltie, lai pārbaudītu savas spējas un izvirzītos balto pasaulē. Augsts rezultāts zemāko šķiru nēģeru bērnam nozīmē pavisam ko citu; tam līdzī var nākt pat personiska apdraudējuma asociācijas. Līdz ar to zema rezultāta iegūšana prāta spēju testā apdāvinātiem nēģeru bērniem var būt racionāla reakcija uz izjusto apdraudējumu.»⁶

Tādējādi pats *testēšanas notikums* ir saistīts ar noteiktu vēsturisku un sociālu relativitāti, kam pamatā ir vienlaicīga dažādu identitātes konfigurāciju pastāvēšana. Līdzīgā kārtā ir ļoti apšaubāmi, ka bērns, kas tiek pakļauts testam, ir tā pati personība, kura pēc tam izvairās no nepatīkamās procedūras un piebiedrojas vienaudžiem spēļu laukumā vai sētā. Taču bieži tiek nepareizi pieņemts, ka pats testētājs un viņa identitātes konflikti nemanāmi iekļaujas testēšanas metodē — pat tad, kad testētājs pieder pie īpaši izglītotas balto apakšgrupas un kā tāds tiek uztverts (gan apzināti, gan zemapziņā) arī no testējamo puses, kas ir gandrīz analfabēti vai nāk no neizglītotas vides.

Šinī sakarībā es gribētu citēt marginālu geto jauniešu dzimumdzīves aizkustinošo aprakstu, ko sniedz Kenets Klārks (*Kenneth Clark*). Tēvišķīgi uzņemdamies atbildības nastu, viņš zina, ka nav piedodams tas, kas viņam tomēr jāaizstāv pret iznīcinošu stereotipizēšanu:

«Ārlaulības sakaru nozīmi geto nevar saprast, nedz arī apkarot ar nosodošu naidīgumu, kas izpaužas, piemēram, ierosinājumā nepiešķirt vientuļajām mātēm bērnu pabalstus, ja tām atkārtoti dzimst ārlaulības bērni. Šāda pieeja ar tukšu un nereti liekulīgu moralizēšanu neļauj izprast jauno cilvēku izmisīgo vēlēšanos iegūt identitāti un tikt pieņemtiem, vajadzību kaut ko nozīmēt kāda cita cilvēka dzīvē — kaut vai uz mirkli un bez nebeidzamas uzticības solījumiem. [...] Pakļaut sevi tālākai neizdošanās iespējai ilgstošās un uzticīgās attiecībās ir pārāk liels risks. Pašām attiecībām *piemītošā vērtība* ir vienīgā vērtība, jo citu nav un nevar būt.»⁷

Šī atziņa parāda morālās un tiesiskās problēmas patieso kontekstu, atklājot šo to arī par tiem, kuri nevis mēģina saprast, bet mēdz tiesāt un stereo tipizēt, — jo vai tad nav tā, ka tiem jauniešiem, kas privileģētos apstākļos cieš no jucekliģa vērtību plurālisma, ir zudusi tieši šī *attiecībām iekšēji piemītošā vērtība* (kuru ir grūti definēt un pierādīt un kurai nav nozīmes likuma priekšā)?⁸

Un tagad pievērsīsimies melnajiem jauniešiem. «Mans Dievs,» nelielā sapulcē izsacās kāda studente, «mani kā melnās rases pārstāvi grib kaut kur iintegrēt? No kā tad mani grasās izintegrēt ārā? Smieklī man ir tādi paši kā manai vecmāmiņai — un es labāk nomirstu, nekā smejos svešus smieklus.» Tad sekoja klusuma mirklis, kurā varēja sadzirdēt stereotipu ieslēgšanās klikšķi, jo pat smieklī melnā cilvēka kultūrā un personībā ir kļuvuši aizdomīgi kā iespējama fatālisma, padevības, bēgšanas un prāta maldu zīme. Tomēr jaunā meitene nepadevās un mehāniski neatvainojās, kā to esam ierauši dzirdēt, un klusumā varēja jaust tā mirkļa tiešamību un neatliekamību, kad identitātes konflikts kļūst gandrīz fiziski taustāms. Klusumam sekoja smieklī — uzjautrināti, samulsuši, izaicinoši smieklī.

Jaunās sievietes teikto es uztvēru kā trauksmes stāvokļa atspoguļojumu, kas raksturīgs straujai identitātes elementu pārveidei; pati izteiksmes forma «mani grasās izintegrēt» atspoguļo izjūtu, ka tiek zaudēta aktīvā, sevi meklējošā loma, kas identitātes apziņā ir ārkārtīgi būtiska, lai nodrošinātu saikni starp dzīvīgu pagātņi un pašizvēlētu nākotni. Es jau norādīju, ka jaunā identitātes konfigurācijā atsevišķi izturēšanās vai tēlu veidi var iegūt citu kvalitāti, tomēr agrāk tieši šīs sastāvdaļas veidoja vienīgo identitātes konfigurāciju, kāda toreiz bija iespējama, un tagad melno cilvēku no tās «grasās izintegrēt», piedāvājot to mainīt pret nedrošu ārējo integrāciju. Rasu desegregācija, kompensācija, līdzsvars, samierināšanās — vai mēs nemēģinām glābt melno cilvēku par tādu cenu, kas vairs neko daudz neatstās no viņa paša? Tādējādi Elisona definētajiem melnā rakstnieka «sarežģītajiem identitātes noliegumiem un apstiprinājumiem» ir daudz mazāk izsmalcināti priekšgājēji, kas savas vienkāršības pēc tomēr nav mazāk traģiski.

Jaunās sievietes protests mums atgādina, ka identitātes attīstībai ir divi dažādi laiki: *attīstības pakāpe* indivīda dzīvē un vēsturiskais laika *periods*. Kā jau mēs norādījām, dzīves gājums un vēstures gaita savstarpēja papildinās. Ja identitātes krīze netiek ierosināta priekšlaicīgi, radot postošas sekas (melno rakstnieku biogrāfijas un novērojumi nēģeru bērnu vidū šādu traģisku priekšlaicību tiešām apliecina), tad tā nav iespējama pirms pusaudzības; tā nav vajadzīga arī pēc pusaudzības beigšanās, kad pilnīgi pieaugušais ķermenis iegūst pastāvīgu ārieni, kad nobriedusi seksualitāte meklē partnerus jutekliskām spēlēm un — ātrāk vai vēlāk — arī vecāku lomas pildīšanai un kad pilnīgi izveidojies prāts uzsāk indivīda karjeras veidošanu attiecīgajā vēstures perspektīvā. Visas šīs idiosinkrētiskās parādības minoritātes bērnos uzreiz izpaužas kā konflikti.

Taču jaunatnes krīze ir arī visas paaudzes un sabiedrības ideoloģiskās veselības krīze, jo arī identitāte un ideoloģija savstarpēji papildinās. Mēs atzinām, ka krīze vismazāk skar to jaunatnes daļu, kura ikkatrā laikmetā spēj savu uzticību saistīt ar jaunas tehniskas un ekonomiskas ekspansijas ideoloģisko virzienu, piemēram, merkantilismu, koloniālismu vai industrializāciju; mums jāatzīst arī postošās sekas, ko rada sistemātiska izslēgšana no nozīmīgākajām laikmeta kustībām. Jaunieši, kas dedzīgi cenšas, bet nevar apgūt sabiedrībā valdošos tehnoloģijas veidus, ne tikai jūtas atsvešināti no sabiedrības, viņiem raksturīgi arī traucējumi seksuālajā dzīvē un — vēl jo vairāk — nespēja atrast savai agresivitātei konstruktīvu izpausmi. Iespējams, ka mūsdienās daudzi melnādainie, kā arī mākslinieciski un humanitāri ievirzīti baltie jaunieši jūtas atstāti zaudētājos un tāpēc solidarizējas atliekumā pret «krīzi» vai «revolūciju»; gan privileģētu vidusšķiras ģimeņu atvasēm, gan trūcīgiem melnajiem jauniešiem, šķiet, pietrūkst attīstības kontinuitātes un viengabalainības, kas padarītu gan vecmāmiņas mīļumu, gan vienkāršus tehnoloģiskus centienus par vienas saliedētas pasaules daļu. Varam iet vēl tālāk, apgalvojot, ka šī Amerikas jaunatnes daļa mēģina izveidot pati savu ideoloģiju un atzišanas rituālus, gan sekojot oficiālās varas aicinājumam doties tālāk par amerikāniskā dzīvesveida robežām (Miera korpuss), gan apgūstot iekšējās robežlinijas (tālie Dienvidu štati), gan koledžās mēģinot aizpildīt tukšumu, kas acīmredzami izveidojies viņu dzīvē (Kalifornija). Kad reiz jaunie amerikāņi būs spējīgi vienoties kopējā īstenībā, solidaritātē un pārliecībā, kas saliedē cilvēkus funkcionējošai un radikālai opozīcijai?

Tātad identitāte uztur arī savstarpēji papildinošu saikni starp pagātņi un nākotni kā atsevišķos indivīdos, tā visā sabiedrībā; tā savieno dzīvīgas pagātnes esamību ar daudzsološas nākotnes iespējamību. Identitāti nevar aizstāt nedz pagātnes romantizēšana, nedz iluzoru nākotnes ainu reklamēšana. Sekojot šai domai, Petigrūva «Profilā», piemēram, netiek uzskaitītas tādas neizmērāmas parādības kā (alfabētiskā secībā) garīgums, humors, juteklība, mātišķums, mūzika, sabiedriskā dzīve un sports. Šīs parādības, kas iederētos jebkura cilvēka «profilā», melno amerikāņu gadījumā šķiet aizdomīgas tāpēc, ka baltie tās romantizējuši kā melnā cilvēka pielāgošanās veidu. Taču bez šīm parādībām visi melnā amerikāņa «profiļi» atgādina drīzāk uzlabotas karikatūras nekā mēģinājumu radīt patiesu portretu. Nedrīkst neuzdot jautājumu, vai vispār ir iespējams ar karikatūru uzlabošanu radīt jaunu vai atjaunotu identitāti. Jādomā arī par tiem, kuri nespēj iegūt identitāti pat no visjaunākās «realitātes akceptēšanas» (kā tas izdodas rakstniekiem un pētniekiem) un kuriem visu agrāko identitātes konfigurāciju atmaskošana var beigties ar vēlreizēju bezvērtības un bezpalīdzības atzišanu.

Tiesi šinī kontekstā es gribu pārbaudīt, kāpēc daudzos gadījumos melnādainais tēvs parādās tikai un vienīgi kā «prombūtnē esošais». Sakarība starp ģimenes disintegrāciju, tēva prombūtni un visa veida sociālajām un psihiskajām patoloģijām ir neizbēgami nomācoša. «Tēva prombūtnē» pamatoti tiek iekļauta ikvienā pētījumā un Amerikas problēmu uzskaitījumā, taču — vai netiek nodarīta liela netaisnība daudzu jo daudzu māšu un arī dažu tēvu klātbūtnē, ja prombūtnē parādās kā vienīgais ar vecāku lomu saistītais apstāklis? Lai kāda arī būtu melnās mātes (un vecāsmātes) lomas vēsturiskā, socioloģiskā un juridiskā interpretācija visā plantāciju kultūras lokā no Venecuēlas līdz pat Karību salām un ASV Dienvidiem, vai to drīkst izlaist melnā amerikāņu identitātes aprakstā? Vai melno amerikāņu kultūra var atļauties to, ka «stiprā māte» tiek pārvērsta par negatīvu, kavējošu stereotipu? Gan cilvēka, gan tautas identitāte aizsākas bērnības rituālos, kuros māte bez rakstu zīmju palīdzības rada bērnā izjūtu, ka ir labi būt piedzimušam un ka ikviens bērniņš ir pelnījis siltumu (lai arī sliktā pasaule sauktu viņu par krāsaino vai par nelikumīgi dzimušo). Pat Elisona «neredzamais cilvēks» saka: «Izņemot Mēriju, citu draugu man nebija, un citus es arī nevēlējos. Arī par Mēriju es nedomāju kā par draugu; viņa bija kas vairāk — kā spēks, uzticams un pazīstams spēks, kas atgādināja kaut ko no bijušā un nelāva man aizvirpuļot prom nezināmajā, ar kuru es neuzdrīkstējos sastapties. Reizē tā bija arī ļoti sāpīga izjūta, jo Mērijas esamība man pastāvīgi atgādināja, ka no manis kaut ko gaida — varbūt vadības uzņemšanos, varbūt kādu ievērojamu sasniegumu; mani plosīja aizvainojums par šo atgādinājumu un mīlestība pret viņu — par neskaidro cerību, ko viņa mani uzturēja.»⁹

Divas apkaunojošākās lappuses mūsu kristiešu nācijas vēsturē ir, pirmkārt, melnā vīrieša sistemātiska ekspluatēšana mājdzīvnieka lomā un, otrkārt, melnā vīrieša atraušana no atbildīgās tēva lomas. Nelīdzsvarota mātes un tēva klātesamība nekad nenāk par labu bērna audzināšanā un, bērnam pieaugot, atstāj aizvien lielāku ietekmi, jo tad bērnībā iegūtā uzticēšanās pasaulei tiek ievainota vēl sāpīgāk. Pilsētas industriālajos apstākļos šī vilšanās patiesām var kļūt par galveno personības dezorganizācijas iemeslu. Taču gribu atgādināt, ka melnā amerikāņu ģimenes «dezintegrāciju» nedrīkst mērit tikai un vienīgi ar baltās (un arī melnās) vidusšķiras standartiem — viengimenes mājokli un ģimenes stāvokļa juridisko un reliģisko leģitīmāciju. Dezintegrācija ir jāmēra un jāizprot kā *tradicionālās* — un nereti neoficiālās — *melnādaino amerikāņu ģimenes modeļa izkropļojums*. Tam vajadzēs gan melnās amerikānietes — mātes tradicionālo gudrību, gan to melno amerikāņu palīdzību, kuri, par spīti apstākļiem, ir kļuvuši par tēviem šī vārda pilnā nozīmē.

Reizē jāatgādina, ka abu vecāku klātbūtnes nodrošināšana, lai bērnam būtu pieejama viņu abu labvēlīgā ietekme un katra savdabīgais spēks, ir problēma, kas apdraud ģimenes institūciju ikvienā industriālā sabiedrībā. Sabiedrībai kopumā ir jāpārveidojas, nodrošinot visiem cilvēkiem vienlīdzīgas iespējas strādāt un diferencētas iespējas — kā tēvam, tā mātei — izpildīt vecāku pienākumus pret bērniem. Mātes un tēva lomu sadalījums palīdz izskaidrot jau agrāk izteikto apgalvojumu, ka katram attīstības posmam nepieciešama cita optimālā vide; atrast pareizo līdzsvaru starp mātes un tēva lomu bērna dzīvē nozīmē ļaut katram no vecākiem dominēt citā bērna attīstības posmā. Māte bērnam ir vissvarīgākā pašā pirmajā un līdz ar to *pamata* attīstības posmā. Kā jau novērojām, pastāv nesaraucama saikne starp indivīda pirmo «identitāti» jeb atzīšanu, kuru viņš kā bērns izjūt agrīnajās jutekliskajās un sensorajās attiecībās ar māti vai sievieti mātes lomā, un identitātes integrāciju pusaudža gados, kad tiek savilkta kopā visas agrākās identifikācijas un jaunais indivīds tiek ar savu vēsturisko laika periodu un sabiedrību.

6

Grāmatā «Kurš iestājas par nēģeri?» R.P. Vorens apraksta kādas citas jaunas studentes dvēseles kļiedzienu: «Auditorija ir pārpildīta — pārsvarā ar nēģeriem, bet šur tur netrūkst arī pa baltajam. Katedrā atrodas jauna meitene ar bālu sejas krāsu, acīmredzami studente, kas uzposusies par godu svinīgajam gadījumam. Viņa ir paliekusies nedaudz uz priekšu un runā izteiksmīgi, balsij vibrējot, ar mežonīgu, saspringtu pacēlumu: «... un es saku jums, ka esmu atklājusi lielu patiesību. Lielu patiesību un lielu prieku. Es esmu atklājusi, ka esmu melnā. Es esmu melnā! Jūs tur, zālē, jā, jums varbūt ir melna ādas krāsa, bet jūsu sirdis ir baltas, jūsu prāts ir balts, jūs esat izbalināti!»»

Vorens apraksta arī kādas baltās sievietes reakciju uz šo atklāsmi un izsaka minējumu: «Ja sieviete tanī mirklī kaut ko dzirdēja savā galvā, tā visdrīzāk bija atbalss Malkolma X (*Malcolm X*)* vārdiem «baltie velni». Un, ja viņa acu priekšā redzēja kādu seju, tā noteikti bija Malkolma X garā seja ar sardonisko pārlicību tajā.»¹⁰

Lai arī šī sieviete saskata tikai vienu no Malkolma X sejām, es saprotu viņas bailes. Viņa ir redzējusi «totalistisku» tēla transformāciju, kas ir viena

* Malkolms X (1925-1965) — ASV melnādaino iedzīvotāju pilsoņtiesību kustības līderis, melnā musulmanisma virziena dibinātājs. Daudziem baltajiem Malkolms X ir radikālākās un agresīvākās melnādaino iedzīvotāju daļas simbols. — *Tulk.*

no pamatiezīmēm modernās vēstures ideoloģiskajās kustībās. Ar vārdu «totalisms» šeit apzīmēta tēlu iekšējā pārgrupēšanās — kaut kas līdzīgs negatīvai pārveidei, sākotnēji negatīvajiem identitātes elementiem iegūstot «totālu» pārsvaru, bet sākotnēji pozitīvajiem tiekot pilnīgi — «totāli» — izslēgtiem.¹¹ Īslaicīgi tas var notikt ar visu krāsu un sabiedrības slāņu jauniešiem, kas dumpoņas, apvienojas, aizkļūst pasaulē vai izolējas no sabiedrības; iekšējā tēlu pārgrupēšanās var izbeigties līdz ar attīstības vētru rimšanos, taču var vest arī uz «totalistisku» saistību uzņemšanos. Atkarībā no vēsturiskajiem un sociālajiem apstākļiem šis process var iegūt arī ļaundabīgu nokrāsu — to pierāda perversi noziedzīgu un galēji ekstrēmu prāta stāvokļu un izturēšanās veidu piemēri.

Pārdomas par šī procesa izraisītajām politiskajām sekām liek atcerēties vēsturiskā šoka apziņu, ko izjutām, kad pēc Pirmā pasaules kara vācu jaunieši, kas pirms tam bija izrādījuši ārkārtīgu jūtīgumu pret kritiku no ārzemēm, pēkšņi atsvešinājās no «Kultur» mīlestības, kas nespēja sniegt viņiem patiesu identitāti, un krita par upuri nacistiskajai visu civilizēto vērtību pārvērtēšanai. Pārejošā nacistu identitāte, kas balstījās uz visa ārzemnieciskā un jo īpaši ebrejiskā totālu izslēgšanu, tomēr nespēja integrēt sevī visu vāciskās identitātes bagātību un apmierinājās ar pseidoloģisku vēstures izkropļošanu. Šis parādības izpausmes Amerikā acīmredzami ir gan radikālā rasu segregācijas ideoloģija, gan melnais musulmanisms. Malkolms X mums teatrāli demonstrēja *specifisko niknumu*, kas rodas, identitātes attīstības procesam zaudējot ierasto un agrāk viegli nodrošināmo viengabalainību, lai gan kā personība un vadonis šis apbrīnojama cilvēks neapšaubāmi pacēlās pāri kustībai, no kuras nāca. Un tomēr arī melnie musulmaņi atraisīja to individu labākās spējas, kuri jutās «iekļauti» kustībā.

Tomēr jāatzīst, ka visumā Amerika neizrāda īpašu pretimnākšanu totalistiskiem pavērsieniem; jaunatnes nespēja vai nevēlēšanās dumpojoties nonākt pie sistemātiskiem ideoloģiskiem secinājumiem ir nozīmīgs vēsturisks fakts pats par sevi. Mums pagaidām pietrūkst spējas izveidot nozīmīgu un lojālu opozīciju, kas apvienotu sevī radikālismu un vēlēšanos valdīt. Kalifornijas runas brīvības kustības deģenerācija, pārvēršoties lamu vārdu dumpī, ir labs piemērs, kā daudzsolos radikālisms izvirst nespējīgā totalismā. Nevēlēšanās iekļauties politiskās ideoloģijas reglamentējošajā kārtībā ir iemesls, kāpēc zemāko slāņu jaunatnes latentā vardarbība kļūst daudz postošāka personības vienībai un nereti arī likuma varai un kārtībai mūsu valstī. Tomēr neaizmirsīsim, ka dažos ASV dienvidu apvidos līdz ar melnādaino iedzīvotāju iesaistīšanos sociālā protesta kustībā ievērojami samazinājās noziedzības

līmenis. Diemžēl vardarbīgā sabiedrībā nevardarbība tiek uzskatīta par vājuma izpausmi, tā atbalstot vardarbīgus problēmu risināšanas veidus.

Kā jau norādījām, izslēdzošā totalisma alternatīva ir *visaptverošākai identitātei raksturīgā viengabalainība*. Kas tad ir *vēsturiskā īstenība*, uz ko varētu paļauties melnais amerikānis, un kāda ir melnā amerikāņa paplašinātā identitāte, kas sevī iekļautu gan viņa afrikānisko izcelsmi, gan sabiedrībā integrēta amerikāņa personību? Mums jāsaprot, ka arī tad, kad būs izpētīti un klasificēti visi cilvēciskās *realitātes aspekti* un novērtēti visi pētījumi, paliks jautājums par *vēsturiskās īstenības* segmentiem, uz kuriem iespējams balstīt identitātes attīstības procesu.

Vēlreiz uzsverot indivīda dzīves cikla un cilvēces vēstures savstarpējo papildināšanos, man jāizsaka skeptiska attieksme pret pašlaik moderno spēli ar identitāti, kuras būtību izsaka jautājums: «Kas es esmu?» Es šo spēlēšanos nekad neesmu atbalstījis, jo šādu jautājumu sev uzdot var tikai islaicīgi vai pastāvīgi slimīgā stāvoklī, radošā konfrontācijā ar sevi pašu vai arī pusaudža vecumā, kad dažkārt apvienojas abi iepriekš minētie stāvokļi; šī iemesla pēc es nereti pieķeru sevi pārbaudām, vai pacients, apgalvojot, ka viņam ir identitātes krīze, patiešām sūdzas vai gluži vienkārši lielās. Īstais jautājums, ja to vispār iespējams uzdot pirmās personas formā, skanētu šādi: «Ko es gribu no sevis izveidot, un no kāda stāvokļa man jāsāk?» Taču arī šāda iekšējās motivācijas apzināšanās labākajā gadījumā ir noderīga infantilo vēlmju un pusaudža fantāziju aizstāšanai ar reāliem mērķiem. Visā, kas sniedzas tālāk, tikai atjaunota vai labāk sagatavota vēsturiskās īstenības apziņa var palīdzēt attīstīt enerģiju, kas rodas un tiek radīta, apzinoties dažādās nākotnes iespējamības. Piemērs tam, kā nākotnes iespējamības pārvēršas vēsturiskā notikumā, ir «no kultūras atrauto» melnādaino bērnu pārsteidzošā pašcieņa un gara spēks, saskaroties ar pēkšņām vēstures prasībām. Nozīmīgu ieguldījumu, pētot to melnādaino bērnu dzīvi, kuri no agras bērnības ir tikuši «integrēti» balto sabiedrībā, ir devis Roberts Koulzs (*Robert Coles*). Pieejamie «dati», ja tos interpretē ar psihiatrijā plaši izmantotām metodēm, vedina mūs paredzēt, ka, piemēram, vientuļam nēģeru zēnam ar patoloģisku ģimenes vēsturi neizbēgami (un tāpēc piedodami) neizdosies kļūt par rasu desegregācijas personifikāciju naidīgi noskaņotā balto vidusskolā. Taču Koulzs ir novērojis, kā šāds zēns izveidojas par jauna veida «dalībnieku — novērotāju»; viņš apraksta, kā zēns ir iemācījies pastāvēt pats par sevi un veiksmīgi ticis līdz vidusskolas izlaidumam.¹²

Daudzviet pasaulē ir izvērtusies cīņa par plašāku un uz nākotni vērstu identitāti; mūsdienās spēks, kas agrāk virzīja revolūcijas un reformācijas, baznīcu dibināšanu un impēriju veidošanu, izpaužas kā pasaules mēroga sacen-

sība. Dažādas revolucionāras mācības zemēs, kam jāpārvar feodālā, koloniālā vai cilts iekārtas pagātne, jaunatnei apsola jaunu — strādnieku un zemnieku identitāti; jaunās nācijas mēģina pakļaut jaunas teritorijas; jauni tirgi iekaro jaunas nācijas, un pasaules telpa paplašinās, ietverot kosmosa telpu, kas kļūst par īsto vidi vispārējai tehnoloģiskai identitātei.

Līdz ar to mēs esam tikuši tālāk par diskusiju, kā īsti nozēlas pilnajam un pārbaudītajam kolonizatoram vajadzētu ar pagātnes kļūdas izlīdzinošu pabalstu dalīšanu apmierināt prasību pēc paplašinātas identitātes (daudz šinī jomā paveica Gandijs, liekot vismaz britiem apjēgt šo patiesību). Īstās grūtības drīzāk rodas tad, kad bijušais kolonizators pats mēģina iekļauties paplašinātās identitātes telpā, jo visaptverošas identitātes izveidošana nozīmē, ka divas grupas, kas pirms tam balstījušas uz savstarpēji negatīvu identitāti (dzīvojot ienaidā vai simbiotiski pielāgojoties vienpusīgai ekspluatācijai), ir spējīgas apvienot savas atšķirīgās identitātes vienā identitātē, tādējādi radot jaunas iespējas abām grupām.

Kādas tad ir iespējamās paplašinātās identitātes, kas varētu iekļaut sevi melnā amerikāņu identitāti? Dažas no tām ir pārāk plašas, lai būtu iespējamās, citas — pārāk šauras. Pārāk plaša, manuprāt, ir «cilvēciskas būtnes» identitāte, kuru narcisiskā vēlna humānisma manierē cilvēki augstsirdīgi «piesķir» citiem cilvēkiem, kā arī sievietēm, pacientiem, nēģeriem utt., utt. Protams, dažkārt frāze, ka visi esam cilvēciskas būtnes, patiešām izsaka pacelšanos pāri «pseudosugu» domāšanai, taču bieži vien runātājs, izgājis cauri atklāsmes grūtībām, jūtas tik «paaugstināts», ka ir ar mieru atzīt arī citus par daļu no cilvēces. Es nebūtu pārsteigts, ja izrādītos, ka mūsu melnādainie kolēģi un draugi nereti nojauš šādas intelektuālā koloniālisma paliekas mūsu vislabākajos centienos. Šāda pieeja iznīcina visu savdabīgo un raksturīgo cilvēku attiecībās. Pat paplašinātās identitātes ietvaros cilvēku saskarsme vienmēr norisinās konkrētās kategorijās (piemēram, pieaugušais un bērns, vīrietis un sieviete, priekšnieks un pakļautais, vadonis un sekotājs, vairākums un mazākums), un cilvēku savstarpējās attiecības īstenībā var izpausties tikai kā atsevišķas funkcijas, ikreiz pārvarot tām raksturīgo iekšējo ambivalenci; tieši tādēļ es gribētu nedaudz pārveidot uzvedības zelta likumu, iesakot visiem vienmēr rīkoties tā, lai veicinātu gan savas, gan citu identitātes attīstību.

Mūsdienu pasaulē pati aptverošākā un ietilpīgākā potenciālā identitāte droši vien ir *tehniskās prasmes* identitāte. Tieši par to noteikti domāja Ļeņins, izteikdamies, ka pirmām kārtām «mužiks» jāuzliek uz traktora. Viņaprāt, protams, tādā veidā proletariāts tika sagatavots šķiras apziņas identitātei. Taču mūsdienās tehniskā prasme ir ietilpīgāks jēdziens, jo nodrošina dalību dzīves

sfērā, kas apliecina mūslaiku cilvēka pamatiezīmes — darbošanos un plānošanu. Jā, ir cilvēki, kas *izslēdz sevi* no šādas apliecināšanās, jo ir apdāvināti humanitārās nozarēs un spēj gan profesionāli, gan estētiski smelties no tradicionālajiem humānisma vai apgaismības apliecinājumiem — vismaz pietiekamā mērā, lai atsvešināšanās no tehnoloģijas ļautu izveidot vairāk vai mazāk ērtu «humanitāru» identitāti. Taču ir pavisam citādi, ja cilvēki *tiek izslēgti* no tehniskā apliecināšanās veida — balstoties uz lasīt un rakstīt prasmes trūkumu, kas neļauj pierādīt apdāvinātību tehniskās jomās, vai uz darba devēju aizspriedumainību, kas neļauj izmantot tehnisko apdāvinātību, ja tā nav formāli pierādīta. Izraēla — maza valsts, kurai piemīt apbrīnojams talants identitātes atjaunošanā, — izmanto savu armiju kā izglītības iestādi. Lai arī Izraēlas apstākļi ir unikāli, tomēr šī valsts ir pierādījusi, ka analfabētismu iespējams novērst, ierādot cilvēkam vietu, kurā viņš jūtas nepieciešams; arī kaujiniecisks noskaņojums nebūt nav sliktākais pamudinājums, lai pārvarētu atpalicību izglītībā.

Kā pierādījis Harolds Izāks (*Harold Isaacs*), arī *afrikāniskā identitāte* spēj veiksmīgi sacensties par melnā amerikāņa identitātes veidošanas tiesībām. Šī identitāte nodrošina patiesu pamatu melnās ādas krāsas solidaritātei un sniedz melnajiem amerikāņiem to, ar ko lepojas (vai ko noliedz) pārējie amerikāņi, tas ir, senču dzimteni. Veids, kādā Amerikas melnādainie iedzīvotāji atstāja Āfriku, uz mūžīgiem laikiem atņēma viņiem iespēju saukt sevi par imigrantiem. Tomēr pastāv jautājums, vai īstajiem afrikāņiem melnais amerikānis šķiet vairāk amerikānis vai vairāk melnais un vai melnais amerikānis salīdzinājumā ar īstajiem afrikāņiem grib būt vairāk amerikānis vai vairāk afrikānis. Pat melnie musulmaņi sauc sevi par brāļiem islamā, lai uzsvērtu plašo mistisko vienotību, kāda nepieciešama jebkura veida totalīsmam (atcerēsimes vācu «āriešus»).

Vidussķiras ierobežotā spēja kalpot par pamatu melnā amerikāņa paplašinātajai identitātei ir daudzkārt apspriesta; vidussķirai kā patērētāju identitātes nodrošinājumam vislabāk atbilst Petigrūva definīcija «dolārs un gods». Ar sabiedriskā stāvokļa, nekustamā īpašuma un patēriņa jautājumiem aizņemtajā vidussķirā iekļausies aizvien vairāk apdāvinātu un veiksmīgu melno amerikāņu, taču, ja vidussķira nepakļausies melnā amerikāņa paplašinātās identitātes spiedienam, acimredzot radīsies barjera starp dažiem veiksmniekiem un pārējo melnādaino amerikāņu masu, kas tiks vēl tālāk atstumta no piedalīšanās balto pasaules sacensībā. Varbūt «darbs un gods» melnā amerikāņa identitātei būtu piemērotāks lozungs, protams, ja vien darbs ne tikai iecerē godā, bet arī nodrošina iztikas dolārus un patiesu spēku pārbaudi, jo

pretējā gadījumā jebkuras melnajam amerikānim sagādātās iespējas ir tikai verdzības turpinājums.

Taču melnā amerikāņa identitātes problēmas nemanāmi saplūst ar jautājumu par *amerikāņa* identitāti vispār mūsu tehnoloģiskajā nākotnē. Iespējams, ka šajā ziņā vislielākais ieguvums ir melno amerikāņu *prosociālā darbība*, kā to definējuši Hovarda universitātes zinātnieki.¹³ Liela mūsu nācijas daļa atzīst melnādaino iedzīvotāju protestu, kas neapšaubāmi noliedz līdzšinējos sabiedrības likumus un paražas, par tipiski amerikānisku parādību, ciktāl to attaisno nevardarbīguma gars. Lielā mērogā šo revolūciju absorbēt mēģina gan izpildvara, gan likumdošana un tiesu vara. Taču arī absorbēt iespējams divējādi — gan pielāgojoties ar mērķi aizsargāties, gan radoši piemērojoties; mēs vēl nezinām, kurš no šiem procesiem norisinās mūsu sabiedrībā.

Prosociālās darbības panākumi tomēr nedrīkstētu aizēnot tik nozīmīgo antisociālo aspektu, kas ir plaši atspoguļots melno amerikāņu autobiogrāfijās; šeit es runāju par traģisko upuri, ko nes tā sauktie mazgadīgie likumpārkāpēji un noziedznieki. Nav šaubu, ka šie jaunieši nereti aizstāv vienīgos viņiem pieejamos identitātes elementus, dumpodamies vienīgajā viņiem pieejamā veidā — niknuma un briesmu pilnā veidā, kas vienīgais sniedz pašcieņu un solidaritātes apziņu. Līdzīgi padibeņu varoņiem — pārceļotājiem un mežonīgo Rietumu iekarotājiem «baltās Amerikas» vēsturē arī melno amerikāņu vidū vērojami atsevišķi antisociāli elementi, kurus nevar izsvītrot no vēstures — vismaz pagaidām vēl ne.

Tomēr tā mūsu jaunatnes daļa, kura patiesām seko humānisma tradīcijām, turpinās paplašināt rasu attiecību diapazonu, iesaistot tajā *religiskās identitātes* elementus, jo nākotnē vispārīgākie apsvērumi par identitāti balstīsies uz līdzsvaru starp cilvēka tehnoloģiskajiem centieniem un ētikas un «galējiem» jautājumiem. Es ticu, ka to jauniešu parādīšanās, kuri sociālo protestu laikā no pilnīgas anonimitātes pēkšņi iekļuva visas valsts uzmanības centrā, ietver sevi jaunu *religisku* aspektu, kas sniedz mums ne vairāk, ne mazāk kā cerību uz cilvēci, kas būs brīvāka no «pseidosugu» filozofijas un tuvinās vispasaules identitātes utopiju, kuru par savu mērķi izvirzījušas visas pasaules reliģijas, kaut arī līdz šim tā vienmēr no jauna apglabāta dogmu krājumos, kas ikreiz izveido atkal jaunu «pseidosugu». Arī baznīcas mūsdienās ir secinājušas, ka pasaulīgie aizspriedumi, kas sakņojas gan fanātismā, gan vienaldzībā, veicina nāvi nesošo savienojumu, kas padarījis cilvēku par «letālo faktoru» mūsu kopējā pasaulē. Kā jau redzējām, šis faktors apvieno neierobežotu tehnoloģisko godkāri (arī masu iznīcināšanas ieroču jomā),

novecojušas un liekulīgas morāles dogmas un savstarpēji izslēdzošu identitāšu teritorialitātes apziņu. Pretspēks iznīcinošajam faktoram ir *nevardarbīgums*, taču nevardarbīgums par pārliecinošu un radošu īstenību visdrīzāk var kļūt tikai kritiskos brīžos un arī tikai tiem cilvēkiem, kurus gribētos saukt par «zemes sāli». Tomēr Gandijs ir spēris pirmos soļus pretī tīri reliģisku principu lietošanai politikā visas pasaules mērogā.

Nemot vērā jauno nacionālo interešu konfliktus Āfrikā un Āzijā, nav viegli pareģot *pēckoloniālo* un «*krāsaino*» identitāšu likteni visā pasaulē. Nevar neņemt vērā iespēju, ka paildzināta amerikāņu karadarbība Vjetnamā var veicināt visas pasaules krāsaino tautu identifikāciju ar Vjetnamas revolucionāru kailo varonību. Iespējams, ka pati prasība, lai Ziemeļvjetnama padotos (lai arī ar saviem noteikumiem) nevainojami organizētam uzbrukumam ar nepārspējamiem iznīcināšanas ieročiem, pārāk atgādina, pirmkārt, koloniālās ekspansijas uguni un zobenu, otrkārt, policejisku iekaušanos un, treškārt, netieši izteikto pazemojošo pieņēmumu, ka «iedzimtie» pakļausies valdošo rasu spiedienam, kuru tās uzskata par nepārvaramu (atcerēsimies britu pretestību un «zibenskaru» izgāšanos Otrā pasaules kara laikā). Nevar noliegt, ka amerikāņu atšķirīgie uzskati par mūsu valsts militāro iekaušanos Āzijas lietās nav izskaidrojami tikai ar nepareizu faktu izpratni vai morālās izturības trūkumu vienā vai otrā pusē; šeit jārunā par vispārēju identitātes konfliktu. Amerikāņa identitātei ar tās politiski tehnoloģisko kodolu ir raksturīga pārliecība, ka milzīgais potenciālais spēks, ko mūsdienās iespējams atraisīt, ierobežotā daudzumā ietekmē labvēlīgi un ka ar iekšēju kontroli var novērst neierobežotu tā izlaušanos. Lai cik tas būtu paradoksāli, melno karavīru sevis apliecināšana kaujās un to tehniskajā nodrošināšanā veicina pozitīvas identitātes veidošanos ievērojamā melno amerikāņu daļā, lai gan tā pati valsts, kura sūta savus iedzīvotājus karā, ir aizliegusi viņiem nemilitārus apliecināšanās veidus. Tomēr nebūs ilgi jāgaida, lai pašu mājās un citur pasaulē atskanētu satrauktas balsis, kas apšaubīs uzskatu, ka vienīgais patiesais vienlīdzības un miera avots rodams Amerikas dzīves centrā un tā ietekmi nepieciešams izplatīt uz amerikāņu interešu perifērijām citviet pasaulē. Šinī ziņā melnie amerikāņi līdz ar pārējiem amerikāņiem atrodas vienas un tās pašas jaunā amerikāņa dilemmas priekšā.

Šis grāmatas sākumā es apsolīju pierādīt, ka jēdzieni «identitāte» un «identitātes sajukums» ir nepieciešami slimības vēstures, indivīda dzīves vēstures un cilvēces vēstures izpratnē. Ja man tas ir izdevies, varbūt esmu atklājis lasītā-

jam tik aktuālas problēmas, ka šķiet nežēlīgi atstāt tās neatsķetinātas līdz galam. Un tomēr jāatzīst, ka termina «identitāte» lietošanas veidu apskats šinī grāmatā ir radies semināram līdzīgos psihoanalītiķa mēģinājumos izveidot jaunu skatījumu uz lietām, nevis izdarīt gala secinājumus. Psihoanalītiķa piedalīšanās šinī procesā pati par sevi ir mūsu laikmeta iezīme — bet tas gan nemaina jaunizveidotā viedokļa vērtību. Pat apskatot jautājumus, kam pašlaik pievērsta liela uzmanība un kas tāpēc atrodas tuvāk vēstures «virsusei» un psihoanalītiķa subjektivitātei, psihoanalīzes skatījums vēršas uz tiem aspektiem, kuri visdrīzāk varētu kļūt vai palikt neapzināti — tieši šinī laikā, kad mēs sākam apzināties jaunus, agrāk ignorētus cilvēciskās pieredzes aspektus. Šīs grāmatas teorētiskajā daļā es it kā taustoties mēģināju norādīt, ka apzināšanās process pakļauj rūpīgai pārbaudei pašus pamatjēdzienus. Arī sociālu problēmu novērtējumā šī grāmata metodoloģiski tomēr saglabā klīnisku pieeju, tātad to nevar izmantot citiem mērķiem kā vien dažādu nozaru speciālistu domas ievirzīšanai. Klīniskos apstākļos identitātes problēmu novērtējumam nepieciešams ievākt slimības vēstures datus, lokalizēt un diagnostiski novērtēt personības dezintegrāciju, pārbaudīt neskartos personības resursus, noteikt pagaidu prognozi un lemt par iespējamiem ārstēšanas virzieniem — turklāt visas šīs darbības ir atkarīgas no konkrētā psihoanalītiķa skolas un nereti arī no temperamenta. Sociālam identitātes problēmu risinājumam nepieciešama analogiska metožu daudzveidība. Klīniskajiem, sociālajiem, vēsturiskajiem un attīstības aspektiem savstarpēji tuvinoties, kļūst nepieciešami jauni jēdzieni, taču ikviens jēdziens ir derīgs tikai tādā mērā, kādā tas ievieš sākotnēju kārtību citādi neizprotamās un šķietami nesaistītās parādībās — kārtību, kas turklāt atsedz atjaunotnes spēkus krīzes radītā anarhijas situācijā.

DARBI, KAS PAMATĀ ŠAI GRĀMATAI

- I nodaļa. Identitātes semināra stenogrammas atšifrējums, Sanfrancisko Psihoanalīzes institūts (1966); vēstule «2000. gada komitejai» (1967).
- II nodaļa. Ego attīstība un vēsturiskās pārmaiņas (1946); Par iekšējās identitātes apziņu (1951); Viengabalainība un totalitāte (1954).
- III nodaļa. «Veselīgas» personības izaugsme un krīzes (1950).
- IV nodaļa. Ego identitātes jautājums (1956); Sapnis kā psihoanalīzes objekts (1954); Identitātes sajukuma sindroms (1955); Ego identitāte un psihosociālais moratorijs (1956); priekšvārds grāmatai «Studentu emocionālās problēmas» (1961).
- V nodaļa. Ego identitātes jautājums (1956) un npublicētas piezīmes.
- VI nodaļa. Jaunatne: uzticība un daudzveidība (1962).
- VII nodaļa. Iekšējā un ārējā telpa: pārdomas par sievieti (1964).
- VIII nodaļa. Identitātes jēdziens rasu attiecībās (1966).

PIEZĪMES

I. PROLOGS

¹ E. H. Erikson. *A Combat Crisis in a Marine*. — *Childhood and Society*, Second Edition, New York: W. W. Norton, 1963, pp. 38-47.

² *The Letters of William James*. Ed. by H. James. Vol. I. Boston: *The Atlantic Monthly Press*, 1920, p. 199.

³ S. Freud. *Address to the Society B'nai B'rith*. [1926]. *Standard Edition*, 20:273. London: Hogarth Press, 1959.

⁴ Skat. VIII nodaļu.

⁵ Skat. IV nod. 5. apakšnodaļu.

⁶ J. M. Erikson. *Eye to Eye*. — *The Man Made Object*. Gyorgy Kepes (ed.), New York: Braziller, 1966.

⁷ Skat. VIII nodaļu.

⁸ E. H. Erikson. *Psychoanalysis and Ongoing History: Problems of Identity, Hatred and Nonviolence*. *The American Journal of Psychiatry*, 122:241—250, 1965.

II. NOVĒROJUMI — TEORIJAS PAMATS

¹ Skat. V nodaļu.

² Fenikela visaptverošajā krājumā «*The Psychoanalytic Theory of Neurosis*» (New York: W. W. Norton, 1945) sociālie prototipi minēti tikai vienu reizi un arī tad — noliedzošā kontekstā nodaļas par garīgo attīstību beigās: «Nedz ticība ideāliem modeļiem, nedz noteikta līmeņa sociālās bailes nav obligāti patoloģiskas parādības.» Superego izcelsme sociālajos tīkumos netiek apskatīta līdz pat 463. lpp., kur to piemin nodaļā par rakstura traucējumiem.

³ S. Freud. *On Narcissism: An Introduction* [1914]. *Standard Edition*, 14:73—102. London: Hogarth Press, 1957.

⁴ S. Freud. *An Outline of Psychoanalysis* [1938]. New York: W. W. Norton, 1949, pp. 122, 123.

⁵ E. H. Erikson. *Hunters Across the Prairie*. *Childhood and Society*, 2nd ed. New York: W. W. Norton, 1963, pp. 114-165.

⁶ *Hunters Across the Prairie*; E. Erikson. *Observations on Sioux Education*. *Journal of Psychology*, 7:101-156, 1939.

⁷ E. H. Erikson. *On Submarine Psychology* (1940). Rakstīts Nacionālās karavīru morāles komitejas informācijas koordinātoram, nepublicēts.

⁸ E. H. Erikson. *Hitler's Imagery and German Youth*. *Psychiatry*, 5:475-493, 1942.

⁹ Bruno Betelheims rakstā «*Individual and Mass Behaviour in Extreme Situations*» (*Journal of Abnormal Psychology*, 38:417-452, 1943) apraksta savu pieredzi vācu koncentrācijas nometnē nacistu valdīšanas sākumposmā. Viņš apraksta, kā ieslodzītie soli pa solim zaudē antifašistisko identitāti un pieņem savu mocītāju identitāti, kas ārēji izpaužas stājas un pat apģērba stila atdarināšanā. Betelheims pats saglabāja dzīvību un garīgo līdzsvaru, apzināti cenšamies saglabāt vēsturisko jūdu identitāti, kas apliecina neuzvaramu garīgu un intelektuālu pārkūmu pār fiziski spēcīgāku ārpasauli; viņš padarīja savus spīdzinātājus par objektiem pētījumā, kuru nogādāja uz brīvo pasauli.

¹⁰ Šī slimības vēsture plašāk aplūkota grāmatā «*Childhood and Society*» 25.-38. lpp.

¹¹ 'Civilized' *Sexual Morality and Modern Nervousness* [1908]. *Collected Papers*, 2:76-99. London: Hogarth Press, 1948.

¹² Tipisks gadījums aprakstīts nodaļā «*A Combat Crisis in a Marine*» grāmatā «*Childhood and Society*» 38.-47. lpp.

¹³ A. Freud. *The Ego and the Mechanisms of Defense* [1936]. New York: International University Press, 1946.

¹⁴ Šādus uzskatus iedibināja Freida publikācija «*Civilized' Sexual Morality and Modern Nervousness*» (1908) un viņa biežās atsaucēs uz savām kulturālajām un sociālekonomiskajām koordinātām ikreiz, kad viņš izmantoja piemērus no savas dzīves.

¹⁵ H. Nunberg. *The Synthetic Function of the Ego* [1931]. — *Practice and Theory of Psychoanalysis*. New York: International Universities Press, 1955, pp. 120.-136.

¹⁶ Skat. H. Hartmana, E. Krisa, D. Rapaporta u.c. rakstus grāmatā «*The Organization and Pathology of Thought*» (New York: Columbia University Press, 1951).

¹⁷ E. H. Erikson. *Childhood and Society*, Ch. II (esp. pp. 147 ff.).

¹⁸ E. H. Erikson, *Ontogeny of Ritualization in Man*. — *Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series B*, 251:337-349, 1966.

¹⁹ Skat. III nodaļu.

²⁰ Gan attiecībā uz indivīdiem, gan uz grupām es lietoju terminu «identitātes apziņa», nevis «rakstura struktūra» vai «pamatraksturs». Arī attiecībā uz nācijām klīnisko terminu lietojums palīdz pievērst uzmanību apstākļiem, pieredzei un uzvedības modeļiem, kas veicina vai apdraud nacionālās identitātes apzināšanos, nevis tikai statistiskam nacionālajam raksturam.

III. DZĪVES CIKLS: IDENTITĀTES EPIĢENĒZE

¹ M. Jahoda. *Toward A Social Psychology of Mental Health*. *Symposium on the Healthy Personality, Supplement II: Problems of Infancy and Childhood*, *Transactions of Fourth Conference, March 1950*. M. J. E. Benn (ed.), New York: Josiah Macy, Jr. Foundation, 1950.

² E. H. Erikson. *Childhood and Society*, 2nd ed. New York: W. W. Norton, 1963. Part I.

³ Ilgstoši piedaloties Kalifornijas universitātes Bērnu labklājības institūta pētījumos,

no visas sirds apbrīnoju un cienu atsevišķu bērnu dzīvesprieku un pretošanās spējas; apkārtejo iedvesmoti, viņi labvēlīgos apstākļos iemācījās kompensēt to, kā viņiem bija pietrūcis bērnībā. Mūsu kliniskie pētījumi pārliecinoši pierāda sakarību starp bērnu agrinās dzīves nelaimēm un vēlākajiem traucējumiem. Šis pētījums deva man iespēju desmit gadu garumā izsekot apmēram piecdesmit bērnu dzīves stāstiem; dažu likteņiem man ir izdevies sekot arī pēc tam. Šī grāmata lielā mērā tapusi, pateicoties pētījumā gūtajam materiālam, taču tieši identitātes jēdziens palīdzēja man izprast šo bērnu personības attīstību. Skat.: J. W. Macfarlane. *Studies in Child Guidance, I, Methodology of Data Collection and Organization*. — *Society for Research in Child Development Monographs, Vol. III, No. 6, 1938, p. 254.*; arī: E. H. Erikson. *Sex Differences in the Play Configurations of Preadolescents*. *American Journal of Orthopsychiatry*, 21:667-692, 1951.

⁴ R. A. Spitz. *Hospitalism*. — *The Psychoanalytic Study of the Child, 1:53-74*. New York: International Universities Press, 1945.

⁵ B. Spock. *The Common Sense Book of Baby and Child Care*. New York: Duell, Sloan & Pearce, 1945.

⁶ Sistemātisks pārskats E. Eriksona sarakstītajā nodaļā «*The Human Life Cycle*» izdevumā «*The International Encyclopedia of the Social Sciences*».

⁷ E. H. Erikson. *Ontogeny of Ritualization in Man*. — *Philosophical Transactions of the Royal Society in London, Series B, 251:337-349, 1966*.

⁸ Šīnī grāmatā aprakstītā shēma visbiežāk tiek pārprasta, piešķirot uzticēšanās apziņai un pārējām pozitīvajām apziņām, kas tiks izskaidrotas tālāk tekstā, reizi par visām reizēm iegūstama un paturama sasnieguma statusu. Jāsaka — daži tik ļoti vēlas pārvērst attīstības posmu shēmu par sasniegumu uzskaitījumu, ka pavisam aizmirst negatīvās potences, piemēram, sākotnējās neuzticēšanās apziņu, kas ne tikai saglabājas visu mūžu kā dinamisks pozitīvā potenciāla pretmets, bet ir arī vienlīdz nepieciešama psihosociālajā dzīvē. Cilvēks, kam nepiemīt spēja neuzticēties, nav spējīgs eksistēt — gluži tāpat kā cilvēks, kas nespēj uzticēties.

Istenībā bērns katrā attīstības pakāpē sasniedz noteiktu līdzsvara stāvokli starp pozitīvo un negatīvo potenciālu; ja bilance ir pozitīva, individam turpmāko krīžu laikā būs vieglāk saglabāt vitalitāti. Pati doma, ka attīstības gaitā bērns iegūst nemainīgu kvalitāti, kas nepakļaujas iekšējo konfliktu ietekmei, atsedz panākumu un īpašuma ideoloģiju, kas tik būtami dziļi ieviesusies mūsu individuālajā un sabiedriskajā dzīvē un iesakņojusies zinātnē par bērna attīstību.

⁹ Skat.: E. H. Erikson. *Young Man Luther*. New York: W. W. Norton, 1958. Abas minētās pārliecības atspoguļojas Lutera atklāsmju pieredzē.

IV. IDENTITĀTES SAJUKUMS DZĪVESSTĀSTOS UN SLIMĪBU VĒSTURĒS

¹ G. B. Shaw. *Selected Prose*. New York: Dodd, Mead, 1952.

² F. O. Matthiessen. *The James Family*. New York: Alfred A. Knopf, 1948, p. 209.

³ *The Letters of William James*. Ed. by H. James, his son. Boston: Atlantic Monthly Press, 1920, p. 145.

⁴ F. O. Matthiessen, p. 161 (2. piezīmē).

⁵ Turpat, 162. lpp.

⁶ *The Letters of Henry James*, p. 147.

⁷ Turpat, 148. lpp.

⁸ Turpat, 169. lpp.

⁹ *Child Guidance Study, Institute of Child Welfare. University of California, See footnote 3, Ch. III.*

¹⁰ *H. Hartmann. Ego Psychology and the Problem of Adaptation. New York: International Universities Press, 1958.*

¹¹ Viljams Džeimss raksta par «agrākā alternatīvā ego» atmešanu un pat par «nogalināto patību». Skat.: *W. James. The Will to Believe. New World, V, 1896.*

¹² Cita pieceja atspoguļota Annas Freidas un Sofijas Dannas referātā par koncentrācijas nometņu bērniem «*An Experiment in Group Upbringing*» (*The Psychoanalytic Study of the Child*, 6:127-168. *New York: International Universities Press, 1951.*)

¹³ *E. Bibring. The Mechanism of Depression. — Affective Disorders. P. Greenacre (ed.). New York: International Universities Press, 1953, pp. 13.-48.*

¹⁴ Par šo jautājumu izpratni esmu pateicību parādā Robertam Naitam (*R. Knight. Management and Psychotherapy of the Borderline Schizophrenic Patient. — Psychoanalytic Psychiatry and Psychology. Austen Riggs Center. Vol. I. R. P. Knight, C. R. Friedman. New York: International Universities Press, 1954, pp. 110-122*) un Margaretai Brenmenai (*M. Brenman. On Teasing and Being Teased: and the Problem of 'Moral Masochism'. Psychoanalytic Psychiatry and Psychology, pp. 29-51.*)

¹⁵ Šis piemērs labi parāda līdzsvaru, kas interpretācijā jāatrod starp seksuālo simbolismu (šeit — kastrāciju), kurš, ja tiek pārlicēģi uzsvērts, var tikai palielināt pacienta briesmu apziņu, un briesmām, kas apdraud ego (šeit — briesmas, ka tiks pārgriezts personības autonomijas pavediens). Starp citu, spēja diskutēt par briesmām, kas apdraud ego, ir nosacījums spējai brīvi apspriest arī seksuālās nozīmes.

¹⁶ *D. Burlingham. Twins. New York: International Universities Press, 1952.*

¹⁷ *A. Freud. The Ego and the Mechanisms of Defense. New York: International Universities Press, 1946.*

¹⁸ *K. T. Erikson. Patient-Role and Social Uncertainty — A Dilemma of the Mentally Ill. Psychiatry, 20:263-274, 1957.*

¹⁹ *A. Kubizek. The Young Hitler I Knew. Boston: Houghton Mifflin Company, 1955.*

²⁰ Šo semināru 1955. gadā organizēja Ebreju universitātes profesori S. Eizenštads un K. Frankenšteins.

²¹ Pagaidām no vēsturiskām pārmaiņām radušos eliti varam definēt kā grupu, kurai izdevies no visdziļākās kopējās identitātes krīzes radīt jaunu veidu, kā tikt galā ar attiecīgajai sabiedrībai raksturīgajām briesmu situācijām. Šādā veidā elite atbrīvo tūcīgo un apspiesto ļaužu «revolucionāro» enerģiju.

²² Atsevišķās kopienas iekšējais komunisms tomēr ir drīzāk kapitalistisks kooperatīvs, ja to analizē no valsts tautsaimniecības aspekta.

²³ Skat.: *E. H. Erikson. Young Man Luther. New York: W. W. Norton, 1958.* Tur daļēji piepildīts šis neapdomīgais solījums.

²⁴ Šī ir pēdējā atsauce uz tabulu. Atgriešanās pie identitātes sajukuma vēlākos posmos «atrodas» ailēs VI.5, VII.5 un VIII.5. Pirmajā gadījumā identitātes sajukums izpaužas kā traucējošs identitātes problēmu pārnesums intimitātes un solidaritātes attiecībās, kas sīkāk aprakstītas III nodaļā. Abi pārējie gadījumi ir izskaidroti ar Freida sapni, kurā iden-

titātes sajukums apvienojas ar izolācijas apziņu (VII.5), un ar Dzeimsa sapni, kurā vecuma izmisuma sajukumam (VIII.5) var pārvarēt tikai ar profesionālās identitātes, radošuma un integritātes apliecinājumu.

²⁵ S. Freud. *The Interpretation of Dreams*. — *The Basic Writings of Sigmund Freud*. A. A. Brill (ed.). New York: Modern Library, 1938, pp. 195-207.

²⁶ E. H. Erikson. *The Dream Specimen of Psychoanalysis*. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 2:5-56, 1954.

²⁷ S. Freud. *Aus den Anfängen der Psychoanalyse*. London: Imago Publishing Co., 1950., p. 344. Angļu valodā: *The Origins of Psychoanalysis: Letters to Wilhelm Fliess, Drafts and Notes: 1887—1902*. Ed. by M. Bonaparte, A. Freud, E. Kris. New York: Basic Books, 1954.

²⁸ S. Freud. *The Origins of Psychoanalysis* (27. piezīme).

²⁹ W. James. *A Suggestion About Mysticism*. *Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 7:85-92, 1910.

³⁰ G. B. Blaine, C. C. McArthur. *Emotional Problems of the Student*. New York: Appleton, 1961, pp. xiii—xxv.

V. TEORĒTISKA INTERLŪDIJA

¹ G. H. Mead. *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press, 1934.

² H. S. Sullivan. *The Interpersonal Theory of Psychiatry*. New York: W. W. Norton, 1953.

³ P. Schilder. *The Image and Appearance of the Human Body*. New York: International Universities Press, 1951.

⁴ P. Federn. *Ego Psychology and the Psychoses*. New York: Basic Books, 1952.

⁵ H. Hartmann. *Comments on the Psychoanalytic Theory of the Ego*. — *The Psychoanalytical Study of the Child*, 5:74—96. New York: Basic Books, 1952.

⁶ S. Freud. *On Narcissism: An Introduction [1914]*, *Standard Edition*, 14:73-102. London: Hogarth Press, 1957.

⁷ S. Freud. *The Anatomy of the Mental Personality*. Lecture 31. — *New Introductory Lectures on Psychoanalysis*. New York: W. W. Norton, 1933, pp. 95, 96.

⁸ S. Freud. *On Narcissism*, p. 101. (6. piezīme).

⁹ H. Hartmann. *Ego Psychology and the Problem of Adaptation*. New York: International Universities Press, 1958.

¹⁰ H. Hartmann, E. Kris, R. M. Loewenstein. *Some Psychoanalytic Comments on 'Culture and Personality'*. — *Psychoanalysis and Culture*. G. B. Wilbur, W. Muensterberger (eds.). New York: International Universities Press, 1951, pp. 3-31.

¹¹ Apcerējuma «*Insight and Responsibility*» (New York: W. W. Norton, 1964) es šo savstarpējo aktivizēšanu nosaucu par *aktualitāti*, tā nošķirot šo aspektu, kas galu galā izsaka *realitāti*, no vienkāršas *faktualitātes* jeb esošā atzīšanas.

¹² A. Freud. *Indications for Child Analysis*. — *The Psychoanalytic Study of the Child*, 1:127-149. New York: International Universities Press, 1945.

¹³ E. H. Erikson. *Instrument of Peace: Origins of Gandhi's Militant Non-Violence*.

VI. JAUNATNE UN MŪSDIENU PROBLĒMAS

¹ Terminam «tikums» agrāk piemita blakusnozīmes «ieksējs spēks» un «aktīva īpašība». Es uzskatu, ka šīnī nozīmē dzīves posmu pakāpeniskajā secībā veidojas šādi vitālie tikumi jeb vērtības: griba un mērķtiecība rotaļu vecumā, prasme skolas vecumā, uzticība jaunībā, mīlestība jauna pieaugušā posmā, rūpes pieaugušā cilvēka posmā, gudrība vecumā. Šāda dzīves cikla koncepcijas evolucionāro un ģenētisko pamatojumu skat. manā darbā «*The Roots of Virtue*» (*The Humanist Frame*. Sir Julian Huxley (ed.). London: Allen and Unwin, 1961), kura pārstrādātais izdevums «*Human Strength and the Cycle of Generations*» parādījās grāmatā «*Insight and Responsibility*» (New York: W. W. Norton, 1964).

² E. Jones. *Hamlet and Oedipus*. New York: W. W. Norton, 1949.

³ Saxo Grammaticus. *Danish History*. Translated by O. Elton. 1894. Citāts no Ernesta Džounsa grāmatas «*Hamlet and Oedipus*», 163., 164. lpp.

⁴ Klasiskie psihoanalīzes teksti, kas aplūko jauniešu psihoseksualitāti un ego aizsardzības mehānismus: S. Freud. *Three Essays on the Theory of Sexuality*. Standard Edition, 7:130-243. London: Hogarth Press, 1953; A. Freud. *The Ego and the Mechanisms of Defense*. New York: International Universities Press, 1946. Viens no jaunākajiem darbiem šīnī jomā: P. Blos. *On Adolescence, A Psychoanalytic Interpretation*. New York: Free Press of Glencoe, 1962.

⁵ B. Inhelder, J. Piaget. *The Growth of Logical Thinking from Childhood to Adolescence*. New York: Basic Books, 1958.

⁶ J. S. Bruner. *The Process of Education*. Cambridge: Harvard University Press, 1960.

⁷ E. H. Erikson. *Young Man Luther*. New York: W. W. Norton, 1958.

⁸ S. Freud. *Fragment of an Analysis of a Case in Hysteria*. Standard Edition, 7:7-122. London: Hogarth Press, 1953.

⁹ Turpat, 50. lpp.

¹⁰ E. H. Erikson, K. T. Erikson. *The Confirmation of the Delinquent*. *The Chicago Review*, 10:15-23, Winter 1957.

¹¹ 1967. g. 24. janvāri. Pārlasot šo stāstu, man ienāca prātā «*London Times*» aprakstītais atgadījums, kurā saņemto negatīvo ierosmi apliecināja pats indivīds. Pamatīgās nepatīkšanās nonācis 23 gadus vecs 40 000 mārciņu iespējamais mantinieks. Saskaņā ar audzētāva testamentu mantojums nonāks viņa rokās 48 gadu vecumā, «ja viņš līdz tam netiks notiesāts uz diviem vai vairāk gadiem ieslodzījumā». Testamenta izpildītājs preseī ziņoja, ka «šis nosacījums atstāja uz jauno cilvēku drausmīgu iespaidu un padarīja viņu pilnīgi nevērtīgu gan viņam pašam, gan sabiedrībai». Patiesām, jaunais vīrietis jau bija nopelnījis 15 mēnešus ieslodzījumā (par zagtu naudas čeku pieņemšanu), kad apelācijas tiesa, acimredzot ievērodama viņa tieksmi uz pašnīcināšanos, aizstāja piepriestros trīs gadus nosacīti ar ārstēšanos psihiatriskajā slimnīcā. Taču, ak vai, pagāja tikai divas nedēļas, kad ārstu un pacientu komisija viņu izslēdza no slimnīcas par narkotiku izplatīšanu. Viņu spriedums skanēja: «Cilvēks, kas nodarbojas ar kaut ko tādu, negrib šeit palikt.» Vai jaunajam cilvēkam izdosies pārvarēt sava audzētāva novēlējumu?

VII. SIEVIETE UN IEKŠĒJĀ TELPA

¹ Priekšvārds, *Youth: Change un Challenge*, E. H. Erikson (ed.). New York: Basic Books, 1963.

² Raksturīgu rotaļu konstrukciju skices skat. E. H. Eriksona grāmatā «*Childhood and Society*», 2nd ed., New York: W. W. Norton, 1963. Ch. 2.

³ *Childhood and Society*, pp. 88.

VIII. RASE UN PAPLAŠINĀTĀ IDENTITĀTE

¹ R. P. Warren. *Who Speaks for the Negro?* New York: Random House, 1965, p. 17.

² W. E. B. Du Bois. *Dusk of Dawn*. New York: Harcourt, Brace & Co., 1940, pp. 130., 131.

³ E. H. Erikson. *Psychoanalysis and Ongoing History: Problems of Identity, Hatred and Nonviolence*. *The American Journal of Psychiatry*, 122:124-250, 1965.

⁴ H. Zinn. *SNCC, The New Abolitionists*. Boston: Beacon Press, 1964.

⁵ T. F. Pettigrew. *A Profile of the Negro American*. Princeton: Van Nostrand, 1964, p. 19.

⁶ Turpat, 115. lpp.

⁷ K. B. Clark. *Dark Ghetto*. New York: Harper and Row, 1965, p. 73.

⁸ Jauni stereotipi nereti izzogas pat visapdomīgāko autoru darbos. Silbermans grāmatā «*Crisis in Black and White*» (New York: Random House, 1964) pārspriež fundamentālo S. M. Elkina darbu «*Slavery*»; pa pusei citējot, pa pusei rediģējot, viņš izmanto stereotipisko apzīmējumu «bērnām līdzīgs» kā kopsaucēju, kas saista nēģera personību un koncentrācijas nometnēs ieslodzīto pārejošās regresijas. Uz «bērnām līdzīgo uzvedību» (76. lpp.) viņš attiecina ne tikai patiesi bērnišķīgas īpašības, piemēram, mulķību, bet arī lišķību, verdziskumu, negodīgumu, melīgumu, egoismu un zaglīgumu. To, kas ir bērnišķīgs vai regresējis, autors nosauc par «bērnām līdzīgu»; tāpat mīkstāulība nereti tiek nosaukta par sievišķību. Šāda neuzmanība ne tikai maldina, bet arī destruktīvi ietekmē priekšstatu par šīm parādībām.

⁹ R. Ellison. *Invisible Man*. New York: Random House, 1947, pp. 225.

¹⁰ R. P. Warren. *Who Speaks For the Negro?* Pp. 20., 21 (1. piezīme).

¹¹ R. J. Lifton. *Thought Reform and the Psychology of Totalism*. New York: W. W. Norton, 1961.

¹² R. Coles. *Children of Crisis: A Study of Courage and Fear*. Boston: Atlantic-Little, Brown, 1967. Part II, Ch. 4.

¹³ J. Fishman, F. Solomon. *Youth and Social Action*. *Journal of Social Issues*, 20:1-27 (October), 1964.

ALFABĒTISKAIS RĀDĪTĀJS

Ädler, Alfrēds	179	Baibrings, Edvards	134
Afrikāņa identitāte, iespējamais melnā amerikāņa identitātes pamats	252	Bandas, pusaudžu	201-202
Aroda idiotija	100	Barošana ar krūti pie indiāņiem,	79-80 79, 40
Amerika, pamatskolas izglītība Amerikā	99	<i>Bassetto, Corno di</i> , Bernarda Šova pseidonims	117
Amerikāņa identitāte, draudi tradicionālajai amerikāņa identitātei	55	Benedeka, Terēze	81
amerikāņu dzīvesveida transformācijas	83	Bērņība	
Amerikāņu karavīri melnie	254	bērņība un gatavība uz- ņemties lomas	91-97
identitātes apziņa	54-55	griba būt pašam, agrīnā bērņība	85-91
Amnēzija, bērņības	61-62	identifikācija bērņībā	125-126
Analitāte	85-91	nosliece uz totalitārismu bērņībā	60-72
Anatomija kā liktenis	226	specifiski identitātes saju- kuma faktori	139
Anglosakšu kultūras identitāte	49	Bērnu audzināšana primitīvās sabiedrībās	45-48
Anima	48	Bērnu rotaļas, pētījums	213-216
Animus	48	Betelheims, Bruno	211
Apģērbs, tendence uz atšķirīgu apģērbu	144	koncentrācijas nometnēs	258
Apziņas ekspansija	31	Bioloģiskais process	59
Ārlaulība geto apstākļos	244	Biseksuālais sajukums	147
ASV, <i>sk.</i> Amerika		Blūzi, melnādaino amerikāņu	238
Atomlaikmets, atombumba briesmas	208	Boldvins, Džeimss	236
Atzišana, zīdaiņa vecums un sav- starpēja atzišana	77-85	Bolivars, Simons	229-230
<i>Autobiography of an Unknown Indian (Chaudhuri)</i>	21	Bovuāra, Simona de	226
Automašīnas		Breijers, Jozefs	156
jaunieši un automašīnas	194	Brīvā griba, brīvās gribas apziņa	87
		Bruners, Džeroms S.	195
		Bruņotie spēki, <i>sk.</i> Militārā identitāte	

Ceriba	185	Džeimss, Henrijs, vecākais	120-123
<i>Chaudhuri, Nirad C., Auto-
biography of an Unknown
Indian</i>	21	Džeimss, Viljams	119
<i>Childhood and Society (Erikson)</i>	12	identitātes formulējums	16-17
Cionisms	152-153	pēdējais sapnis	160-163
Civiltiesību kustība	29	Džonsons, L., prezidents	239
«Daidals», jaunatnes jautājumi	211	Džounss, Ernests	188
Danielsa, Pamela	10	Ebreji	
«Darba terapija»	171	ebreju māte	240
Darbības etoss	95	Freida tuvība	18-19,
47
Darbs, sk. Produktivitāte		Izraēlas identitāte	152-153
Darvins, Čārlzs	21, 120,
240	koncentrācijas nometnēs	260
<i>Death of a Salesman (luga)</i>	103	ļauņā ebreju identitāte	49, 240-
241
Demokrātija, pusaudži un de-
mokrātija	105	Edipa komplekss	92, 96
Devors (kinorežisors)	222	Hamleta	188
Dievs		Edipālā traģēdijā, Šova	114-115
identitāte un Dievs	32-33	Edipālais posms	135, 145
Mozus un Dievs	174	totalitārisms un edipālais
posms	69
Distancēšanās	133	Edipālais tēva tēls	50
Doiča, Helēne	219	Ego	
Dolards, Džons	180	kopība	166-167
Dora (Freida paciente)	198-200	konceptcija Amerikā	57
Dostojevskis, Fjódors	206	vide ego	164-168,
173,
174-177
Duboiss, V. E. B., par nēģera
nedzirdamību	235-236	Sk. arī: Es	
Dumpinieki	197	Ego definīcijas, Zigmunds Freids	37
identitātes sajukums	14	Ego ideāls	166
Dzimumlocekļa trūkums sie-
vietēm	219, 221	Ego identitāte	166
Dzīves cikls	72-111	grupu identitāte un ego
identitāte	37-43
pusaudzība	101-106	tās zaudējums Otrajā pa-
saules karā	14
bērnība un gatavība uz-
ņemties lomas	91-96	regresija un ego identi-
tāte	168-169
agrīnā bērnība un griba		Ego organizācija	230-231
būt pašam	85-90	Ego patoloģija, vēstures pār-
maiņas	43-57
zīdaiņa vecums un sav-
starpēja atzišana	77-85	Ego teorija, sociālais progress
un ego teorija	57-60
skolas vecums un uzde-
vuma nospraušana	96-101	Eliots, Čārlzs V.	120
Džahoda, Marija, veselīgas per-
sonības definīcija	72	Eliots, T. S., par Hamleta ār-
prātu	188

Elisons, Ralfs	236,	Gandijis, M. K.	234, 235,
	238, 247		251, 254
Elites	152, 262	Gētes «Oda dabai»	159
Elkins, S. M.	263	Geto, melno amerikāņu sek-	
Epigēnētiskais princips	74	suālā dzīve	244
Eriksone, Džoanna	11	Grupas identitāte	
Eriksons, Kajs T.	141, 203	ego identitāte un grupas	
Es, Es jēga	171-175	identitāte	37-43
Etniskie prototipi	45-46	negatīvā grupas identitāte	154
Ēdenes dārzs	32	Grūtniecība	212-213
Ētika, ētikas apziņa	107	Gudrība	185
		Ģeneratīvitate	109-110
Falliskais posms	92-94	Ģenitālā mīlestība	58-59
Federns, Pauls	164, 261	Ģenitālā trauma sievietēm	218
Fetiši, bērna	64	Ģenitālais briedums	192-193
Filmas, jaunatne un filmas	194	Ģenitalitāte	107-108
Fliss, Vilhelms	155		
Folkners, Viljams	202	Hamlets	187-192,
Formas tēripi	145		205
Freida, Anna	140, 182	Hartmans, Heincs	165-166,
Freids, Zigmunds	17, 21,		176
	47, 59,	Hendrikss, Īvzs	40
	73, 142,	Hindu sveiciens	175
	180, 219,	Hipolita (Bolivara zīdītāja)	229
	227, 240	Histērija	23
ebrejiskā izcelsme	17-18,	Freida pētījumi par his-	
	47	tēriju	156,
ego definīcijas	37		198-200
histērija un Freids	156,	kolektīvā	106
	198-200		
latentais posms un Freids	99	Histērisks noliegums	95
Marks un Freida polari-		Hitlers, Ādolfs	151
zācija	178	Holms, Olivers Vendels	196
mīlestība un Freids	107	Homoseksualitāte, latentā, zem-	
morāle un Freids	21	ūdenēs	42-43
par infantilo seksualitāti,	92, 95	Horācijs	196
par mājas simbolu sap-			
ņos	216	Id	37, 173
par pašcieņas avotiem	57	Ideāla patība,	165,
par superego	38, 69,	Identifikācija, identitāte un iden-	
	165, 180	tifikācija	171-173
sapnis par Irmu	155-159	Identitātes apzināšanās	123-131
Viljams Džeimss un Freids	119	melnie un identitātes ap-	
Fremons Smits, Frenks	89	zināšanās	144
		Identitātes difūzija	167
		Identitātes krīze, definīcija	13-16

- Identitātes sajukums, 167-168
 akūts 169-170
 smags 131-141
 Identitātes spēks, mūdienu avoti 24-32
 Identitātes veidošanās kā paau-
 džu jautājums 24-25
 Ideoloģija 148
 ideoloģija Izraēlā 152-153
 teorija un ideoloģija 178-183
 termina lietojums Freida
 darbos 166
 totalistisks apvērsums un
 ideoloģija 249-249
 Ideoloģiska piederība 148
 Iekļaujošais jeb inkorporatīvais
 posms 78-79
 Iekšējā telpa, sievietē un iekšējā
 telpa 212,
 215-216,
 221-222
 Iepriekš gaidāma sāncensība 94
 Indiāņi (Amerikas)
 bērnu audzināšana 41,79
 rituālā grēku izpiršana
 juroku cilti 41-42
 siu identitāte 41
 Indija, Indijas identitāte 235
 Infantilā seksualitāte 212
 Infantilais narcisisms 57
 Iniciatīvas apziņa 91-97
 Integritāte 110
 Intimitāte 106-107
 intimitātes problēma 132-133
 Introjekcija 126
 Irma (Freida paciente), Freida
 sāpnis par Irmu 155-159
 Izglītība, *sk.*: skolas vecums
 Izmisums 110
 sievietes «iekšējā telpa»
 un izmisums 222
 Izolācijas apziņa 107
 Izraēla, izraēlieša identitāte 152

 Jaunība
 Identitātes veidošanās 15-17,
 21-28,
 211-212
Sk. arī: Pusaudzība; Bērnība
 Jaunatnes lideri 205-206
 Jaunie kreisie
 Jungs, Karls, pārmantoto pro-
 totipu teorija 48
 Juridiskās saistības 187
 Juroku indiāņi, rituālā grēku
 izpiršana 41-42

 Kants, Imanuels 38
 Karību salas, ģimenes dzīve 227-229
 Karš, sievietē un karš 208
 Kastrācijas komplekss 94
 Kauns 87-88
 Kibucu kustība 152
 Kirkegors, Sērens 205
 Kītss, Džons 106
 Klārks, Kenets, par seksuālo dzīvi
 geto 244
 Kliķes pusaudžu 201-203
 Klimaktērijs 221
 kompetence, skolas vecumā 186-187
 Kompulsīvais tips 86,
 88-89
 Komunisms, padomju 68
 Koncentrācijas nometne Betel-
 heima pieredze 260
 Konceptualizācija 178
 Koulzs, Roberts 250
 «Krāsaino» identitātes 254
Sk. arī: Melnie amerikāņi
 Krimināla identitāte, potenciāli 23
 Kriss, Ernests 168, 176
 Kultūras apstākļi psihoanalīzē 168
 Kultūras difūzija 167
 Kultūras konsolidācija 26-28
 «Kurs iestājas par nēģeri»
 (R. P. Vorens) 234,
 247-248
 Ķermeņa patība 167

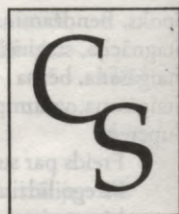
 Laika perspektīva, difūzija 134-135,
 144-145
 Latentais periodz 125
 Lebons, Gistavs 37
 Lēvenšteins, R. M. 176

Li (Šovu dziedāšanas skolotājs)	116	Metisens, F. O., par Viljamu Džeimsu	119
Libido, objekts	58-59	Mīda, Margareta	180
Liktenis kā anatomija, vēsture un personība	226	Miera korpusi	29
Liktenis, amerikāņu ticība liktenim	82	Mīlestība	
Likumības un kārtības princips	90	pusaudžu ģenitālā savstarpēja atzīšana un mīlestība	104 107-108 173
Loģika, sievietes	232	selektivitāte mīlestībā	108
Lomas, bērnība un gatavība uzņemties lomas	91-97	Militārā identitāte	
Lomu fiksācija	145	amerikāņu karavīru vāciešu	54-55 44-45
« <i>Lutera jaunības gadi</i> » (Eriksons)	198	Millers, Artūrs	103
Luters, Mārtins	198	Moinihana ziņojums	239
Ļeņins	251	Moinihans, Patriks	239
		Morāle	186-187, 205-206
Mācekļa posms	146	Freids par morāli	21
Makartijs, senators	29	Motociklisti, jaunie	23
Malkolms X	248	Mozus	174
Marksa un Freida polarizācija	178		
Markss, Kārlis	21, 101, 240	Nacisms, fašisms	44, 249
Masas, Lebona	37	Naits, Roberts P.	11
Mātes un bērna attiecības	176	Napoleons	227
Mazgadīgie likumpārkāpēji	126-127, 206-207	Narcisisms, infantilais	57
identitātes sajukums	14-15	Narciss	172
melnādainie	254	Negatīvā identitāte	
negatīvā identitāte	71	izvēlēšanās, negatīvās identitātes	136-139, 153
neticība sev	146	mazgadīgo negatīvā identitāte	71
Mazohisms, pasīvs, sievietes	218	totālistisks apvērsums	249-250
Mazvērtības apziņa	98	Neirotiķi	201
Mediji, masu, par jaunatni,	25, 184	Neohumānisms	28-32
Mekils, H. S.	180	Neru, Džavaharlals	235
« <i>Melnā amerikāņa profils</i> » (Tomass Petigrūvs)	243-244	Neuzticēšanās	
Melnie amerikāņi		sākotnējā	66-67, 78, 81-82
afrikāņu identitāte	252	sk. arī: Uzticēšanās	
blūzi un melnie amerikāņi	238	Nevardarbība	254
kā karavīri	254	Niknisms	94-95
kā rakstnieki	237, 240	Novēcošana	31
melnie musulmaņi,	248, 252	Nemšanas un paturēšanas modalitāte	78
revolūcija	234-235, 240-255		
tradicionāla ģimene	247-248		
Melnie musulmaņi	248, 252		
Menstruācijas	212, 221		

Objektu libido	58-59	Pilsonība, pilsoņi	230
Orālais raksturs	81	Pilsoniskā nepakļaušanās	29
Orālais sadisms	81-82	Pinskas Minskas mehānisms	24
Orālie posmi		Pirmslaulību seksuālā dzīve	193-194
pirmais	77-80	Polisa	230-231
otrais	80-81	politiskā pagrīde	203
Orgasms		Polonijs	188, 189
kopīgi sasniegts	108	Postkoloniālās identitātes	254
grieķu termins	156	Primitīvās sabiedrības	
Oto (Freida kolēģis)	157, 158	anālā uzvedība	86-87,
Otrais pasaules karš	238	79	
ego identitātes zudums	14	bērnu audzināšana	39-40
		pubertātes rituāli	70-71
Padomju komunisms	68	Produktivitāte	
Pagrīde, politiskā	203	difūzija, produktivitātes	135-137,
Pāragri attīstīta sirdsapziņa	88-89	146	
Pārliecīga identitātes apzināšanās	144, 239	apziņa, produktivitātes	97-100
Pārstrukturēšanās, totalistiska	63-64	Profesionāla identitāte, nespēja	
Pašivs mazohisms, sievietes	219,	izvēlēties	104
	225-226	Prototipi, Junga teorija	48
Pašcieņa	165	Pseidosuga	192,
pašcieņas attīstīšanās bērņā	40		237, 253
avoti	57-58	Psihe	230
Pašidentitāte	167	Psihoanalīze	168-171
Pašnāvnieciska vēlme	134	apmācība	182
Pašpārliecība	145	bioloģiskais virziens	174-175
Pastēls	130	daba	179
Paviānu organizācija, tās morfoloģija	222-223	kultūras apstākļi	176
Persona, Junga	47	mērķis	60
Personība		rezistences pret	174-180,
veselīga personība — Marrijas Džahodas definīcija	74	169-170	
personības attīstība	74-77	transference jeb pārnese	170
Personiskās identitātes noliegums	137-138	Psihoseksuālā krīze	128-129
Perversijas	30	Psihosociālais moratorijs	113,
Petigrūvs, Tomass	242-243,		124, 192
	246	sievietes	224
par melno amerikāņu vīriešu seksuālo identitāti	246-247	Pubertātes rituāli primitīvās sabiedrībās	70-71
«Pētījums par histēriju» (Freids, Breijers)	155	Pusaudzība	101-106,
Piažē, J.	195-196		123-125
Pieaudzība, pieaugušais		bandas un kliķes	201-202
jauna definīcija	27	kompulsīvās personības	
jauna pieaugušā vecumposms	31-32	pusaudzība	86-87
		laika perspektīvas difūzija	
		pusaudzībā	134-135,
			142-144
		pusaudzības nozīme vēsturē	203

pēdējais identitātes veidošanās posms	129-131	Seksuālā identitāte	
sievietes pusaudzība	211-212, 224-226	atslābsana (seksuālās identitātes)	132-133
Radošais sajukums		zemākas šķiras melno amerikāņu	242-244
Bernards Šovs par	112-119	Seksuālā intimitāte	106
Viljama Džeimsa	119-123	Seksuālās atšķirības, polarizācija	146-147
Raiders, Normans	15	Seksualitāte	
Rase		biseksualitāte	146-147, 202
paplašinātā identitāte	235-255	geto	244
<i>sk. arī: Melnie amerikāņi</i>		ģenitalitāte	107-108
Raudāšana	81	infantilā	212
Realitāte kā termins	181	latentā homoseksualitāte	
Regresija		uz zemūdenēm	42-43
psihoterapijā	168-170	perversijas	30
radikāla	78	pirmslaulību dzimumsakari	192-193
Religija	237	sieviete un iekšējā telpa	208-233
rasu attiecības un reliģija	253	Sevis ierobežošana	95-96
uzticēšanās apziņa un reliģija	84	Sievietes emancipācija	209-210
viengabalainība un reliģija	67-68	Sieviete	
«Reliģiskās pieredzes veidi»		ģenitālā trauma	219
(Džeimss)	121	iekšējā telpa	208-233
Rezistence psihoterapijā	178-179	izmisums un sieviete	222
Riebums	110	loģika, sievietes	233
Rifs, Filips	27	pasīvais mazohisms,	219, 226-227
Rituālā grēku izpiršana, indiāņi	41-42	pusaudzība un sieviete	211-212, 225-227
Runa, runas apgūšana	128-129	virišķība	225
Runas brīvības kustība Kalifornijā	249	Sievišķība	
Sadisms, orālais	81	vīrieša	47-48
Sads, markīzs De	219	Sirdsapziņa	
Sajukums, <i>sk.:</i> Identitātes sajukums		pāragri attīstīta	89-90
Sākumskolas vecums	97	Siu indiāņi, identitāte	39-41
Sāncensība, iepriekš sagaidāma	94	Skaudība dzimumlocekļa dēļ	47
Sapņi		Skolas vecums	135-136
Freida sapnis par Irmu	155-159	uzdevuma nospraušana	98-101
māja kā simbols	216-217	Skolotāji	98-99
Viljama Džeimsa pēdējais sapnis	160-163	Slimnīcas vide, pacienta progress	170-171
Saules deja (indiāņu)	41	Sociālie procesi, ego teorija par sociālajiem procesiem	57-60
Savstarpeja atzišana	77-83	Sokrats	27
Savstarpejs noliegums	174	Soma	230

Spoks, Bendžamins	83	Uzticība	185-186, 203
Stagnācija, stagnācijas apziņa	109		
Staigāšana, bērna	91-92	Vācieši	47, 151, 44-45, 249
Staigāšana, vecumposms	94	Vadības uzņemšanās	147-148
Superego		Vaģīna, asociācijas	213
Freids par superego	165-166	Vaina	88, 94
kā ego līdzinieks	173-174	edipālā	145
kā termins	182-183	Vecāki	
psihoterapijā	60	neirotiska fiksācija uz ve-	
Šaubas	87, 89	cākiem	58
pārlicieģi apzinātas	144	noīdījums, vecāku	24, 25, 196-197
Šaubas par sevi, pusaudžu	88	Vērtības, vērtību sajukums	148
Šekspīrs, Viljams, «Hamlets»	187-188, 196, 205-206	Veselīga personība, Marijas Dža-	
Šilders, P.	164	hoda definīcija	74
Šizofrēniķi, neuzticēšanās sev	146	Vēsture, pusaudzības funkcija	
Šķiršanās	64	vēsturē	205
Šovs, Džordžs Bernards	99	Vēstures pārmaiņas, ego pato-	
par savu jaunību	112-119, 148-149	loģija	43-57
Štreihers, J.	49	Veterāni, ego sintēzes zudums	54-56
Tehnoloģija		Vide	
identitāte un tehnoloģija	25-27, 31-32	ego un vide	164-168, 174, 178-179
skolas dzīve un tehnoloģija	99	identitāte un vide	20
sievietes un tehnoloģija	232	jaunākās vides koncepcijas	185
Tehnoloģiskais ētoss, apziņa	99	Vidussķira, identitātes veido-	
Tillihs, Pauls	234	šanās un vidussķira	20-21, 252
Totalitārisms	60-72, 104-105	Vilraits, Dž.	14
Totalitāte kā veidols	65-66	Vilsons, Vudro	205
Transference jeb pārnese	65, 170	Vindholcs, E.	14
Tualetes apmācība, <i>sk.</i> : analitāte		Vīrišķīgums, sievietes	224
Tukšums, sievietes	222	Visvarenība, infantilā apziņa	58-59
Uzdevuma nosprašana, skolas		Vitālie tikumi	184, 262
vecums un uzdevuma nospra-		Vjetnama	254-255
šana	96-101	Vorens, Roberts Penns	234, 248
«Uzmācības» modalitāte	92	Vošbērs (kinorežisors)	222
Uzticēšanās		Zemūdenes, dzīve uz zemūde-	
sākotnējās uzticēšanās ap-	66,	nēm	42-43
ziņa	77-78, 82, 84	Zidaīņa vecums un savstarpēja	
<i>sk. arī</i> : Neuzticēšanās		atzišana	77-83
		Zins, Hovards	239
		Zobi, zobu attīstība bērniem	80-81

Erika H. Eriksona darbs «Identitāte: jaunība un krīze» ir devītā grāmata Sorosa fonda — Latvija dibinātajā tulkojumu sērijā «Cilvēks un sabiedrība». Centrālās Eiropas universitātes izstrādātās tulkojumu sērijas koncepciju ar Atvērtās sabiedrības institūta Izdevējdarbības attīstības centra un Sorosa fonda — Latvija atbalstu īsteno Latvijas izdevniecības — «AGB», «Intelekt», «Jumava», «Minerva», «Zvaigzne ABC» u. c. Šā kopdarba mērķis ir ik gadu laist klajā vismaz piecu nozīmīgu sociālo un humanitāro zinātņu darbu tulkojumus, kuros laika gara meklējumi atklāti pasaulē atzītu mūsdienu zinātņu klasiķu interpretācijā.

Sērijā izdotajiem Ernsta Kasīrera, Ludviga Vitgenšteina, Entonija D. Smita, Sergeja Averinceva, Martina Heidegera, Česlava Miloša darbu tulkojumiem šogad piepulcējās arī Erika Eriksona darbs, kas ir pirmais tulkojums psiholoģijas zinātnē šajā sērijā, kā arī Herberta Gudjona «Pedagoģijas pamatatzīņas» un Entonija Gidensa «Sabiedrības uzbūve» — darbi, kas attēlo mūsdienu pasauli tās saskaldītajā daudzveidībā un sociālo procesu sarežģītībā... un šādam laikmetam atbilstīgā — nebūt ne vieglā valodā.

Latvijā atzītāko attiecīgās nozares speciālistu — filozofu, politologu, sociologu, psihologu un ekonomistu izraudzīto darbu tulkojumi turpina ceļu pie lasītāja. Arī no viņa būs atkarīga šīs sērijas dzīvotspēja.

Izdevējs — apgāds «Jumava», Aspazijas bulvārī 24, Rīgā LV 1050.

Reģ. apl. nr. 2 — 1012.

Iespiests SIA «Talsu tipogrāfijā», Jaunā ielā 17, Talsos LV 3200.

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLARS

217

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304050969

Grāmatu sērija «Cilvēks un sab

L 99-3
L 389

ISBN 9984-05-180-3